יהדות ליטא

תמונות וציונים

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

מוסד הרב קוק

הוצאת מוסד הרב קוק • ירושלים תשי״ט

איסוף התמונות והציונים: י. ד. קמזון

כיתוב: י. ד. קמזון, א. גולדראט, פינחס פלאי

אברהם קריב: ליטא מכורתי

רפאל חסמן: יהדות ליטא העצמאית בזריחתה ובשקיעתה

שלי בן־מנחם: חכמי ליטא, ציונים לתולדות חייהם ורשימת ספריהם

רשימת המחוזות והערים

רשימת התמונות

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

כשביקרתי את הוריי בליטא בשנים 1937—1938, נכנסתי אל בית המדרש בעיירת מולדתי וורנה בין מנחה למעריב ומצאתי שם מגיד אורח עומד ליד ארון הקודש ודורש: "עתידים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבחוץ לארץ שיעלו לארץ־ישראל". לשמע דברי המגיד עלה על לבי הרעיון לצלם את בתי־הכנסיות בליטא ולהביאם אתי לארץ־ישראל. למחרת צילמתי את בית־המדרש, את בית־הכנסת העתיק ואת הקלויז של עיירת מולדתי ויצאתי אל העיירות הסמוכות לצלם גם שם. כעבור חודש ימים נזדמנתי לריגא ובידי אוסף של כמאתיים צילומים. לאצקי־ברתולדי ו"ל ראה אותם ובחר בצילום "יהודים מקשיבים למגיד" והדפיסו בעתון שערך. דבר הצילומים נודע, מפי לאצקי, לשמעון דובנוב הי"ד והוא ביקש לראותם. יצאתי אליו לקייזרוואלד ליד ריגא והבאתי לו את אוסף התמונות. שעה ארוכה הפך דובנוב בצילומים וחזר והפך בהם בעניין רב ופנה אלי ואמר: "בייזע ווינטן בושעוועז אצינד אין דער וועלט, ווער ווייסט צי וועלן זיי ניט אפמעקן אט דאס אלץ פון דער פלאך פון דער ערד" (רוחות רעות משתוללות כעת בעולם, מי יודע אם לא ימחו את כל זאת מעל פני האדמה). היה זה בתחילת שנת 1938, ימי "וימש חשך". שבתי מלטביה לליטא כשהד דברי דובנוב באזני ועברתי את ליטא כולה לארכה ולרחבה וצלמתי מחיי היהודים בעיירות הנידחות ואף העתקתי צילומים וחותמות של מוסדות הצדקה והחסד הרבים שליטא נתברכה בהם ות־עודות שנשמרו בארכיון האתנוגראפי ליהודי ליטא בקובנה ואספתי חומר רב לתולדות עיירות ליטא. רוב החומר אבד בגדודי הרבים בימי מלחמת העולם ואת זה המעט שנשאר בידי ראה, בשובי לארץ, הרב י"ל הכהן מימון, בעל "ערים ואמהות בישראל", והוא התעורר מיד לאסוף אל צרור דפים אלה את צלה של גולת ליטא המפוארת שהיתה לעפר ולאפר ונמחתה כליל מעל פני האדמה ולא זכתה לראות בשחר ישראל.

י. ד. קמזון

ליטא מכורתי

מ א ת

אברהם קריב

ממרחק השנים צף לנגדי עולם מכורתי אשר נעקר מארץ חיים, ומבטו האלם נתון בי, כתובע הוא ממני: אל תתנני לרדת נשיה.

אכן, לא כותב קורות ימי העבר אנכי ולא בציורי עולם שחלף חלקי. רק קטעי קויס, זעיר מזה וזעיר מזה — זאת תהיה מסת ידי, ואם לרגעים תרעד היד מהמית זכרונות, תשאר גם רעדתה על הגליון.

אמרה תורה: רבונו של עולם, תן חלקי בשבט של עוני (ילקוט שמעוני, דות).

א

גוש יהודי רצוף השתרע על פני מזרחה של אירופה וארץ ליטא — עצם מעצמיו, עם זאת היתה ליטא בתוכו חטיבה בפני עצמה, בעלת דרך משלה ביהדות, בעלת משקל סיגולי משלה, במפה של תפוצות ישראל לשעבר תפסה ליטא מקום בולט והשפעתה פשטה הרחק מעבר לגבולה.

ליטא ארץ צנועה היתה לפי טבע ברייתה ולפי טבע בריותיה. נופה הגוף הרגיל באותו אזור והמטה קצת לעצבות: שדה ויער, נהר ואגם. באוצרות טבע כמוסים לא נשתבחה, חלקה בעושרו של עולם מועט היה. וכמוה גם האדם אשר בה לא רב היה חלקו במעשים הנעשים על ארץ רבה. היא לא שפעה על האדם רב שפע והוא לא שפע יומה, פעלתנות. לא פרחה שם חרושת גדולה, לא התענפו עסקים בעלי תנופה ומעוף. המסחר שבה לא פרץ גבולות, לא היה בו מיסוד הלהיטות וההרפתקנות, הטפולות לו במקום שהוא במרכזו של עולם. המעשים לא הרחיקו שם הרבה ממעגל הפרנסה. פרנסה ברווחה — זו היתה הדרגה שרק שכבה מצומצמה הגיעה אליה. אבל גם פרנסה בצמצום לא היתה הפקר לכל, ואליה נשאו הרבים את לבם. פרנסות קלות לא היו מצויות שם כל עיקר, אלא בעמלם הביאו אנשים את לחמם.

מרביתם של יהודי ליטא, יושבי עיירותיה וערייה, היו יגעי כפיים. הם עסקו בכל המלאכות למיניהן, שהקיפו את צרכי החיים בימים ההם, צרכי עצמם וגם צרכי עם הארץ בעיר ובכפר. הם היו הטוחנים, האופים, החייטים והרצענים, הטייחים והזגגים, הנפחים, העגלונים, הסבלים וכל כיוצא באלו. יהודים עסקו שם בעבודות של יער, בעבודות של מים. הם היו קולעי דוברות ומסיעיהן בנהרות. גם גידול ירקות היה בידי יהודים. אך גם החנוונות, שעל הרוב פירנסה את בעליה במסכנות, היתה צורה של עמל ויגיעותיה לא היו מועטות מיגיעותיהן של מלאכות שונות. חייהם הכשרים של כל אלה המוני בית ישראל דשם לא היו חיים קלים. בזיעת אפיהם אכלו לחם ובירכו עליו את ה', כמובן, היו בליטא גם יהודים אמידים — לא אילי כסף! — אך לא הם נתנו את הצביון. הקיבוץ היהודי דליטא ברוב מנינו ובנינו היה שבט של עוני.

אף־על־פי־כן לא היה היהודי הליטאי דרך כלל מדולדל בגופו, תשוש־כוח, שכרות והוללות לא אכלו בו, החיים הצנועים והטהורים היו לו למקור של בריות. גם המלאכות, ששלחו בהם היהודים את ידם, חישלו את גופם דור אחר דור, לצדם של הגויים היו הכלבים והאבנים ואגרוף הרשע והרצחנות שבדם, אבל מצד עצמם לא היו היהודים דלי כוח לעומתם. ולא עוד אלא שכמעט בכל ישוב יהודי היו מצויים גברתנים, שהפילו חתיתם על גויי הסביבה ביומא דשוקא, אבל לא הגוף היתה ידו על העליונה במשכנותיהם של היהודים, תלמיד חכם אחד היה רישומו ניכר יותר משל עשרה גיבורי כוח. ללא כל ערעור קיבל הגוף מרותו של הרוח, מרצון מסר לו את הבכורה. כי במערכי החיים הפנימיים לא היתה סמכות הכופה את רצונה בכוח. גרם־המעלות בתוך הקיבוץ היהודי נוסד על זיקות שבנפש, שאופיין היה אופי יהודי מובהק.

ב

ליטא שיצאתיה בעודני נער, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, יותר משהיתה מלכות ניקולאי־קיסר היתה מלכות השולחן־ערוך.

באותו חבל־ארץ צפוני מערבי, הקרוב קרבה גיאוגרפית לגרמניה אבל כלול היה בתחום הקיסרות הרוסית עד לתמורות של המאה הנוכחית, בנו להם יהודים עולם יהודי כנוס בתוך עצמו וכמעט נקי מתערובת זרה. מבחינה נפשית ורוחנית הרגיש עצמו היהודי שם במקום חיותו, ככל שיתכן הדבר על אדמת נכר, תחת אפו של

שלטון עוין. השלטון, אמנם שלטון עריצים, טרם חדר בימים ההם לכל תאי החיים, וככל שיכלו היהודים להתעלם ממנו, לשכוח מציאותו, עשו כן. לא רק בתחום הדתי והרוחני בלבד היו נתונים לנפשם, גם עסקי משא ומתן בין יהודים התנהלו לרוב בלי תיווך של ערכאות הרשות, ובמקרה של סכסוך הלכו אל הרב. במידה מועטה ביותר נזקקו שם היהודים לשפת המדינה ולשפת עם הארץ. ואפילו היתה נתונה בפיהם של יהודים השפה הנכרית, לא שימשה להם על הרוב אלא לצרכי משאם ומתנם עם האכר או עם העירוני, ולא שפת ספר, שפת מזון לנפש ויניקה לרוח. את יניקתם הרוחנית מצאו לא רק רוב מנין אלא גם רוב בנין של יהודי ליטא, כלומר גם אנשי המעלה שבהם, באותיות המרובעות שלנו. ארון הספרים של יהודי מדור ישן היה כולו עברי. נשים יודעות קרוא היו להן ספרי קודש משלהן — רובם באידיש. בדור אחרון נוספו לאט לאט גם עתונים וספרי קריאה בעברית ובאידיש, שלכל אחת מהן היתה חזקה על חוגים שונים שבעם.

אורח החיים, קצב החיים בבית וברחוב, בקודש ובחול היה יהודי שביהודי. היתה הרגשה, שאפילו מחזור הטבע, כל סדרו של עולם מתנהל לפי הלוח היהודי. חגי ישראל היו המחיצות המוחשיות שבין תקופות השנה, וכאילו אלו תלויות באלה. דומה היה שברכת החודש קובעת את מזג האויר. היה, למשל, בידוע ובמוחש, שמשמברכין חודש שבט גובר הכפור ומשמברכין חודש תמוז גובר החום. בחודש אלול החלו מנשבות רוחות קרירות ורוח של כובד־ראש השתכנה בחדרי נפש, והרוחות שבחוץ התמזגו עם הרוח הפנימית וכמו בנות מקור אחד היו — קרבת הימים הנוראים.

גם פרשות השבוע חילקו את השנה לחוליות קטנות ונתנו צביון מיוחד לכל אחת מהן. אינה דומה פרשת נח, למשל, לפרשת לך־לך, או פרשת קורח לפרשת בלק. נשתנה גבור השבוע בבית־הכנסת, בחדר ובמקצת גם בבית, ובמשהו נשתנה חלל האויר, פסוקים אחדים ריחפו בו, המכתבים פתחו ב"לסדר" אחר. פרשת השבוע שימשה ציון הזמן לא רק במכתבים פרטיים אלא גם בתעודות שונות.

ולא השנה בלבד התחלקה לפי סדר החיים היהודי. גם ליום היה מין שעון יהודי משלו. מראה הרחוב העיד, אם בבית־הכנסת עוד נמשכת מלכותה של תפילת שחרית, או כבר כלתה התפילה. בכל ישוב יהודי, בין קטן ובין גדול, הרגשת את ייחודה של השעה שקושרת את היום עם הלילה — שעת בין מנחה למעריב. בנוהג שבעולם, זוהי השעה שאדם מחליף רוח מעבודת יומו, וכך אמנם היה הדבר גם אצל גוברין יהודאין. הסנדלר והחייט, השען והעגלון, החנווני הזעיר ובעל העסקים, היהודי האמיד והיהודי הדלפן, כולם הניחו טרדותיהם או צרותיהם והלכו ליהנות קצת מן החיים, להוציא שעה בנעימים. אבל להיכן הלכו? פשיטא, לבית־הכנסת או לבית־מדרש, — מקום אחר לבלות בו שעות הפנאי לא היה כלל בנמצא. במידה מסוימת שימש מקום קדוש זה גם מעין בית־ועד לתושבי המקום, שהיו עוסקים שם קצת גם בשיחות־חולין, כגון בעסקי מדינה, פוליטיקה בלע"ז, או בעסקי המקום וכיוצא. שיטה היתה בדבר, שהקודש הקצה מקום בתוכו גם לחול, כנראה כדי למנוע הקמת רשות אחרת, שעשויה להיות בת תחרות למקום הקדוש, או שהחולין עשויים להרים שם ראש יתר על המידה. דיין לחולין שהחיים מלאים מהם, אבל בתים מיוחדים לא נבנו בשבילם. ובכן הותר בית־הכנסת גם לקצת דיבורים של חולין, שאיש העם נזקק להם. אבל עיקר התענוג שספג שם היהודי היה ממין אחר: דף גמרא, פרק משניות, קטעי עין יעקב, סעיפים ב"חיי אדם", או פשוט אמירת תהלים בציבור או ביחידות. כל אחד לפי דרגתו ולפי החברה שהוא שייך לה: חברת ש"ס, חברת משניות וכו'. יהודים שלא היה חלקם בשום לימוד ואף לא באמירת תהלים היו כמעט אנשים שלא מן הישוב, אם בכלל היו בנמצא. כל אחד ואחד השתבץ במשבצת היאה לו ובא על סיפוקו — לא רק סיפוק־נפש, כי אם גם סיפוק שבהנאה ובתענוג, פשוטם כמשמעם. יהודים התחדשו והתרעננו בשעות הללו, השיבו את נפשם, בניב הליטאי: "מ'האט זיך מחיה געווען". ואם היתה אותו יום דרשה של רב או של מגיד עלתה ההנאה למעלה למעלה. ואחד אנשים ונשים וגם טף היו באותה הנאה של שמיעת דרשה נאה. ודרשה נאה טיננה עינים בעזרת הגברים והעלתה דמעה בעזרת הנשים. בליטה המוחזקת למוחית, ליבשה, פרכס בחשאי לב רגשני. מי שלא עמד על תכונה זו לא מצא את המפתח לטיפוס היהודי דשם.

אכן, היהודים של בין מנחה למעריב, רובם יגעי כפיים ופשוטי עם, היו עם לבדד בדרך קשירת היום עם הלילה. הבריות מפטירין אחר יומם בדרך שמפטירין, אם דרך המתקת השעה בטיפה המרה, כמנהג עם הארץ בארצות שונות, ואם דרך ישיבת קרנות, משחק הקלפים או בדומה, ואם במנעמיה עם גירוייה של מלכות הבדים. הדרכים מתפצלות וכמה גוונים להן, אך הצד השוה של רובן ככולן, שהנפש מתפרקת ממטענה החיובי ויוצרים הנמים במשך היום נעורים, מתגרים, יוצאים ממחבואם. מעבר לכל אלה היתה הדרך שנסללה במשכנותינו הישנים. היהודי לא יצא מביתו בין השמשות לתור אחרי היצר הרע, אלא דוקא להמתיק שיח עם יצרו הטוב שבאה אז שעתו; לא להתרוקן יצא כי אם להתמלא. שעה זו היתה לו מין טבילה רוחנית. הוא ניער מעליו אבקו של יום, פרק מעצמו חלק מגשמיותו, וחזר אל ביתו רוחני יותר, בעל נשמה יותר משיצא משם. המתח היהודי שאולי רפה במשך היום שב וגבר בו. נמצא, היום לא נשתפל וירד אל הערב, כי אם היפוכו של דבר, היו לו היטוי כלפי על. אל הערב עלה היהודי ונתעלה בו.

זה אחד מיסודותיו של אותו אורח־חיים יהודי, שכל סיום שבזמן היה נטוי במעלה

ולא במורד, עד שאפילו לערב נמצא תיקון של עליה. ודבר הלמד מאליו, שביותר נתבלט יסוד זה לגבי יום השבת. הימים היו עולים אל מלכות השבת. משיצא חצי השבוע, קרבתה של השבת כבר החלה נותנת אותותיה. ביום החמישי כבר חשת ריח ריחה של שבת. יום הששי כבר לא היה יום חול רגיל, הוא היה הפרוזדור לטרקלין שבת. הרב והעגלון, הגביר והקבצן — כל יהודי ויהודי לפי מדרגתו התקין עצמו בפרוזדור הזה. אחד מששים של שבתיות כבר היה שרוי בבית ברפות צהרי יום הששי, ובכל זאת עוד נכונה שעת־פתאום גדולה. עולם היהדות בליטא לא היה מעולף מסתורין, ספר הזוהר לא שלח קרני רזיו לשם, אך כל ערב שבת בערוב היום היו רגעים בעיירה הליטאית, כאילו נדמו העולמות והקשיבו בחיל לכניסת השבת. ובבית הלכה ונמוגה מלכות החול ונתפנה חללו למלכה שתבוא עם שלהבות הנרות. בחיי הדת בישראל היתה האשה שמוטה במקצת לירכתים, אך זאת עבודת־הקודש החרישית, הממליכה את השבת בבית, ניתנה בידי האשה, אם הבית, — ואיך עשתה זאת! נשמתה רטטה עם לחישת שפתיה ונשמת הבית רטטה עמה. ברכת האשה על הנרות, כשכפות ידיה שוככות על פניה, אשר לעתים תדירות היתה דמעה אז ניגרת עליהם, זה היה אחד הרגעים הקדושים ביותר בחיי הבית היהודי. על מה הזילה האם דמעתה בשעה החגיגית של הדלקת נרות השבת? אין זאת כי אם מה שלא חזתה היא חזה מזלה, כי השבת הקדושה באה אל הבית שניִדון לחורבן — כי בני הבית יפוצו מתחת קורתו, מי להרג, מי לשבעה מדורי פורענויות, מי לדרכי נוד, מי אל מעבר למסכים אטומים, ומי להנחת לבינה לעולם יהודי חדש, לא תבינהו... האם על הנרות היתה מיסטריה חרישית, שהצניעה בתוכה רזי ההוויה היהודית, פגישה אחרת עם השבת, בקהל עם, נכונה לאב ולבנים.

מה נאוו ברחוב השוקט פעמי יהודים בלכתם שפי אל בית הכנסת לקבלת שבת! שכינת השבת הקדימה לארוח עמהם, ללוות צעדיהם, בטרם שרו לה הם מזמורי קבלת שבת. ואחרי כן מה טוב ומה נעים היה שבת כל בני הבית אל שולחן השבת, שהיה כעין אי הצף מעל לכל החולין שבעולם וכולו רועף שאננות־שבקדושה. מפת השבת כיסתה היטב היטב על ששת הימים, על היגיעות ועל הדאגות, על צרות שנתרגשו ובאו ושמתרגשות לבוא. נסיכיה של המלכה שבת הסבו אל שולחנה בעולם שכולו טוב.

יהודי ליטא לא פינקו גופם ביותר, אך עם שבת עלה הגוף במעלה, שלא חלם עליה כל ששת ימי המעשה. והוחל הדבר עוד בערב שבת. פשוטי־עם דהתם לא הלכו להתקדש במקוה לכבוד שבת, אבל הלכו אל המרחץ כפשוטו ושטפו מגופם זיעת החול עם החול עצמו. ומשחזר רחוץ ומקורב לשבת, נמצא ראוי לטעום טעימה ממטעמיה. וכשבאה השבת עצמה, הריקה עליו ברכתה עד בלי די — ברכת שולחן, איש כפי מדרגתו, וברכת מנוחה, שוה בשוה לכל, וכל גוף שנצרך לה יותר, ראה יותר כי נעֲמה. בקיצור, השבת נהגה בגוף כבאחד מרמי היחש. ובכל זאת לא הוא היה ראש קרואיה, כי אם זאת השוכנת בתוכו פנימה. עמה התלחשה השבת בשפת שלהבת הנרות, בשפת אמירת שלום עליכם למלאכי השלום, בשפת ניגון הקידוש, ואפילו בשפת טעם המאכלים, שהורגש בו אותו "תבלין אחד", בשפת שיר השירים ושנים מקרא ואחד תרגום ועוד ועוד. שיח ארוך היה לשבת עם זאת השוכנת בסתר חביון, שיח אשר נבצר לפרשו, אך שיח־קודש יאֱמר לו. וזאת שהשבת חדרה אליה לפני ולפנים והמתיקה עמה סוד שיחה, האם היא היא, מתמול, משלשום, מרביעי בשבת? היא ולא היא, "נשמה יתירה" עתה שמה. מליצה? לא. קריאה בשם למה שהיה מוחש לכל יהודי ויהודי ביום שבתו ומה שלא יוחש ולא יובן למי שלא טעם טעמה של השבת היהודית השלימה.

ובנטות היום הקדוש לערוב נתמשכה עגמומית של פרידה על משכנות ישראל. הדמדומים התעבו והלכו עד שנעשו כחומה של צללים, כאומרים לגדור את הדרך בפני השבת שלא תמהר לצאת. אך קורצים כוכבים מלמעלה ואומרים: הניחו, כי באה השעה ליציאת השבת. ואֵם הבית, אשר הדליקה תמול שלהבות הקודש, עמדה עתה, בטרם תעלה אור של חול בבית, לפני החלון המעריב, ושפכה שיח חרישי בנעימת עצב: "אלהי אברהם, שבת־קודש שלך הרחומה כבר מסתלקת..."

ורצים הימים ושבתות באות והולכות, והשנה מתקרבת אל קצה. וקץ השנה מתגבּה כמין כבש שהותקן מזמן — אל הימים הנוראים, ימי ההזדככות וההתעלות.

פעמיים בשנה ערכו יהודים טיהור גדול, וריווח של מחצית השנה ביניהם. האחד — טיהור של הבית והכלים וצחצוחם לקראת חג האביב. ארונות ושידות ודרגשים הוצאו חוצה, כאילו מתכוננים יהודי ליטא ליציאת מצרים חדשה. נשים טורדות, בעלים עורכים גלות, והחג יבוא וימצא נוה־טוהר וכל זוית ופינה תקדמהו בפנים רחוצות ושוחקות. והיה טיהור אחר, טיהור פנימי, טיהור הנפש ומירוקה מהזיהום שדבק בה במשך השנה, כדי להכנס לשנה החדשה בנקיון. ונקיון פירושו — גם בלא עלבונות ורוגז וטינה ונטירה בין איש לרעהו. והיו יהודים מבקשים מחילה זה מזה ומוחלים זה לזה ופותחים מגעם ומשאם בדף חדש. כך נהגו בארץ ליטא ומסתמא גם בשאר קהילות קודש. הטיהור הראשון, לכל שמקיף את האדם מבחוץ, רק שינה צורה, אך דור מדור ינחלנו, אבל עלובה זו ששמה נפש, רק אבותינו התמימים נתנו דעתם למרקה, ואילו בניהם שהחכימו עזובה לנפשה...

אחר בא חג הסוכות, הארוך שבחגי ישראל והמורכב שבהם. בכובד־ראש היה היהודי הליטאי מקיים מצווה מפורשה שבתורה: "ושמחת בחגך". בחג זה ראו כתליהם של בתי מדרשות שותי שכר, אבל לא ראו כתלים אלה יהודי שדעתו

ניטלטלה עליו מתוך שתייה ולא שמעו דיבורים שאינם מהוגנים גם אחר שכלה כל השכר. אך השכר עשה את שלו, — יהודים פתחו פיהם ושרו "ברוך אלהינו שבראנו לכבודו" ועוד שירים כיוצא באלה. הכתלים יכלו לזכור את השיר רק מהחג דאש־תקד. כי בכל ימות השנה לא היו שרים בליטא בקהל ועדה, אלא אם כן בשמחה של מצווה, כגון בחתונה, בברית מילה.

ויש ליתן את הדעת גם על טיבו של חול המועד באורח החיים היהודי. חומרת החג לא נהגה בימי חול המועד, אבל בדרך כלל היו יהודים בטלים בהם ממלאכה, חוץ מאשר לצורך נפש. נמצא, כל אחד משני החגים הגדולים, פסח וסוכות, כלל בתוכו שבוע של חופש. כלומר, הלוח היהודי העניק לכל איש עבודה חופשה שנתית של שבועיים מתוך אווירה של חג. וחופשה זו ניתנה לכל בעת ובעונה אחת, שלא יצטרך אדם מישראל להתבודד במועדיו בזמן חופשתו.

העבודה, כל שאתה מתבונן יותר בסדרי הזמנים בישראל, אתה מגלה יותר ויותר, כמה היו ספוגים שרף הנשמה היהודית. הקטן שבספרים והדל שבהם, הלוח שלנו, הוא ספר הנשמה של עמנו!

וכמה מופלא הדבר וכמה עומק בו, שהשמחה היתרה המשובצה בלוח השנה קשורה במה שמקנה לעולם ישראל את המתח הגבוה וכובד־ראש שאין למעלה הימנו — בתורה!

בליטא, שלא היה שטופה בשמחה, היה הדבר בולט בכל פליאתו, שסדר החגים של השנה נסתיים בהילולא רבא לכבוד התורה.

מאידך, לכבוד מה מסוגלים היו יהודי ליטא לעשות הילולא רבא אם לא לכבוד התורה?

מימי ילדותי זכורה לי שמחת עם במקום מולדתי, בסלובודקה. היה לילה ועם רב נהר ברחובה של עיר בנרות דולקים. עיני הילד וכוכבים ממעל השתאו למחזה. העיר הקטנה כולה חגגה את סיום הש"ס בבית־המדרש הישן. מקרה אחד זה נשמר בזכרוני, כי הסיום היה חל אחת לשבע שנים.

אילו לא ידע אדם, מה שמחה זו שקפצה על יהודים ליטאים בערב מן הערבים, צריך היה להבין מדעתו, כי עניין של תורה בגו.

ג

התורה היתה האיתר שהספיג את עולמם של יהודי ליטא; לימוד התורה — עליית הנפש שלהם; גידול בנים לתורה — משא הנפש של האב ושל האם. שיר־הערש הנפוץ ביותר היה השיר על הגדי הצח ועל הבן הרך, שיחלקו ביניהם את טוב העולם: בחלקו של זה — צימוקים ושקדים, ובחלקו של זה — תורה. משנכנס הילד בשנתו הששית התחיל לקיים את הנאמר בשיר ששרה לו אמו. וגם אם יתום היה הילד מאב ומאם ומקופח מערש ושיר, היה מי שדאג גם לו שלא יגדל נבער מתורה. מכל אוכלוסי רוסיה רבתי בימים ההם היה קיים לימוד כללי בשנות הילדות רק בקרב המיעוט החורג והנרדף — היהודים. ללא כל חוק חיצוני מחייב, היה כל בית אב מישראל שולח את הבנים בקטנותם אל החדר. חיים של מותרות לא היו ממידתם של יהודי ליטא, ורק בדבר אחד בלבד היה היהודי הליטאי יוצא מגבול יכלתו — בשכר לימוד. אפילו עניי עם היו מכניסים עצמם בעול כבד זה, ומהדרים שבהם אף בחרו לילדיהם מלמד מן המובחר, ששכרו היה למעלה ממשג ידם. כלום שייך חשבון בדבר שהוא יסוד החיים?

הלימוד בחדר היה נמשך בממוצע עד בר־מצוה. אבל רבים המשיכו תלמודם כמה שהמשיכו, אם אצל מלמדי גמרא ואם באחת הישיבות הקטנות או הגדולות, שליטא נשתבחה בהן. אבל שם, בליטא, למדו לא רק בשנות הנעורים, אלא גם בשנות העמידה ועד זקנה ושיבה לא עמדו מללמוד. למדו ביחידות ולמדו בציבור, לשם כך היו קיימות חברות שונות, שכבר נזכרו לעיל. הזמן הנקצב בזמננו לקולנוע היה שם קודש ללימוד. ואם למדו בששת ימי המעשה, בשבת ובמועד לא כל שכן. עם לומד! היפלא שרבו יודעי תורה בליטא? ואפילו פשוטי עם, אם תורה לא היתה בהם, היה בהם ריח תורה, אהבת תורה בודאי היתה בהם ודרך ארץ בפני אנשי תורה, יחד עם הרגשה ברורה שתורתם של הללו היא גם שלהם. מתאכסנת היא אצל המלמדנים, אבל כל יהודי אותה קריבות בינו לבינה. ובסתר לבו היה גם עם־הארץ גמור הוגה תקוה, הוא ואשתו עמו, שהבנים או לוקחי הבנות או בני הבנים והבנות יהיה חלקם בתורה. יודעי התורה היו מעמד האצילים, אבל מעמד זה היה פתוח, וכל משפחה יכלה להשתלב בו. ואמנם בכל מקום מצאת עשירי תורה שאבותיהם היו עניים בתורה.

כשם שהצמחים מתמשכים לעבר השמש, כך התמשכו יהודי ליטא אל התורה. מעל אותו קיבוץ יהודי היה מרחף האידיאל הנבואי: וכל בניך למודי ה׳.

ד

פארה והדרה של ליטא היו הישיבות. אל הישיבות הגדולות שבה היו נוהרים בחורי ישראל מקרוב ומרחוק, לא רק מפלכי ליטא עצמה ומרוסיה הלבנה שכנתה, אלא גם מאוקראינה, מפולין ומשאר גלילות רוסיה, וכמה אכסניות של תורה שבליטא יצא שמעם בכל העולם היהודי. מהישיבות הללו פשטו מורי הוראה ומרביצי תורה לכל תפוצות הגולה ועד אל מעבר לאוקינוס הגיעו.

אמנם, לא כל יוצאי הישיבות היתה תורתם אומנותם וגם לא זאת היתה מגמתם

היחידה של הישיבות. לא מעטים מתלמידי הישיבות עסקו לאחר נישואיהם בישובו של עולם, אך הגושפנקא של הישיבה נשארה טבועה גם בהם. רובם ככולם הצטיינו אלה ברכושם הרוחני ובנועם הליכותיהם עם הבריות. בכל עיר ועיירה מהמקומות ההם היו מצויים תלמידי ישיבות לשעבר והם בעלי־בתים למדנים, אנשי מידות טובות, מכובדיה ואציליה של קהילתם. חלק ניכר מהאינטליגנציה המובהקת שלנו בדורות אחרונים, חכמים וסופרים ופרנסי צבור, מוצאם מהישיבות. וליטא נעשתה הארץ הקלאסית של ישיבות — משתלות אלו לטובי בני האומה.

ב"המתמיד" של ביאליק, שנכתב בשנת תרנ"ד, הובאנו אל אחת הישיבות, וזו מראיתה בפואימה: "כאודים מוצלים זעיר שם תעשנה / נפשות אמולות ונשמות עלובות / החיות בלי יומן ובלי עת תזקנה / כחציר העולה בארץ תלאובות". תמונה קודרת זו, שצייר המשורר לפי זכרונות ילדותו, אם יש לה תוקף של עדות, הריהי שייכת לעבר נשכח ואין בה אפילו צלה של המציאות בימי גדולתן של ישיבות ליטא, שהלכו עם הזמן לפי דרכן. זכותה של ליטא היא, שהקימה ישיבות לתפארת, והושיבה בהן תפארת בחורים. לא מצאת בתוכן "נפשות אמולות ונשמות עלובות", אלא צעירים למאות בעידן לבלובם, שעיניהם נוצצות בברק הטוב ופניהם מפיקים מחשבה ותוכן פנימי. הישיבה הליטאית לא ביקשה כל עיקר לדכא בחניכיה את רוח העלומים, רק נתנה לו אפיק רציני. מידה של כובד־ראש איננה שם נרדף לדכאון. התלמידים לא הוקינו בלי עת, כי תנאי חייהם היו נאותים למדי, ללא מותרות, כמובן, אך גם ללא מחסור. אפילו על המלבושים הקפידו שם שתהיה להם צורה מכובדת (להוציא ישיבת נובארודוק, שנקטה זלזול־במתכוון בדברים שבחיי־צוניות, כדי להתגבר על דעת הבריות). עצם בניין הישיבה היה רחב־ידים, לפי מושגי הימים ההם, מלא אור ואויר ומואר היטב בערבים. העובר ברחוב היה מאט צעדיו ועושה נפשו כאפרכסת לקול התורה שהיה בוקע מבין כתלי הישיבה, פעמים מתוך קנאה מסותרה, כי היה הקול ערב ללב. רוח של רצון היה שורה בין הכתלים פנימה, הלומדים למדו מתוך חדוה, טעמו טעם בתלמודם, מותר לומר נהנו ממנו הנאה של "עולם הזה", שהלכה וגדלה ככל שדלתי תורה נתרחבו לפניהם. אמנם היו גם יחידים נקועים, שנמשכו בחשאי אחרי ספרים חיצוניים או אחרי קסמים אחרים של העולם מסביב, והיתה הגמרא פתוחה לפניהם ולבם בל עמה. אלקים יודע היכן היה לבם. אך אלה היו עלים מצהיבים שעל אילן מוריק, שלאט לאט נשרו מעליו, והאילן הוסיף והוריק כתמול שלשום. ואפילו בעורקיהם של אלה נש־תמר על הרוב מקצת מליחו ולשדו של האילן.

כיוון הלימוד בישיבות היה לאו דוקא לקניית בקיאות, אלא בעיקר לעליה במעלות התפיסה וההבנה, מה שהיה מתקרא שם "שטייגן אין לערנען" — מושג של איכות שנתחדש והוטל בו שם הדגש החזק ביותר. הלומד לא השים עצמו כמין קופסה להכניס לתוכה דפים, סוגיות, אלא במוחו הער היה כמשתף עצמו במשאם ומתנם של תנאים ואמוראים, של רש"י ותוספות. תוספת של ערות הביאו אותן שיחות של תורה ("רעדן אין לערנען"), שהיו רווחות בישיבות — היינו בירורו של עניין על ידי חילופי דעה וסברא, העלאת סברא כנגד סברא וסברא מתוך סברא, כעין המשך רחוק של התלמוד גופו, הבנוי בצורה זו עצמה. בשעת משא ומתן כזה היו זיקי מחשבה מרצדים ממוח למוח ומתלבים זה מזה. עתים היה השיח לובש צורה פולמסנית חריפה. זר־לא־יבין עשוי היה לדמות כי שני אויבים ניצבים כאן זה מול זה. אבל למעשה אך גבר על־ידי כך דיבוק חברים, כמאמר הגמרא בקידו־שין: "אינם זזים משם עד שנעשים אוהבין זה את זה". ולא בכדי גברה האהבה בין המתנצחים, כי עד שהחזיק כל אחד בשלו נתברך משל חברו. ולא זו בלבד שהסוגיה נתלבנה יותר לשניהם, גם שני המוחות גופם, שעשו מלחמה זה עם זה, נשתחזו מתוך כך זה בזה. אם תמצא לומר, היה בזה שלא במתכוון גם מיסוד הספורט, היינו זריקת כדור המחשבה, שהעניקה תענוג־נפש לא שיערוהו זורקי הכדורים וצופיהם במגרשי הספורט דהאידנא. והדמיון איננו מופלג כל כך, כי מה שמוחזק בימינו על דבר השרירים, שצריכים התעמלות לשם פיתוחם וחיסונם, היה גלוי וידוע שם בקרב הלומדים לגבי המוח, שעל ידי אימון ופיתוח ניתן להרחיבו ולהגמישו. שכלול תדיר של עצם כלי המחשבה — זה היה אחד התפקידים של אותה "מלחמתה של תורה", שהיתה רווחת בישיבות ליטא. אולם עם זאת חתר כל אחד מהמתנצחים אל האמת לאמיתה ולא נתכוון לניצוחי דברים בעלמא. השיטה הסופיסטית היתה מנו־גדת לעצם מהותה של הלמדנות הליטאית ולא היו לה שם מהלכים כלל.

ליטא הלמדנית הרחיקה את הפלפול לשמו, שיש בו רק ממעשי זיקוקין של המוח, ופילסה את דרך ההבנה העמוקה. גדולי ליטא לא גרסו כל נפתל ופתלתול, לא מתחו גשרים תלויים על בלימה בין ענינים רחוקים. הגיונם היה חד ומיישיר ולן בעומקם של דברים. בעצם לא גרסו שם אלא פשט, אך לא הפשט שעל השטה, שהוא נחלת ההדיוטות. שם צללו בבארותיו העמוקות של הפשט, הבקיעו אל עומק שלפנים מעומק, ולפיכך מעולם לא אמר שם אדם: צר לי המקום בתחומי הפשט.

גדולי ליטא, ראשי הישיבות שלה, מיזגו יחד חריפות עם אחריות, עמקות עם צלילות. המוח היהודי נתלטש אצלם פלאים והאיר באור צחצחות. אור זה משנזרע על דפי הגמרא העתיקים נתרעננו, נתלבלבו, והיה עונג־נפש להפליג בסוגיותיהם הסבוכות. כפנס נאמן הוליכה שיטת ההבנה בעבי הסבך, הנהירה שביליו. נעשו הדברים שמחים ומאירים, עד שאורו בהם עיניהם של הלומדים. חז"ל עצמם אמרו: "במחשכים הושיבני — זה תלמודה של בבל". בליטא חזרו וגילו בתלמודה של בבל

את אור מעמקיו. ספק אם במקום מן המקומות היתה נודעת הנאה של תורה כפי שהיתה מצויה בישיבות ליטא. אף התלמוד ונושאי כליו ודאי הפיקו שם הנאה שלימה מלומדיהם.

ונפלא הדבר, שבעלי מוחין הללו לא נתנו רשות למוחם לחקר ולנקר במופלא מהם. כים זה שמסיע גליו האיתנים רק עד הגבול שהושם לפניו, כן הכה המוח הליטאי גליו בתוך הוויות דאביי ורבא, רב ושמואל, ר׳ יוחנן וריש לקיש, ולא עבר גבולן. לא ה״מורה נבוכים״ כי אם ה״יד החזקה״ העסיק שם את המוחות. כי אכן למדני ליטא לא היו נבוכים כל עיקר ולא ידעו חיבוטי אמונות ודעות. כל אחד מהם נתקיים בו הכתוב ״וצדיק באמונתו יחיה״. בתחום האמונה היו החריפים הללו אנשי תום, שלמים עם נפשם ושלמים עם אלקים, והנחילו תום זה ושלימות זו לתלמידיהם אחריהם דור אחרי דור. שופרות הזמן תקעו תקיעות השכל הכובש, וחומת האמונה לא שחה לפניהם; רוחות סערה, בישרו הפיכות ומהפכות, ובחללה של ליטא הוסיף להשתפך כמימים ימימה הניגון העצוב־המתוק:

— ת־נו רבנן!

ה

אולם גם בליטא הלמדנית לא הסתגרו בד׳ אמות של הלכה בלבד. אם לא נפתחו שם חדרי לב לא לפני הפילוסופיה מזה ולא לפני קבלה וחסידות מזה, נפתחו לרווחה לפני המוסר.

אביה של תנועת המוסר, אשר צמחה ופרחה בליטא, הוא כידוע ר׳ ישראל מסאלאנט (תק״ע — תרמ״ג), והיו אבות גם לו. קודמו של ר׳ ישראל בשיטת המוסר הוא ר׳ זונדל מסאלאנט, תלמיד תלמידו של הגר״א, אשר ממנו פינה לכל גדלות רוחנית בארץ ליטא. אך יש לדרך המוסר שרשים חבויים בעצם הטיפוס היהודי, שהתפתח במשך מאות בשנים על אדמת ליטא. האדם היהודי נוסח ליטא לא התהלך בתילוי־ראש ולא דחק את רגלי השכינה. יצר הבלטת עצמו והתנשאות על וולתו לא היה לו שליטה מרובה עליו, על היהודי הליטאי, — כמובן, בטיפוסי שבו הדברים אמורים. רבנים גדולים ישבו בענוותנותם בעיירות זערערות ולא תבעם לבם לכסא גדול מזה. בכל החוגים פגשת שם אנשים שהיו מורידין מערך עצמם ולא מעלין, הכבוד יש עליו קופצים בכל מקום, בליטא היו קופצים לא מעטים גם על נחיתת דרגא. הליטאי לעתים טורדו ספק חוב, דומה לו שהוא חייב למאן־דהו, ולא שמאן־דהו חייב לו. אין הוא להוט ״לבלות״ את הזמן. אלא, אדרבא, צר לו על הזמן שמת־בלה. ״אדם דואג על איבוד דמיו ואינו דואג על איבוד ימיו״ — היו שרים בעלי המוסר ומושכים במלות החרוז ובנגינתן העצובה בשביל למצות את חשבון הנפש שבהן. ונפלא הדבר שאין זה רחוק משירת אדם הכהן, שקדמה כמה עשרות שנים לפעולתו של ר׳ ישראל מסאלאנט. הוה אומר, לא אכסניה־שבאקראי היתה ליטא לתנועת המוסר, אלא הקרקע היה מזומן שם לתנועה זו. ואף על פי כן נתקלה גם תנועה זו בהתנגדות, ומצד מי? דוקא מצד רבנים מפורסמים. בזעיר אנפין נשנתה במאה הי״ט בליטא פרשת ההתנגדות לחסידות במאה הי״ח. אימת הכיתות היתה על רועי ישראל, וכל ספיק ספיקא של כיתה הדריכה מנוחתם. אך לסוף נקלט המוסר ברוב מרכזי התורה דליטא. הוא נעשה אבן־פינה בישיבותיה של ליטא עצמה וגם באלו שהסתעפו מהן מעבר לגבולה. ודוקא המוסר הוא שנתן יציבות לישיבות ועוגן לנפש לומדיהן, הוא הוא ששימש בהן תריס לרוחות הזמן. לא ראו מתנגדי המוסר, כי הוא סם־שכנגד להשכלה, אשר קבעה אכסניה שלה בליטא במחצית הראשונה של המאה הי״ט. מארץ אשכנז באה ההשכלה ולפפה ערי ישראל שבליטא. נתעורר היהודי הליטאי — ר׳ ישראל איש סאלאנט יכול לשמש שם קיבוצי לו — ואמר: זאת מושכת אותי אל החוץ, אעמיק פנימה; זאת מטיפה לי, שאהיה פחות יהודי ויותר אדם, אהיה יותר יהודי שהוא גם יותר אדם!

שיטת המוסר היא גם הפילוסופיה של אותה יהדות־ההלכה שהתלבלבה בליטא, וגם החסידות שלה. אבל איננה מסתעפת לא מן הפילוסופיה של ימי הבינים ולא מן הקבלה והחסידות, אלא היא ענף שלישי להן ביהדות, וכולה מולדת בית, נטולת כל השפעה של זרמי רוח ומחשבה מן החוץ. מקור יניקתה ומקום חיותה — תורת ישראל.

הפילוסופיה עסקה בחקר אלהות ויסודות הבריאה, הקבלה ביקשה את סוד העולמות, המוסר עניו הוא משתיהן; הוא לא הרקיע לעולמות מסתורין, לא חקר מה למעלה ומה למטה, אלא העמיק לשאול: מה חובתו של אדם בעולמו. ולא בא המוסר לחדש משלו חובת אדם, רק חתר לסבור ולהבין, מתוך עומק העיון ומתוך הכשרת הלב והתכוונות הנפש, מה התורה דורשת מן האדם. ולא למד המוסר בתורה, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה, על דרך המשל והאליגוריה, אלא למד גופי הדברים, ולא שם המוסר מעייניו בחלק הנסתר שבתורה, אלא רק בחלק הנגלה שבה, אבל לא בנגלה השטוח, אלא בעומקו של נגלה, הטעון גם הוא חישוף וגילוי. באותה עמקות מרובה, שהושגה בליטא בסוגיותיה של ההלכה, צללו בעלי המוסר בדרכי האגדה של התלמוד והמדרשים, בפירושיהם של חז״ל, בהערותיהם והארו־תיהם על אישי התנ״ך, בסיפורי מעשים על החכמים עצמם, וגילו שכל אלה רצופים לימודי מוסר, כללות ופרטות, של דרך חיים, גדרים וסייגים בפני מדוחים האורבים לאדם ורמזי הוראות לו, במה יזכה את ארחו. שיטת המוסר היא ממילא שיטת־עיון חדשה או מחודשת במקורות ישראל. כל הספרות העצומה של התלמודים והמדרשים היתה להם לבעלי המוסר למסכת אבות גדולה של מוסר היהדות.

כמה וכמה נדבכים מהווים את בנינה של שיטת המוסר, שמתוך עומק יראת שמים באה לידי מסקנות אנושיות עמוקות ביותר.

ראשית דבר שמו בעלי המוסר הטעמה והדגשה מחודשת על המצוות שבין אדם לחברו, שמחמת קוצר ההשגה מזלזלין בהן הבריות הרבה יותר מאשר במצוות שבין אדם למקום. דברים שבין אדם לחברו — הורו בעלי המוסר — הם הם גופי דברים שבין אדם למקום. דרך היחסים בינו לבין חברו אדם מתקרב למקום או מתרחק הימנו. ואפילו גשמיות פשוטה נהפכת מתוך כך לרוחניות גבוהה ביותר. וכבר אמר ר׳ ישראל: צרכי הגוף של זולתי הם ענין הנשמה שלי.

והספירה שבין אדם לחברו מסועפת לאין שיעור, ומוסר היהדות, לאורם של בעלי המוסר בליטא, חודר לתאיה הדקים מן הדקים כבמין מיקרוסקופ אלהי. לאו דוקא רוצח נפש עובר על שפיכות דמים, אלא גם המלבין פני חברו בדיבור פה, וכן גזל, למשל, איננו רק הפעולה הגסה של לסטים מזוין, אלא יש גזל דק כחוט השערה, וכך בכל עניין ועניין. עולם היחסים שבין אדם לאדם, נאמר בלשוננו שלנו, איננו מקרוקוסמוס אלא מיקרוקוסמוס, וכל המיקרוקוסמוס הזה עובר בַּקרת המוסר, שמטרתו לשרש מתוכו את הרע, לטעת בו את הטוב, לעשות את האדם כלפי חברו אנושי יותר, היינו יותר אלהי.

אך מקום שְׂכָנָם של הטוב והרע לא רק ביחסים שבין אדם לאדם. האדם כשלעצמו הוא שדה פעולתם של טוב ורע. כל זיעי נפשו הם או מצד הטוב או מצד הרע. ולא עוד אלא שכל יחסיו עם זולתו שורש להם בספירה הפנימית שלו. לפיכך העמיד המוסר הליטאי במרכז שיטתו עניין המידות, ששרשן בתוך האדם פנימה ותוצאו־תיהן כלפי חוץ, וכל תיקון מוסרי נעוץ בתיקון המידות.

השגותיהם של חכמי המוסר דליטא בכל הענינים האלה הגיעו למדרגות מופלאות לרום ולעומק, בבתי המדרשות שלהם המריא רוח ישראל לאחת הרמות הגבוהות שלו בדורות אחרונים. מחשבות גדולות ועמוקות חשבו שם על דרך אדם, על מעלת אדם. המסקנה הכוללת של שיטתם היתה, כי לא כך וכך מצוות הטילה התורה על האדם ורב לה בזה, כי אם תכליתה להרימו לרום מעלת נזר הבריאה, שכך ולכך נוצר. מחשבתו של ר׳ נתן פינקל, הסבא מסלובודקה, נתלתה בעיקר באדם הראשון, כפי שהוא מתואר בחז״ל, שמלאכי השרת טעו וביקשו לומר שירה לפניו. זהו אפוא צלם אלהים המקורי, זהו השורש הרחוק, הגנוז. ספק אם במקום אחר בעולם, בין בתחומי היהדות ובין מחוצה לה, הורמו העיניים בדורות הללו לגובה כזה, כדי להת־בונן מהיכן משתלשל שורש האדם.

אך שלוחה אחרת של המוסר הליטאי מתקרבת ביותר אל העולם המודרני. בעלי המוסר הללו, שהיו גם המחנכים והמדריכים שבישיבות, הבינו שבשביל להורות דרך לאדם, צריכים להכיר בפועל את זה היצור רב הכוחות ורב הסבכים ששמו אדם. ובלי להסתייע במדעי הפסיכולוגיה פיתחו הם מין מדע מקורי בחקר הנפש ומערכי הכוחות שבה והחולשות שבה. ומעשה באחד מבית־המדרש המוסרי של קעלם, שהלך לשמוע שיעורים בפסיכולוגיה באחת האוניברסיטאות הנודעות שב־גרמניה, וסוף פסק ואמר: שם עוסקים בפכים קטנים.

אנשי מוסר אלה לא חיברו ספרים. תורתם היתה תורה שבעל־פה, שהשמיעוה בשיחותיהם לפני התלמידים. רק בעשרות השנים האחרונות נתעוררו יוצאי ישיבות המוסר להעלות על הכתב דברי רבותיהם לפי רשימות ישנות או מתוך הזכרון. הופיעו ספרים ומאמרים. מי יודע, איזהו שיעורו של חלק זה אשר היה לפליטה מאלפי שיחות, ששמעו כתלי הישיבות בליטא.

שיטת המוסר הליטאית שהסתעפה גם היא לכמה ענפים, היתה שיטה עיונית ושיטת הגשמה כאחת. העיון לא היה שם מטרה בפני עצמה, אלא חתר כולו לפועל יוצא. כל הווי של הישיבות היה לו אפיק מוסרי. מידות רעות כמאליהן הוקעו והוקאו. היה מן הנמנע שאצל מי מן התלמידים תתבלט מידה של גאוה, למשל, או מידה של שקר, כשם שמן הנמנע שאדם מן הישוב יהפוך את לבושו. אף בעלי האיכות הבינונית כבר הגיעו לדרגה של דקות בעניין המידות. ואילו המשפיעים הרוחניים בעצמם היו כולם בעלי מדרגות גבוהות ובד בבד עם חינוך תלמידיהם לא חדלו צורפי נפש הללו כל הימים מלשקוד על השתלמות עצמם במעלות המוסר שאין להן גבול, והזדככו מכל רבב במעשה ובדיבור, ברצון ובמחשבה. גאוני מידות היו, מופת לטוהר, לאצילות, לשלימות. מי שיער בעולם הגדול, כי באותן עיירות שחוחות התהלכו אנשים של מעלה!

רבים נתעוררו לעשות אזנים לחסידות ולהעביר שמעה בעולם, ואילו תנועת המוסר, אישיה ודרכיה, השגותיה והישגיה, עדיין נשארו כמעט ארץ לא נודעת אפילו בקרב עמנו ומכל שכן בעולם הרחב, אם כי זרמים דתיים למיניהם זכו בזמננו לתשומת־לב מרובה. אם קום יקומו לתנועת המוסר גואלים כערכה, יגה נגהה הזך עד למרחוק.

אחרוני אישי המוסר, טהורי עליון, נספו עם כל אחיהם יחד בידים הטמאות ביותר של המין האנושי. החשה הטומאה, כי שם, בעיירות ליטא, מצאה את גדול אויביה, את המוסר הצרוף?

ו

ליטא — מבצר המתנגדות היתה, מבצר הגר״א. החסידות, שכבשה רוב גלילות היהודים במזרחה של אירופה, נעצרה כליל לפני המבצר הזה. עולם ישראל מסביב

נתחדש פלאים, שמים וארץ נתקרבו שם אהדדי, והיא, ליטא, הוסיפה וכבשה ראשה — וביתר עמקות, וביתר מתיקות — בדפי תלמודה של בבל העתיקים. מעבר לליטא רכבו על כרובים ויעופו אל זבולי מרום; ליטא לא רכבה ולא עפה ובמרום לא שמה קנה, — היא ישבה בסתר המדרגה ושמה מעיניה בחובת הלבבות, במסילת ישרים. לא דעות, השגות וכוונות הפרידו בין חסידות ומתנגדות, אלא בעיקרו של דבר נבדלו זו מזו במעמד הנפש. כוחה של החסידות שלא נתנה לנפש להתפכח, תוקפה של המתנגדות, בפרט זו הליטאית, שלא נתנה לנפש להשתכר. וכך היו קיימים זה לצד זה שני עולמות — שניהם מלכות היהדות השלמה והם שני הפכים: עולם של שכרון־הנפש מזה ועולם של פכחון־הנפש מזה.

לא בהשגות גבוהות בלבד תשתכר הנפש אצל רבבות עם. תחת כנפיהן של תורות ושיטות הפרושות אל גבהי שחקים צמחו במפתיע החצר והשולחן של הרבי, עם חטיפת שיריים, קבלת פתקאות וכו'; צמחו ניגונים וריקודים וסיפורי נפלאות למכביר; צמחה אפילו לגימה בצוותא בכל עת מצוא — צמחה כל אותה הוויה דתית־"בוהימית", שהוציאה ממצרי יום־יום, מיון מציאות אפורה ויגעה, ושפעה חיים מפועמים, רחושי רזין, מלאי פתיעות ופליאות. אברכים, שטל השחרות טרם נמחה מעליהם, ויהודים בשנות עמידה ומעלה, עמוסי עול פרנסה, מטופלים בבנות שהגיעו לפרקן — כולם היו נסוכי שכרון אחד, שנתן כנפים לאלה ופרק כובד השנים והצרות מאלה.

בשני קצוות אחזה אפוא החסידות. בעוד שעיונה היה מעפיל ועולה אל ספירות עליונות, שלקרוץ־מחומר לית תפיסה בהן, היה קצה השני מופנה אל החושים ואל כוח המדמה, מעיר ומעורר את שיורי הילדות שבנפש, נותן פורקן לחשק המשובה הרדום, לנהיה אל המופלא. ואילו ליטא המתנגדית מצאה אחיזתה דוקא בתחום האמצע שעקפה החסידות — תחום המחשבה הנוהרת והמנהירה, תחום הרגש המחמם את הלב, אבל אינו רוקם דמיונות. בעולם החסידות התרפקו על בין־השמשות, השעה שמוחה כל הגבולין בין מציאות לשאינה מציאות. ליטא השיגה השגותיה לאור הנר, שהשלהבת המאירה בלילה מביאה לידי ריכוז־שבעמקות. החסידות בעטה במציאות ונתנה את השרביט בידי האגדה. בליטא, כנגד זה, היה משא־הנפש לזכך את המציאות, לא להושיב על כסאה של זו את האגדה.

אמנם, אגדות עם צמחו גם בליטא, אבל ראשי צרכניהן של אלו היו תינוקות של בית רבן ולא אנשים שעמדו על דעתם. כמדומה, אפילו מאחורי התנור בבית הכנסת בשעה שאינה לא יום ולא לילה לא השתעשעו שם בילדי דמיון. אבל מחובב היה בליטא יורשם וממשיכם של בעלי האגדה העתיקים — המגיד, שפסוקים ומאמרי חז"ל התעופפו מפיו כסיעות של יונים וצוף הדרש שנטפו שפתותיו היה "יורד ברמ"ח אב־רים", כמן שאכלו אבותינו במדבר. המגידות שלבלבה בליטא ובמחוזות הסמוכים היתה מלאכת־מחשבת בפני עצמה, שכל מבועיה יהודיים מלפני ולפנים וכולה כמתוקנת משמת ימי בראשית לאזנים הללו שאליהן היתה ערוכה. דרשה הראויה לשמה פתו־כין היו בה שכל טוב ומוסר השכל, משל להנעים ונמשל להועיל, זכרי ימות עולם ורמזי יום הווה, ודברי כיבושין עם דברי פיוסין — תאוה ללב! — ואותם פסוקים ומימרות, שתחילה כאילו התנגשו אלו באלו, נמצאו מיישבים אלו את אלו ואור של חסד זרוע מאלו על אלו, לקיים מה שנאמר: תורת ה' תמימה, משיבת נפש! לא יפלא כי הדרשן הטוב, שלפרקים היה גם בעל נעימה עריבה, היה לו ליהודי הליטאי מקור של תענוג־נפש עד כדי התמוגגות. אבל התמוגגות זו היתה מסוג אחר ובדרך אחרת מהתמוגגותו של החסיד מתורת הרבי, כשם ש"הדרשה" נפלתה מ"התורה": זו נתיישבה על הלב בטעמים עריבים ועוררה התמוגגות־שבמתיקות, כלשון המודעות בבתי כנסיות: "ולהשומע יונעם", וזו הופנתה מן הלב בזווית חדה אל אופק רחוק ועוררה התמוגגות־שבהתפעלות. שונה היתה גם זיקת האוזן השומעת אל הדברים הנשמעים ב"דרשה" וב"תורה". הדרשן או המגיד בליטא, ככל ששמו הלך לפניו, זקוק היה לקנות את הלבבות בכל דרשה ודרשה מחדש ב"טבין ותקילין" שהוגשו בה לאוזן השומעת. מקור כל רושם היו שם הדברים עצמם, ולא אומרם, אפילו הוא גדול הדור. האוזן הליטאית היתה כאומרת: כבוד האומר במקומו מונח, אבל הדברים, במחילה מכבודם, צריכים להיות דברים. היפוכו של דבר בעולם החסידות, שמעלת הדברים זרמה בראש וראשונה משפתי הרבי. ולא עוד אלא שדברים מקוטעים ומעולפים, שכל קיומם בזכות הרבי שאמרם, עדיפים היו מדברים נשלמים ונהירים, הקיימים גם בזכות עצמם. וכאן הגענו כמעט אגב אורחא להפרש ההפרשים שבין שני העולמות האמו־רים, הפרש הרבי, הנעוץ גם הוא בהפרש שבין שכרונה ופכחונה של הנפש.

כי אכן, החסידות כולה, יותר מאשר משיטותיה, זרמיה ודרכיה, עיקר טיבה וצביונה באו לה ממציאותו של הרבי, — ולא פנים שגילה בתורה, כי הוא עצמו, ואפילו לאו דוקא אישיותו, כי אם עצם ישותו. הרבי — זו הרבותא הגדולה של החסידות, בו סוד כוחה ופשר כוחה, הוא צומת כל הוויתה, הוא הקטף שממנו נוטף השרף אל כל רהטיה. על ידי מתן רבי למאות אלפים מישראל שינתה עולמם ממסד עד טפחות. אדם שיש לו רבי הריהו כל כולו טופס אנושי אחר ממי שאין לו רבי בעולמו. הליכה בדרכי חסידות לא דיה לעשות אדם מישראל חסיד, אלא חסיד הרי זה קודם כל מי שיש לו זה המקור של האצלה או של סוגסטיה, זה המעוז לנפשו והסלע בין גלים ומשברים, העוגן והאחיזה בספירה של קדושה — דמתקרא רבי. בדמותו של הרבי הביעה החסידות אחד מעיקרי הנחותיה, שאין שתי רשויות — דת

וחולין, שמיא וארעא, אלא הכל רשות אחת, וכוח מרכזי אחד פושט בכל קצותיה — כוח הקדושה, ובדרכי הפלגה שלה ראתה כוח זה מרוכז ברבי. אמונת הרבי בעולם החסידות הגיעה לידי כך, שאפילו אנשים שנתחמצו בעניני דת לא פגה מעליהם מרותו של הרבי. הם נשארו בלא אלהים בשמים, אבל הרבי בארץ נשאר להם! האניה ירדה מצולות, וידם אוחזת בחבל העוגן... ענין הרבי על כל הגדלות היצוקה בו ועל כל התורפות שנשתלשלו ממנו בימי ירידה נתכן רק בעולם של שכרון הנפש, שפרנס חזיון זה וגם נתפרנס ממנו.

בעולם הפכחון, עולם המתנגדות, נעדר כל עיקר הפינומין הגדול הזה ששמו רבי, לא רק באותה הפלגה חסידית, אלא אפילו בצמצומו (חוץ מחוגי בעלי המוסר, שבענין זה קרבו במקצת אל החסידות). ליהודי המתנגד לא היה רבי לדבוק בו, אלא רק רב ללמוד ממנו. הרב היה דרך כלל במקום ספר או המשך והשלמה לספר ולא מרכז של התפעמות לב, של חוויות והשראות. בין הרבנים היו אישים מעוררי יראת כבוד, בני קהילתם השתאו להם, התגאו בהם, אבל לא אחזו בכנף אדרתם להנשא אתם יחד, לא נזדהרו בקרני גדולתם ולא נמוגו בהן. היהודי המתנגד עמד לנוכח אלהים ואדם כמו שהוא, אם גדול ואם קטן, ולא תחת טלית של זולתו. הגאון הליטאי וההדיוט הליטאי היו שני גדלים בפני עצמם, זה כערכו וזה כערכו. שום זרימה לא היתה ביניהם. ואילו החסיד — קרינתו של הרבי נחה עליו, עד שקרינת עצמו, אם היתה לו כזאת, בטלה בתוכה, אך גם הרבי הוסיף קרינה מהחסידים המסתופפים סביב לו. הכל באו לידי קנין מעלה לא כשיעור מעלת עצמם ביחידות וקנה־המידה של אדם לא בו גופו היה נתון. ערכו וכבודו של חסיד היו נמדדים לפי מידת קריבותו אל הרבי, מרכז הערך והכבוד. נמצא, יחידותו של חסיד היתה פחותה מיחידותו של מתנגד בין לריוח ובין להפסד. חוק־ולא־יעבור היתה בליטא צורת הדיבור בלשון "אתם" אפילו כלפי פחות שבפחותים, וכל יהודי שאבותיו עמדו על הר סיני נקרא בפניו בלשון ר' יהודי. כנגד זה היתה רווחת בין חסידים לשון "אתה" ונשמט התואר ר' — כביכול, תואר־המעלה של האחד היחיד, הרבי בלע בתוכו את תאריהם הפרטיים של הרבים. אכן, לאמיתו של דבר היה בעדת החסידים יחיד אחד — הרבי, וסביב לו יחד אחד. לעומת זאת, בעולם המתנגדים לא היה יחד לאמיתו, רק צירוף של יחידים.

אולם, חבורה של חסידים היתה אמנם פחות מסכום של יחידים, כי היחיד היה שומט שם את האני שלו ומבליעו בכללותה של החבורה או ממוגגו בהאצלתו של הרבי, אבל מצד אחר היתה החבורה גם יותר מסכום של יחידים: זרם מחושמל היה רץ בתוך החבורה רצוא ושוב ויוצר את המתח הגבוה, מתח החברותא. נשמו־תיהם של החסידים כאילו הוכפלו זו על זו. ולא היה בדומה לזה בארץ המתנגדות המובהקת, בליטא. שם, גם ברגעי התרוממות, כגון בשעת שמיעת דרשה מפעימה, היה קהל השומעים רק יהודי לצד יהודי ולא אחד כפול משנהו. חבורתא של חוויה עם הרבית שמתקבלת על ידה לא היתה שם.

כללו של דבר, הדרך הליטאית שמרה על יחידותו של היחיד, לא נתנה לה להמוג אפילו לשם "ריוח". המוסר הליטאי, שהיה העליה של יהדות ליטא, העמיק עוד יותר תכונה זו של יחידות. איש המוסר לא זו בלבד שאינו שומט את האני שלו ואינו מבליעו, אלא אדרבא, אין הוא נותן לאני הפנימי להתחמק מנגדו. תמיד מטופל איש המוסר באני של עצמו, אבל לא כדי לפנקו ולסלסלו, אלא כדי לזככו ולצרפו. האני שלו דרש השקעה של כוחות, השגחה מעולה, עמידה מתמדת על המשמר, שהרי על פקדון זה שהופקד אצלו הוא אחראי לפני שמים.

איזוהי שעתו הגדולה של חסיד? כשהוא שוכח את עצמו. ואיזוהי שעתו הגדולה של איש המוסר? כשהוא מוצא את עצמו. שניהם הלכו בדרך העולה אל אלהים, אבל דרכיהם היו הפוכות: דרכו של זה היתה דרך פנימיותו של עצמו, ודרכו של זה — מעם עצמו והלאה.

אין עולם בלא ניגון. ליטא הישנה, הפטריארכלית, שבה מדובר כאן, היתה מחולקת בין כמה ניגונים. בקרב פשוטי עם שרר ניגון של תפילה. אחת ההנאות הגדולות של היהודי הליטאי הפשוט היתה תפילתו של חזן בר־הכי, ובמיוחד חזן שצליל קולו יוצא מן הלב (שם קראו לזה קול "מוראלי"). ויהודים בעלי קול היו מנעימים אחר כך מלאכתם בקטעי תפילה נוסח פלוני החזן. סלסולי ההת־חטאות של "הבן יקיר לי אפרים" וקטעים כיוצא באלו היו מלווים תדירים של המחט והמרצע והמעצד בכל קצוי ליטא. אך הניגון הסתופף לו בדד על שפתי העושה במלאכתו והיה רק המונולוג של נפשו, לא הדיאלוג שלה עם זולתה. — והיה שם הניגון של תלמידי חכמים — הניגון של לימוד הגמרא, שבו שיקע הלמדן הליטאי הרבה מנשמתו. וגם ניגון זה היה ניגון של יחיד, ניגון של מאות יחידים, שלא הוציאם מכלל יחידותם. וגם ללימוד המוסר היה ניגון משלו, ניגון עצוב, של חשבון הנפש, וגם הוא חי חיים של יחידות אף בציבור ולא אגד יחד שפתים רבות ולבבות רבים. בעולם החסידות היה הניגון אכסטאטי ומקום חיותו שפתי הרבים, בליטא היה הניגון רגשי, לירי, ומקום חיותו — שפתי היחיד.

החסידות, כידוע, קשרה כתרים לשמחה, ומתוכה גופה, מתוך תורותיה ודרכיה, שפעה שמחה. היהדות מזה והרבי מזה היו גם הם שני מבועי שמחה, ואילו יחידות, כנגד זה, מטבע ברייתה אינה נובעת שמחה אם כי איננה סתירה לה. ואכן בליטא לא גרסו כל עיקר את ההנחה של החסידות, שרק השמחה כשרה לפני המקום. בליטא הדתית לא נהגה שמחה סתם, אלא רק שמחה של מצוה, ואף זו היתה

מאופקת, שומרת משמרתה ומסגרתה. רק שני ימים בשנה ניתנו ל"התרת הרצועה"; פורים ושמחת תורה — ודיינו. וגם באלה הימים השנים היה היהודי הליטאי על הרוב רק כמצווה ועושה. לא השמחה היתה הבעתו הפנימית של איש ליטא, מעיינו־תיה לא היו מפכים בו. לבו היה מדובב בשפת העצב ושפת העצב דובבה גם היא אל לבו, וממילא לא פקפק בכשרותה של שפה זו לעבוד בה את הבורא.

לא פנים שוחקות היו לה לליטא היהודית. פנים חמורות היו לה. עליה, סבורני, אי אפשר היה לכתוב ספר כמו "הכנסת כלה". כל אותה תמימות הרפתקנית, אותה קלות־נפש מתוך היסח־הדעת מעולם ומלואו, אותו משחק בחיים מתוך יראת־שמים מופלגת, הפיכת העניינים החמורים ביותר שבעולם הזה למין מדרש אגדה — כל זה לא היה בגדר האפשר כלל וכלל שם בליטא, בעלת היחס שבכובד־ראש לענייני החיים, השמה על מאזניה אבני משקל כבדות ובדוקות.

המתנגדות היתה כמו אחות בוגרת של החסידות, אשר דרכיה של זו, ככל שהן שובות לב, לא עוד מן המידה בשביל זו. החיים הפנימיים בבית ישראל בליטא היו מלאים אבל כבושים. הרגש שמילא את הלב לא פרץ חוצה, לא התאשד, לא תפח על חשבונה של התבונה. השכל והרגש היו שם בני־לוויה נאמנים ואהובים זה על זה. דוגמה יפה לזה שוב לימוד הגמרא בניגון המיוחד לכך, שהמוח הגה והלב המה אז בהעלם אחד, בקצב אחד.

בבית ישראל דליטא לא גרסו הדגשות כלפי חוץ, כבודתו של אדם היתה שם פנימה. חסיד יוכר לאלתר בעצם חיצוניותו, מה שאין כן בליטא המתנגדית, שאפילו בני עליה שבה בתורה ובמוסר, אם לא היו רועים בעדתם, לא היה להם שום סימן היכר חיצוני, זולת מה שמעלתם הפנימית האירה פניהם. יש עדות כי ר' ישראל סאלאנטר בעצמו, שהיה אחד מגדולי הדור, לא לבש איצטלא דרבנן. ושני אישים, שהגשימו בתקופה האחרונה את היהדות הליטאית בשלימות, החפץ־חיים והחזון־איש, לא לבשו גם הם איצטלא דרבנן.

ליטא בנתה את עולמה הרוחני בלא "חלונות ראוה". הרוחניות הליטאית לא ביקשה לנצנץ, לסנוור, להפתיע. שום דבר שבה לא היה מכוון לשם רושם חיצוני, אלא רק לשם האיכות הפנימית בלבד. ארץ פרי היתה ליטא ולא ארץ פרחים. גם פריה הטוב לא הרהיב בצבעים מושכי עין.

אדם תייר שבא למקום של חסידים מובטח היה שיתגלה לפניו הרבה מן המיוחד של עולם זה. ואילו בליטא הוצרך התייר להיות בעל עין עמוקה בשביל שלא ישוב ריקם. כשם שלמדו בליטא תורה ומוסר מתוך צלילה למעמקים כן היה מן הצורך להעמיק קשב וראות, כדי לעמוד על טיבו של היהודי הליטאי.

הרבה הקר היהודי הליטאי מתוכו אל עולם ישראל, אך הרבה הרבה מיקר סגו־לותיו נכחד מני ארץ עם חורבנה של ליטא היהודית.

לבי יורד דמעה מדי אזכרך, ליטא מכורתי...

קיץ תשי"ח

יהדות ליטא העצמאית, בזריחתה ובשקיעתה

מאת
רפאל חסמן

גירוש יהודי ליטא בראשית מלחמת העולם הראשונה מהווה בלי ספק בקיע עמוק ופרשת דרכים מרחיקה לכת בתולדותיה של יהדות ליטא — זו הפינה הנדחה ב״איזור הצפוני־המערבי״ של רוסיה הצארית.

פקודת הגירוש יצאה בראשית מאי 1915 והיא חלה על כל התושבים היהודיים מרוב פלך קובנה וממספר מקומות בפלך גרודנה וסובאלק. ״עלילת קוז׳ה״ (כפר סמוך לשאוול), שבה נאשם קומץ היהודים המקומיים באיתות לאויב, שימשה אות והצדקה לצוררים לביצוע הגירוש האכזרי, שעקר ממקומותיהם המיושבים מדורות כמאתים אלף מיהודי ליטא.

המוני יהודי ליטא שהוגלו לפתע ממאות עיירות וכפרים וגורשו בתיגרת ידם האכזרית של המפקדים הצאריים הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביטש והגנראל יאנושקביטש, פוזרו ברבבותיהם ברחבי רוסיה הדרומית, שם עברו עליהם יסורי גלות, גופניים ורוחניים, קשים ביותר. רבים מהם, בייחוד בני הנוער שיצאו לרא־שונה מהאופקים הצרים של תחום המושב הליטאי והתפזרו על פני מרחבי רוסיה, הרשפעו מאוד מהמראות והנופים החדשים שנפתחו בפניהם, מהחיים הסואנים והסס־גוניים של ערי רוסיה הדרומית. הם קלטו בצמאון סופג־הכל את הלשון הרוסית ונצמדו לתרבות ולחווי של העם הרוסי רחב־הלב. גם רבים מבני התורה והישיבות שגלו לרוסיה לא נמלטו מההשפעה הזאת, מלחץ התרבות הזרה והחדשה בשבילם, שאפפה אותם.

בסוף מלחמת העולם הראשונה, עם התמוטטות התזית הרוסית וכריתת ברית השלום הנפרד בין רוסיה הסובייטית ובין גרמניה הווילהלמית, קמה לתחייה מדינת ליטא העצמאית על שטח פלך קובנה וחלק מפלכי סובאלק וגרודנה לשעבר, שהיו במשך מאות בשנים מסופחים לרוסיה ומשועבדים לשלטון הצארים. ממרחקי רוסיה החל אז לזרום הגל החוזר של שיבת ליטא והפליטים היהודים החלו לחזור בהמוניהם למולדת הישנה, הדלה והאפרורית. כמאה אלף פליטים יהודים חזרו אז במשלוחים (״אשלונים״) מאורגנים מרוסיה הסובייטית לליטא, ויחד עם אלה שהקדימו לחזור כבודדים ובקבוצות קטנות מנה הקיבוץ היהודי בראשית קיומה של ליטא העצמאית כ־160 אלף נפש.

אבל זרם חוזר זה של פליטי יהודי ליטא כבר מצא שם, בליטא המשוחררת־העצמאית, עולם חדש, שלטונות וסדרים שונים לגמרי. במקום ״פלך קובנה״ הצארי קידמה פניהם ״נפריקלאוסומה ליטובה״ — ליטא העצמאית, על כל אביזריה של מדינה ריבונית, עם השפה הליטאית, שפת האיכרים והשפחות הליטאיות, שעלתה לגדולה והיתה לשפת המדינה, אף על פי שעדיין היתה זרה ליהודי ליטא. כשם שהיתה זרה לרבים מבין הליטאים עצמם, שבמשך דורות של השיעבוד הרוסי־הצארי היו מנותקים משפת מכורתם והרבותם ונטמעו בתרבות פולין ורוסיה השכנות.

היהודים החוזרים, שבי הגולה הרוסית, על פי רוב חזרו גם לבתיהם ועסקיהם הקודמים בעריהם ועיירותיהם, אבל התנאים סביבם היו כבר שונים לגמרי. השלטון הליטאי היה מעוניין, כמובן, לחלק את העסקים ה״שמנים״, את עמדות המפתח במסחר ותעשייה לליטאים, שהם גם עמדו בראש המשרדים הכלכליים והקואופר־טיבים הגדולים שהשתלטו על משק המדינה. מבין האינטליגנציה הליטאית הצעירה קמה והתגבשה שכבה די ניכרת שהחלה להתחרות בהצלחה ביהודים במקצועות היהודיים המסורתיים — במסחר הקמעוני והסיטונאי, החנות הליטאית, ביחוד הקואו־פראטיבית, שנתמכה ביד רחבה על־ידי השלטון הליטאי, החלה דוחקת רגליהם של החנוונים היהודים בעיר ובעיירה.

אבל התחרות ליטאית זו ביהודים היתה אז אך בראשיתה. בשנים הראשונות ההן לייסודה של ליטא העצמאית עדיין תפסו יהודי ליטא בכוח נסיונם ומומחיותם את המקום המרכזי במסחר. מאידך נפתחו לפניהם אפקים חדשים מבחינת מעמדם המדיני כמיעוט לאומי. השלטונות הליטאים היו אז תלויים במידה רבה בחסדן של מעצמות ה״ברית הלבבית״ (״אנטאנט קורדיאל״) המנצחות במלחמה, שגזרו ועיצבו את מפת אירופה החדשה, וליטא עצמה ביססה את זכות קיומה הריבוני על סיסמת ההגדרה העצמית של העמים הקטנים והמיעוטים הלאומיים — סיסמת־הכנף שהכ־

תירה את הנצחון על גרמניה הווילהלמית. הליטאים נאלצו משום־כך בתקופה ההיא להתחשב בזכויותיו הלאומיות של המיעוט היהודי, שמשקלו כגורם כלכלי ותרבותי עלה אז בהרבה על ערכו המספרי. המנהיגים הליטאים אף ראו עצמם אסירי תודה לעסקני האירגונים היהודים שעזרו להם הרבה בהשגת ההכרה "דה־יורה" בליטא העצמאית מצד קברניטי ה"ברית הלבבית", שהתכנסו אז בוורסאיל וקבעו את גורל אירופה וגבולותיה.

וכך צצו וקמו בתקופה ההיא הרעיון והמוסד של האוטונומיה הלאומית האישית ("נאַציאָנאל פערסאָנעלע אויטאָנאָמיע") ליהודי ליטא ובראשה המועצה הלאומית (נאציאָנאל־ראט) והמיניסטריון המיוחד לענייני היהודים בליטא. כבר במועצה המחוקקת הליטאית הראשונה ("טאריבא") שהתכוננה בוילנה השתתפו העסקנים היהודים הידועים ד"ר שמשון רוזנבוים, ד"ר יעקב וויגודסקי וד"ר נחמן רחמילביטש, שנתמנו אחר־כך כמיניסטרים בממשלה הליטאית הראשונה ובהם ד"ר וויגודסקי כמיניסטר לענייני יהודים. עם העברת הממשלה הליטאית מווילנה לקובנה (בדצמבר 1918) נשאר הד"ר וויגודסקי בווילנה וכמיניסטר לענייני יהודים נתמנה הד"ר מנחם (מאקס) סולובייצ'יק, ממשפחת הסולובייצ'יקים המיוחסת, העסקן הציוני וחוקר המקרא הידוע שעלה אחר־כך לארץ ושימש כאן כמנהל מחלקת החינוך של הועד הלאומי ובסוף ימיו (בשם סוליאלי) כמנהל שירות השידור הישראלי.

יסודות האוטונומיה היהודית בליטא הוגדרו במכתבה הרשמי של המשלחת הליטאית ליד ועידת השלום בוורסאיל (בחתימותיהם של המדינאים הליטאיים וולדמאראס וקלימאס) לועד המשלחות היהודיות שפעל אז ליד אותה הועידה ההיסטורית. עיקרים אלה כללו: שוויון זכויות אזרחיות ולאומיות; נציגות יחסית בכל המוסדות המחוקקים; מיניסטריון מיוחד לענייני היהודים; שוויון זכויות לשפה היהודית בכל המוסדות הממשלתיים; שוויון זכויות לרבנים, כמו לאישי הכהונה של הדתות האחרות; הכרה בקהילות ובאיגוד הקהילות כגופים ממשלתיים. סעיפי יסוד אלה אף הוכנסו לחוקה הליטאית הרשמית ואושרו פומבית בהכרזת הממשלה הליטאית לפני חבר הלאומים ב־12.5.1924.

כלפי פנים קיבלה האוטונומיה היהודית בליטא גיבוש תחוקתי רשמי במושב הפתיחה של הועידה הלאומית ליהודי ליטא (נאציאנאלע פארזאמלונג) ביום ג' 20.11.1923, שבאה במקומן של ועידות הקהילות האיזוריות. בועידה מכוננת זו גובשו היסודות של מערכת החינוך היהודי בליטא, שממנה התפתחה אחר־כך רשת בתי־הספר והגימנסיות העבריים — מפעל התפארת של יהדות ליטא. בויכוח הסוער על שאלת הזרמים ולשון הלימודים בבתי־הספר היהודיים — עברית או אידיש — לקחו חלק פעיל נציגי הסיעה של היהדות־הדתית המאורגנת (הרבנים קארק, פרידמן, קפלן, נוטלביטש ועוד) שהעלו את ערכן של הדת ותרבות התורה כיסודות החינוך בכלל ובמסורת היהדות הליטאית בפרט.

*

השנים 1919—1922 היו מעין תקופת הזהב של יהדות ליטא, שעלתה אז לגדולה בזכות האוטונומיה היהודית בליטא העצמאית. בסוף 1921 היו בליטא למעלה משמונים קהילות מאורגנות, שנבחרו בבחירות חפשיות. הוקמה רשת ענפה של בתי־ספר יהודיים, רובם בעברית ומיעוטם באידיש. הוחזרה לישנה העטרה המפוארת של ישיבות ליטא הגדולות — סלובודקה, טעלז, פוניבז' — וקמו ישיבות קטנות וכן תלמודי־תורה, גימנסיות וסמינריונים דתיים. 13 גימנסיות עבריות, אירגוני נוער והכשרות מכל הגוונים חינכו דור של נוער לאומי־חלוצי למופת. אנשי ה"עליות" מליטא שמם הלך לפניהם בהתיישבות העובדת וגם במושבות ובערים כאלמנט ציוני־לאומי מן המובחר. המפלגות הציוניות בליטא פיתחו פעולה נרחבה בכל השטחים, בהן גם תנועת ה"מזרחי", שנציגיה מילאו תפקיד פעיל ביותר ותפסו מקום מכובד בצמרת העסקנות הציונית הציבורית בליטא. במשך כמה שנים היה ל"מזרחי" בליטא אף בטאון משלו: "די מזרחי־וועלט" בעריכתו של הרב ר' ישראל רוזנסון ז"ל. היתה זו תקופת פריחה בליטא לתרבות היהודית בכלל ולעתונות ולספרות היהודית בפרט. אידיש ובחלקה גם עברית היו השולטות בכיפה, כשפות הדיבור והקריאה, בבית היהודי וברחוב היהודי. שלא כמו בפולין — לא היה זכר ביהדות ליטא להתבוללות בשפת ליטא ותרבותה, שדרגת התפתחותן עוד היתה אז נמוכה ביותר ולא היה בהן כדי לשמש כוח מושך בשביל היהודי הליטאי, שחי תמיד מכונס בסביבתו ובתרבותו, אף על פי שבשנות גלות רוסיה, כאמור, קלט הרבה משפתה ותרבותה. הנוער היהודי בליטא גדל באווירה יהודית חפשית, ב"אהלו" ו"בצאתו", באין לחץ ופיתויים מן החוץ הוא ניזון וספג ממקורותיו הוא. כל חינוכו קיבל בבתי ספר היהודיים ובאירגוני הנוער הציוניים למיניהם. אף קרא והגה כמעט אך ורק בספרות עברית ואידיש.

*

אבל "תקופת הזהב" של ליטא העצמאית לא זכתה לאריכות ימים. במבט רטרוספקטיבי נראית היא כתופעה מיוחדת, חד־פעמית, בתולדות תפוצות ישראל בזמן אחרון, שצצה ובאה בעקב קונסטלציה היסטורית מיוחדת של השנים ההן — שנות התפוררותה של רוסיה הצארית וכינונן של הארצות הבלטיות על חורבותיו של המשטר הריאקציוני בימי ניקולאי השני, הצאר האחרון.

השלטון הליטאי עבר עד מהרה את שלבי האביב של התפתחות דימוקרטית־ליברלית וכבר בשנת 1922 מחק ה"סיים" המכונן הליטאי מהחוקה הליטאית את שני הסעיפים שהבטיחו את הזכויות של לשונות המיעוטים וכן את קיומם של מיניסטר־יונים מיוחדים לעניני המיעוטים. המיניסטר לענייני היהודים, הד"ר מ. סולובייצ'יק, התפטר אז כאות מחאה מתפקידו ועזב את ליטא, בהשתקעו בלונדון כחבר הועד הפועל הציוני. המיניסטרים היהודים, שבאו אחריו, ד"ר י. ברוצקוס וד"ר שמשון רוזנבוים, אף הם נאלצו להתפטר ובמקומם נתמנה אז מיניסטר יהודי מ"טעם", העסקן המתבולל השופט ברנארד פרידמן מפוניבז', אבל תחת לחץ דעת הקהל היהודית הסתלק אף הוא ממשרתו הבלתי־מכובדת.

עם התגברות הזרם הריאקציוני בימי שלטון הרוב של ה"נוצרים־הדמוקרטים" בסיים הליטאי עלה נחשול של קיפוחים ונגישות נגד המיעוט היהודי במגמה ברורה לחיסולה של האוטונומיה היהודית. ההסתה האנטישמית בעתונות הליטאית וכן בחלק מהכנסיות הקאתוליות הביאו לפרעות אנטי־יהודיות בכמה מאיזורי ליטא. ליטאים מוסתים ניפצו שמשות בבתי יהודים. ביחוד נודע לשימצה בדברי ימי התקופה העגומה ההיא המבצע המאורגן של ליכלוך השלטים בעלי האותיות המרו־בעות מעל בתי עסק ומשרדים של יהודים. בלילה אחד (בפברואר 1923) הושחרו בזפת אלפי שלטים יהודיים בקובנה, הבירה הזמנית של ליטא. לא פסחו גם על שלטים קטנים של רופאים ועורכי־דין ועל כרטיסים של תושבים פרטיים. בפוגרום חשאי זה, שבוצע באישון לילה, השתתפו מאות "פטריוטים" ליטאיים תוך שימוש בציוד כבד — מכוניות של מכבי־אש, מברשות ענק וכו', וכל זה בעידודם הגלוי של משמרות הלילה של המשטרה. הפעולה של ליכלוך השלטים היהודיים חזרה ונשנתה אחר־כך בקובנה ובערים אחרות.

בהשתוללות זו של הריאקציה הלאומנית הליטאית נגד הסמל הראשי של האוטו־נומיה היהודית — ההופעה הפומבית של האות היהודית שוות־הזכויות — החל החי־סול הכללי של משטר האוטונומיה היהודית בליטא. באותה שנה נאסר על הצירים היהודים בסיים הליטאי לשאת נאומיהם באידיש. ב־1924 חוסל המיניסטריון לענייני היהודים והמיניסטר ד"ר שמשון רוזנבוים אף הועמד לדין על שימוש בלתי־חוקי בתואר מיניסטר. מיד אחרי זה חוסל גם המוסד הנבחר העליון של האוטונומיה היהודית — המועצה היהודית (נאציונאל־ראט) ומושב חירום של המו־עצה פוזר בכוח על־ידי המשטרה. לבסוף (1926) הגיע תורם גם של תאי היסוד — הקהילות היהודיות. בחוק שנתקבל בסיים נשלל מהן אופיין הלאומי והן נשארו פועלות כהסתדרויות פרטיות במסגרת של שני ארגוני־גג, בשם "עזרא" לענייניים כלליים ו"עדת ישראל" לענייניים דתיים.

חוקים אנטי־יהודיים החלו להתפרסם בשפע. נאסר לנהל ספרי חשבונות באידיש; עובד חוק למנוחת יום ראשון שנועד להכריח את היהודים לסגור את חנויותיהם גם ביום ראשון ולערער בזה את כושר התחרותם בחנויות ובקואופרטיבים הליטאים. לקואופרטיבים הליטאיים הוענקו זכויות־יתר ועדיפויות מרובות לרעת הסחר והמ־לאכה היהודיים. גם הריפורמה האגרארית פגעה קשות ביהודים.

ב־17 בדצמבר 1926 פרצה המהפכה הפאשיסטית של הלאומנים הליטאיים, שמיגרה את ממשלתם קצרת־הימים של ה"עממיים" המתקדמים ("ליאודינינקאי") בהנהגתם של הנשיא ד"ר גריניוס וראש הממשלה ד"ר שליז'יאביטשיוס. את השל־טון תפסה כת רודנית של הלאומנים ("טאוטינינקאי") בראשותם של סמיטונה (נשיא) וד"ר וולדימאראס. המפלגות הדימוקראטיות פוזרו ורובן ירדו למחתרת. הונהגה צנזורה חמורה. בתמיכת השלטון הרודני החל לפעול ולהתפתח האירגון הכלכלי האנטישמי "וורסליניקו סאיונגא" (אירגון הסוחרים ובעלי המלאכה ליטאים), שפגע באופן הרסני ביותר במעמדם הכלכלי של יהודי ליטא. בחוק של 24 בינואר 1928 חוסלו רשמית שרידי הזכויות של האוטונומיה היהודית. רק שני חוקים אנטישמיים לא הוצאו לפועל: החוק למנוחת יום ראשון — מחמת התנגדותם של הכפריים הלי־טאיים עצמם, שהיו רגילים לעשות קניותיהם בחנויות היהודים ביום ראשון — והחוק לאיסור השחיטה היהודית, מחמת חשש לתגובתה של היהדות העולמית בארי־צות המערב. לעומת זה הונהגו ובוצעו חוקים המטילים בחינות חובה על בעלי־מלאכה יהודים והגבלות קשות על עורכי־דין יהודים ובעלי מקצועות חפשיים אחרים. הממשלה העבירה לרשות הקואופרטיבים הליטאיים ענפים רבים מן המסחר והתעשייה, בייחוד ייצוא התבואה, הפשתן ועוד, שהיו בידי היהודים. ב־1929 כבר עבר לידי הקואופרטיבים כ־80 אחוז ממסחר הייצוא וכמחצית מן הייבוא.

*

אף על פי כן, למרות הרדיפות והנגישות, עדיין החזיקה יהדות ליטא מעמד בתקופה ההיא מבחינה לאומית ותרבותית. לימוד התורה בישיבות ובבתי אולפנא השונים וכן החינוך היהודי־הלאומי בבתי־הספר היהודיים התפתחו ושיגשגו אף בימי השפל והחיסול של האוטונומיה היהודית. מבחינה רוחנית דתית עוד היתה ליטא היהודית בתקופה ההיא — ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה — מבצר עוז ליהדות השרשית בכל גילוייה, הן בשטח הדתי־התורני והן בשטח הלאומי הכללי. אידיש ובחלק ניכר גם עברית, היתה השפה השלטת בבית וברחוב היהודי בליטא. העתונות היהודית — ובראשה "אידישע שטימע" הציוני — הגיעה אז לדרגת הת־פתחות ניכרת ולתפוצה גדולה. בתקופת בין־השמשות זו — לפני המלחמה והשואה

הגדולה — עוד זכתה יהדות ליטא לשמש מקום מקלט למאות אחים מפליטי הנגיזות האנטישמיות בפולין ואחריהם — לפליטי מסע השמד של הנאצים שפלשו לפולין בספטמבר 1939. היהודים מפליטי פולין, בהם עסקנים ציוניים ידועים, סופרים ועתונאים, מצאו מפלט חם ויד אחים עוזרת בליטא היהודית, שהיא עצמה כבר נטוי היה עליה הצל הקדורני הכבד של המאורעות שהתרגשו ובאו במהירות מבהילה: הכיבוש הסובייטי ואחריו — שואת הפלישה הנאצית.

*

אחר כיבוש ווילנא על־ידי הצבא האדום לפי הסכם ריבנטרופ (בספטמבר 1939) חתמה ליטא על ברית עם מוסקבה, שלפיה הוחזרה לליטא בירתה ההיסטורית ווילנא וליטא מצדה "נתנה רשות" לרוסיה הסובייטית להכניס חיל מצב סובייטי לתחומי ליטא ולרכזו בכמה משטחיה. תקופת־ביניים קצרה זו של חסות צבאית סובייטית, שבה כאילו סולק הסיוט המאיים של פלישה גרמנית אפשרית, היתה בשביל יהודי ליטא גם תקופת רווחה כלכלית מסויימת בשל העסקים הפורחים עם ספקי הצבא הסובייטי. אבל כבר במאי 1940, עם הפלישה הגרמנית לארצות השפלה ולצרפת, הקיץ הקץ על ליטא העצמאית ועל היהדות הליטאית. במחצית יוני 1940 נכבשה ליטא כולה על־ידי צבאות סובייטיים. הנשיא סמיטונה ועמו חבורת שרים וקצינים נמלטו לגרמניה, הוקמה ממשלת־מעבר פרוסובייטית בראשותו של העתונאי העממי־השמאלני יוסטאס פַּאלִיצקיס ואליה צורפו "לרפואה" גם שני יהודים, בעוד שב"סיים" הפרוסובייטי נשארו בסך־הכל חמשה יהודים. באוגוסט 1940 סופחה ליטא רשמית לברית המועצות כריפובליקה הסובייטית ה־16, נתמנתה מועצת קומיסאריים, שהיתה כבר "יודנריין". במשטר הסובייטי כבר לא היה מקום למוסדות ואירגונים יהודיים. בזה אחר זה חוסלו המוסדות היהודיים, הכלכליים והתרבותיים, וכולם "מוזגו" במסגרת הסובייטית הכללית. אז גם החלה פרשת המאסרים והגירושים הסובייטיים. העסקנים הוותיקים של יהדות ליטא הושמו בכלא בעוון ציונותם ופעילותם הציבורית־הלאומית, בהם: ראובן רובינשטיין, עורך ה"אידישע שטימע", לייב גורפינקל, אפרים גרינברג, ממנהיגי הצ־ס, דוד איצקוביטש, המזכיר של אגודת הרבנים. רבים מהם הוגלו למרחקי רוסיה האסיאטית יחד עם כ־25 אלף ליטאים, מפעילי המשטר הלאומני הקודם וראשי הצבא והמשטרה הליטאיים. הגירושים ההמוניים של הלאומנים הליטאיים בידי המשטר הסובייטי, שרבים מפקידיו ונאמניו היו יהודים, שימשו אחר־כך עילה להסתה ארסית של הליטאים נגד האוכלוסיה היהודית בכללותה והעתונות של המהגרים הליטאים (ביחוד בארצות הברית) ניסתה להצדיק בתעמולת הזוועה הזאת את שיתוף הפעולה ההדוק של הליטאים עם הכובשים הגרמנים ואת מעשי הרצח האיומים של הליטאים, לרבות האינטליגנציה שלהם, כלפי יהודי ליטא בשנות הכיבוש הנאצי.

מבחינה כלכלית הביא הכיבוש הסובייטי הרס גמור ליהודי ליטא, אחרי שהולאמו עסקיהם, ומחוץ לחוגים מוגבלים ובעלי מלאכה ופקידים, הרי רובם נידחו לשפל המדרגה כבורגנים זעירים ואלמנטים בלתי־פרודוקטיביים.

*

השלטון הסובייטי בליטא התמוטט מיד עם ראשית הפלישה הגרמנית לרוסיה ביוני 1941. כבר ביום הראשון למלחמה, ב־22 ביוני, החלו הסובייטים לפנות את קובנה ומלחמת כבר הוקמה ממשלה ליטאית־לאומית שקידמה בברכה את הצבא הנאצי הפולש. הפרטיזנים הליטאים התקיפו מן העורף את הצבא הסובייטי הנסוג, אבל עיקר פעילותם הופנה מיד למעשי נקם באוכלוסיה היהודית שכבר היתה כולה אחוזה בהלת מוות. פקודה מטעם המפקד הליטאי מקובנה איימה בהמתת 100 יהודים בעד כל חייל גרמני שיפול מידי "טרוריסטים יהודיים". זרם של פליטים יהודים נמשך לעבר הגבול המזרחי בתקוה להימלט לרחבי רוסיה הסובייטית, אבל הגבול הסובייטי היה סגור בפניהם. מהם נפלו בפצצות המטוסים הגרמניים, אבל רובם ניספו בידי הפרטיזנים הליטאים, רק מעטים מהם הצליחו לחזור לקובנה ושם כבר היה הפוגרום נגד היהודים בעיצומו. הליטאים, ברצותם למצוא חן בעיני ה"משחררים" הגרמנים — שאגב לא הכירו בממשלה ה"ליטאית" הלאומנית שהתכוננה — החלו ביזמתם הם במסע רציחות נגד האוכלוסיה היהודית. בליל ה־25 ביוני נטבחו בידיהם, אגב שימוש בקרדומות וסכינים, כ־800 יהודים מתושבי סלובודקה, בהם רבה של סלובודקה, הרב אוסובסקי הי"ד. ב־27 ביוני נרצחו אחרי עינויים איומים כ־50 יהודים במוסך הקואופרטיב "ליטאוקיס". עשרה ימים נמשכו המאסרים ההמוניים בין יהודי קובנה. כ־10 אלפים מהם הועברו למצודה במבצר קובנה לשעבר ורובם נרצחו (ב־8 ביולי) בידי תלייני ה"גיסטאפו". רק נשים וילדים נשארו אז בחיים ושוחררו אחר־כך. בו ביום פורסמה פקודת הגזירה על העברת כל היהודים לגיטו סלובודקה עד ל־15 באוגוסט, וכן נגזר על חובת העניידה של הטלאי הצהוב לכל יהודי ליטא. נדידת המוני היהודים מבתיהם ודירותיהם הנוחות על צרורות מטלטליהם לבתים הצפופים והדלים של גיטו סלובודקה היה מחזה אימים ואף לווה מעשי רצח ועינויים בל יתוארו.

אחרי חודש של שקט יחסי בתוך הגיטו שוב נאספו כ־1200 יהודים, ואלף מהם הומתו. האוכלוסיה הליטאית, שהיהודים התגוררו בתוכה מתוך יחסי ידידות ושכנות טובה במשך מאות בשנים, התגלתה כשוחרת נקם ואיבה והתבלטה במעשי אכזר־

יות כלפי שכיניהם היהודים המעונים. האינטליגנציה הליטאית, בהם גם ה"מתקד־מים" והשמאלנים לשעבר, עוד עלתה על ההמונים הפשוטים במעשי זוועה ונגישות שטניים.

כ־30 אלף מיהודי קובנה רוכזו בגיטו סלובודקה בתנאי דיור בלתי אנושיים. שטח הגיטו צומצם מפעם לפעם ועינויי הכלואים בו גברו מיום ליום. ב־18 באוגוסט אספו השלטונות הגרמניים 534 צעירים מטובי האינטליגנציה היהודית — סטודנטים ובני ישיבה — כביכול לשם ביצוע עבודות טכניות וסידור הארכיון הליטאי. כל אלה לא חזרו וכפי שנודע אחר־כך הומתו במצודה הרביעית של מבצר קובנה הישן.

האקציה נגד האינטליגנציה שימשה אות למסע מחודש ומעשי רצח ושוד בין תושבי הגיטו. נערכו חיפושים מבית לבית תוך מכות ועינויים משפילים לגברי נשים, באמתלא שהיהודים החביאו אצלם בגיטו אוצרות של זהב ותכשיטים. במסע שוד זה נלקחו אז מיהודי הגיטו חפצי ערך בסכום של כ־50 מיליון מארק.

ברצותם לחסל בהדרגה את הגיטו ולפנותו מ"אלמנטים מיותרים" המציאו אז הגרמנים את התחבולה השטנית של חלוקת "תעודות חיים" ("תעודות יורדאן", על שם הצורר הנאצי, המפקד המקומי) ל־5000 בעלי מלאכה יהודיים במזימה להחיש את השמדתם של כל יתר היהודים. ביצוע התכנית הזאת נדחה לזמן יותר מאוחר, אבל בינתיים ביימו הגרמנים התנקשות מדומה במפקד הגרמני של הגיטו ובשל עלילה זו הוציאו להורג (ב־27 בספטמבר 1941) כאלף יהודים. באוקטובר 1941 הומתו כ־1500 יהודים מהגיטו הקטן ובהם כ־180 ילדים ממעון הילדים היהודי. המרצחים הגרמנים העלו אז באש את בית החולים היהודי למחלות מידבקות ובמעשה זוועה זה נשרפו חיים 60 חולים, רופא ואחות.

ב־26 באוקטובר 1941 בוצעה ה"אקציה הגדולה" בין יהודי הגיטו, כשכל יושבי הגיטו, למעלה מ־26 אלף יהודים, אנשים נשים וטף, רוכזו בככר עירונית בסלובודקה ומהם חולקו, לפי תנועת מקלו של קצין הגיסטפו, לימין ושמאל — לחיים ולמוות. באותו רגע איום נחרץ דינם של אלפי משפחות והופרדו נשים מבעליהם וילדים מהוריהם. 10 אלפים יהודים הועברו אז לגיטו הקטן ומשם למצודה התשיעית, שם הומתו כולם ביריות, בקבוצות של מאה איש.

יושבי הגיטו, שרידי ה"אקציה הגדולה", היו המומים מטבח הדמים הזה ואיש לא האמין בחייו. אבל דווקא אז החלה תקופה "שקטה" כביכול שנמשכה עד הסתיו של 1943. בגיטו נשארו 16 אלף יהודים, שהועבדו בפרך בשדה התעופה באלקסוט ובמקומות אחרים. בתנאי התופת של הגיטו, מתוך רצון חיים בלתי נכבה קיימו היהודים משטר פנימי של עזרה הדדית וחיי דת ותרבות כלשהם. "מועצת הזקנים" טיפלה בקביעת האנשים לביצוע עבודות הכפייה בשביל הגרמנים וכן הוקמו בתי מלאכה שונים בתחומי הגיטו עצמו מתוך האשליה שהתעסוקה במקצועות חיוניים בשביל הגרמנים תציל את האנשים מחרב ההשמדה. בתקופה ה"שקטה" ההיא עוד ניסו יהודים ללמד את בניהם תורה בהדרים, בגני ילדים וב"חוגים" מחתרתיים למחצה. היו גילויים של קידוש השם על־ידי יהודים שאירגנו מניינים לתורה ותפילה, היו יחידי סגולה שעמדו בנסיון בעמק הבכא של הגיטו, סיכנו חייהם ולא נגאלו במאכלי טריפה, אף ניסו והצליחו לפעמים להתחמק מעבודה בשבת. מאידך, היו בגיטו גם נסיונות לאירגון חיי תרבות ובידור, ערבי קריאה, הצגות, קונצרטים, תערוכות וכו'. בראש הפעולה החינוכית התרבותית בגיטו עמד העסקן הציוני הוותיק הד"ר חיים נחמן שפירא, בנו של הגאון ר' אברהם דובר כהנא שפירא ז"ל, רבה הראשי האחרון של קובנה. מיד עם ההעברה לגיטו הוקמו שני בתי ספר יהודיים שבהם למדו כ־700 ילדים. בתי ספר אלה נסגרו בסוף 1942 יחד עם כל בתי הכנסיות והמניינים בפקודת הגרמנים שגזרו על תורה ותפילה ועל כל פעולה רוחנית. אבל הפעולה החינוכית נמשכה במחתרת בהסוואות שונות ובאביב 1943 עוד הספיקו לערוך בחינות גמר לכל הילדים עם הצגות, שירת מקהלות, הופעות ספורטיביות וכו'. כן פעל בגלוי בית־ספר מקצועי בהנהלתו של מנהל "אורט" אגרונום יעקב אוליסקי. בגיטו היתה קיימת גם ישיבה קטנה ותלמוד תורה וכן פעלה חברת "תפארת בחורים". בשטח הדתי פעלו אז בגיטו הרבנים גרודזנסקי, שמוקלר, סניאג, שלפוברסקי ועוד. בחג הפסח נערכו סדרים כדין וכדת. בגיטו פעלו חוגי נוער וגם "ברית מחתרת ציונית" (בראשותו של אברהם מלמד, עתה בניר־עציון). בחוגים מצומצמים התנהלה גם פעולה תרבותית. סופרים ומשוררים הקריאו מיצירותיהם על נושאי הגיטו. כמה רופאים, מדענים ואנשי רוח עסקו בכתיבת חיבורים חשובים במקצועותיהם והשמיעו הרצאות על תופעות שונות מחיי הגיטו (בהם הרב אפרים אשרי, שהרצה על מדעי הטבע בתלמוד). פעל גם בית־דין של הגיטו בראשותו של הפרופסור ש. בילאצקין.

אבל ימי האידיליה הזאת לא נמשכו. הגרמנים החלו בפעולות של "הבה נתחכמה" לכיבוי הניצוצות האלה של חיים רוחניים שהתעוררו בין יושבי הגיטו וחיזקו את רוחם. ראשית גזרו על קריאת ספרים והיהודים נאלצו למסור לתלייניס את כל הספרים שברשותם. אחר־כך הוטל איסור על תפילה ולימוד תורה ונגזרה גזירה על פריה ורביה (עונש מוות לכל אשה הרה).

כל זה היה הקדמה להידוש פעולתה של מכונת ההשמדה הגרמנית. בפברואר 1942 הועברו כ־500 יהודים לריגה לעבודות כפייה ומשם לא חזרו. בסתיו 1943 הונהג בגיטו משטר של מחנה ריכוז ממש וצרותיהם ועינוייהם של היהודים גדלו לאין שיעור. באוקטובר 1943 הועברו כ־3000 יהודים מגיטו סלובודקה לעבודות

כפייה באסטוניה ושם ניספו רובם ברעב ובקור. במארס 1944 ביצעו התלייינים הגרמנים את מעשה הזוועה המחריד ביותר: את ה"אקציה הגדולה" על ילדי הגיטו, שנחטפו ממש מזרועות אמותיהם, נזרקו למכוניות משא ואוטובוסים והובלו בכיוון לאושביץ, שם ניספו כאלף מילדי הגיטו. במצוד על הילדים השתמשו אנשי הגיס־טפו בכלבי ציד שגילו את הילדים שהושמו במחבואים שונים. האמהות, שרצו אחרי ילדיהן וניסו להיכנס יחד אתם לאוטובוסים, הוכו מכות רצח ושוסו בהן כלבים. אותה שעה בוצעה פעולה גם נגד שוטרי הגיטו היהודיים שנדרשו, בעינויים ומכות, לגלות את המחבואים (ה"מאלינעס") שבהם הסתתרו יהודים רבים. בפעולה זו ניספו כעשרים שוטרים יהודיים.

באפריל 1944 נאספו חברי "מועצת הזקנים" ששוחררו אחרי עינויים קשים. המועצה פורקה וראשה הרופא העסקן ד"ר אלחנן אלקס נתמנה כ"זקן היהודים" בלי כל סמכויות של ממש.

*

בראשית הקיץ ההוא 1944 הגיעו לגיטו הידיעות הראשונות על פתיחת ההתקפה הסובייטית הגדולה ועל נסיגת הגרמנים משטחי ברית המועצות. תושבי הגיטו היו נסערים ומוזעזעים מעוצם הבשורה המשמחת על ראשית תבוסתו של האשמדאי, שנדמה היה שאין כוח שיוכל לו. אבל עם זה גברה מועקת החרדה, שמא לא יזכו לראות בעלות שחר השיחרור ומכונת ההשמדה של הנאצים תקדים את בוא הרוסים. בגיטו החלה אז פעולה קדחתנית להקמת המחבואים שבהם ניסו רבים להסתתר עד יעבור זעם. רבים ניסו להימלט דרך גדרות התיל של הגיטו ושילמו בעד זה בחייהם. ואכן אשר יגורו בא להם. בעצם בהלת הנסיגה, תחת מהלומות ההסתערות הסובייטית, לא שכחו המרצחים הגרמנים את קרבנותיהם היהודים מכלואי הגיטו:

בראשית יולי 1944 החלו הגרמנים לפנות את הגיטו מתושביו, שהובלו בדרכים שונות למחנות הריכוז בגרמניה. בו בזמן ערכו הגרמנים ציד אחרי יהודים שהסתת־רו ב"מאלינעס", בעזרת כלבי ציד ורימוני יד אילצו את היהודים לעלות ממח־בואיהם ורבים הומתו במקום. חולים ותשושים רוכזו בבית החולים שהועלה באש על תושביו. ביום עזיבתם עוד הספיקו הגרמנים לפוצץ את בתי הגיטו ולהעלותם באש. בפעולה לחיסול הגיטו ניספו לפי האומדן כאלפיים יהודים וכשמונת אלפים הובלו למחנות בגרמניה, ושם הומתו בכבשנים או ניספו מרעב וממחלות. שארית הפליטה מגיטו קובנה שוחררה באפריל 1945 ממחנות המוות שבגרמניה על־ידי הצבא הסובייטי והאמריקני.

עם כניסת הצבא הסובייטי לקובנה נשארו שם כ־500 יהודים, מהם שרידי הני־צולים מה"מאלינעס" וכן אלה המועטים שהצליחו להסתתר ביערות וכפרי הסביבה. יש שהצליחו למצוא את ילדיהם, שבימי ה"אקציות" הגניבו אותם בתחבולות שונות דרך גדרות הגיטו ומסרו אותם לידי איכרים ליטאים בשלמם להם בשארית כספם ותכשיטיהם. בין הליטאים היו גם יחידים, שהצילו ילדים יהודים תוך סיכון חייהם שלא על מנת לקבל פרס.

*

במשך השנים האחרונות, לאחר השיחרור, נהרו לקובנה ולווילנא שרידי היהודים מכל עיירות ליטא וכפריה וכן החוזרים מגלות רוסיה בשנות המלחמה. כי מעמדם של השרידים הניצולים בעיירות הקטנות, בצל קברות־ההמונים של תושביהן היהו־דים נעשה ללא נשוא מחמת אימת המציקים האנטישמיים מבין הליטאים, שתפסו כמעט בכל המקומות את בתי היהודים המושמדים וחנויותיהם. וכך התרכזו בקובנה בזמן האחרון קרוב ל־5000 יהודים, רובם עובדים במוסדות סובייטיים מקומיים, וב"ארטלים" של בעלי מלאכה שונים. חייהם הדתיים והתרבותיים זורמים באפיק הצר של המסורת הסובייטית הכללית. לפי הנשמע ישנם בקובנה ובווילנא רבנים ושוחטים אחדים וישנה אפשרות מצומצמת לקניית בשר כשר. כבכל ברית המועצות תוססות בין שרידי היהודים בליטא התענינות כללית בכל הנעשה בישראל וכמיהה עזה לעלות לארץ. אבל רק מתי מספר הצליחו בשנים האחרונות לעלות לישראל בדרכים שונות.

תמונות וציונים

מחוז אוטיאן

אוטיאן עיר מחוז שוכנת בצפונה של ליטא. אחת הקהילות העתיקות במדינה. בבית הקברות הישן נמצאו מצבות מלפני ארבע מאות שנה. האוכלוסייה היהודית באוטיאן מנתה לפני השואה למעלה משש מאות משפחות. היו בה שלישה בתי מדרשות, בית כנסת אחד, שני קלויזים וגם שטיבל אחד. בבית הספר העברי שבאוטיאן למדו מאתיים ושמונים ילד וילדה; בבית הספר האידישאי מאה ועשרים וב"חדר" למדו חמשים ושנים ילדים. אוטיאן הצטיינה במוסדות חינוך ובמוסדות צדקה וחסד. נוסף לבתי־ספר ולישיבה המקומית, היו בה באנק יהודי עממי, חברת לינת הצדק, חברת תפארת בחורים וחברות אחרות. האגודה "עזרת ישראל" מלאה תפקידי הקהילה ודאגה לארגון החיים הציבוריים.

רבה הגאון ר' אברהם צבי הירש אייזנשטאט, שחיבר בגיל צעיר את "פתחי תשובה" ו"נחלת צבי" על ה"שולחן ערוך" פירסם את שם העיר בעולם. מילא את מקומו ברבנות בנו הרב ר' בנימין וזכדו הרב ר' אברהם צבי שנפטר בשנת תרצ"ט.

רבים מיהודי אוטיאן היגרו לארץ־ישראל, ארצות הברית, דרום אפריקה, קובה וארגנטינה. בשבעה באבגוסט 1941 הובלו היהודים מחוץ לעיר ושם נרצחו.

אינטוריק עיירה קטנה במחוז אוטיאן וסמוכות לה העיירות: מאליאט, ויאנישאק. לפני מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשבעים משפחות יהודיות וקודם השואה כשלושים משפחה.

וויזון סמוכה לאניקשט. אחת הקהילות הקדומות בליטא. בית־הכנסת העתיק שהוקם בה לפני ארבע מאות שנה מפורסם היה בארון הקידש המפואר שהיה בו. לפנים היתה וויזון עיר גדולה ונזכרת בזועד ארבע הארצות בשם "וויזון והגלילי". רבים הסיפורים והאגדות על וויזון, מהם נרשמו בספר "מעשי וויזון". מן המפורסמים שבסיפורים הוא הסיפור על מה שקרה בוויזון לפני מאתיים שנה: משומד הכניס צלב לבית הכנסת בוויזון בערב הושענא רבה. הסתירו תחת אחד הספסלים והלשין על היהודים שהם חובטים ב"הושענות" את הצלוב על הצלב. מיד באו שוטרים והקיפו את בית הכנסת בשעת התפילה ובחיפוש שערכו בפנים מצאו את הצלב. השוטרים אסרו את כל הגברים, הובילו אותם ברגל לווילנא וגזר הדין יצא על כולם להלייה. אז קם אחד מבין הנידונים למוות וקידש שם שמים בקבלו עליו את האשמה ואת גזר הדין. ומאז נהוג היה בבית הכנסת בוויזון להזכיר ארבע פעמים בשנה את ר' נטע מאן הקדוש, שמסר נפשו על קידוש השם. בפרוזדור של בית הכנסת נשארה שרשרת ברזל ארוכה, שריד של ה"קונע". הוא בית הכלא של הקהילה לענוש בו עבריינים וסרבנים.

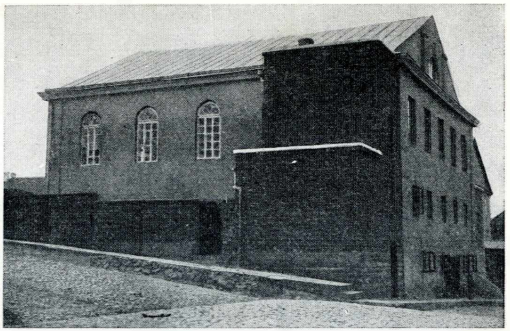
קידם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה משפחה. למרות ירידתה והתמעטות אוכלוסייתה היהודית, מצויינת היתה וויזון בלומדיה ובמשכיליה והחזיקה בכבוד בידי רבניה, גדולי תורה ויראה. ביניהם יש לציין: הגאון ר' אליעזר דון־יחייא, מחבר הספר "אבן שתיה", ששימש אחר כך רב בלוצין (לטביה); בנו, הרב בן־ציון דון־יחייא; חתנו הרב שמריהו כ"ץ; הרב ר' אליהו מאיר ווינר והרב האהרון ר' ולמן מלצר.

טאוראיגין עיירה קטנה במחוז, רחוקה מאוטיאן כשש עשר קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה היו בה כמאה ועשרים משפחות יהודיות וקודם השואה כשמונים משפחה. רבים מיהודי המקום היגרו למדינות שמעבר לים, ארצות הברית, ארגנטינה, אפריקה הדרומית וארץ־ישראל.

על רבני המקום נמנה הרב ר' אליעזר צבי פינס, מחבר ספר "מדות משנה". בבית הספר העברי "יבנה" התחנכו כששים ילד וב"חדר" כעשרים וחמשה ילדים.

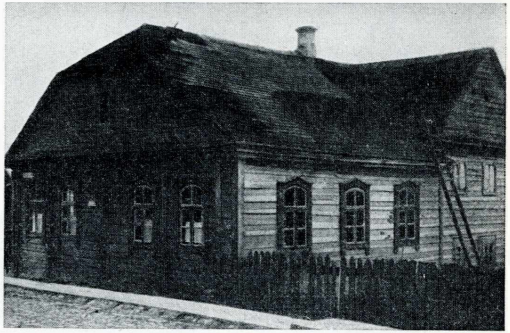

מראה כללי של העיר אוטיאן

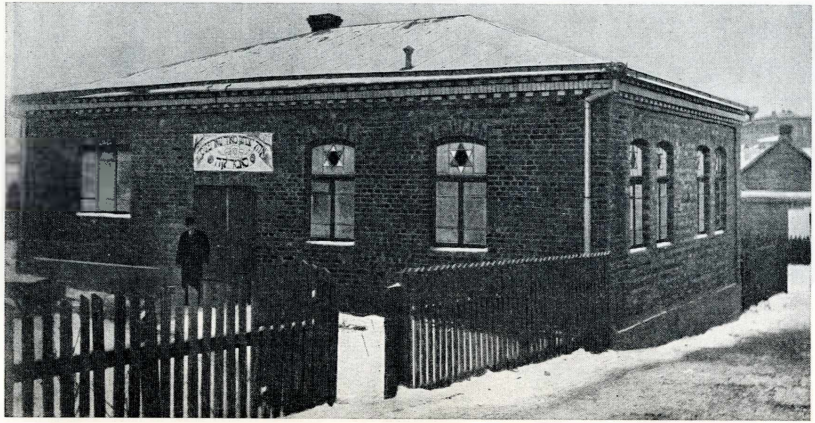

בית הכנסת הישן, מצד מערב ומקרן צפונית־מזרחית

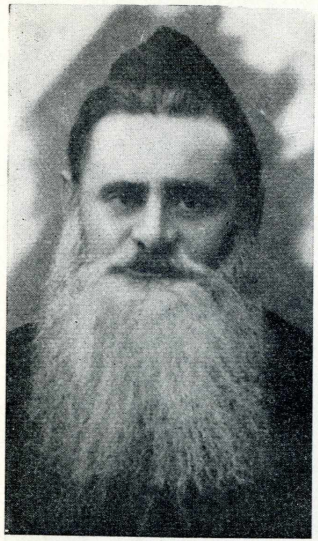

שטיבל של חסידים באוטיאן

הקלויז על שם פעסע יהודה'ס באוטיאן

שלושה דורות שימשו ברבנות אוטיאן:
רבי אברהם צבי אייזנשטאט בעל פתחי תשובה, בנו רבי בנימין, בנו רבי אברהם צבי, רבה האחרון של אוטיאן

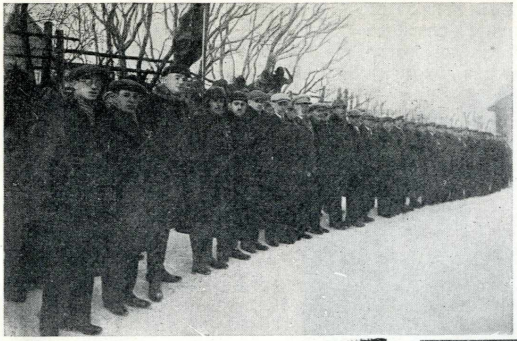
רבי אברהם צבי

מצבת רבי בנימין

ראש העיר היהודי באוטיאן

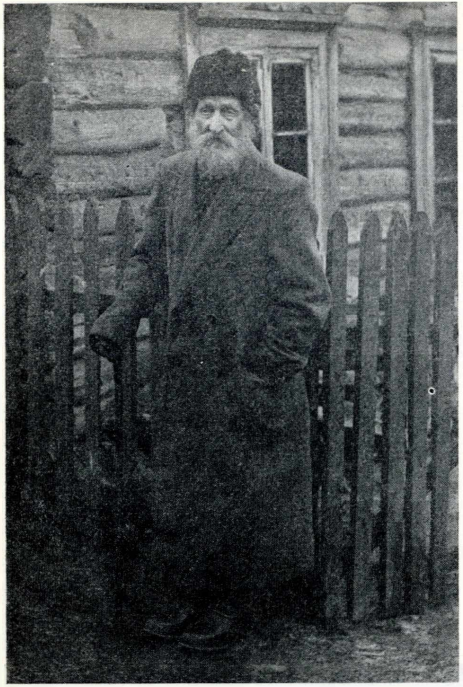
חיילים יהודים משוחררים שלחמו לחירות ליטא

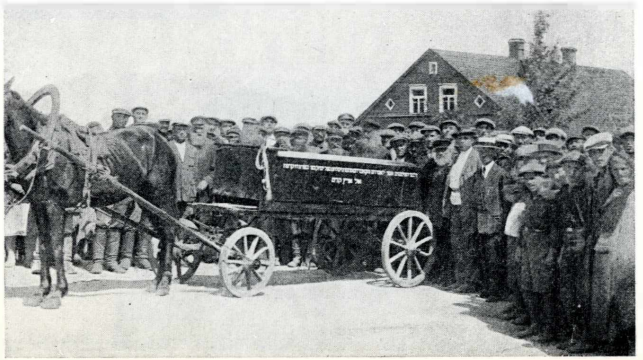
חיילים יהודים מוזמנים לסדר ליל פסח.
לא פחות משבעה אורחים בבית אחד

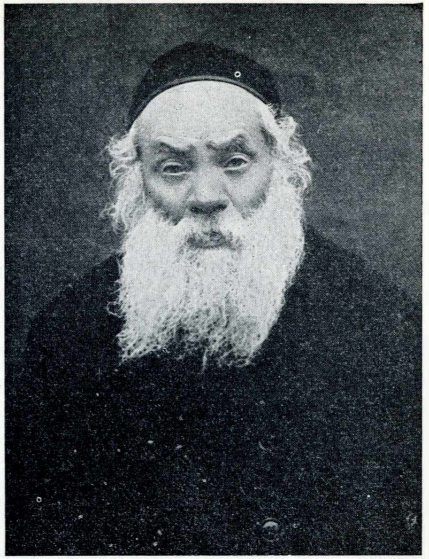
משפחה עולה מאוטיאן לארץ־ישראל

הקצב הזקן מאוטיאן : כן ק״ה אנכי היום

יהודי בדרכו האחרונה. על עגלת המתים הפסוק: ולבני הפילגשים נתן אברהם מתנות וישלחם קדמה אל ארץ קדם.

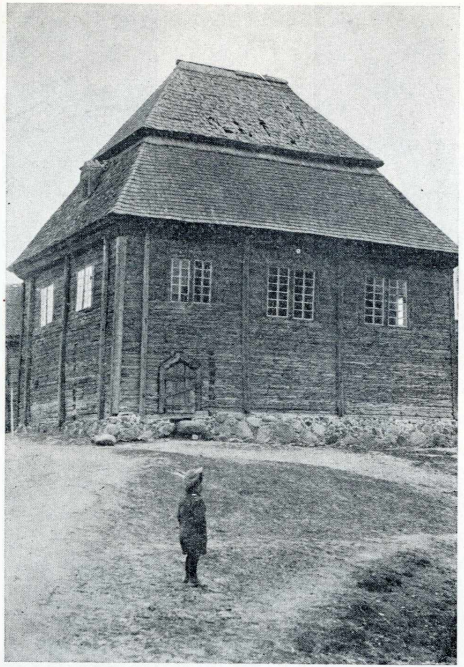
הרב אליעזר צבי פינס רבה של טאוראיגין

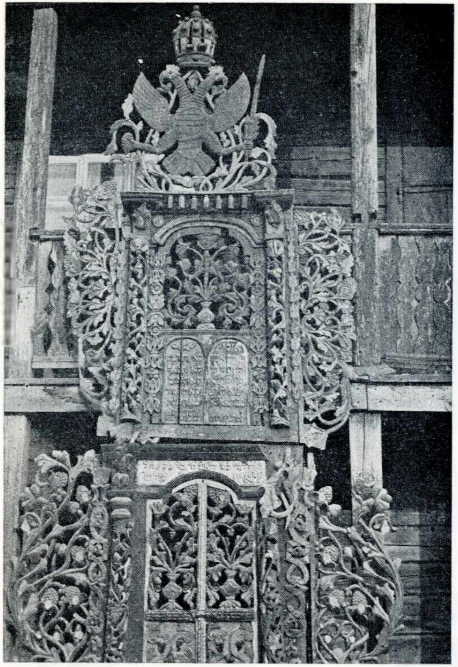
בית מדרש של עץ בטאוראיגין

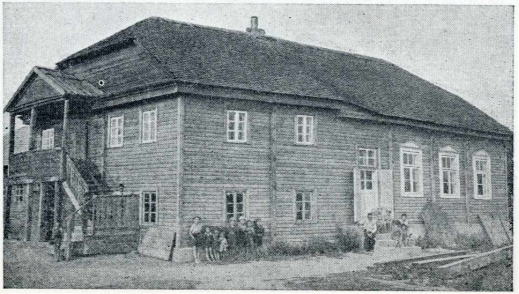
בית הספר "יבנה" בעיירה

בית־הכנסת הישן בוויזון

נתפרסם על שום ארון הקודש שבו

אחד מבתי המדרשות המרובים בוויזון

וויזון, הרב וזקני העדה

בית־הספר העברי בוויזון

המראה הכללי של העיירה וויזון

כנס בית״רים חולמים על כיבוש ארץ־ישראל ויישובה

אוטיאן, חלוצים בהכשרה מתכוננים לעלות לארץ־ישראל

פרוגימנסיון עברי באוטיאן

אוטיאן. אידישע פאלקסשולע

משבת־קיץ לילדים מטעם "אוצ"

תיאטרון חובבים מציג "לב אם"

הצגת "האדם המחופש"

תיאטרון ילדים באוטיאן בהצגת "בית המקדש"

יום השוק באוטיאן

מחוז אליטע

אליטע עיר מחוז, אחת הקהילות העתיקות ביותר במדינה. הנהר ניימאן חוצה את העיר לשתיים: אליטע פולנית ואליטע רוסית. קודם מלחמת העולם הראשונה היו שתי אלו קהילות נפרדות לכל דבר. לכל אחת רבנות, בתי כנסיות ומוסדות־חסד משלה. הן נמנו אף על מחוזות נפרדים. אליטע הפולנית למחוז סובאלקי והרוסית למחוז ווילנא. בתקופת עצמאותה של ליטא התאחדו שתיהן לעיר מחוזית אחת.
אליטע היתה נקודה איסטראטגית חשובה, הוקם בה מבצר ושוכנו בה קסרקטינים צבאיים, שהפכו מקור פרנסה לתושבי העיר היהודיים.
האוכלוסייה היהודית בה קודם השואה מנתה שמונת אלפים נפש בערך והעיר הצטיינה במוסדותיה הפינאנסיים והתרבותיים. ברבנותה שימשו: הרב לוינבוק, הרב קולודצקי, הרב אהרן מילבסקי, הרב בצלאל לוין, הי"ד, והרב יהודה יבלונסקי. בבית העלמין באליטע נתקיימו מצבות מלפני ארבע מאות שנה. טיפוס מיוחד הראוי לציון היה הגר קעסטינג, קצין גרמני במלחמת העולם הראשונה שהתגייר, נשא נערה יהודית והשתקע באליטע. הקפיד על שמירת מצוות ונמנה על באי בית המדרש, אף הוא נספה יחד עם כל בני העדה היהודית בשואה. קצה של אליטע היהודית בא כחתף עם ראשית השואה. ב־25 ביוני 1941 גורשו כמה מאות יהודים לסובאלקי ומשם לא שבו. מאות אחדות נכלאו בבית הכנסת ונשרפו בו חיים והנשארים הוכרחו על ידי הנאצים לכרות ביער הסמוך לעיר בורות עמוקים שנעשו קבריהם לאחר שנרצחו.

אראן קודם מלחמת העולם הראשונה עיירה יהודית חשובה וישבו בה כשבע מאות משפחות יהודיות. מספרם נתמעט לאט לאט בתקופה שבין מלחמה למלחמה. קודם השואה היו בה כשבעים משפחה. יהודי אראן היגרו לאמריקה, ארגנטינה וארץ־ישראל. בבית הספר למדו כשלושים תלמיד ובתלמוד תורה כעשרים וחמשה ילד. בשואה האחרונה היתה כמעט כל העיירה למאכולת אש.

בוטרימנץ (גם: בלטימרנץ). אחת הקהילות הקדומות ביותר בליטא ומפורסמת באישיה ובמוסדותיה. שם טוב יצא למוסדות החסד החשובים שבה, כגון: ביקור חולים, לינת־הצדק, הכנסת אורחים, ועוד.
כמאתיים משפחות יהודיות ישבו בה קודם השואה. מרבניה הנודעים הרב הגאון ר' שמואל שטראשון, הגאון ר' אברהם אלדערסאן, הגאון ר' אברהם משה ויטקינד, הי"ד, גדול בתורה והוגה דעות, מחבר הספר "תועפות ראם".
יהודי המקום נרצחו יחד עם יהודי סטאקלישאק ומהם נקברו חיים בקבר אחים גדול ביער הסמוך לעיירה.

סטאקלישאק עיירה קטנה רחוקה מעיר המחוז 28 קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה למעלה ממאה ושלושים משפחות יהודיות וקודם השואה כשמונים משפחה. בבית הספר העברי במקום למדו כחמישים תלמיד. רב המקום היה הרב ר' דב בער ברגמן, הי"ד.

מערעטש שוכנת ליד הניימאן. קהילה מיוחסת ועתיקת־יומין. כבר בשנת 1539 היה בה יישוב יהודי חשוב. מערעטש שימשה מקום־מרפא ועל סחר העצים פרנסת תושביה היהודיים. מצויינת היתה העיירה בעסקניה ובלומדיה. אף על פי שהיתה קהילה קטנה בת שלוש מאות משפחות פיתחה רשת מוסדות משלה לתפארת. באנק עממי, בתי ספר, ספרייה, ביקור חולים וארגוני נוער ציוניים.
רבני העיירה: הרב הגאון ר' יהודה הלוי ליפשיץ, מחבר הספרים "דור ישרים" ו"דרך אמונה", דוד שטופל, הי"ד, מחבר ספר "באר מים חיים". עם פרוץ המלחמה הרוסית־גרמנית ביוני 1941, נמלט הרב שטופל לכפר סמוך. המפקד הנאצי דרש להסגיר לידו את הרב הישיש בן השמונים וארבע ולא, איים, יושמדו כל יהודי העיירה. אף על פי כן לא הוסגר הרב. במקרה נודע הדבר לכפרי שבביתו הסתתר הרב ומסר לו על כך. הרב לא איחר להתייצב בפני המפקד הנאצי לבוש בגדי שבת וספר תורה בזרועו. הרוצחים חמדו להם לצון ופקדו על הרב לצאת בריקוד. הרב הישיש רקד ושר בקול אדיר בניגון שמחת־תורה: "אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים" ונפח את נשמתו תחת מהלומות האכזרים. יהודי המקום נרצחו ב־8 בספטמבר 1941.

סרהיי עיירה חשובה ועתיקה במחוז, רחוקה מאליטע כ־24 קילומטר. העיירה מוקפת נהרות גדולים ועל הדייג פרנסת יהודי המקום. האוכלוסייה היהודית הגיעה קודם השואה לארבע מאות משפחות יהודיות. סרהיי מצויינת היתה במוסדותיה: בית ספר עברי, באנק יהודי עממי, ביקור חולים, מתן בסתר, לינת הצדק וספרייה עשירה. הנוער היהודי היה מאורגן באגודות נוער ציוניות. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה היו בה כמאתיים משפחה. על כס רבנותה ישבו: הרב הגאון ר' ישראל גולדין, הרב הגאון ר' אליעזר שצופאק והרב קארנא, הי"ד. יהודי סרהיי היגרו לאמריקה, למקסיקו ולארץ־ישראל. מעטים יצאו אף לדרום אפריקה. הצדיק והגאון ר' חיים זצ"ל, תלמיד־חבר ומחותנו של הגאון מווילנא היה תושב סרהיי. גם הגאון מווילנא במשך תקופת "גלותו" עשה כאן שנה תמימה.

הרחוב הראשי בעיר המחז אליטע

התלמידים והמורים בבית הספר "יבנה" באליטע

בניין בית המדרש בעיר מאורע של שמחה לכל בני העיר

בבית הספר העברי בסטאקלישאק למדו כחמשים תלמיד. הציור נעשה לרגל נסיעתו של מורה בית־הספר ב. פיטלוק לאמריקה

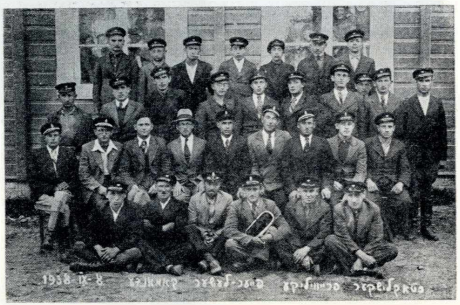
מחופשים בסטאקלישאק. פורים תרצ"ד. הקיצוני משמאל לבוש קופסות כחולות של הקרן הקיימת לישראל ועל כובעו הכתובת "אנו עולים"

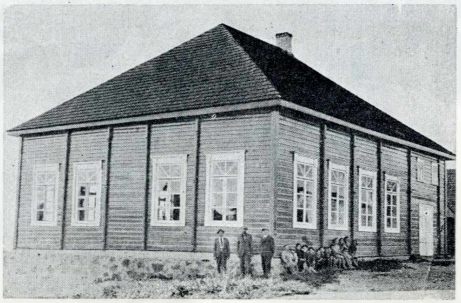
בית החיים של סטאקלישאק בצל העצים

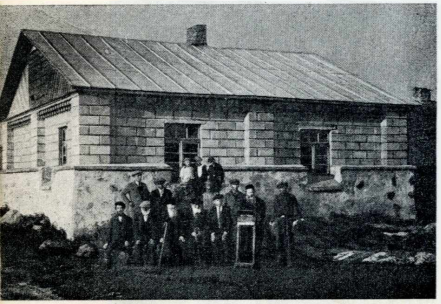
אחד המיסדות הוותיקים בעיר חברת גמילות־חסדים. החותמת בתחדשו ונתחלפו בתמורת העתים. המוסד נשאר על תילו.

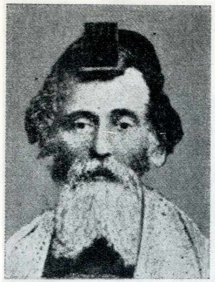
שלוגת מכבי־אש מתנדבים בסטאקלישאק

בית־המרחץ העירוני

בית־הכנסת מרכז החיים בעיר

הגאון ר׳ אברהם אלעזרסאן ז״ל
רבה של בוטרימנץ

מראה העיירה בוטרימנץ בשלג

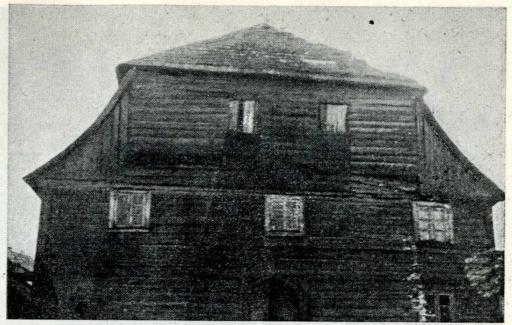
העיירות מתדלדלות. העסקנים מהגרים. הנהלת "גמילות חסדים" נפרדת מחברם המהגר לדרום־אפריקה

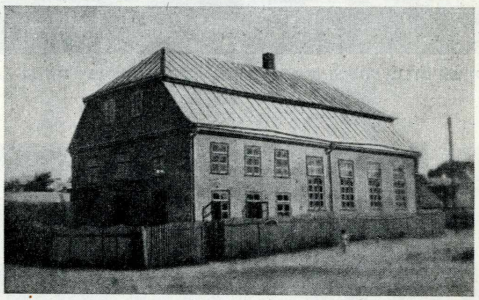
"תלמוד תורה כנגד כולם". משבע מאות משפחות ירד מספר היהודים בארץ לשבעים משפחות לאחר מלחמת העולם הראשונה. בתלמיד־תורה כשלושים תלמיד בלבד אך קול תורה לא ייפסק.

משפחה מפליגה לאמריקה. הפנים עצובות בסימן הנדודים. מה יהיה הסוף?

בית הכנסת בקהילה העתיקה סרהיי

בית המדרש בסרהיי

סרהיי מנתה לאחרונה כמאתיים משפחות, רובן מתפרנסות על הדייג בניימאן. מסורת עשירה לקהילה בסרהיי ומוסדות ואירגונים ענפים. חמש החותמות של מוסדות סרהיי הן עדות נאמנת של חיים מפכים בעיר.

מחוז בירז

בירז עיר מחוז היא אחת הערים הקדומות ביותר בליטא. היא ידועה גם בארמונה ההיסטורי העתיק. מסורת אחת מספרת, כי הנסיך ראדזיביל צור ליהודים להת־יישב בה ואף נתן יד לביסוסם ולהגנתם.

בירז מפורסמת היתה כעיר של תורה והשכלה. גאונים ידועי־שם כיהנו ברבנותה. כגון: הרב ר' שמעון וחתנו הרב ר' אשר ניסן, מחבר הספר "גן נעול", הרב ר' פינחס, הרב ר' אליהו בר שור, רבה האחרון הרב ר' יהודה לייב ברנשטיין, הי"ד. קודם השואה חיו בה כארבעת אלפים יהודים. תססו בה חיי ציבור יהודיים מפותחים: ישיבה, בתי ספר (עברי ויהודי), באנק עממי, סניף־אוץ, לינת הצדק, ביקור חולים ואירגונים ציוניים לכל זרמיהם. גם חסידי חב"ד תפסו בה מקום נכבד. בבירז התקיימה עדה קטנה של קראים שגרו ב"סמטאות הקראים" ולהם בית כנסת ובית קברות משלהם.

מבירז יצאו אנשי תיבות הזימרה (הקאטרינשציקעס), שהיו סובבים בקיץ בכל עיירות ליטא ומנעימים לעיירות העצובות.

הגאון רבי אלחנן וואסרמן, הי"ד, נולד בבירז.

יהודי בירז הישמדו ליד הארמון העתיק והעיר נחרבה עד היסוד.

וואשקי עיירה קטנה במחוז. סמוכות לה: פאסוואל, לינקעוע, סאלאט וזיימל. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה מאה ועשר משפחות יהודיות וקודם השואה ארבעים וחמש משפחה. בבית הספר העברי "יבנה" שבוואשקי למדו כארבעים ילד.

סאלאט עיירה וציירה במחוז, רחוקה מבירז 23 קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשבעים משפחות יהודיות וקודם השואה שלושים משפחה, בערך.

פאסוואל עיירה חשובה ועתיקה במחוז. רחוקה מבירז 29 קילומטר. מפורסמת בגדוליה, לומדיה ומשכיליה, כגון: ר' אבלי פאסוואלער, רב דווילנא (נקרא על שם עיר מולדתו), המגיד הנערץ ביהדות ליטא, ר' חיים יעקב ביאלוסטוצקי, ועוד. ברבנותה שימשו: הגאונים ר' יעקב קרצ'מר, ר' א' רבינוביץ וחתנו הרב האחרון ר' יצחק אגולניק, הי"ד.

קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כארבע מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה ושמונים משפחה. ידועה היתה פאסוואל ביום השוק שלה ורבים נהרו ל"ירידים" אלה מסביבה הקרובה והרחוקה.

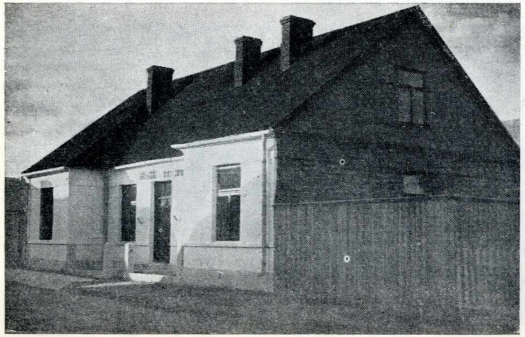
בעיירה היה יישוב של קראים.

בפאסוואל ניסבו בשואה גם יהודי הסביבה מעיירות: אנישקאל, וואשקי, לינקעוע, זימבריאן, סאלאט וואבלניק.

רבה של בירז׳ בחברת נכבדי העיר

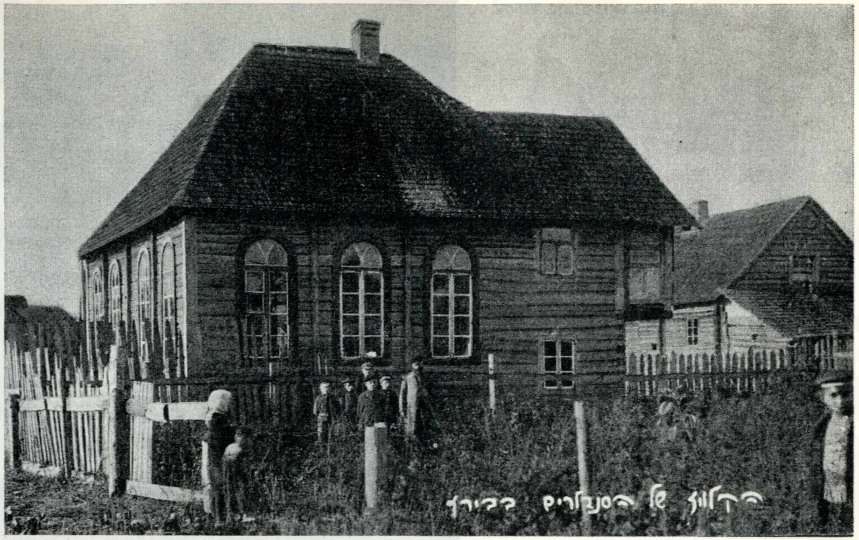

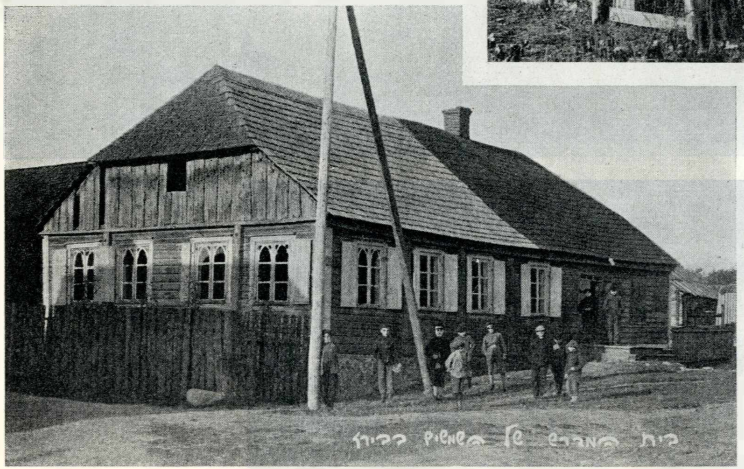
ימין: גן ילדים בבירז׳, בל״ג בעומר תרצ״ט, זמן קצר קודם פרוץ מלחמת הדמים. שמאל: בית מושב זקנים בבירז׳, אחד מהרבה מוסדות חסד בעיר.

בקלוז של הסנדלרים בבירז יושבים הסנדלרים ערב־ערב ומעמיקים בתלמוד. בית הכנסת הוא מרכז החיים בעיר

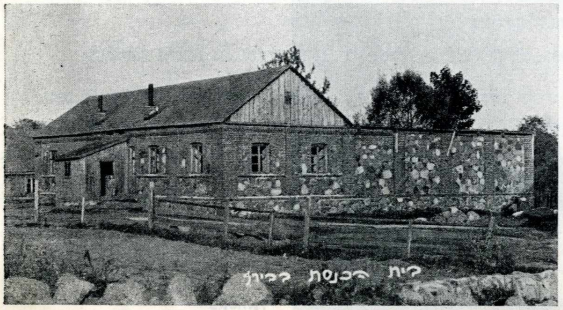

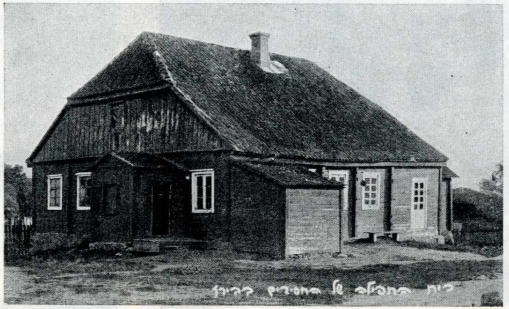
בית המדרש של השמשים בבירז׳

רבים בתי המדרשות בעיר בהם יושבים
ימים ולילות ועוסקים בתורה ובתפילה

בית הכנסת בבירז'

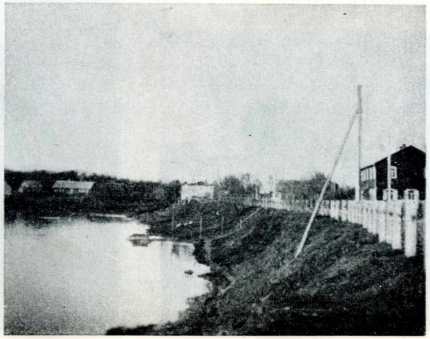
בית התפילה של החסידים

מראות העיירה סאלאט

בית ספר "יבנה" בוואשקי

סאסוואל

מחוז ווילקאמיר

ווילקאמיר עיר־מחוז. אחת הערים הקדומות בליטא ובה קהילה עתיקת־יומין. אוכלוסייתה היהודית הגיעה קודם השואה לחמשת אלפים נפש.

עיר שחותמה יהודי. היה בה רחוב בשם "מצרים גאס" (על שם בתי המשרפות ללבנים שהיו בו, זכר לעבודת פרך בחומר ובלבנים במצרים). קהילת ווילקאמיר היתה שופעת חיים ועצמה בחומר וברוח. היתה בה ישיבה ובה מאתיים תלמיד. שתי גימנאסיות (עברית ויידיש), בית חולים, מוסדות צדקה וחסד, אירגוני נוער וספורט. פרנסתם של יהודי העיר היתה בעיקר על הבורסקאות ומווילקאמיר יצאו עורות מעובדים לכל המדינה.

ברבנותה כיהנו גאוני תורה מפורסמים, כמו: ר' רפאל הכהן, בעל "תורת יקותיאל", (אחר כך רב בהאמבורג), ר' שלמה ור' חיים מוולוז'ין, תלמידי הגאון מווילנא, ר' בנימין רבינוביץ, מחבר ספר "משנת רב", ר' שאול, ר' לייב רובין והרב האחרון ר' יוסף זוסמנוביץ, ידוע בכינויו "הירושלמי", מחבר "חלקו של יוסף", "תרועת מלך", ועוד. שני האחרונים נחשבו בתקופה האחרונה על גדולי רבני ליטא. ר' לייב רובין, גאון, צדיק, עניו, חכם ונואם מצויין (הוא היה חותנו של הרב מפוניבז' יבל"ח, ר' יוסף כהנמן) ו"הירושלמי" גאון גדול ובעל הגיון למופת. ראשי הישיבה המקומית היו: הרב ר' משה גראץ, הרב ר' אלתר ברוידה והרב גורדון, הי"ד, כולם ילידי ווילקאמיר.

בפרבר העיר שנמצא מעבר השני של הנהר ונקרא בשם "מתחת למים" נתקיימה קהילה לעצמה ובה רב ושני בתי מדרשות. הרב האחרון בפרבר היה ר' חיים יעקב רוניק, הי"ד. משה לייב לילינבלום, מראשי המשכילים והציונים, שהה כמה שנים בווילקאמיר. נשא בה אשה. חתם "מורה לישיבה בווילקאמיר". כשגילה ברבים את דעותיו, הוכרח לעזוב את העיר.

יהודי ווילקאמיר יחד עם יהודי הסביבה מעיירות וידישאק, באלניק, קאוארסק, שירווינט, פאזעלעווע, קירקל, ועוד, מצאו את מותם ביער פיוואניע הסמוך לעיר והיה היער קבר־אחים ענקי ליהודי המחוז.

קאוארסק עיירה קטנה במחוז, רחוקה מווילקאמיר 24 קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאתים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה וארבעים משפחה. בבית הספר העברי במקום התחנכו כשבעים ילד.

שירווינט עיירה במחוז, סמוכה לגבול פולין. קודם השואה ישבו בה כמאתיים משפחות יהודיות. הצטיינה במוסדותיה: בתי תלמוד תורה, בית ספר עברי, ספרייה, באנק עממי, לינת הצדק, ועוד. האירגונים הציוניים בה פיתחו פעולה ציונית ערה. ידועה היתה שירווינט ברבניה המצויינים: הגאון והצדיק ר' מנדלי שירווינטר, הרב הגאון ר' אריה לייב גרוסברד וחתנו, הרב הגאון ר' זונדל קרוק, הי"ד. ידוע לתהילה בליטא המגיד השירווינטי, ר' דוד קרטינגר.

עם הכיבוש הנאצי הוצת בית המדרש ורבני העיירה, הרב גרוסברד והרב קרוק, הושלכו לאש. ב־18 בספטמבר 1941 הובלו היהודים לפיוואניע ליד ווילקאמיר ושם הושמדו יחד עם כל יהודי המחוז. באותו יום נתלה לוח־מודעה בכניסה לשירווינט ועליו הכתובת "יודען ריין".

מאליאט עיירה במחוז, בנויה היתה כרחוב אחד ארוך ובה כחמש מאות משפחות יהודיות. יישובה של מאליאט היה מושרש במסורת ישראל ככל העיירות הוותיקות וגאוותו על שרשרת של תלמידי־חכמים וירא שמים שלא פסקה הימנו.

ברבנותה שימשו: הרב ר' יעקב מאיר יאקא, בעל הספר "תורת יעקב"; הרב ר' יצחק אריה בעליצקי ובנו הרב ר' נטע, הי"ד.

בימי השואה, גורשו לאוטיאן ובספטמבר 1941 נרצחו גם הנשים והילדים.

ראגאווע עיירה במחוז. קודם המלחמה הגיע בה מספר היהודים ליותר מאלף נפש. עיירה שוקקת חיים יהודיים מפותחים, מוסדות צדקה וחסד, אירגונים ציוניים מרבי פעולה, "תפארת בחורים", באנק עממי, ועוד. רבה האחרון: הרב ר' משה שפירא.

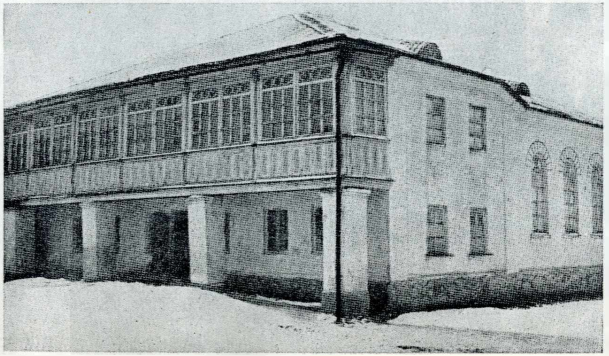
שעשוועל עיירה קטנה במחוז, רחוקה מווילקאמיר ארבעה עשר קילומטר. קודם השואה ישבו בה כמאה משפחות.

מראה על הנהר ברוגובה מתוך וילקאמיר

בית המדרש (מימין) ובית הכנסת עשוי עץ ברוגובה

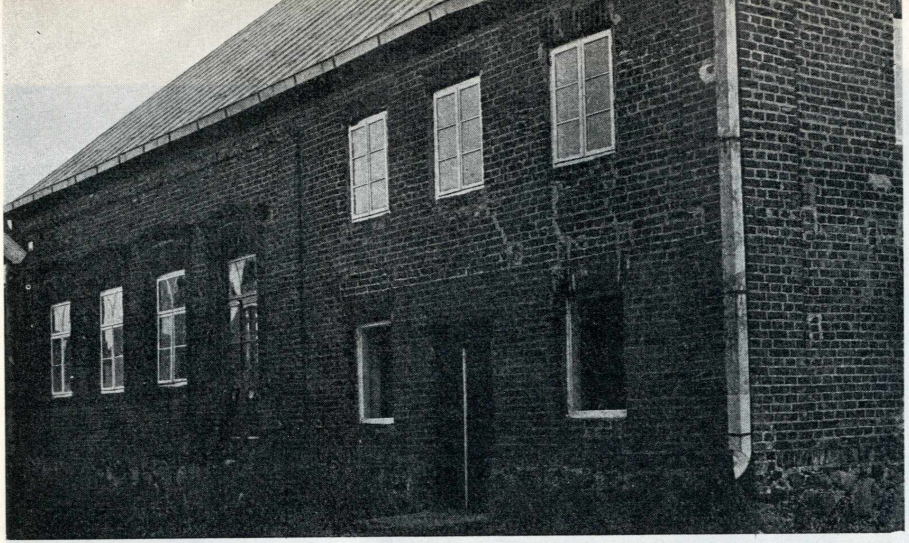

תלמוד תורה בשירווינט נוסד על ידי בני שירווינט שבשיקאגו

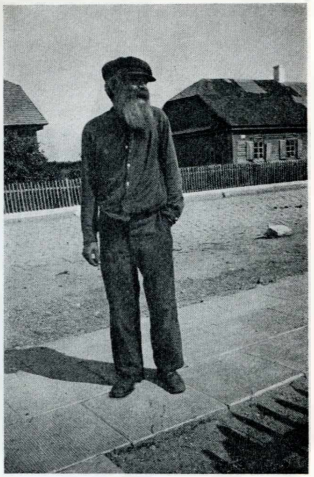
ועד העזרה בשירווינט, נבחר מטעם אנשי העיר מעבר־לים

קאוואַרסק, בית־המדרש

קאוואַרסק, הרב והגבאים

שמש בית־המדרש בשירווינט
מצורר ישנים לתפילת השחר

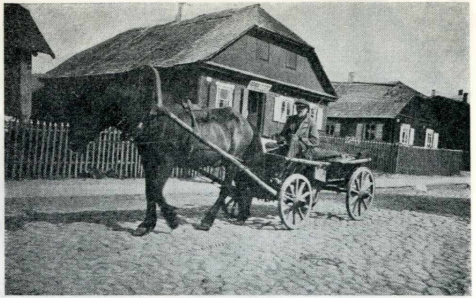
בית־המדרש בשירווינט.
עיר עיר ובתי כנסיותיה ובתי מדרשיה

מנין של חסידים בשירווינט

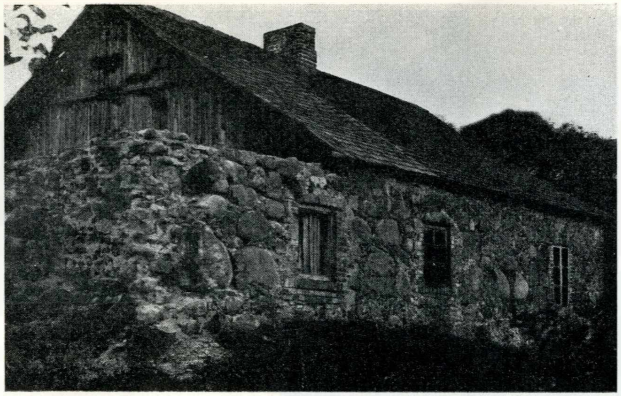
אחד ממוסדות הציבור בעיירה

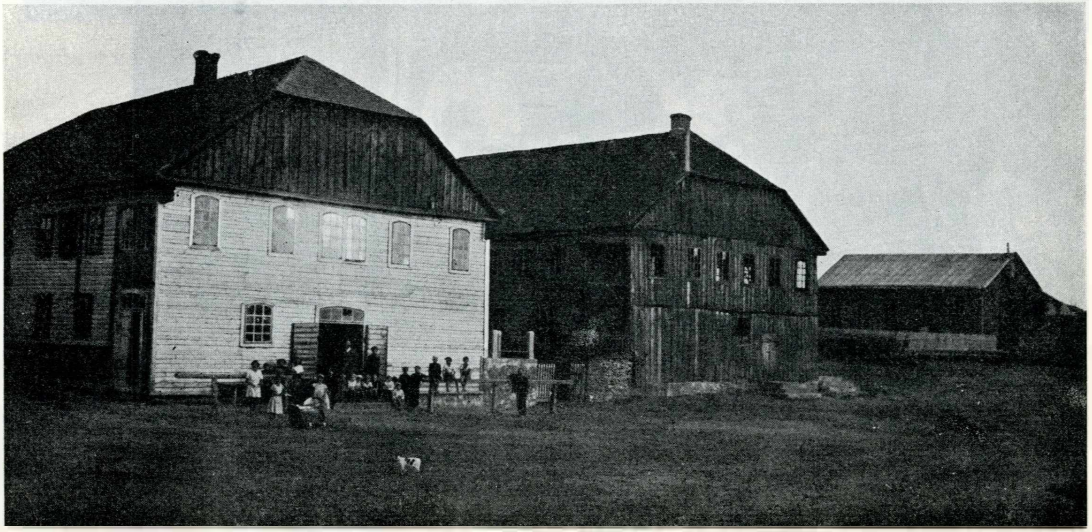
רוכל עם עגלתו וסוסתו ברחובות שירווינט

ווילקאמיר. בית ספר למלאכת הסנדלרות

בית המרחץ בקאוואַרסק

רחוב בית־הכנסת במאַליאַט

מחוז ווילקובישק

ווילקובישק עיר מחוז, רחוקה חמשה עשר קילומטר מגבול גרמניה. אחת הערים העתיקות ביותר בליטא וכבר במאה הארבע עשרה ישבו בה יהודים שבאו מפרוסיה. בית הכנסת הישן הוקם בשנת ת' וארון הקודש בו מלאכת מחשבת אמנותית שהרי היבה עין ביפיה.

בווילקובישק סיפרו מעשה: כשבא נאפוליון לווילקובישק בשנת 1812 החרים הצבא הצרפתי את בתי הכנסיות בעיר והפך אותם אורוות לסוסים. זה היה בערב תשעה באב. משלחת של יהודי ווילקובישק פנתה אל נאפוליון וביקשה לשחרר את בתי הכנסיות. נאפוליון קיבל את היהודים בסבר פנים יפות, פקד להוציא מיד את הסוסים מבתי הכנסיות וצווה על אנשי צבאו, שלא יעיזו עוד לעשות דבר כזה. נאפוליון סיפר לאנשי המשלחת, שבשנים 1798-1799 היה בארץ-ישראל ורצה לכבשה ולחדש בה את מלכות ישראל.

האוכלוסייה היהודית בווילקובישק הגיעה קודם השואה לארבעת אלפים נפש.

ידועה היתה ווילקובישק כעיר שבה שולבו יחדיו תורה והשכלה. קרבת המקום לגרמניה הטביעה את חותמה התרבותי עליה. אחדים מבני המקום הצטיינו בידיעת לשונות ומדעים. התקיימו בה גימנאסיה עברית, בית ספר "תרבות" ובית ספר עברי "יבנה".

פרנסת יהודי המקום היתה בעיקר על תעשיית מברשות ופועליה היו מאורגנים באיגוד מקצועי, חזיון נדיר בימים ההם.

ברבנותה שימשו הרבנים הגאונים: רבי אליעזר לנדוי, רבי יעקב דב, בעל הרידב"ז על הירושלמי, רבי צבי הירש מה-יפית והרב האחרון, רבי אליהו גרין, הי"ד. בין הרבנים שישבו בה למשפט: ר' אלחנן (אלחנן הפרוש), ר' בערל קאמאיקה ור' אברהם פלטינאוו, הי"ד.

ביום ד' מנחם אב תש"א נרצחו רוב הגברים בעיר ואחר ראש-השנה הושמדו באכזריות איומה הנשים והילדים.

פילבישקי עיירה לא גדולה במחוז. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשלוש מאות וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאתים משפחה. בפילבישקי היו גן ילדים עברי ובית ספר עברי.

וירבלן (ורז'בולובה), **קיברט**, שתי עיירות סמוכות זו לזו במחוז, בשכנות אייד-קוננען, עיירה גרמנית על הגבול ממש. שלישייה זו, וירבלן-קיברט-אייד קוננען, שהושפעו אחת מחברתה ובאו במגע יום-יומי, נבדלות היו זו מזו ברוחן. בעוד יהודי אייד קוננען המתבוללים השפיעו מרוחם על יהודי קיברט, לא חדרה לוירבלן כל השפעה זרה. ידועה היתה וירבלן כעיירה שרובה בני תורה, יודעי ספר וחובבי שפת עבר. וירבלן היתה העיירה הראשונה בליטא, שכבר במאה התשע עשרה נתחנכו בה ילדים לדבר עברית. הלשון העברית היתה שגורה בפי יהודי העיירה. היתה בה גימנאסיה עברית בהנהלתו של ד"ר יעקב רובינזון, היום אחד מנציגי ישראל באו"מ. בליטא היו מוסרים מפה לפה דרשת מוסר שדרש המגיד מקלם בוירבלן וקרא בה בקול גדול: באייד קוננען בוערת אש, על קיברט ניתזים ניצוצות ואל וירבלן נישא העשן. הבה ונכבה את האש הבוערת.

קודם השואה חיו בה כמאה וחמישים משפחות יהודיות.

כרבני המקום שימשו: הרב ר' דוד טבלי קצנלבויגין (אחר כך רב בפטרבורג) והרב ר' אפרים לאפ. רבה האחרון הרב ר' אהרן, הנקרא "דער לאטעווער", הי"ד.

הצייר המפורסם יצחק לויטן היה יליד קיברט והמשורר מוריס רוזנפלד, נולד בכפר ליד וירבלן.

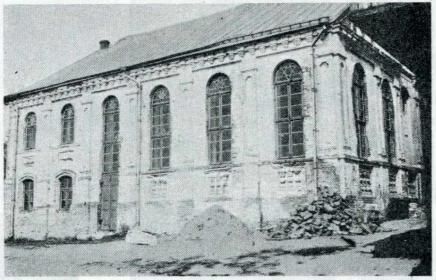
ווישטינץ עיירה קטנה במחוז סמוכה לגבול הגרמני. אחת הקהילות העתיקות ביותר בליטא.

קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כעשרים משפחה.

מרבניה: הגאון והמשכיל ר' חיים פיליפאווער והרב ר' דוד פלטינאוו, הי"ד (שימש אחר-כך דיין בווילקובישק).

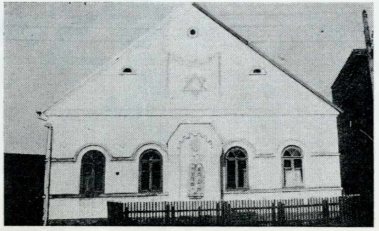
ז'ילבישקי. נשף פורים בגן הילדים

בית־הכנסת בפילבישקי

ז'ילבישקי. קבוצת נוער

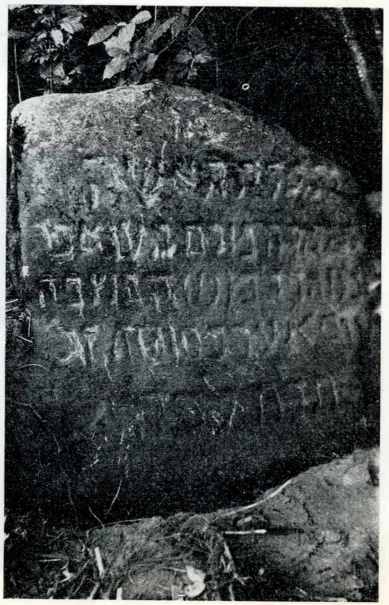

בית־המדרש

"יומא דשוקא" בפילבישקי

מצבה עתיקה בבית הקברות בווילקוביישק

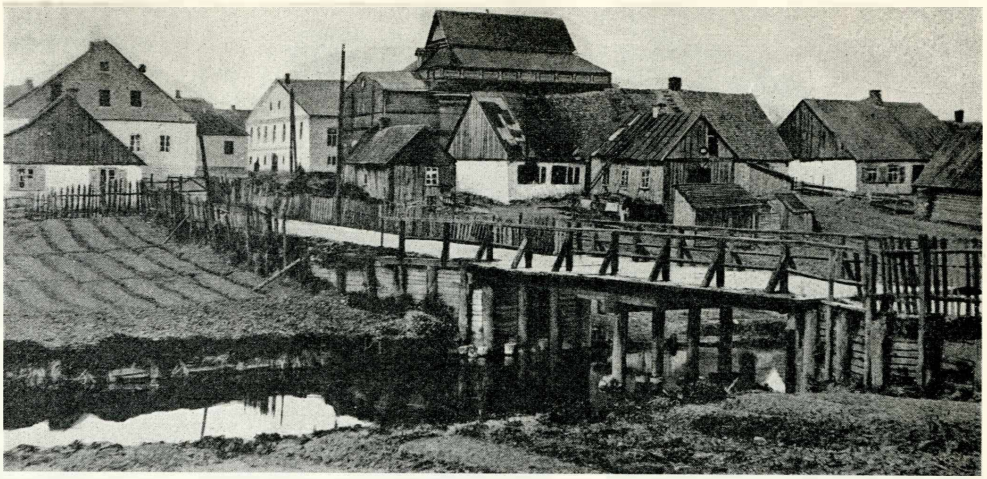
הסתדרות "גורדוניה" בפילבישקי

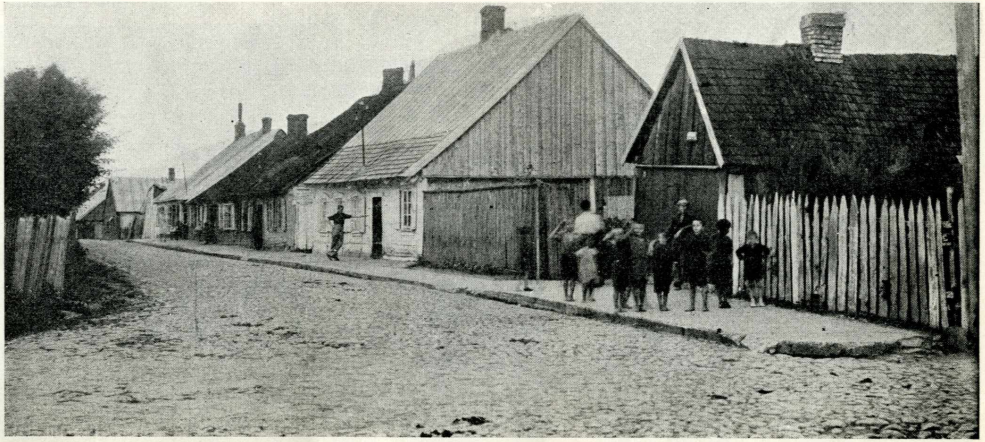
בית־הכנסת בווילקובישק

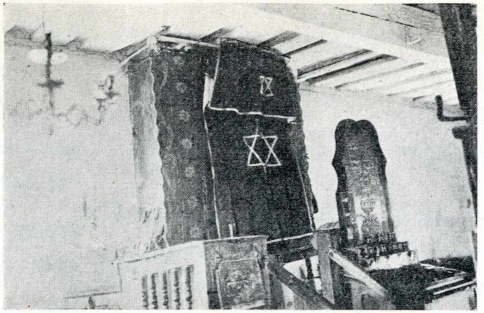
בית המדרש ביווילקובישק

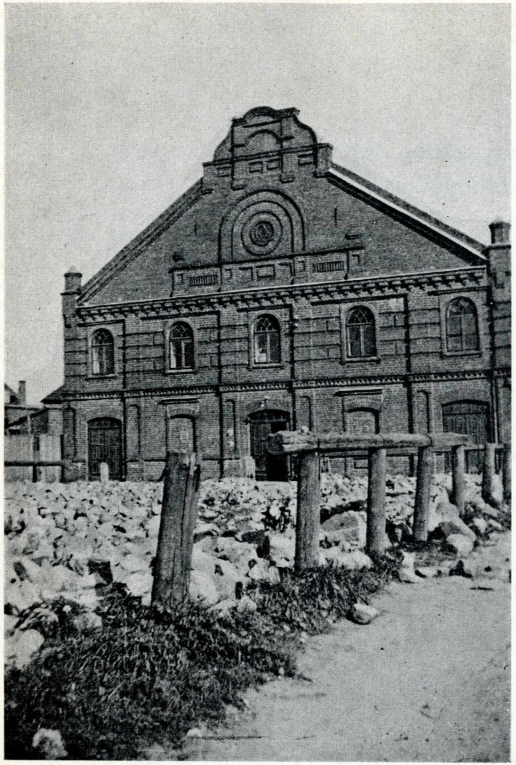
ממראות העיר ווילקוביישק

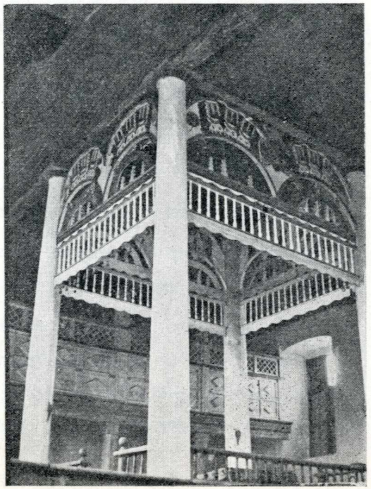
רחוב טיפוסי בעיירה ליטאית

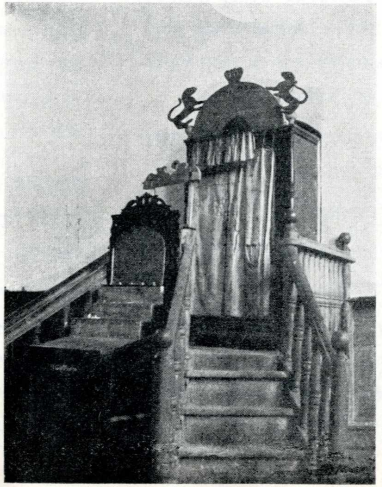
וירבלן. ארון קודש

קיברט. בית־הכנסת

פנים בית הכנסת

וארון הקודש בווישטינץ

מחוז טלז

טלז עיר המחוז. אחת הערים העתיקות בליטא. העיר נזכרת בתעודות היסטוריות משנת 1320.

טלז, מוניטין יצאו לה כמבצרה של היהדות התורנית בליטא. מגדל אורה ופארה. עיר שקול התורה לא פסק בה יומם ולילה והדו הלך למרחוק, אל כל תפוצות ישראל. מוסדות החינוך שבעיר היו בידי החרדים, החל בגן ילדים ובתי־ספר ועד לגימנסיון והסמינריונים "יבנה" למורים ומורות. גולת כותרתם: הישיבה הגדולה והמפוארת, אליה נהרו תלמידים מכל העולם היהודי.

ישיבת טלז נוסדה על ידי הגאון ר' אליעזר גורדון, בשנת תרמ"ג. אחריו המשיכו במפעל: חתנו הגאון ר' יוסף לייב בלוך, ממלא מקומו ברבנות ובישיבה, הגאון ר' שמעון שקאפ, הגאון ר' חיים רבינוביץ וראשי הישיבה שניספו בשואה, הגאון ר' אברהם יצחק בלוך, ר' עזריאל רבינוביץ, ר' זלמן בלוך ור' משה אולשוואנג, הי"ד. הרב ר' אליהו מאיר בלוך ז"ל ור' חיים מאיר כ"ץ, ניצלו ונמלטו לאמריקה והקימו שם בקליבלנד ישיבת טלז, יד ושם לישיבה המפוארה שנחרבה.

בטלז התקיימה גם ישיבה קטנה שבה למדו מאה וחמשים נערים ובראשו עמדו הרב אבנר אקלאנסקי והרב אפרים פינחס העלפאנט.

בטלז הופיע בטאון החרדים וחניכי הישיבות בליטא "הנאמן".

טלז היהודית הצטיינה גם במוסדותיה הציבוריים כגון: אירגונים ציוניים ודתיים לכל זרמיהם, באנק עממי, בית חולים יהודי, סניף "אוצ" ועוד.

על רבני העיר נימנו: הגאון ר' זאב וולף ליפקין, אביו של ר' ישראל סאלאנטר, בעל הגהות "בן אריה" על ש"ס ופוסקים; הגאון ר' יוסף, מחבר הספרים "פורת יוסף" ו"עדות ביהוסף", שהיה לאחר מכן רב בסלוניקי; הרב ר' אליעזר גורדון; חתנו הרב ר' יוסף לייב בלוך ובנו, הרב האחרון, ר' אברהם יצחק בלוך.

קודם השואה הגיעה האוכלוסיה היהודית לארבעת אלפים נפש, שנרצחו יחד עם יהודי הסביבה ביום כ' בתמוז תש"א.

אלסיאד עיירה קטנה במחוז. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשבעים משפחות יהודיות וקודם השואה כשלושים.

וורנה עיירה עתיקה וחשובה במחוז טלז ורחוקה ממנה כשלושים קילומטר. העיירות הסמוכות לה: טווער, זעראן, לוקניק, לויקבה ושוקיאן. בוורנה היה בית־כנסת עתיק, בית־מדרש, שני שטיבלאך וקלויז אחד.

ברבנותה שימשו: הרב ר' בנימין, הרב ר' יהושע השיל מלמד, הרב ר' יוסף לייב בלוך, הרב ר' לוי שפיץ, הרב ר' יעקב רבינוביץ וחתנו ר' אבא שור הי"ד.

קודם השואה ישבו בה כמאה משפחות יהודיות. הצטיינה בלומדיה ומשכיליה, ביניהם התבלט ר' נחום ליפא חנניא, למדן צדיק וקנאי שהחזיק בה ישיבה קטנה. עם הכיבוש הנאצי נרצחו תושביה והעיירה כולה עלתה באש. פרופ' בוריס ש"ץ, מיסד בית הנכות "בצלאל" בירושלים, נולד בוורנה.

פלונגיאן עיר עתיקה וידועה לשם במחוז טלז, רחוקה מעיר־המחוז כ־28 קילומטר וקרובה לממל ומושפעת ממנה. בית העלמין שבה, עתיק־יומין, קיים יותר מארבע מאות שנה.

חיים יהודיים ערים תססו בה. הצטיינה במוסדותיה: בית ספר עממי, בית ספר תיכוני, תלמוד תורה, ביקור חולים, ועוד. ראוייה לציון, חברת "פרחי שושנים", שחבריה היו בגיל חמש ועד בר־מצוה ומטרתם, לאסוף כספים לרכישת ספרים ותיקונם. התקיימה בה ישיבה ורבניה היו: הרב ר' שלמה איצל, ר' זליג, ר' בן־ציון פלדמן והרב ר' חיים יצחק בלאך.

ברבנותה כיהנו רבנים מפורסמים: הגאונים, ר' זבולון באראט, ר' שמואל אביגדור פייבלזון, הרב שמואל מנחם כץ (נפטר בתל־אביב) והרב האחרון, ר' אברהם מרדכי ווסלר הי"ד.

לוקניק עיירה קטנה בסמוך לוורנה וקורשאן. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאתיים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה משפחה.

זידיק עיירה קטנה היתה במחוז טלז. לא רחוקות ממנה, סיאד, יעלאק ופיקלן. בית הכנסת שבמקום נחשב על העתיקים ביותר בליטא.

קודם השואה היו במקום כשלושים משפחות. רבה האחרון, הרב ר' אליהו לוצקי הי"ד.

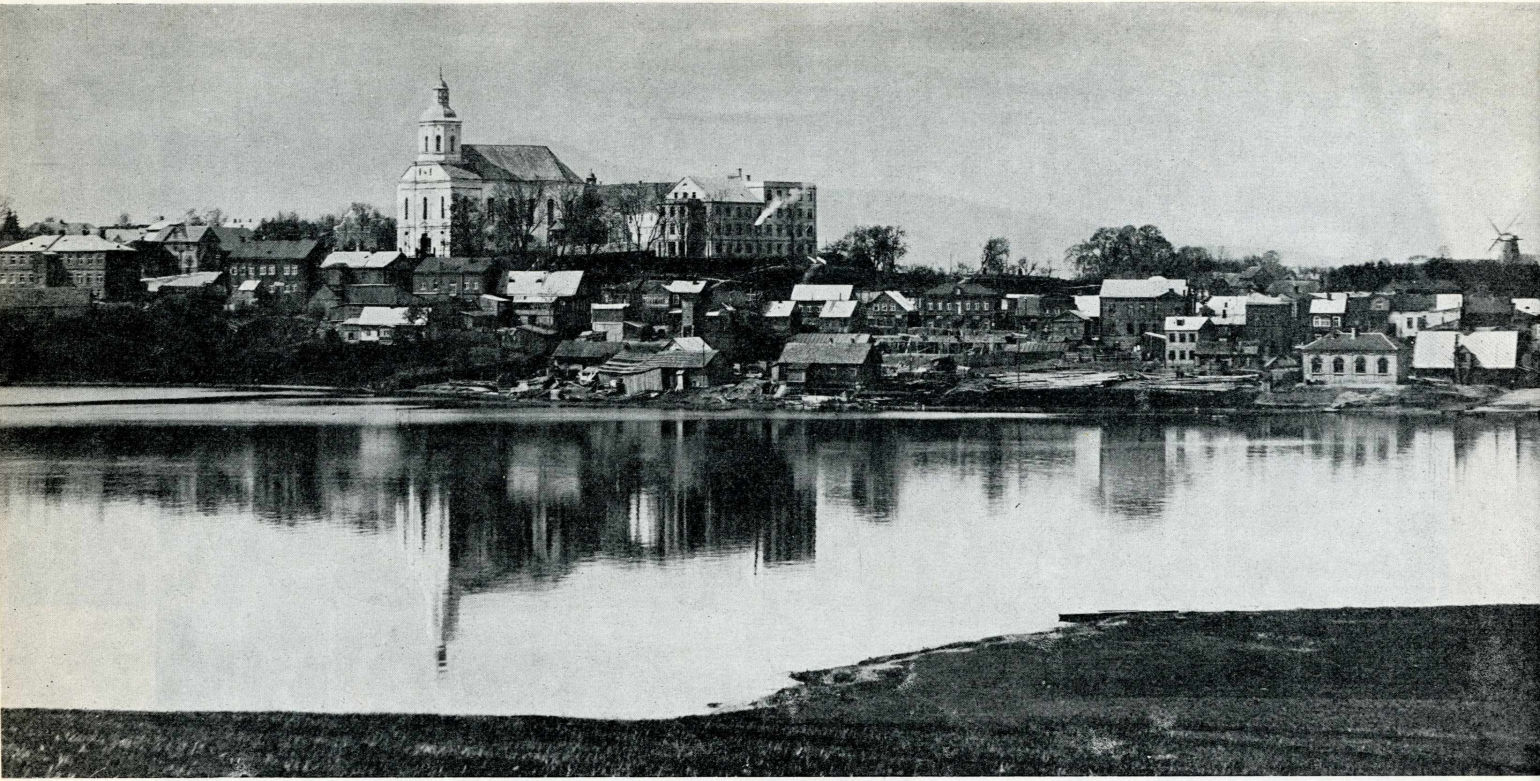
ריטובה עיירה חשובה במחוז טלז, בעלת אוכלוסייה יהודית של כמאתים משפחה ומצוינת ב"בעלי בתים" שבה, שיצא להם שם כלומדים ושימשו כראשי הישיבה במקום, כגון: ר' מרדכי יצחק סגל, ר' נחמן הנדלר ור' ברוך קריינעס, טיפוס מופלא, למדן צדיק ובעל מידות תרומיות.

בבית הספר שבמקום למדו כמאה ועשרים ילד.

ברבנותה שימשו: הרבנים, ר' לייבצ'יק חריף וחתנו ר' אהרן בורשטיין, הרב ר' יצחק אליהו גפן והרב האחרון, הרב הגאון ר' שמואל פנדילר הי"ד, אחד מגדולי בעלי מוסר שבדור.

עם בוא השואה עונו יהודי ריטובה ענויי־תופת. הרב פנדילר הובא לבית המדרש ונצטווה לקרוע את ספרי התורה, תקפו שבץ לב ונפל במקום. בית המדרש הוצת באש על קדושיו וספריו. יתרם גורשו לטלז ושם נספו.

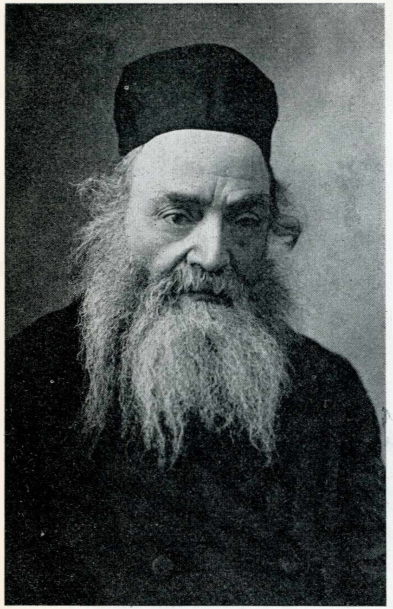
בתקופת עצמאותה של ליטא היגרו רבים מיהודי המקום לארצות שמעבר לים, אפריקה הדרומית וארץ־ישראל.

מראה העיר טלז

הפדגוגיון העברי "יבנה" בטלו — המנהל במרכז הוא ד"ר יצחק רפאל הולצברג־עציון. אחר כך מפקח ראשי על בתי ספר תיכוניים במדינת ישראל

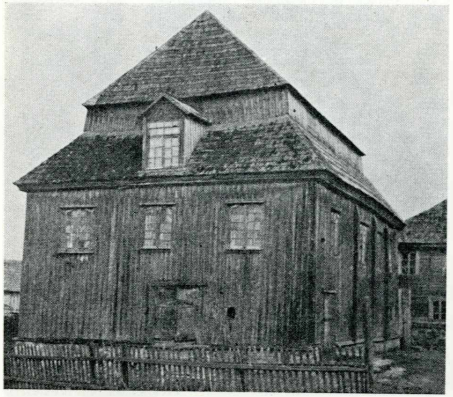
חכמת אדם ועצב יהודי נשקפים מפני רבה
של אלסיאד רבי אברהם אבא הכהן זיע"א

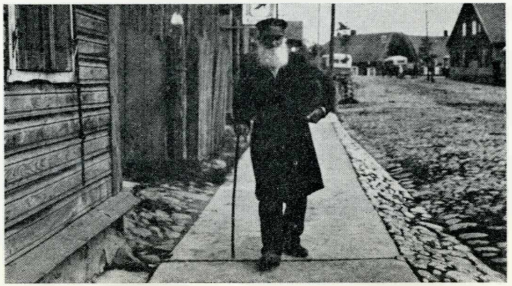
חתן כלה ומחותנים בחתונה באלסיאד

וורנה. סמטה בעירה ביום חורף

בית־הכנסת הישן בוורנה

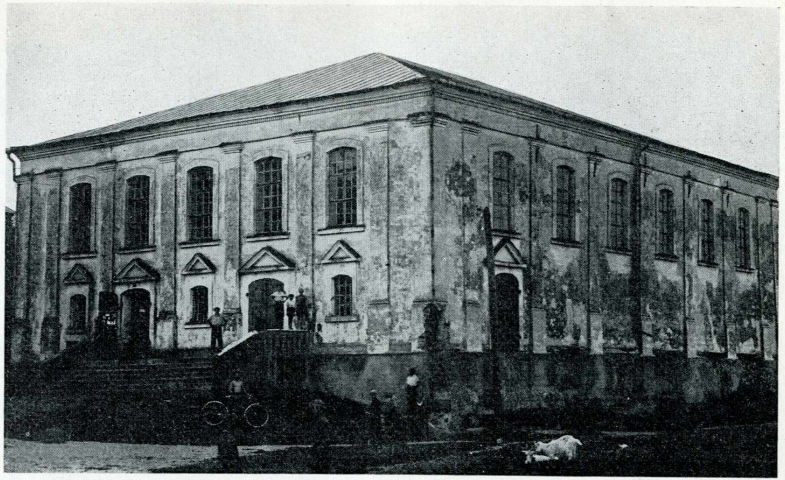
בדרך לבית הכנסת

בית הספר העממי באלסיאד

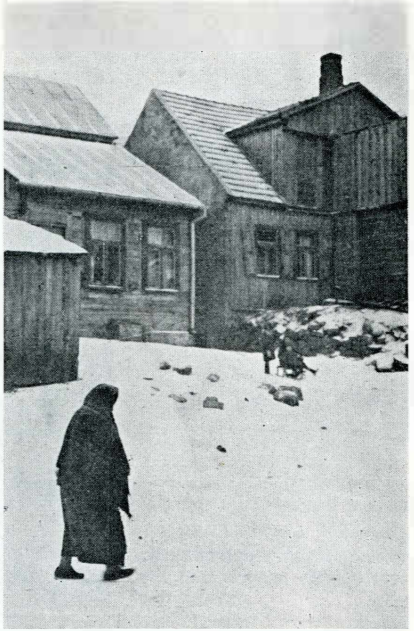
דמות ידועה בפלונגיאן העיר:
משה'לי רייזס השמש

בית הכנסת הגדול בפלונגיאן

בבית המדרש שבפלונגיאן לא נפסק קול התורה

פלונגיאן. צריפי עץ. שלג כבד ואשה עבריה צועדת

רחוב בית המרחץ בפלונגיאן

קבורת השמות לאחר השריפה הגדולה. רבים מבני פלונגיאן לא זכו לבוא לקבר ישראל.

אנשי ה"חברה קדישה" בפלונגיאן

פלוגת "מכבי אש" יהודיים בפלובגיאן

אחר השריפה הגדולה

זורנה. עיירה עתיקה במחוז טלז. יום השוק

נגמר יום השוק. הביתה

ליד הקלויז. בין "עסק" ל"עסק" תפילת מנחה

בין "מנחה" ל"מעריב". גרשון הקצב ושילם השמש מאזינים ל"מגיד"

וורנה. דוד האדום הצליח לקנות עגל לשבת

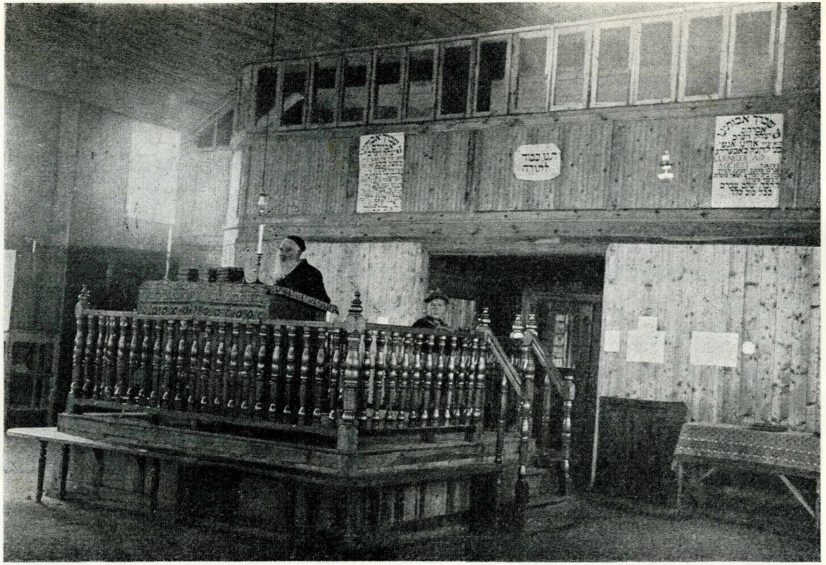
וורנה. חנווינים ליד חנויותיהם ממתינים בסבלנות רבה לקונה

וועד ה"פאלקסבאנק" בפלונגיאן

ילדי פלונגיאן בנשף עם רקדניות תימניות

בית הכנסת החדש בלוקניק

בית־מדרש מטיפוס ישן בזידיק

ממראות העיירה ריטובה

מחוז טאוריג

טאוריג עיר־מחוז, עמדה סמוך לגבול הגרמני, לא רחוק מן העיר ממל. היו בה כשבע מאות משפחות יהודיות.

טאוריג, ידועה היתה בלומדיה ובמשכיליה ושכנותה עם גרמניה "המשכילית" נתנה בה את אותותיה. "בעלי בתים" שבטאוריג, חרשתנים ואנשי־מסחר, הצטיינו בנדיבות לבם ובידם הפתוחה לצדקה ולחסד. פרנסת יהודי המקום היתה על סחר עצים עם ממל הסמוכה.

ברבנותה כיהנו גאונים מפורסמים, כגון: ר' מנדלי זיוו, ר' אהרן בורשטין (אחר כך מראשי ישיבת "מרכז הרב" בירושלים), ר' יצחק אייזיק פרידמן, מחבר "הגיוני יצחק" (אחר כך רב בנחלת יצחק על יד תל אביב) ורבה האחרון, ר' לוי שפיק, הי"ד. מבין פרנסיה ונדבניה יש לציין במיוחד: ר' שמואל יעקב מאן, ר' אריה לייב ביקוביץ ור' צבי הירש גיטקין.

בטאוריג פעמו חיי ציבור יהודים במלוא אונם. היו בה גימנאסיה עברית, אירגונים ציוניים רבי־פעולה, "תפארת בחורים" מפוארת שבראשה עמד הרב קופשטיין, באנק עממי, תלמוד תורה, לינת הצדק, ועוד.

עם ראשית השואה נרצחו הגברים היהודיים ולאחר זמן קצר הושמדו באכזריות גם הנשים והילדים.

שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר) היה יליד טאוריג.

ווינוטע עיירה קטנה במחוז, רחוקה מטאוריג כ־32 קילומטר. קודם השואה חיו בה כשבעים משפחות יהודיות. רבה, הרב ר' יוסף יעקב שור.

לויקעווע עיירה קטנה במחוז. בסמוך לה: זוּרנה, שוקיאן וריטובה. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה ועשרים משפחות וקודם השואה כשבעים משפחה.

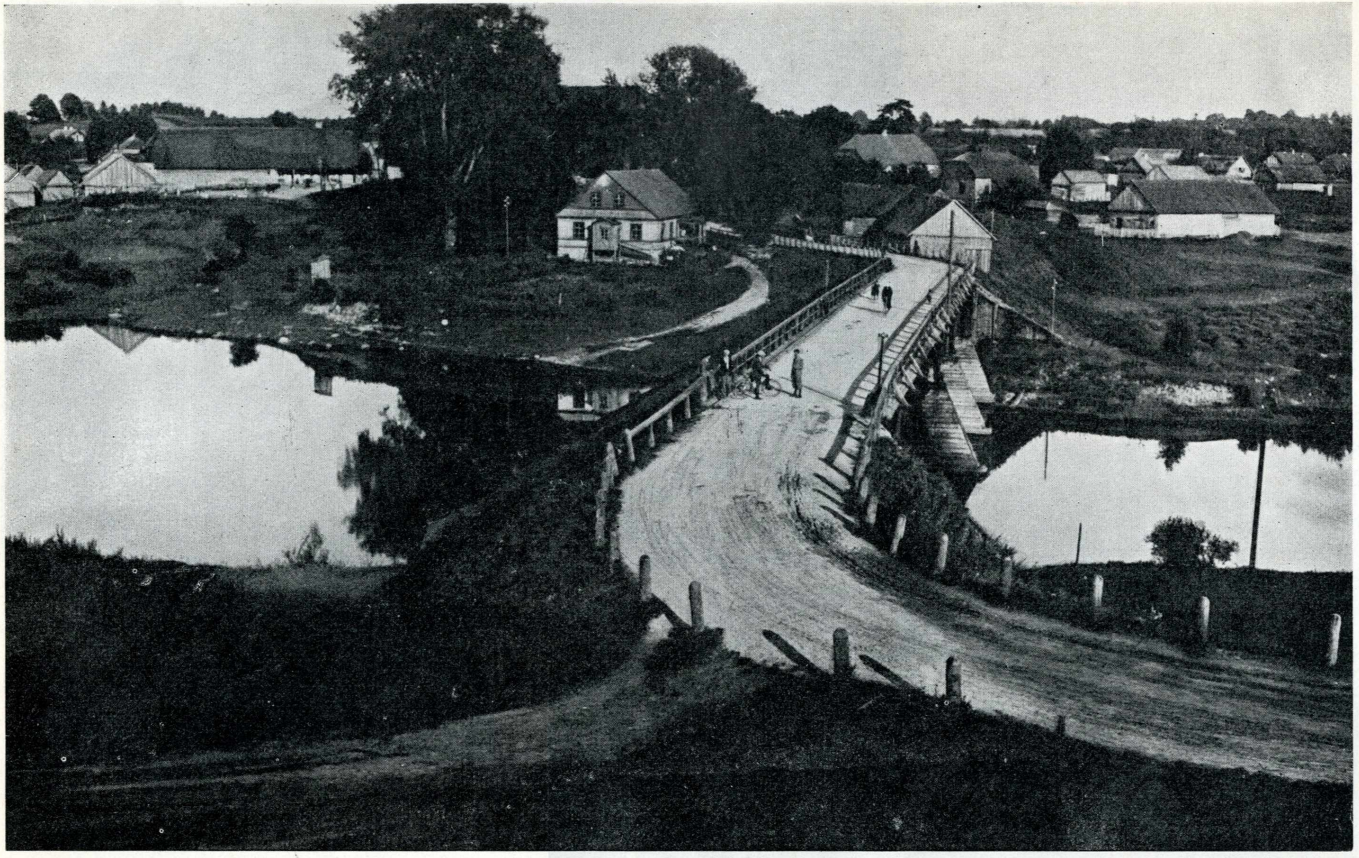
ניישטאט עיירה סמוכה לגבול הגרמני. בשכנותה: שקודוויל, שילעל, פאיורה ווינוטע. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה ועשרים משפחה. בבית הספר העברי בניישטאט התחנכו קודם השואה כשמונים ילד.

פאיורע עיירה קטנה במחוז, רחוקה מווינוטע 15 ק' ומשילעל 12 ק'. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כשלושים משפחה.

ערזוועליק עיירה קטנה במחוז. העיירות הסמוכות לה: שקודוויל, ניעמאקשט, ראסיין ויורבורג. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה משפחות יהודיות וקודם השואה כארבעים וחמש משפחה.

שילעל עיירה קטנה בשכנותה של ווינוטע, פאיורע ולויקעווע. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כמאה וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כשמונים משפחה. בבית הספר העברי במקום התחנכו כשלושים ילד וב"חדר" כעשרים וחמשה ילד.

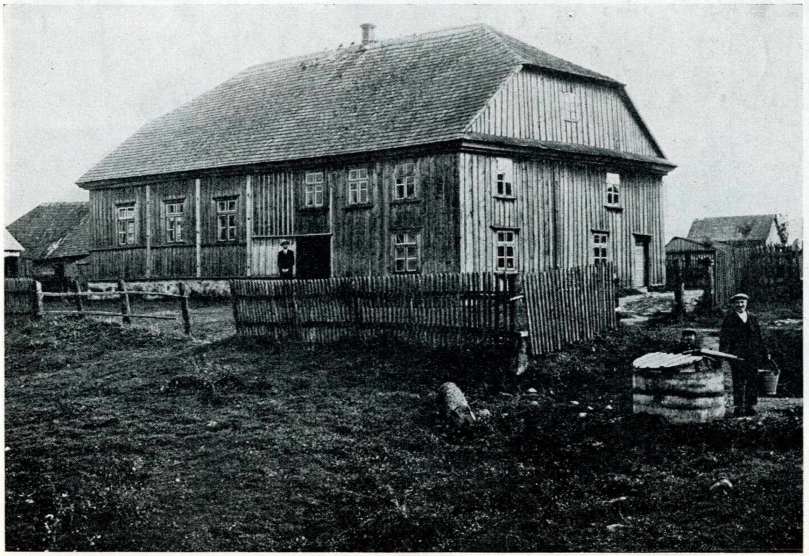
רבים מיהודי המחוז היגרו בתקופה שבין מלחמה למלחמה למדינות שמעבר לים, אפריקה הדרומית וארץ־ישראל.

פאיורץ. מראה העיירה

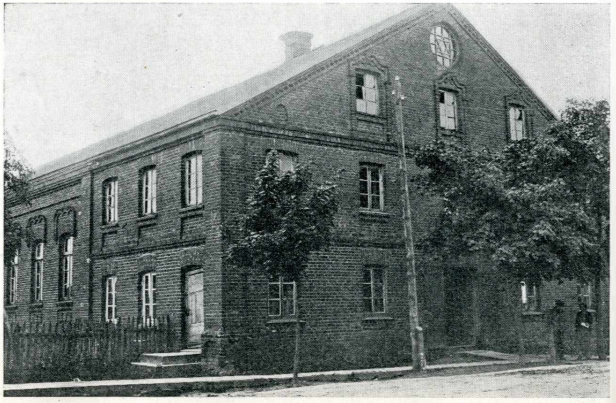

בית המדרש וארון הקודש המפואר שבפאיורע

רחבת השוק בעיירה ג׳יישטאט

בית־המדרש בשילעל

מחוז טראק

זעזמער עיירה במחוז טראק, קרובה לעיירות: קאשעדאר, זאסלע ובוטרימנץ. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאתים משפחה. בבית הספר העברי התחנכו כמאה וארבעים ילד.

זאסלע היתה סמוכה לווילנא. כמאתים וחמישים משפחות יהודיות ישבו בה קודם מלחמת העולם הראשונה וקודם השואה כמאה וחמישים משפחה.

קאשעדאר עיירה במחוז, רחוקה שלושים וחמשה קילומטר מקובנה. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כמאה משפחות יהודיות וקודם השואה כששים משפחה. בבית הספר העברי במקום למדו כחמישים ילד וב"חדר" כעשרים ילד.

רבים מיהודי המחוז היגרו בתקופת עצמאותה של ליטא לארצות שמעבר לים, אפריקה הדרומית וארץ־ישראל.

בית המדרש בזעזמער

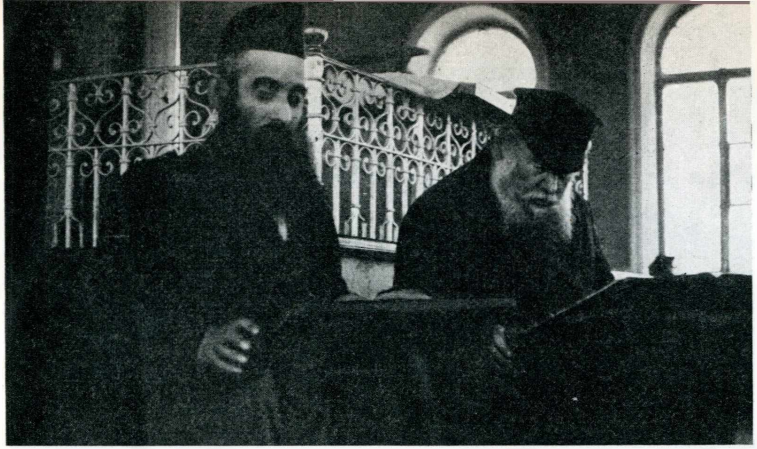

"בעלי בתים" של זעזמער ליד ארון הקודש, מתנת בן־עיר מאמריקה

Ziežmarių Žydų Liaudies Bankas
זעזמערער אידישע פאלקס־באנק
הבאנק העממי

זעזמערער
לינת הצדק

מוסדות ציבור בזעזמער

תלמידי חכמים למדו בצוותא דף גמרא

בבית המדרש בקאשעדאר
פשוטי עם אמרו תהילים

... ולא נותקה השלשלת. — בחברת תפארת בחורים נתארגנו צעירי קאשעדאר לתורה ולתפילה

הרב וחשובי העיר מקדמים בברכה את נשיא המדינה בקאשעדאר

בית־הספר העברי בקאשעדאר

ילדי בית־היתומים בוזומער והנהלתו

קבוצת צופים בקאשעדאר

מחוז מאזייק

מאזייק עיר מחוז סמוכה לגבול לטביה. העיר היתה שוקקת חיים ומסחר. ידועה היתה במוסדותיה ובאישיה ורבים בה תלמידי חכמים ומשכילים. קודם השואה ישבו בה כשמונה מאות יהודים.

במלחמת העולם הראשונה נשרפה כמעט כל העיר. היהודים שהוגלו לרוסיה שבו אליה ובנוה מחדש. רבים מיהודי העיירות הסמוכות: פיקעלן, לאצקעווע וסיאד התיישבו במאזייק, שהיתה מרכז המסחר של ביצים ועופות.

על רבני העיר נמנו: הגאון ר' זאב וולף אברך, מחבר "רביד הזהב", והתנו ר' יוסף זאב מאמיאפע, הי"ד.

ב־15 ביולי נרצחו יהודי מאזייק והסביבה ביער ליד טירקשלי.

אקמיאן עיירה קטנה במחוז מאזייק. סמוכות לה: שקוד, זידיק וסיאד.

קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וחמשים משפחות וקודם השואה כשבעים משפחה. בבית הספר העברי "יבנה" למדו כארבעים ילד. הרב האחרון באקמיאן, רבי נחום מרדכי וורנובסקי הי"ד, נרצח בידי הרוצחים הגרמנים ושותפיהם הליטאים יחד עם כל יהודי העיירה.

ליזובה עיירה קטנה במחוז. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כתשעים משפחות יהודיות וקודם השואה כעשרים משפחה.

לאצקעווע יישוב זעיר במחוז. העיירות הסמוכות לה: ליזובה, פיקעלן וזידיק, קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בו כששים משפחות יהודיות וקודם השואה כעשרים וחמש משפחה.

סיאד היתה רחוקה ממאזייק כעשרים וחמשה קילומטר. בסמוך לה: יעלאק, זידיק וטלז.

קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאתיים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה משפחה. בבית הספר העברי "יבנה" למדו 65 ילד.

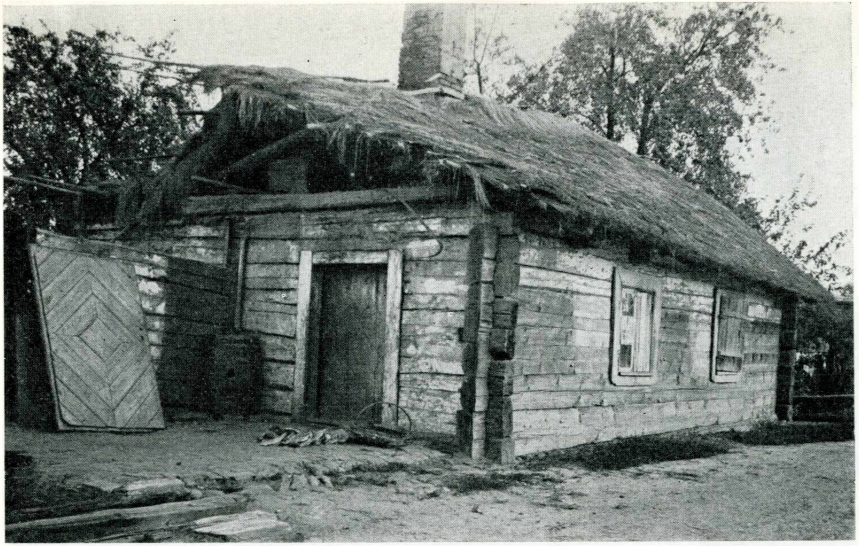
פיקעלן עיירה קטנה במחוז מאזייק. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כששים משפחות יהודיות וקודם השואה כעשרים משפחה.

הגאון ר' אליהו דוד רבינוביץ־תאומים (האדר"ת) חותנו של הרב ראי"ה הכהן קוק, ששימש רב בפוניבז' ואחר־כך בירושלים, נולד בפיקעלן.

רבים מיהודי המחוז, בתקופת עצמאותה של ליטא, היגרו למדינות שמעבר לים, דרום אפריקה וארץ ישראל.

מראה העיירה מאזייק

בית יהודי באקמיאן

בית המדרש בסיאד

סיאד. הרחוב הישן

קבוצת כדורגל של "מכבי" במאוייק

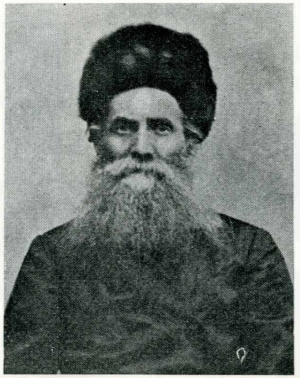

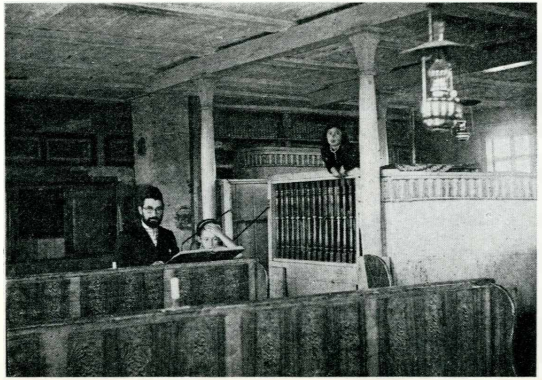
מאוייק ממראותיה של העירה

בית המדרש בליזובה, מחוז מאזייק

האדר"ת, רבי אליהו דוד רבינוביץ־תאומים
מגאוני ישראל במאה שעברה, יליד פיקעלן

פנים בית־המדרש בליזובה

מחוז מריאמפול

מריאמפול עיר המחוז רחוקה מקובנה כחמישים קילומטר ושם העיר לפנים סטאראפאליה. קודם מלחמת העולם הראשונה היתה שייכת למחוז סובאלק ומספר יהודיה הגיע לחמשת אלפים נפש. קודם השואה חיו בה כשלושת אלפים נפש.

מריאמפול היתה מקום תורה וחכמה והצטיינה אף במוסדותיה ובחיי ציבור מסודרים. היו בה גימנסיון עברי, באנק עממי ובאנק יהודי פרטי של אמטשערדארסקי, ספרייה, ארגונים ציוניים לכל גוניהם ומוסדות צדקה וחסד לתפארה.

לכס הרבנות במריאמפול ישבו רבנים גאונים שפירסמו את שמה בעולם היהודי. רבה הראשון היה הרב ר' חיים שרשובר, ששימש בה כארבעים שנה. את מקומו מילא אחריו חתנו הרב ר' יהודה לייב חרל"פ. שאר רבני מריאמפול היו: הרב ר' יהונתן עליאשברג, בנו של הרב מבויסק, ר' מרדכי עליאשברג; הרב ר' יעקב מאיר גולד; הרב ר' אליהו קלאצקין, ששימש לאחר מכן רבה של לובלין, והרב זאפעל, הרב הראשון ששימש ציר הסיים הליטאי, עם תחייתה של ליטא, משניתנה אבטונומיה ליהודים. רבה האחרון של מריאמפול, ר' אברהם זאב הלוי העלער, היה גאון ידוע ונואם מצויין. הדיין דמתא, רבי שלמה בוטניצקי, נתפרסם על שום צדקותו ומעשיו הטובים.

יהודי מריאמפול והסביבה הושמדו בראשית ספטמבר 1941, על גדות הנהר ששופה ניכרו שמונה תעלות ארוכות. היהודים נצטוו לשכב ערומים בתעלות ומשפת הנהר ירו בהם הרוצחים הנאצים ושותפיהם הליטאים וכיסום בעפר בעוד רבים מהם עדיין בחיים. כך הקיץ הקץ המר על יהודי מריאמפול.

באלבירישאק סמוכות לה: פרען, אליטע ובוטרימנץ, קודם מלחמת העולם הרא־שונה ישבו בבאלבירישאק כמאתים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה משפחה. רב המקום שימש הרב ר' חיים ירמיהו פלנסברג, שכתב כמה חיבורים בפילוסופיה ובדרוש. בתו, חיה אסתר, ילידת באלבירישאק, היתה אשת הסינאטור הרב רובינשטיין מווילנא — נודעה כמלומדת ועסקנית רבת פעלים ואף הדפיסה מפרי עטה בכמה כתבי עת עבריים.

בבאלבירישאק ישב גם המדקדק יצחק ריטנברג.

פרען עיירה חשובה במחוז, הרחק כארבעים קילומטר מקובנה. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כארבע מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה וחמישים משפחה.

על רבני המקום נמנו: הרב ר' אברהם דובער ריינס והרב ר' אברהם יעקב נייסרק.

קאלוואריע עיירה עתיקה וקהילה יהודית חשובה ומיוחסת. קודם מלחמת העולם הראשונה השתייכה למחוז סובאלק. אוכלוסייתה היהודית הגיעה לארבעת אלפים נפש.

קאלוואריע ידועה היתה כמקום תורה וחכמה, מצויינת ברבניה הגדולים ובתלמידי חכמים שבה. עיירה שוקקת חיים ומסחר, סיפוק צרכי הקסרקטינים הצבאיים שבמקום היוה מקור פרנסה ליהודי העיירה. הצטיינה במוסדותיה: בית ספר תיכוני, תלמוד תורה, באנק עממי, לינת הצדק, ועוד. האירגונים הציוניים בה פיתחו פעולה ענפה.

על רבני המקום, גאוני הדור נמנו: הגאון ר' שלמה, תלמיד מובהק של הגאון מווילנא; הגאון ר' ישראל קצנלבויגין; הגאון ר' לייבל'ה שפירא (אחר־כך רב בקובנה); הגאון ר' אליעזר שמחה רבינוביץ מלומז'ה; הגאון רב"צ שטרנפלד והגאון ר' זליג ראובן בנגיס, מחבר "לפלגות ראובן", אחר־כך רב בירושלים.

יהודי קאלוואריע הוצאו מחוץ לעיר, הכריחום לכרות להם קברים ונרצחו במקום. אחר השואה עוד התנוססה — לפי עדותו של עד ראייה — מעל קיר־שריד בית הכנסת החרב, הכתובת: יהודים, נקם ושילם! (אידן, נעמט נקמה!).

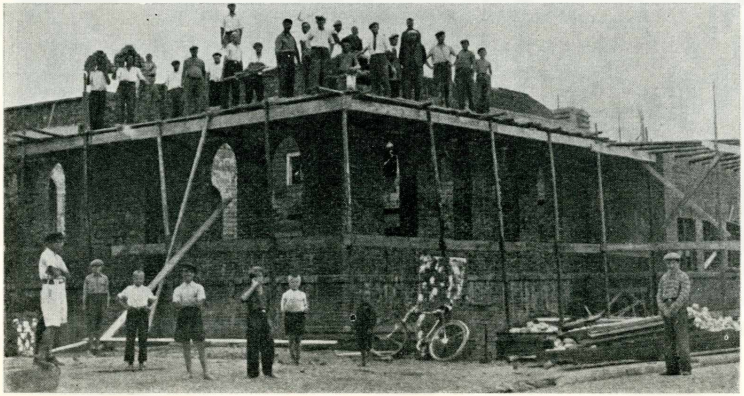
מראה העיירה פרעז במחוז מריאמפול

באלבירישאק. בית ספר עברי עממי

באלבירישאק. בית־הכנסת הישן

בית הכנסת החדש בהבנותו

הנהלת הבאנק בבאלבירישאק

תלמידי הגימנסיה בבאלבירישאק

מחוז עזשערעני

עזשערעני עיר מחוז סמוכה לגבולות לטביה ופולין. קודם מלחמת העולם הראשונה היה מספר האוכלוסייה היהודית בעזשערעני אלפיים וחמש מאות נפש. על העיר נקרא אז השם נאוו־אלכסנדרובסק. בתקופה שבין מלחמה למלחמה הורע מצבה החומרי, לאחר שסביבתה הועברה לרשות פולין. קודם השואה חיו בה כאלף וחמש מאות נפש.

עזשערעני מצויינת היתה במוסדותיה ובאירגוניה: תלמוד תורה, בית־ספר עממי, ספרייה, באנק עממי, ביקור חולים, לינת הצדק, הסתדרויות ואירגונים שונים. ידועה היתה כ"סיביר הליטאית" ובאו אליה למשחקי חורף בשלג.

ברבנותה כיהנו: הגאון ר' רפאל שפירא, אחר־כך רב ור"מ בוולוז'ין, והרב האחרון ר' אליהו רזניק, הי"ד.

עם הכיבוש הנאצי נמלטו רבים מיישובי הסביבה לעזשערעני וביחד עם יהודי המקום מצאו את מותם ביער הסמוך לה כשמונת אלף יהודים.

דוסיאט עיירה קטנה רחוקה מעיר המחוז כ־35 קילומטר. העיירות הסמוכות לה: סאלאק ואנטליפט. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה מאתים וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כשמונים משפחה. בבית הספר העברי בדוסיאט למדו בתקופה האחרונה כ־65 ילד וב"חדר" כעשרים תלמיד.

אנטליפט אף היא עיירה זעירה במחוז עזשערעני. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה משפחות וקודם השואה כשבעים משפחה. רבה האחרון, הרב ר' טוביה מרקוביץ הי"ד.

סאלאק עיירה רחוקה מעיר המחוז עזשערעני כ־20 קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כחמש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאתיים משפחה. בבית הספר העברי במקום למדו למעלה ממאה ילד וב"חדר" כשלושים. בתקופה שבין מלחמה למלחמה היגרו רבים מיהודי המחוז לאמריקה, אפריקה הדרומית וארץ ישראל.

מחוז סיין

לייפון עיירה קטנה במחוז. העיירות הקרובות לה: סערחיי, וישיי, מרטש. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה משפחות יהודיות וקודם השואה כשלושים משפחות.

לאזדיי עיירה עתיקה במחוז. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאתים משפחה. בבית הספר העברי בלאזדיי התחנכו כמאה וארבעים ילד.

אנטליפט. מראה כללי של העיירה

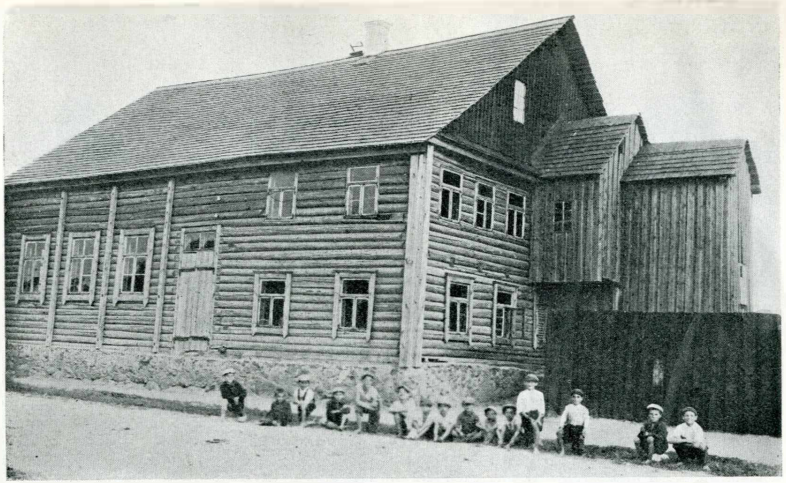

מראה העיירה לאזדיי במחוז סיין

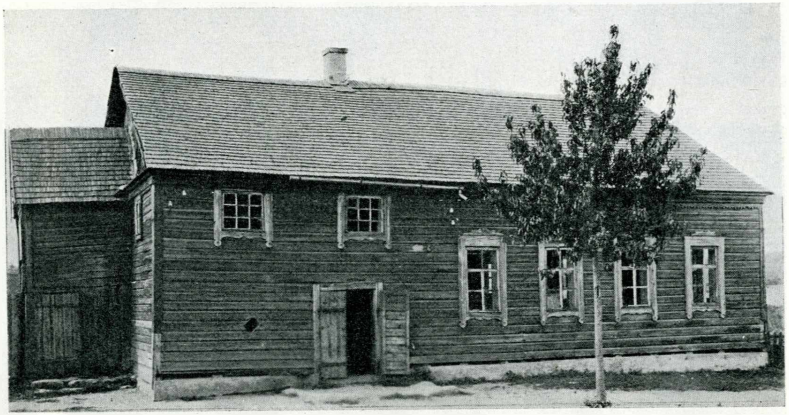

גדוד מכבי אש בלייפון

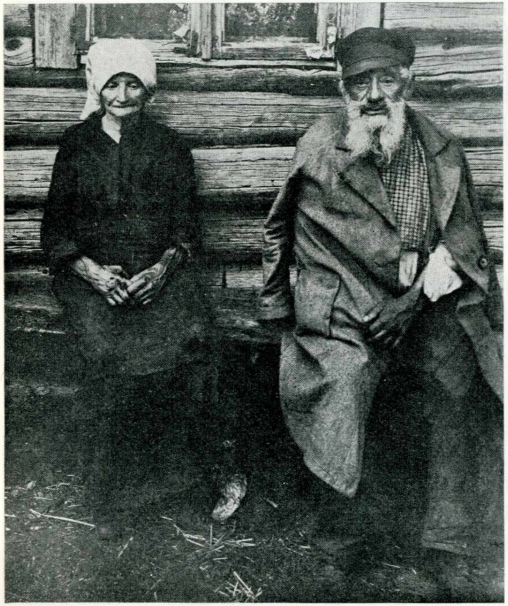
Lietuvos Sionistų Org. • Centro Iždo • Tautinis Fondas, Leipalingis
— ז ע ד —
קרן הקימת לישראל
לייפון

שטיבל של חסידים בסאלאק, מחוז עזשערעני

הקלויז בסאלאק

זוג זקנים בסאלאק

העירה לאזדיי מכוסה בשלג

קבוצת מטיילים

אנטליפט. קבוצת מטיילים בשלג

חתונה באנטליפט. חתן כלה וכל "המחותנים"

בית־ספר עברי באנטליפט. חורף תרצ"ז

אנטליפט. בית ספר בטיול

בית ספר בדוסיאט

דוסיאט. בית המדרש

אנטליפט. בית המדרש

ר׳ יצחק נאסעל, רבה האחרון של אנטליפט

מחוז פוניבז'

פוניבז' עיר מחוז שאוכלוסייתה היהודית הגיעה קודם השואה ל־15.000 נפש. נהר ניבראשצ, חצה את העיר לשתים, לפוניבז' העתיקה, שכונתה גם בשם "פרמה", ולפוניבז' חדשה. גשר מעל לנהר איחד את שני חלקי העיר.

פוניבז' היתה עיר ואם בישראל ונחשבה אחד המבצרים של היהדות החרדית בליטא. כיון שהיתה מליאה תורה מפורסמת היתה ברבניה, משכיליה ואישיה. הישיבה בפוניבז' שמה הולך לפניה בכל העולם היהודי. נוסף לה היו בעיר מוסדות ציבור למופת: בית־חולים יהודי, גמנסיון עברי, גמנסיה דתית "יבנה" לבנות, מושב זקנים, אירגוני נוער וספורט, ועוד.

ברבנותה של פוניבז' שימשו הגאונים המפורסמים: רבי משה יצחק מליבוי, רבי אליהו דוד רבינוביץ־תאומים (האדר"ת, ששימש אחר כך רב בירושלים), רבי יצחק רבינוביץ, הידוע בשם ר' איצלה מפוניבז', ורבה האחרון רבי יוסף כהנמן, שעלה לארצנו וכונן בה בוכרון־מאיר שעל־יד בני־ברק את ישיבת פוניבז'.

תולדותיה של ישיבת פוניבז' מתחילות קודם מלחמת העולם הראשונה. היא נוסדה על־ידי רבי איצל'ה שקראה "הקיבוץ מפוניבז' " ועד־מהרה היתה אבן־שואבת לבחירי בחורי הישיבות. אחר המלחמה גדלה הישיבה והתפתחה ועל ידה התקיימו ישיבה קטנה וישיבה "מכינה". ראשי הישיבה היו הרב רבי יוסף כהנמן, הרב ר' אשר קלמן בארון והרב ר' משה צפתמן, הי"ד.

פוניבז' היתה גם אחד המרכזים לתופעת ההשכלה בימיו של י"ל גורדון (יל"ג), שישב בה כמה שנים וכתב בה את הפואימות הראשונות שלו.

בפוניבז' היה יישוב עתיק של קראים שלמעלה ממאה משפחות. היה להם בית כנסת (כנסה) משלהם ברחוב רמיגילה.

בספטמבר 1942 הוגלו יהודי פוניבז' לכפר פאיאסט הסמוך ושם הושמדו באכזריות בידי הנאצים ועוזריהם הליטאים.

וואבאלניק עיירה קטנה במחוז, בה ישבו קודם השואה כמאה ועשרים משפחות יהודיות. בסביבתה: פומפיאן, פאסבול, בירז וקופישאק.

בימי השואה, ניסו כארבעים מיהודי המקום ביאושם המר להינצל על ידי המרת הדת וכניסתם לכנסייה הקאטולית עד יעבור זעם. אך גם צעד נואש זה לא עמד להם. יחד עם שאר היהודים הובאו לפאסבול ושם נרצחו.

קופישאק אחד היישובים היהודיים העתיקים בליטא. אוכלוסייתה היהודית, קודם השואה, הגיעה לארבע מאות משפחות.

קופישאק ידועה היתה ברבניה המפורסמים. הגאון ר' אלכסנדר הכהן קפלן, מחבר ספר "שלמי נדרים", הגאון ר' אבא יעקב ברוכוב שנפטר בארץ; הגאון ר' יהודה לייב פין, הי"ד, אחר־כך רב בסלוניקה, הגאון ר' אליהו מאיר פייבלזון והרב האחרון הגאון ר' זלמן פרצינסקי, הי"ד. רבם של חסידי חב"ד היה הרב ר' ישראל נח חצקיביץ, הי"ד.

חיים ציבוריים מפותחים תססו במקום. ישיבה קטנה, בית־ספר "יבנה", בית־ספר אידישאי. מוסדות חסד: לינת הצדק, הכנסת אורחים וכמו כן באנק יהודי־עממי, גדוד מכבי־אש יהודי, אירגוני־נוער ציוניים לכל הורמים. תפארת בחורים, ועוד.

אניקשט אחת העיירות הגדולות במחוז פוניבז'. מספר משפחותיה היהודיות הגיע לארבע מאות. באניקשט כמו בקופישאק, היו הרבה חסידים והיה להם קלויז ורב משלהם.

ברבנותה כיהנו: הגאון ר' משה יואל, מחבר "ראשי בשמים"; הרב רבי אהרן בורשטיין (אחר־כך בטבריג); הרב ר' שמואל אביגדור פייבלזון (אחר־כך רב בפלונ־גיאן); הרב ר' אליהו בר שור (נפטר בארץ); הרב ר' אברהם מרדכי וועסלר ורבה האחרון הרב ר' קלמן קלונימוס קדישביץ, הי"ד, מחבר הספר "תולדות יצחק", שהיה ידוע בשם הרב מלאטעווע.

ב־28 ביולי 1941 עלתה העיירה כולה באש.

קראקינובה עיירה קטנה במחוז. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כששים משפחה.

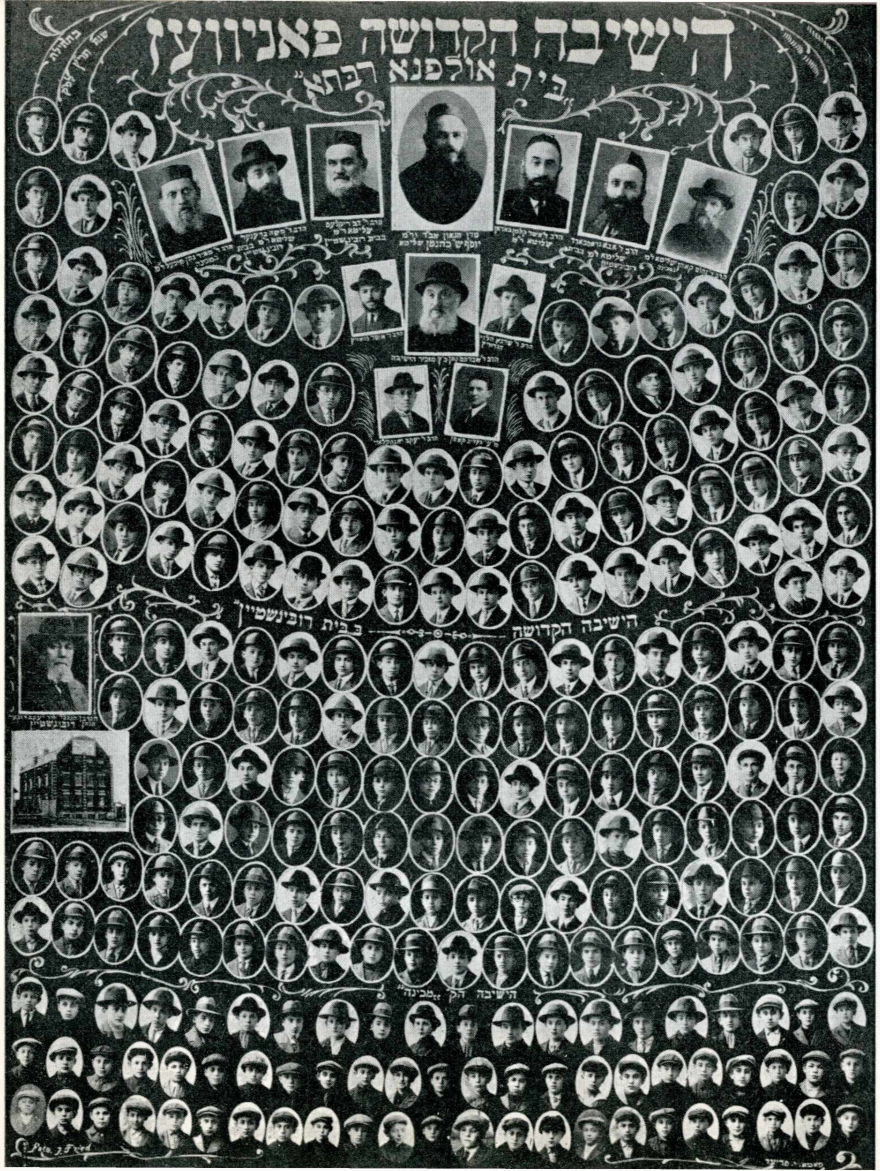
שימש בה ברבנות: הרב ר' בנימין מובשה, הי"ד.

שאדובה אחד היישובים הקדומים של היהודים בליטא. בשנת ר"ס (1448) נולד בה הרב ר' משה הגולה בן ר' יעקב, המחבר הראשון בליטא.

קודם מלחמת העולם הראשונה הגיע מספר המשפחות היהודיות בה לחמש מאות וקודם השואה היו בה כשלוש מאות משפחה. העיירה היתה שוקקת חיים יהודיים. נתקיימו בה ישיבה קטנה, מוסדות צדקה וחסד, אירגונים ציוניים לגוניהם, ספרייה, בית־ספר עברי, תלמוד תורה, תפארת בחורים, ועוד.

על רבניה הידועים נמנו: הרב ר' נחום; הרב ר' אהרן בורשטיין; הרב ר' לייב בלוך; הרב ר' אהרן באקשט; הרב ר' ב"צ גטולביץ (עכשיו באמריקה) והרב ר' מרדכי דוד הנקין.

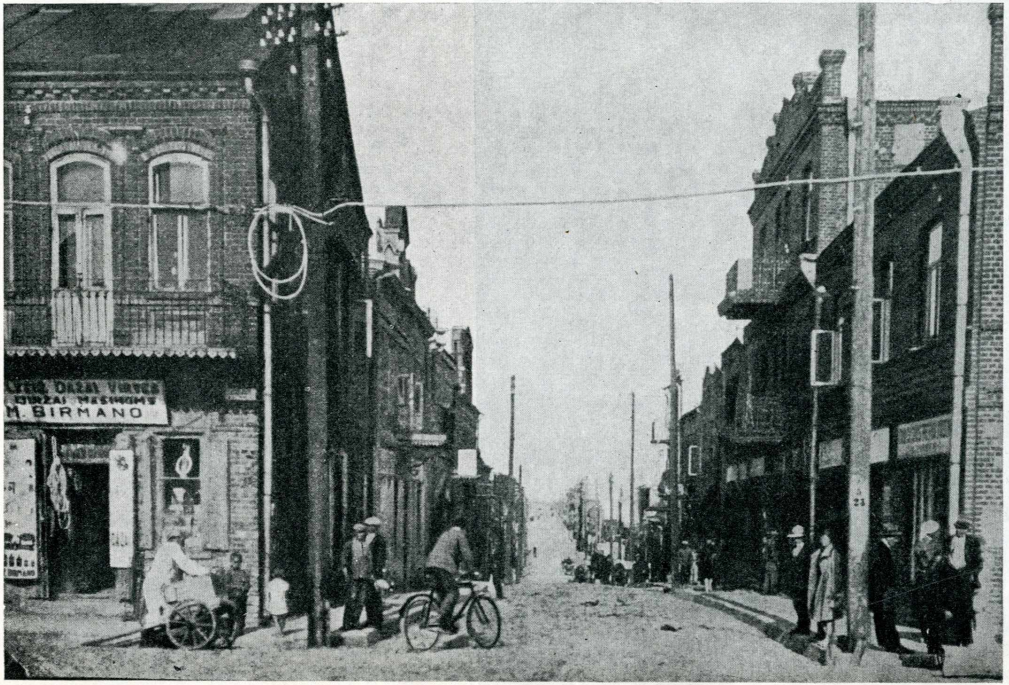
ימים אחדים אחר הכיבוש הנאצי הקיץ הקץ על שאדובה היהודית.

ישיבת פוניבז', אחת הישיבות הידועות לתפארת בעולם היהודי כולו. עם חורבן העיר חורה הישיבה ונתכוננה בארצנו בזכרון־מאיר שעל־יד בני־ברק

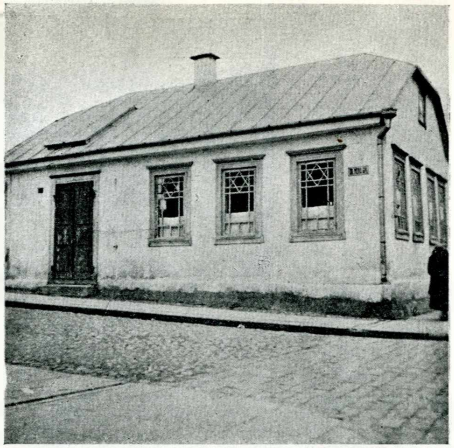
פורים בישיבה

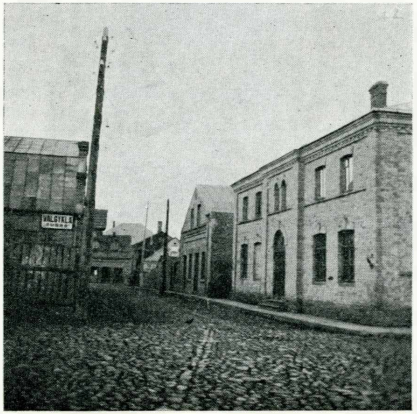
רחוב הלקומיר בפוניבז'

בית־הכנסת הגדול. על חזיתו שעון־שמש למתפללי "ותיקין"

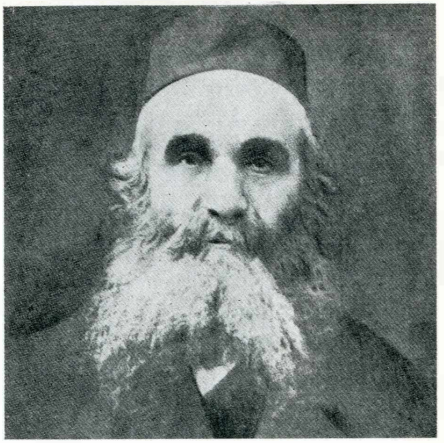
בית הכנסת הגדול

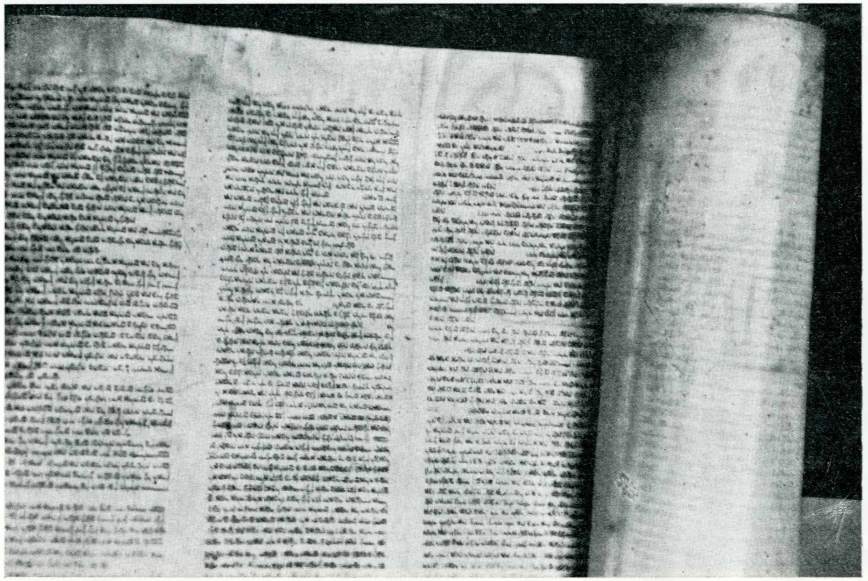
בית־הכנסת של חברת תהילים

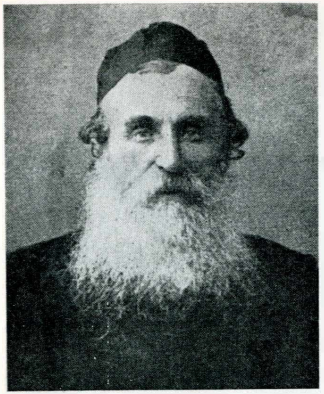
בית־הכנסת של הקראים מכוסה שלג

רבי אליהו מאיר פייבלזון, רבה של שאדובה

ספר־התורה העתיק ביותר בליטא. שאדובה

ר׳ אליהו בר שור. רבה של אניקשט

חברת ש״ס באניקשט

מראה שאדובה

מאכאלניק

בית המדרש בקראקינובה

מחוז קובנה

קובנה בירת ליטא, גאונה ופארה.

עיר ואם בישראל היתה קובנה. אחת הקהילות המפורסמות והמפוארות בתפוצות ישראל. בקובנה חי והורה ראש הרבנים בדורו, הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור, וממנה יצאה הוראה לעם ישראל כולו. מעל הריה וגבעותיה, חזה המספר העברי הראשון אברהם מאפו את חזון ציון ומלכות ישראל מימי קדם.

קובנה — יחד עם ווילנא המעטירה — סימלה את גולת ליטא, שבמשך מאות שנים שמרה בגאון ובמסירות, על גחלת היהדות הלוחשת, לנס ולמופת לכל הקיבוצים היהודיים בקצווי ארץ.

היהודים הראשונים בקובנה ובסביבתה, היו שבויי־חרב, שהובאו על ידי הנסיך ויטובט הגדול מקרים, בשנת 1396. ואולם יסוד ליישוב יהודי מאורגן בקובנה הניח המלך קאזימיר יאגילו בכתב הזכויות שנתן למועצת העיר קובנה בשנת 1441. לפי כתב זה אמנם נאסרה על היהודים הישיבה בקובנה, אך הותרה וקויימה בוויליאמפול (סלובודקה) שמעבר לנהר וויליה. באותה פריבילגיה נאמר בין שאר הדברים: "רצוננו כי היהודים אשר אנו מגנים עליהם בייחוד בזכות צרכינו ולטובת אוצר הממלכה, ירגישו את עצמם מנוחמים בימי ממשלתנו המאושרת". היהודי הראשון בקובנה, אשר שמו נמצא במטריקה הלאומית, הוא החוכר של מכס־הגבול הקובנאי, דניאל. מוצאו היה מטרוקי שילד ווילנא. הוא מת בשנת 1470, בערך, וחכירת בית המכס עברה לאחד מבניו ששמו זאב.

מלבד החוכרים דניאל וזאב אנו מוצאים בין יהודי קובנה בעת ההיא גם את ר' משה מטרוקי. אחר מות קאזימיר היאגילוני, גזר בנו, נסיך ליטא, אלכסנדר, גירוש על כל יהודי ליטא (1495), אבל כעבור כמה שנים בוטלה הגזירה והיהודים שבו למקומותיהם. מכל מקום, במאות השש־עשרה והשבע־עשרה אין אנו מוצאים בקובנה אלא יהודים בודדים בלבד.

בראשית המאה ה־18 מסתמן שינוי במצב. בו בזמן נחתם הסכם בין היהודים לבין העירונים הנוצרים בקובנה, אשר על פיו הותר ליהודים לגור בקובנה וגם לעסוק בה בענפי מחייה שונים. אולם לא ארכו ימי המנוחה. בשנת 1758 התנפלו הנוצרים על רובע היהודים ופרעו בו פרעות. היהודים גורשו מהעיר, בתיהם הועלו באש ובתוכם נשרף גם בית התפילה היהודי היחיד אשר בקובנה העיר.

היהודים המגורשים עברו לוויליאמפול (סלובודקה) והודות להשתדלותו של הרב ר' משה סולובייצ'יק, רבה של וויליאמפול, הורשה ליהודים לשוב לקובנה ולחזור ולהתיישב בה, ברובע היהודים. לזכר הנס שנעשה ליהודי קובנה ביום ג', ראש חודש אדר שני, שנת תקמ"ג (1783), חוברה אז בידי רבי שמואל הקטן מווילנא "מגילת קובנה", שהיו נוהגים לקרותה בבית המדרש הישן בקובנה בפורים־שושן מדי שנה בשנה. ההגבלה על ישיבת יהודים מחוץ לרובע היהודים לא הוסרה אלא בשנת 1858 בפקודת אלכסנדר שני, קיסר רוסיה, שהתיר ליהודים לגור בכל חלקי העיר.

עד שנת 1862 לא היה לקהילת קובנה בית קברות משלה והיתה מוליכה את מתיה לבית־העלמין של וויליאמפול־סלובודקה. בשנת 1862, מחמת השטפון הגדול שפקד אז את קובנה ומנע מלהעביר את מתיה לסלובודקיה, הותר ליהודי קובנה לרכוש חלקת שדה לבית קברות והמתים הראשונים שבאותו בית קברות נקברו יחד בקבר־אחים.

בשנת 1847 הגיע מספר היהודים בקובנה לאלפיים נפש. ב־1857 עלה המספר לערך שנים עשר אלף. בשנת 1897 — 35,180 ב־1903 — 37,916, ב־1923 — 25,044 ובשנת 1938 — 37 אלף.

עם ייסוד הריפובליקה הליטאית העצמאית, אחר מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918, הוכרזה קובנה בירת ליטא. החלה תקופה חדשה ליהדות ליטא. הועניקו זכויות מלאות ואבטונומיה לאומית לאוכלוסיה היהודית. אף הוקמו מועצה לאומית־יהודית (נאציונאל־ראט) ומיניסטריון יהודי. כשרים במיניסטריון היהודי כיהנו: ד"ר ש. רוזנבוים, ד"ר מ' סולוביצ'יק ואחרים. בשנת 1925 בוטלה האבטונומיה הלאומית ואתה המיניסטריון היהודי.

על כס רבנותה של קובנה ישבו גדולי תורה מפורסמים. הרב הראשון של קובנה היה הרב ר' עזריאל ב"ר יהודה. הוא שימש ברבנות העיר עד לשריפה הגדולה בשנת תצ"א (1731).

רבי משה, תלמידו של הגאון מווילנא, היה הדיין הראשון בקובנה עם שובם של היהודים אליה, אחר הגירוש. לאחר מכן שימש הגאון ר' אלינקי ראגאלער, רב הקהילה, וכדיינים ר' מאיר והרב ר' מנדלי בר"י זאב וולף. הראשון שהוכתר כרב ואב־בית־דין של קובנה והסביבה היה ר' ליבלי שפירא, שנקרא ר' "ליבלי קובנר". אחריו כיהן כרב העיר במשך ארבעים שנה, הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור (נפטר בתרנ"ו), ובמותו מילא את מקומו בנו הגאון ר' צבי הירש רבינוביץ. רבה האחרון של קובנה, הגאון ר' אברהם דובער שפירא, נפטר בימי השואה, כב אדר־א תש"ג.

בתקופה האחרונה, תקופת עצמאותה של ליטא, היתה קובנה הבירה מרכז החיים המדיניים, הרוחניים והתרבותיים של יהדות ליטא. קבעו בה מושבם מרכזי המפלגות, הרב הכולל ואגודת הרבנים, מערכות העתונים היהודיים, אגודות ספורט ונוער ואירגוני עזרה, סעד ובריאות.

וויליאמפול־סלובודקה. קהילת וויליאמפול־סלובודקה נוסדה בשנת תקכ"א (1761), אחר גירוש קובנה. מכאן ואילך התפתחה סלובודקה והיתה עיירה של תורה, חכמה ומוסר. היא היתה מבצר־עוז לתורת ישראל בליטא. מפורסמת בעולם היהודי בישיבותיה: "בית יצחק" על שם ר' יצחק אלחנן ו"כנסת ישראל" על שם ר' ישראל סלנטר — שני המאורות הגדולים של יהדות ליטא בתקופה שלפני האחרונה. כמו כן התקיימו בה ישיבה "אהל־משה" ו"כולל אברכים קובנה־סלובודקה".

ישיבת "כנסת ישראל" נוסדה בשנת תרמ"ב על ידי הגאון הצדיק רבי נתן צבי פינקל (ידוע בשם: "הסבא מסלובודקה") בסיועו של הגאון ר' יצחק בלאזר — שניהם מתלמידיו המובהקים של ר' ישראל סלנטר. כראשי ישיבה שימשו בה הגאונים: ר' משה מרדכי אפשטיין, ר' איסר זלמן מלצר, ר' יצחק אייזיק שר (השלושה עלו לארץ־ישראל בחייהם ובה מנוחתם כבוד), ר' ברוך הלוי הורביץ ובתקופה האחרונה, ר' אברהם גרודזנסקי זר' פייבל הורביץ, הי"ד.

רבה הראשון של וויליאמפול־סלובודקה היה רבי מנחם מנדל סג"ל ואחריו ישבו בה לכסא הרבנות: הרב המגיד ר' אורי זק"ש; הרב ר' משה סולוביצ'יק; הרב המגיד ר' אריה לייב; הרב ר' ברוך סג"ל; הרב ר' יעקב ווילנער; הרב ר' אברהם אבלי רוזאניש; הרב ר' אלינקי ראגאלער; הרב ר' חנוך הניך איטלזון; הרב ר' עקיבא ב"ר זאב וולף קארפילש; הרב ר' יעקב אליהו סג"ל הלוי והרב האחרון ר' זלמן אסובסקי הי"ד.

רבים היו מוסדות תורה, חברה וצדקה בקובנה ובסלובודקה. המוסדות הראשונים קמו והיו מתוך כך שראשוני המתיישבים בעיר היו אנשי עבודה ובעלי־מלאכה, בעיקר חייטים, סנדלרים או "אנשי מים", היינו: דייגים, הולכים ברפסודות, בעלי סירות ומחזיקי משוט. והללו, כדי לרווח צמאונם הרוחני־החברותי עמדו ויסדו בשנת תק"ן (1790) את החברה "מגידי תהילים". לאחר שנתרבו בעיר יודעי תורה נוסדה בשנת תקפ"ד (1824) "חברה ש"ס". בשנת תקצ"ג (1833) נוסדה החברה "לומדי תורה" במטרה ללמוד כל יום בין מנחה למעריב דברי אגדה ו"חיי אדם" ובשבת — פרשת השבוע. בעשרות השנים האחרונות לקיומה של קובנה היהודית נתרבו בה חברות ואגודות תורניות, ציוניות, סוציאליסטיות ופילאנטרופיות.

עם הכיבוש הנאצי הקימו ב־15 ביולי 1941 בסלובודקה שני גיטאות בשביל יהודי קובנה והסביבה. ב"גיטו" הגדול נכללו 27 אלף יהודים וב"גיטו הקטן" אלפיים וחמש מאות יהודים. ליד סלובודקה נבנו על ידי הצאר הרוסי שרשרת־מבצרים שנקראו בשם "פאַרטען". המבצר התשיעי ("ניינטער פאַרט") הפך מעין אושביץ ליטאי. במקום זה מצאו את מותם תשעים אלף יהודים מליטא, גרמניה, צרפת ואוסטריה. ב־8 ביולי 1944 חוסל סופית הגיטו וארבעה־עשר יהודי־הגיטו הובלו לגרמניה.

כך עלתה לה לקובנה וליהדות ליטא כולה.

גודלובה, עיירה קטנה במחוז. היישוב היהודי בה הגיע לששים משפחות, רובם בעלי מלאכה ועניים מרודים. יהודי גודלובה נרצחו כולם ביער הסמוך לעיירה.

ווילקי, עיירה בין קובנה ליורבורג. אחת הקהילות העתיקות בליטא. קודם השואה חיו בה כמאה משפחות. רבה הרב ר' הלל דוד טריוויוש נתפרסם בעולם כגאון וסופר תלמודי חשוב.

יאנובה, עיר במחוז, נוסדה בשנת 1750 על שמו של הנסיך הליטאי הגדול יאן סוביסקי והיישוב היהודי החל בה בשנת 1775. קודם השואה חיו בה כשש מאות משפחות יהודיות. פרנסתם של רוב יהודי המקום היתה על מלאכת הנגרות ורהיטי יאנובה היו ידועים בליטא כולה. כמו כן היו מצויים ביאנובה "אנשי מים" — משיטי דוברות־עצים בנהרות ווילה ונימן לטילזיט ולממל אשר בפרוסיה המזרחית. בעיר היו הרבה מוסדות ציבור יהודיים וביניהם: בית חולים יהודי, באנק עממי לאשראי, מוסדות צדקה וסעד, אירגונים ציוניים לזרמיהם. וכן היתה בה ישיבה לנערי הסביבה בראשות רבי מנדל טייץ הי"ד. יאנובה שימשה אכסניה לישיבת קלצק ולראשה הגאון רבי אהרן קוטלר לאחר שהללו גלו ממקומם מחמת המציק הרוסי. ברבנותה כיהנו: הגאון רבי חיים ראצקער, מחבר ספר "אורח לחיים", רבי חיים יצחק שילמן, ורבה האחרון, ר' נחום ברוך גינזבורג הי"ד, בעל "מקור ברוך". יהודי יאנובה הוגלו לגיטו קובנה ושם הושמדו.

צייקישאק, עיירה קטנה במחוז, בין העיירות ווילקי ואיראגאלע. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאתיים משפחות וקודם השואה כשבעים משפחה. בצייקישאק ישב הסופר דוד מתתיהו ליפמן, מחבר כמה ספרים לתולדות יהודי ליטא והוגה רעיון לימוד פרק־יומי בתנ"ך, שנתפשט תחילה בליטא ולבסוף גם בארץ־ישראל.

קובנה העיר

מסיבת פרידה לד"ר ש' רוזנבוים, נשיא "ועד הארץ בליטא"

תעודת חבר של המעצה הלאומית

סמל מדינת ליטא ואותיות עבריות על חותמת "לשכת המיניסטר לענייני היהודים" בממשלת ליטא.
תקופת הזוהר של עצמאות יהודית לא ארכה

קבוצת "מכבי" בקובנה

נשף הסטודנטים היהודיים

סטודנטים יהודים באוניברסיטה של קובנה

בניין בית־הספר "תחכמוני"

תלמידות בית־הספר "תחכמוני"

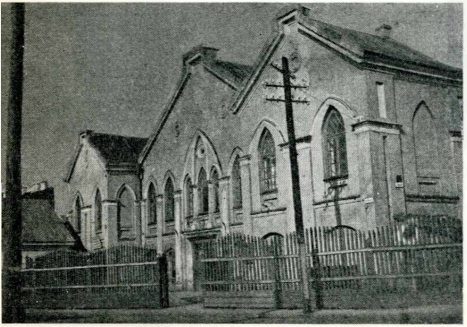
"קלויז" של חסידים בקובנה

בית־המדרש הישן

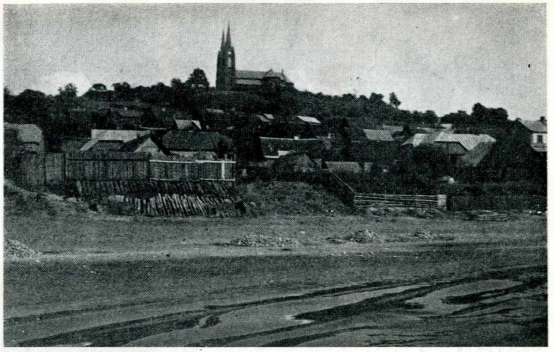

בית־המדרש החדש

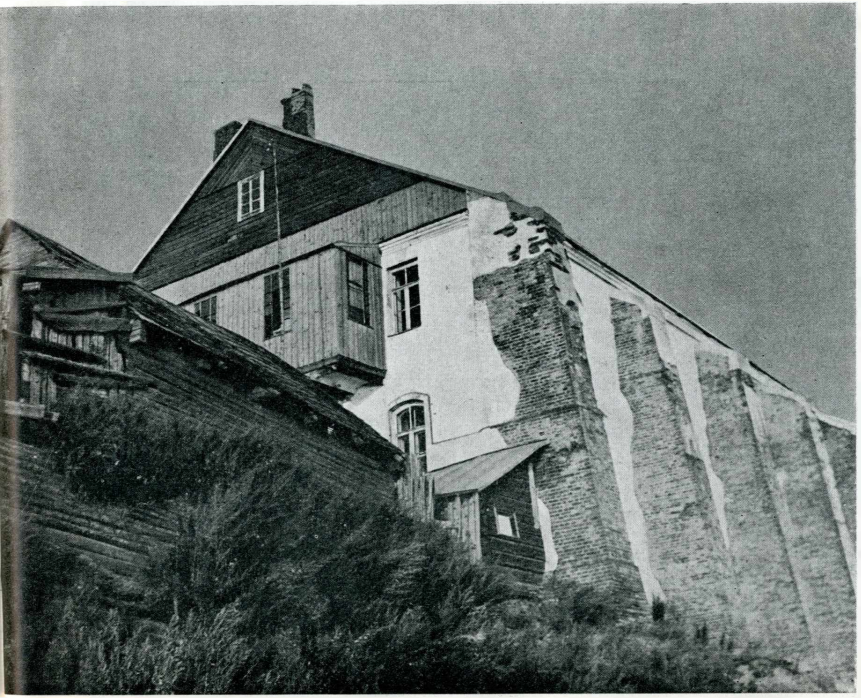
בית־כנסת מארקל (כאן קיבלו פני משה מונטיפיורי)

מראה ווילקי, אחת הקהילות העתיקות בליטא

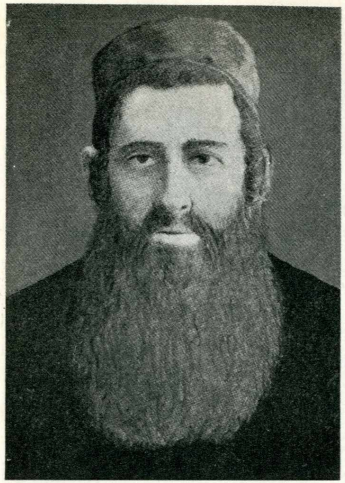

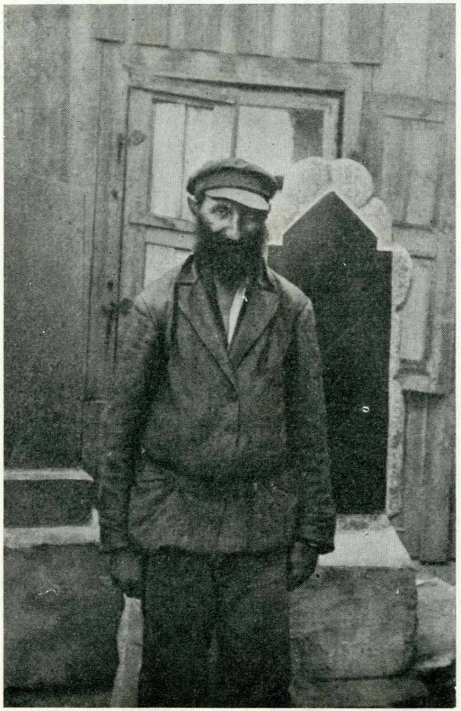
רבה של ווילקי רבי הלל דוד הכהן טריווש, שהוציא את כתב העת "הפסגה"

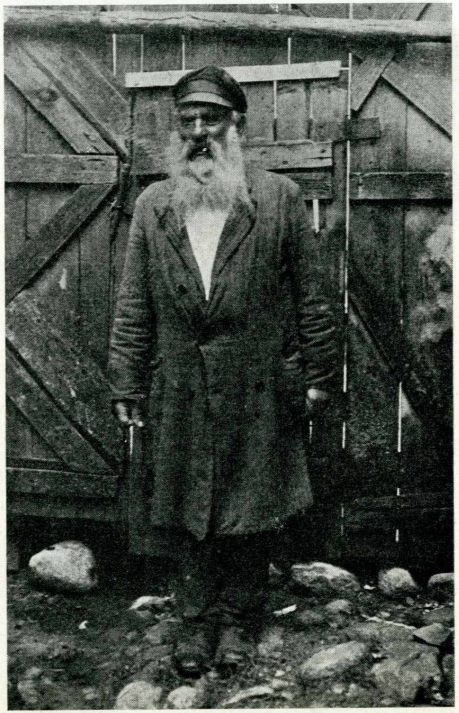
בית־המדרש הגדול בווילקי

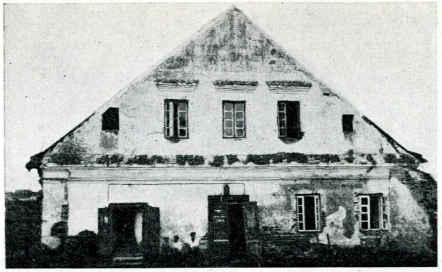
הרב ר׳ חיים יצחק שילמן, רבה של יאנובה

שלם המשמש

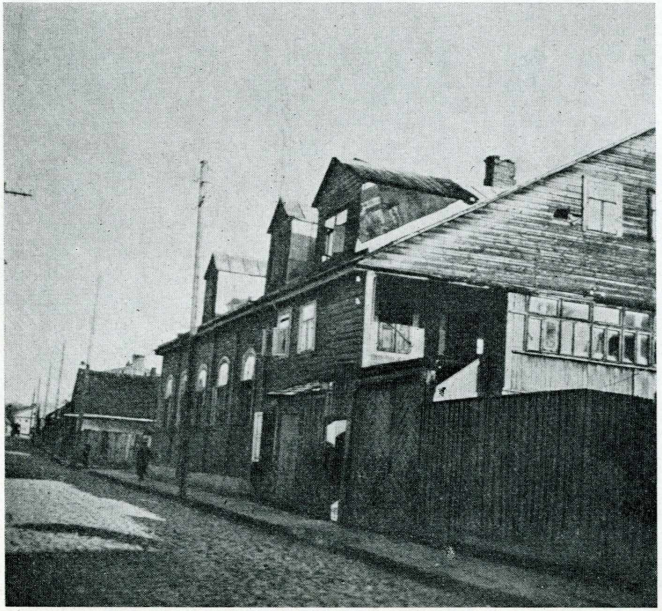
״בעלי בתים״ ביאנובה. יאסע צימעס

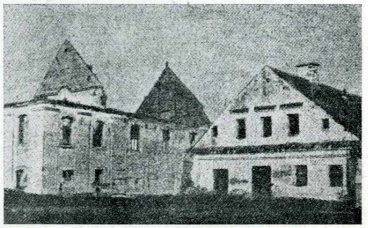
בית המדרש של סלובודקה

בית הכנסת בסלובודקה

רחוב בסלובודקה היהודית

ישיבת "בית יצחק" בסלובודקה על שם
הגאון רבי יצחק אלחנן

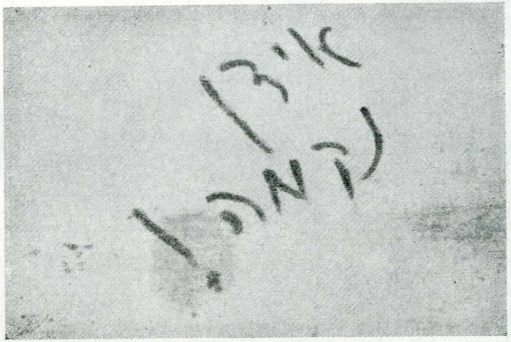
גיטו קובנה. גירוש מרחוב לרחוב בתוך הגיטו

מובילים חולה לבית־החולים שבגיטו

אוסף בגדים משומשים לנצרכים בגיטו

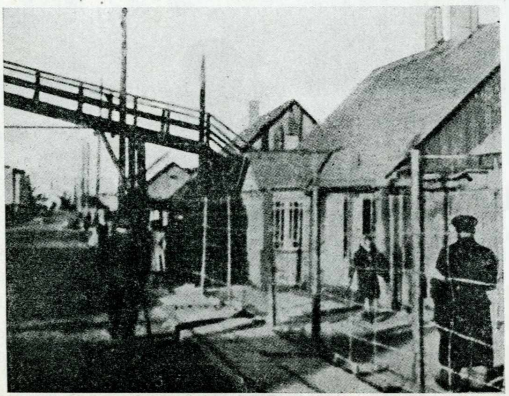
כתובת על כתלי הגיטו : אידן נקמה !

סמלים וסרטים של יהודים בגיטו

שוטרים יהודים בגיטו קובנה

הגשר בין "הגיטו הקטן" ו"הגיטו הגדול"

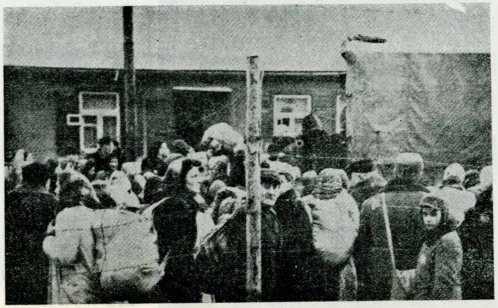
ילדים בדרך לתלמוד־תורה של "תפארת בחורים" בגיטו

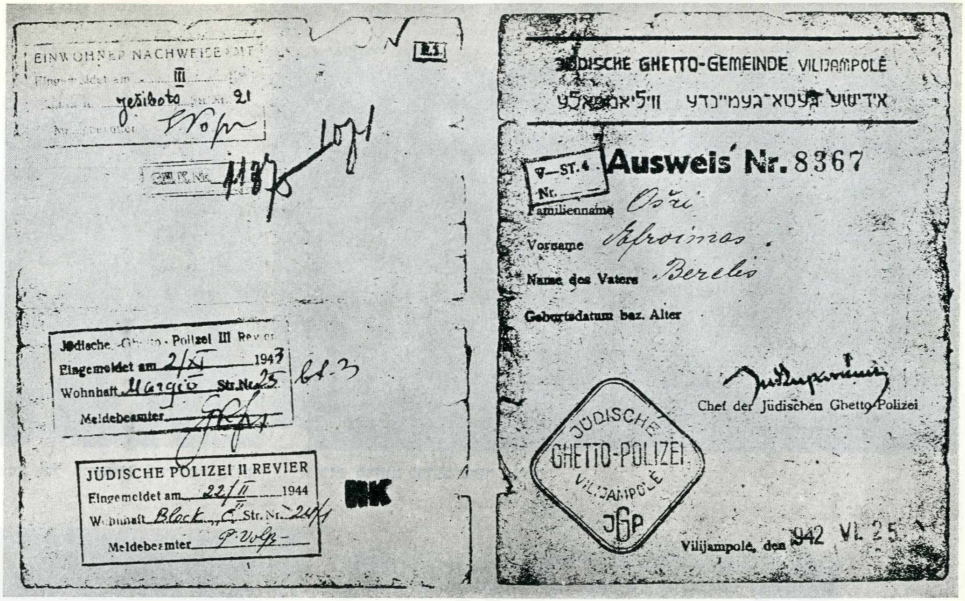
גירוש מרחוב לרחוב בתוך הגיטו

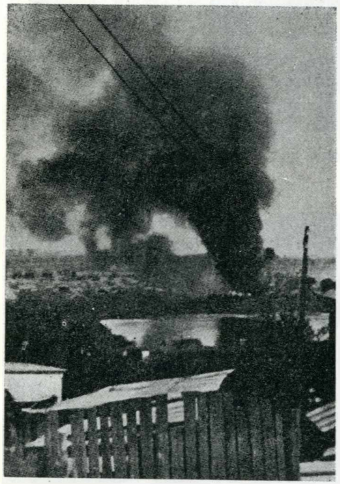
בית־הקברות בגיטו קובנה

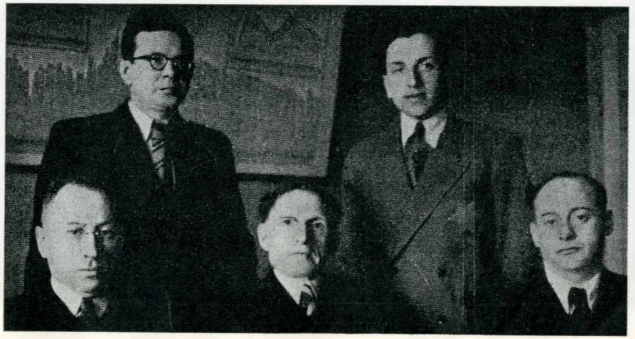
גירוש הגיטו

תעודות מאושרות על־ידי משטרת הגיטו

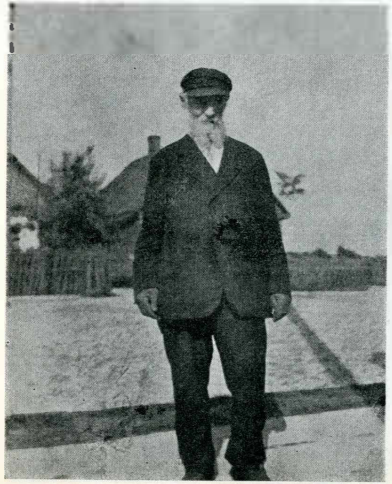
הגיטו בלהבות

מועצת הזקנים בגיטו — עומדים: אברהם גולומב, הירשל לוין. יושבים: יעקב גולדברג, ד"ר אלחנן אלקס, לייב גארפינקל

בית־הכנסת בגודלובה

שמש בית־הכנסת

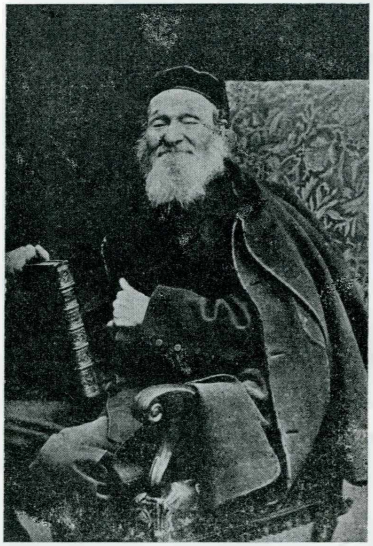

קבוצת חלוצים מקובנה עולה ארצה

רבי אליהו צבי ב״ר יוסף הלוי סאלאוויצ׳יק

גר צדק. זה לעומת זה . . .

משומד

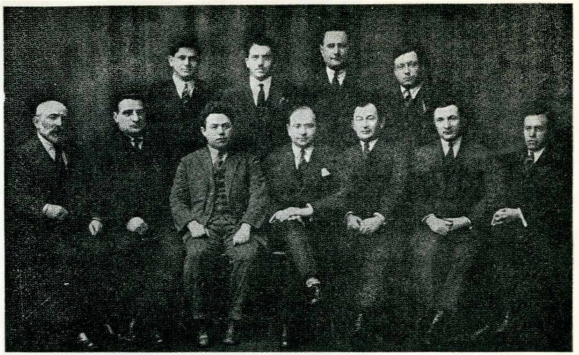
מזכירות ה"נאציונאל ראט" היהודי

שלטון אבטונומי ושוויון מדיני
היו מנת חלקם של יהודי ליטא
בתקופה הקצרה של ליטא עצמאית

פקידי ה"נאציונאל ראט" במיניסטריון היהודי

הנהלת הבאנק

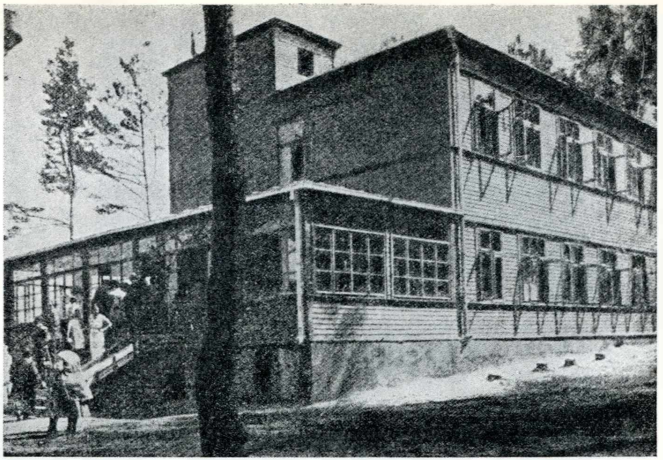
בניין הבאנק

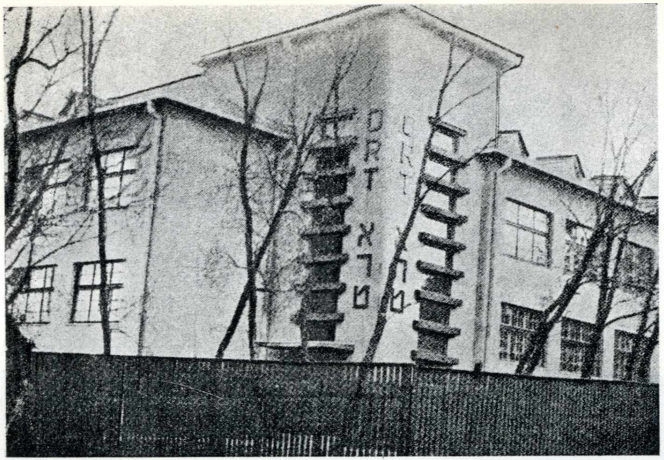
קובנה. "השדכן" מזווג זיווגים בדור הצעיר

צעירים מטיילים ביערות הסמוכים לעיר

מוסדות ועסקנים דואגים לקראת יום המחר, בית־הספר המקצועי של "אורט"

והטיפול הרפואי של "אוצ" — גורמים חשובים בחייה של קובנה היהודית

ילדים מתרחצים בקייטנה של "אוצ"

מחוז קיידאן

קיידאן, עיר מחוז, אחת מערי ליטא הקדומות. דברי ימי הקהילה היהודית בקיידאן מתחילים במאה הט"ו. בשנת 1495 גורשו היהודים ממנה בפקודת הנסיך אלכסנדר, אולם לאחר כמה שנים, בשנת 1503, הורשו לשוב אליה והיישוב היהודי התחיל מתפתח ומכה שרשים. הנסיך ראדזיביל אף העניק להם זכויות מלאות. לקיידאן יצאו מוניטין בעולם היהודי בגדוליה וברבניה והיא נתפרסמה כמקום תורה והשכלה. בתחומיה שקקו חיים יהודיים ערים ופעילים. היו בה ישיבה, בתי כנסיות, בתי ספר, הסתדרויות ואירגוני נוער, באנק עממי ומוסדות צדקה וחסד. התקיים בה בית־דפוס גדול של מובשוביץ וכהן, אחד הדפוסים היהודיים המצויינים שבמדינה שסיפקו בעיקר ספרי קודש ורומ"ל.

רבים מיהודי קיידאן עסקו בגידול ירקות ו"מלפפוני קיידאן" עלו על שולחנות ליטא כולה.

על רבני העיר וגדוליה נמנו: הגאון ר' משה מרגליות, בעל "פני משה" על הירושלמי, הגאון ר' דוד קצנלנבויגין, הגאון ר' אברהם שמעון טרויב והרב האחרון ר' שלמה פיינזילבר, הי"ד, אישיות תורנית נודעת לשם ויושב ראש אגודת הרבנים בליטא, מחבר הספרים "נשמת חיים" ו"יריעות שלמה". ראש הישיבה, הרב ר' שמעון דובייגסקי, הי"ד, נספה בדאכוי. הדיין הרב אהרן גאלין, הי"ד, היה חתנו של הרב.

בקיידאן ישב זמן קצר הגאון מווילנא ושם למד תורה מפי רבי דוד קצנלנבויגן.

קודם מלחמת העולם הראשונה הגיע מספר האוכלוסייה היהודית לשבעת אלפים וקודם השואה כארבעת אלפים נפש. רבים מיהודי קיידאן היגרו לאפריקה הדרומית, לאמריקה ולארץ־ישראל. יהודי קיידאן נרצחו ב־15 באוגוסט 1941 ליד העיר ונקברו בו במקום. ראוי לציון, מות הגבורים של צדוק שלפובורסקי, שעליו מספרים עדי ראיה כיצד סחב אתו אלי־קבר מפקד נאצי וריסק את גולגולתו של מרצח ליטאי שותפם של הגרמנים.

איראגלע (ראגאלע), יישוב עתיק יומין, נזכר בתעודות היסטוריות משנת 1282. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה ועשרים משפחה בלבד. רבים מיהודי המקום היגרו לאמריקה, אפריקה הדרומית וארץ־ישראל. בתקופה שקודם השואה למדו בבית־הספר העברי כשבעים ילד וב"חדר" כעשרים.

זיים, עיירה קטנה רחוקה מקיידאן עשרים קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה היו בה כששים משפחות יהודיות וקודם השואה נתמעט מספרם עד כעשרים משפחה. ב"חדר" בזיים למדו קודם השואה עשרה ילדים.

סורווילישאק, עיירה קטנה, הרחק כעשרים קילומטר מקיידאן. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כששים משפחות יהודיות וקודם השואה כעשרים וחמש משפחה. ילדי המקום למדו ב"חדר".

שאט, עיירה במרחק שמונה־עשר קילומטר מקיידאן. סמוכות לה: זיים ויאנובה. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וחמישים משפחות וקודם השואה כמאה משפחה. בבית הספר העברי בשאט למדו כשבעים ילד וילדה וב"חדר" למדו שלושים ילדים.

קבוצת צופות בקיידאן

ילדי הגן בשמחת חג

קיידאן מלווה משפחה העולה לארץ־ישראל

צופים בקיירָאן

משפחה בסורווילישאק

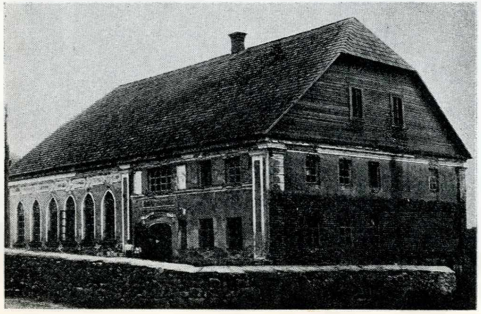
קיידאן. קבוצת צעירים

הרחוב הראשי בראגולע, מחוז קיידאן

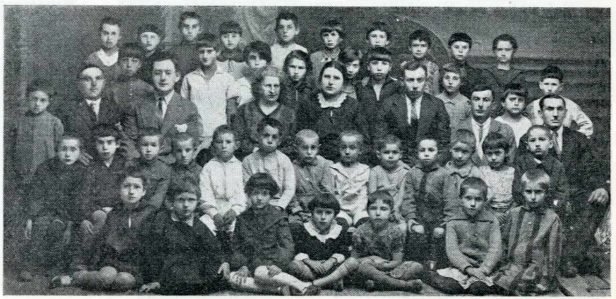
בית־המדרש בסורווילישאק

בית־המדרש בראגולע

קיידאן. ביובל העשור של "אוצ"

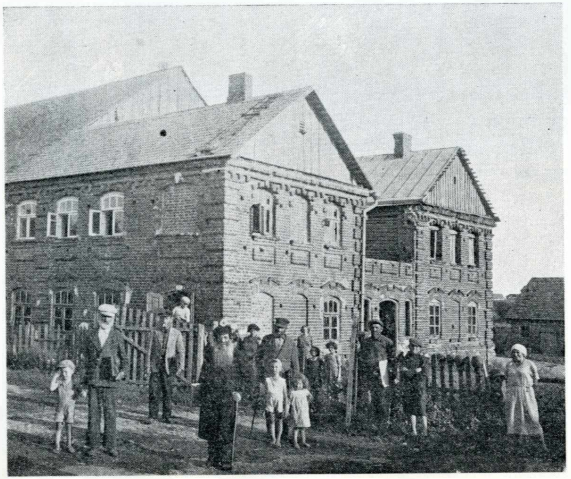
בית הספר היידישאי בקיידאן

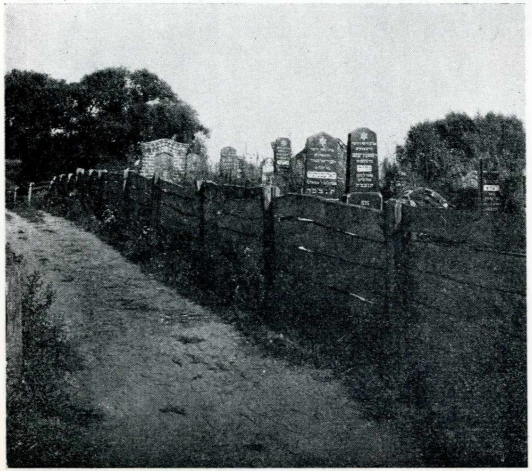
ילדי בית־הספר העממי בקיידאן בהצגת חנוכה

הרחוב הראשי בשאט

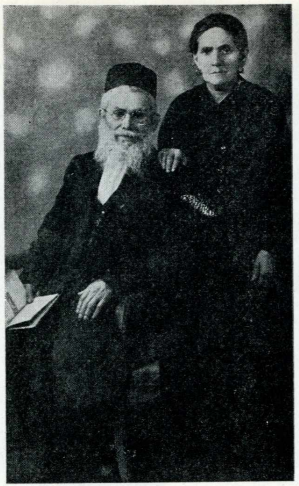

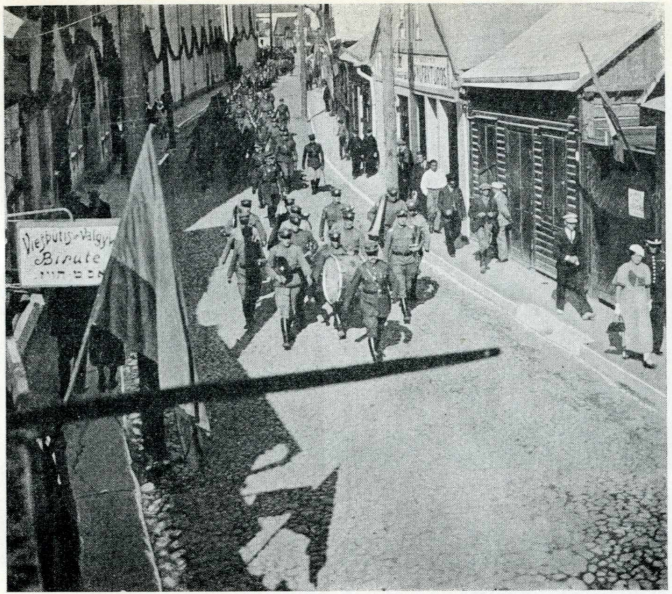
שאט. ייצאים מבית־המדרש

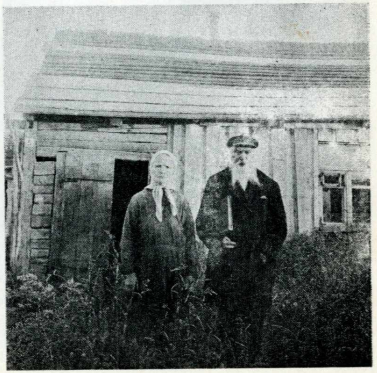
בית החיים של שאט

קיידאן. דמויות ידועות בעיר,
נחום הסופר ואשתו

חגיגות יובל נשיא ליטא ברחובות קיידאן

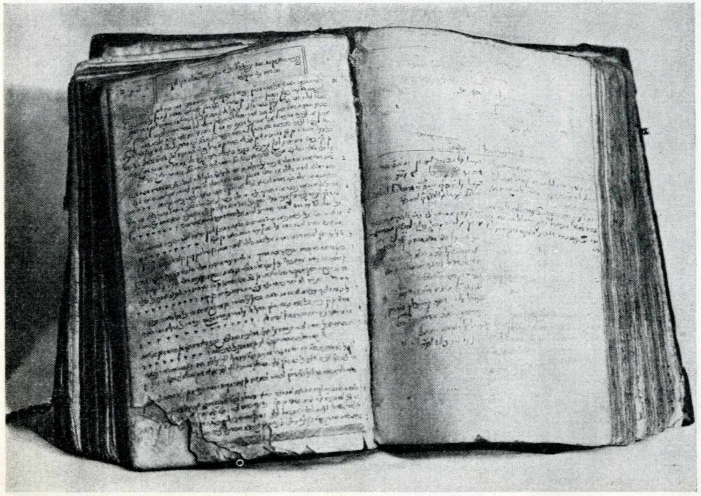
זוג זקנים ליד בקתתם.
בידו של הזקן גמרא

רבי אברהם שמעון טראוב, רבה של קיידאן

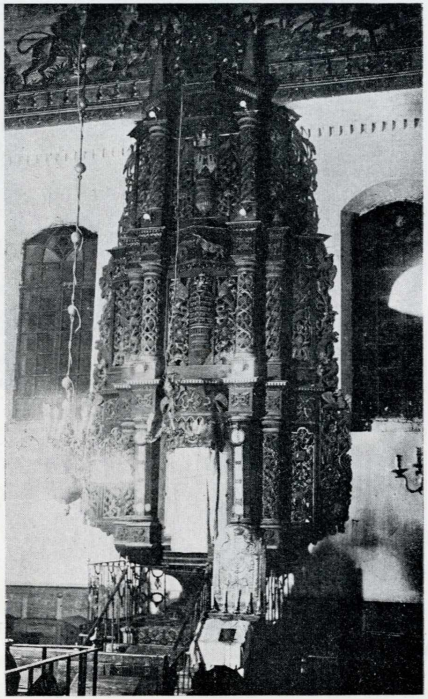
פנקס הקהילה בקיידאן

הפנקס פתוח והיד אינה רושמת עוד...

בית הכנסת בקיידאן

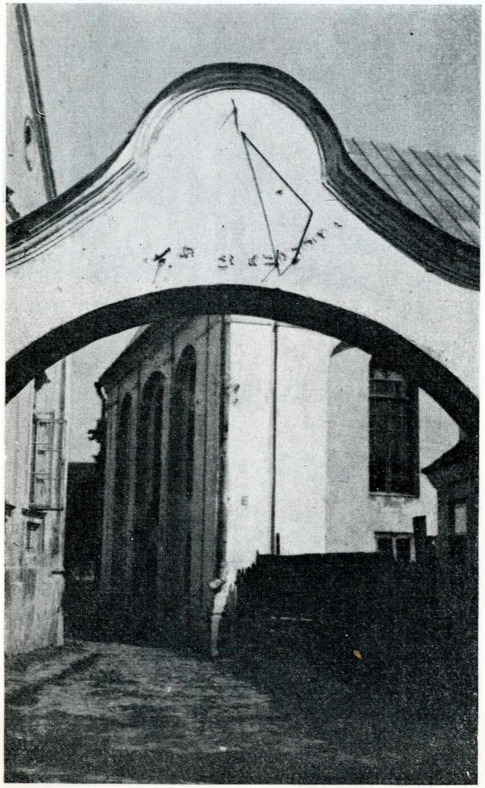
ארון הקודש, מעשה אמנות להתפאר מעתיקות יהודי ליטא

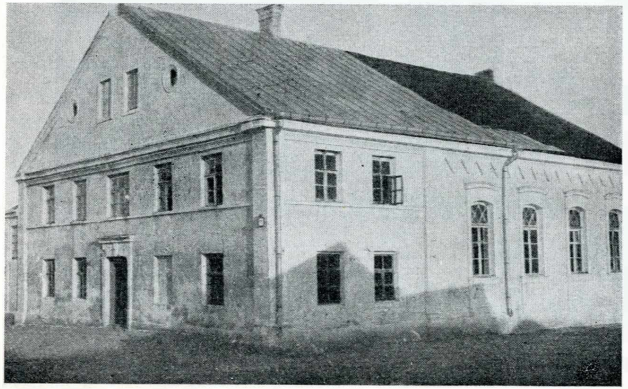
דע לפני מי אתה עומד. העמוד

"כל העיירה" ברחבת בית המדרש הגדול

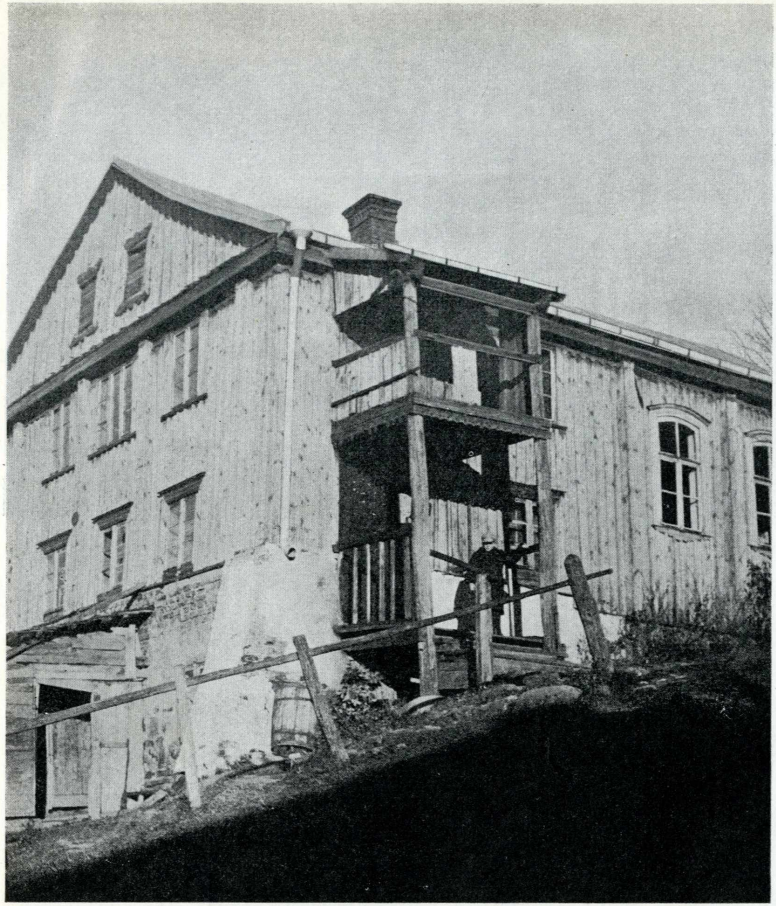
שעון שמש בכניסה בסמוך לבית־המדרש

קיידאן. בית המדרש הגדול

הקלויז ברחוב שמיל.
נוסד בשנת 1857 על־ידי הרב ישראל רבינוביץ ז״ל

בית־הכנסת של עץ (מעבר למים בדרך שאט)

רחוב בית המרחץ בווילקומיר

בית הכנסת של וילקומיר ברחובה הראשי

מחוז קרטינגה

קרטינגה, עיר מחוז בקרבת הגבול הגרמני. היתה בה קהילה חשובה של בני תורה וחובבי השכלה וניכרת היתה בה השפעתה של גרמניה שמעבר לגבול. קודם השואה ישבו בה כמאתים וחמישים משפחות יהודיות.
פירסם ופיאר את שמה בתפוצות ישראל הרב ר׳ אליהו לוינזון (ר׳ עלינקה קרטינגר), גאון וצדיק, שתדלן ועתיר נכסין, חכם ובעל מידות נעלות, שנולד בה בשנת תקפ״ה ונפטר בשנת תרמ״ח.
קרטינגה היתה מצויינת במוסדותיה: בית־ספר עברי, באנק עממי, ספרייה, חברת ״פרחי שושנים״, תפארת בחורים, ביקור חולים, ועוד. אירגוני־נוער ציוניים פיתחו בה פעולה ציונית מסועפת.
מרבניה: הרב ר׳ א׳ שור וחתנו, הרב האחרון, ר׳ בנימין פרסקי הי״ד. ב־21 ביוני 1941 חצו הגרמנים את הגבול, אסרו את הרב פרסקי וחשובי העדה ועינום קשות. לאחר כמה ימים, הבעירו האכזרים מדורה גדולה, השליכו לתוכה את השו״ב של העיירה, שהיה למדן מובהק ובעל מידות תרומיות.

דראביאן, או דוראיאן, עיירה חשובה וידועה לשם במחוז קרטינגה. היתה זאת עיירה של תלמידי חכמים ומשכילים, של נהנים מיגיע כפים וקובעים עתים לתורה. כמאה ושלושים משפחות חיו בה והתפרנסו ממסחר מעבר לגבול הלטבי הקרוב ומענף הדייג.
ברבנותה כיהנו: הרב הגאון ר׳ אלכסנדר וחתנו הרב ר׳ ישראל איסר לוין, רבה האחרון היה רבי איסר וויסבארד הי״ד. ידוע לשם היה גם ר׳ שלמה משה לוי, השו״ב של העיירה, שהיה למדן מובהק ובעל מידות תרומיות.
ב־24 ביוני 1941, בראשית הכיבוש הנאצי, נרצחו באכזריות כל הגברים היהודיים. הנשים והילדים נכלאו בבית הכנסת ולאחר מכן הוצאו אף הם ליער הסמוך ונרצחו נפש.
דוד וולפזון, עוזרו של ד״ר הרצל וממלא מקומו כנשיא ההסתדרות הציונית, נולד בדראביאן.

סאלאנט, עיירה חשובה ומיוחסת. מוניטין הוציאו לה בעולם היהודי גדוליה וגאוניה, מאורי היהדות, כמו: ר׳ צבי הירש ברוידה, ר׳ ישראל סאלאנטר, מחולל תנועת המוסר, ור׳ זונדל מסאלאנט, תלמיד ר׳ חיים מוולוז׳ין.
ברבנותה כיהנו: ר׳ צבי הירש ברוידה, ר׳ אברהם אהרן בורשטין, ר׳ מאיר אטלאס (אחר־כך רב בשבלי), ר׳ מרדכי רבינוביץ ורבה האחרון ר׳ בר הירש קלאץ הי״ד.
סאלאנט הצטיינה בחבורת ״תפארת בחורים״ שבה, בהדרכת ר׳ נתן ברקוביץ ור׳ מרדכי קלאץ. רבים מבעלי בתים שבה ידועים היו בתורתם ובמעשיהם הטובים — פרי השפעת ״גאוני סאלאנט״. קודם המלחמה העולמית הראשונה ישבו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה ושבעים משפחה.

קול, עיירה קטנה במחוז קרטינגה. סמוך לה: גירזד, ריטבה ופלונגיאן. מספר היהודים בקול קודם השואה כמאה נפש. הרב ר׳ יוסף כהנמן, רבה של פוניבז׳, ועכשיו בארץ־ישראל, נולד בקול.
לכל משפחה בעיירה היתה פרה, באר וגן ירקות ליד הבית. לאחדים היו גם שדות בקירבת העיירה. את מתיהם היו יהודי קול מביאים לפלונגיאן הסמוכה.

פלאטל, עיירה קטנה. סמוכות לה: סיאד, אלסיאד ופלונגיאן. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשלושים משפחות יהודיות וקודם השואה שמונה־עשרה משפחות.

פולנגה, עיירה קטנה במחוז, שוכנת לחוף הים הבאלטי, במקום שהיה פולט מתוכו את המינראל היקר והנדיר — את הענבר.
פולנגה רחוקה מממל 20 קילומטר, בסמוך לה: דורביאן, קול וגורזד.
קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאתים משפחות, שעסקו כמעט כולן בתעשיית חרוזים, קישוטים ומוצרים אחרים מענבר.

שקוד, עיירה עתיקה במחוז, שנחלקה לשתים: שקוד ישן ושקוד חדש. גשר על פני הנהר איחדן לאחת. בבית הכנסת העתיק התנוסס ארון קודש מפואר — יקר המציאות. מנורה בת 366 קנים הודלקה בשבתות ובחגים, שסימלה 355 ימות השנה ונר ה־366 לזכר קדושי המקום, שלפי המסורת נפלו על קידוש השם ונקברו בחצר בית הכנסת. עדות למסורת זו שימשה אבן גדולה ועליה כתובת באמצע חצר בית הכנסת.
קודם השואה חיו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות. תססו בה חיים יהודיים ערים. בעלי בתים שבה — לומדים ומשכילים. מוסדותיה: תלמוד תורה, בית־ספר עממי, חברת ״פרחי שושנים״, באנק עממי ואירגונים ציוניים לזרמיהם.
ברבנות שקוד שימשו: הרב ר׳ בנציון הכהן, הרב ר׳ יחיאל מיכל מאושע והרב האחרון, ר׳ יעקב חיים טרושקין, הי״ד. דייני דמתא: הרב ר׳ יעקב יפה והרב ר׳ בן־ציון אריה.

מראה כללי של עיר־המחוז קרטינגה

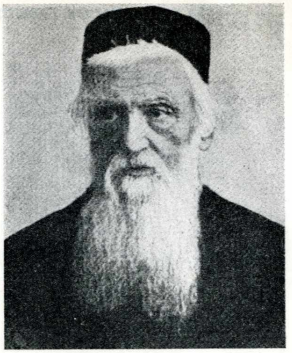
הרחוב הראשי בדורביאן

לומדי תורה בחגם

יהודים יוצאים מבית־הכנסת

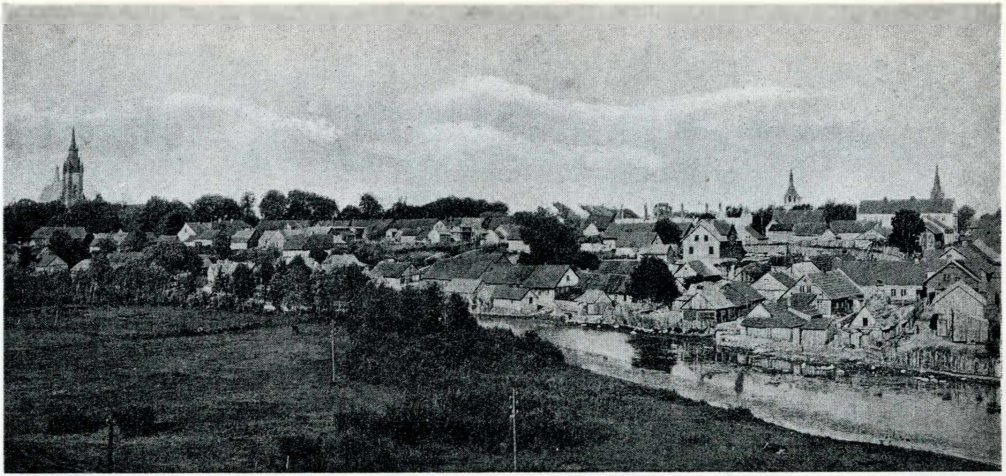

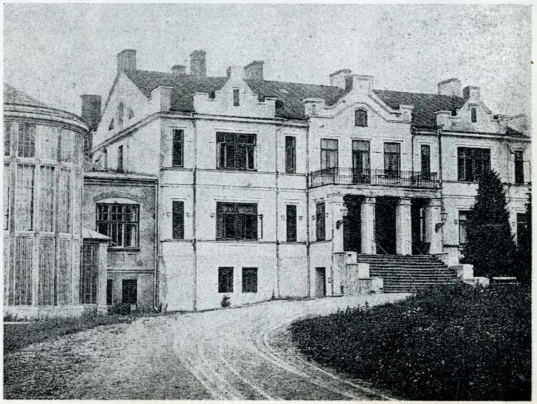
הגאון ר' גבריאל פיינברג, רבה של סאלאנט

פלאטל, מחוז קרטינגה. כל יהודי העיירה בחגיגת יום העצמאות העשירי של ליטא. הדגל האחד: כחול־לבן עם מגן־דוד. הדגל השני: אדום־ירוק, דגלה של מדינת ליטא.

עיר־המחוז קרטינגה. מראה כללי

וילה של עשירים בקרטינגה

חיילים על מגלש־פרח

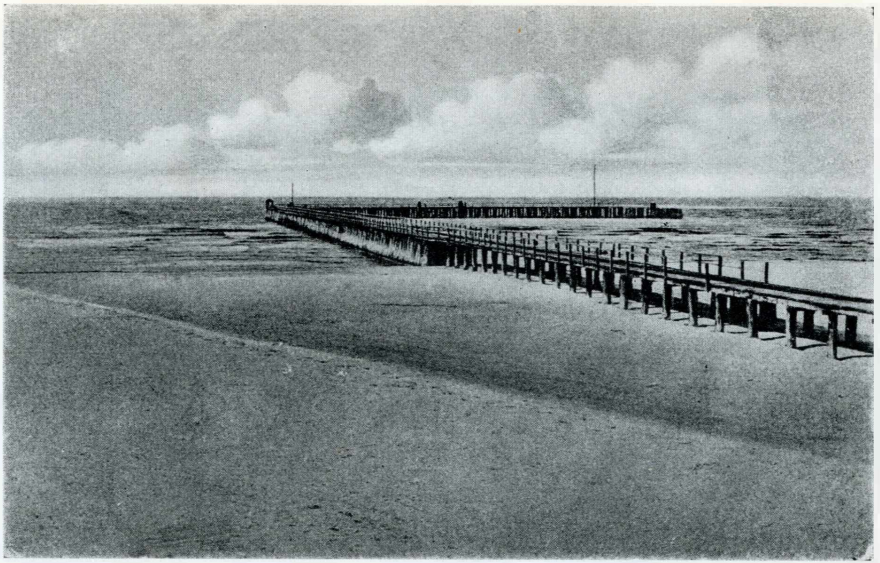
דורביאן. מראה העיירה

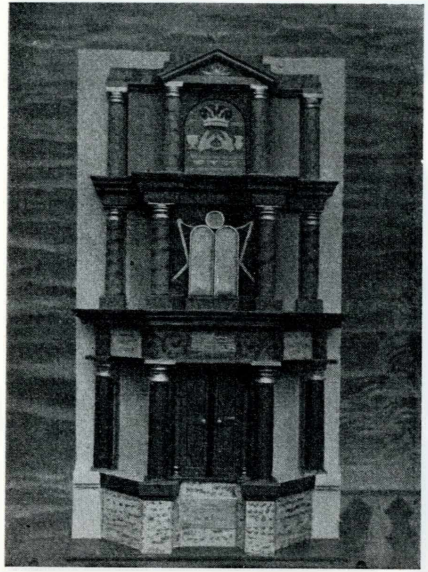
משפחה בפלאטל

בני פלאטל

על שפת הים בפלאַנגע

סאלאנט. ארון הקודש

מחוז ראסיין

ראסיין, עיר מחוז, אחת הערים הקדומות ביותר בליטא. היא נזכרת בתעודות של המאה השלוש עשרה. אף הקהילה היהודית בראסיין עתיקת יומין היא, מפורסמת ומיוחסת.

ראסיין היתה עיר שתורה והשכלה חוברו לה יחדיו. על יחידי סגולה שבה נמנו "בעלי בתים" גדולי תורה ויראה, כגון רבי שמואל חסיד, שהיה מעין אדמו"ר של מתנגדים וסביב אישיותו נרקמו אגדות רבות; ר' מוטיל'ה חסיד ור' אשר החסיד — למדן, צדיק ומכניס אורחים. גם למשכיליה יצאו מוניטין, כמו: אדולף לנדוי, עורך ה"וואסחוד" הפטרבורגי, פישל בער, ועוד. קודם השואה ישבו בה כארבע מאות משפחות יהודיות. לפנים היתה העיר מרובה באוכלוסין, אולם עם עלייתה של שאבלי הקרובה — ירדה קרנה. טיפוס נדיר מיוחד במינו היווה ר' משה מרקוביץ, יהודי פשוט, סנדלר לפי מקצועו, שהיה בעל זכרון פינומינאלי. הוא חיבר ספר "שם הגדולים השלישי", שזכה להכרה בין בני תורה. בנו הרב ר' טוביה הי"ד שימש רב באנטלפט. ניספה בקובנה יחד עם בנו, הרב ר' חיים שמשון, מחבר הספר "דבר חיים" — אף הוא כסבו מחונן בזכרון נפלא ושמו הלך לפניו כבקי ולמדן.

בראסיין היו מפכים חיי ציבור יהודיים ערים. היו בה ישיבה, בית ספר וגמנסיון עברי, מוסדות צדקה וחסד, כגון: "צזרה", מושב זקנים, ביקור חולים, ועוד.

על רבני המקום נמנו הגאונים המפורסמים, הרב ר' משה אלכסנדר לפידות, הרב ר"מ קלאצקין והרב ר' אהרן שמואל כ"ץ הי"ד.

בתקופת הכיבוש הרוסי עברה לראסיין ישיבת קמיניץ הגדולה ובראשית השואה בשנת 1941 ניספו מרבית תלמידיה יחד עם בני הקהילה.

יורבורג, עיר חשובה ורבת אוכלוסין במחוז ראסיין, הרחק כעשרה קילומטר מן הגבול הגרמני ועקבות תרבות־אשכנז ניכרים בה. תורה והשכלה נצמדו בה לאחת. יורבורג ידועה היתה כעיר מלאכה ומסחר. רבים מיהודי המקום היו משיטים רפסודות יעצים בכוון לממל. גם סירות הקיטור למשא ולנוסעים בקו קובנה־ממל היו שייכים ליהודים מיורבורג.

מפורסמים לתהילה היו בית הכנסת העתיק, ארון הקודש וכסא אליהו עשויים מעשה פיתוחי אמנות מפליאה. גאוותה של קהילת יורבורג היתה על שכיות־חמדה אלו. קודם השואה הגיעה אוכלייסתה היהודית לאלפיים נפש. ראוי לציון, שגן עירוני אחד ביורבורג כונה בשם "תל אביב".

ברבנותה כיהנו: הגאון ר' יעקב יוסף חריף, אחר־כך רב ומגיד דמתא בווילנא ורב הכולל בניו־יורק; הגאון ר' יחזקאל ליפשיץ, אחר־כך רב בקאליש ונשיא אגודת הרבנים בפולין; הרב ר' אברהם דימנט, גאון בתורה וגדול במדע, יהדיין הרב ר' ראובן רובינשטיין.

בחודש ספטמבר 1941 נרצחו כל יהודי העיר ובית הכנסת העתיק על אוצרותיו האמנותיים עלה באש.

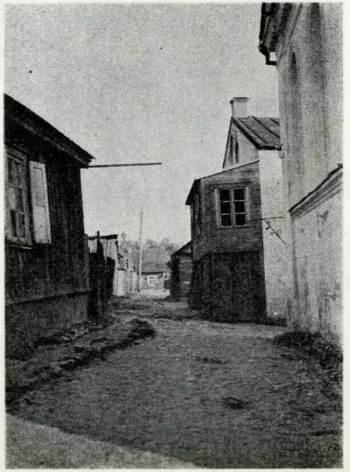
ניעמאקשט, עיירה קטנה במחוז סמוכה לקלם. שקודווייל ושילעל.

קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כמאה ועשרים משפחות יהודיות. קודם השואה כשבעים משפחה.

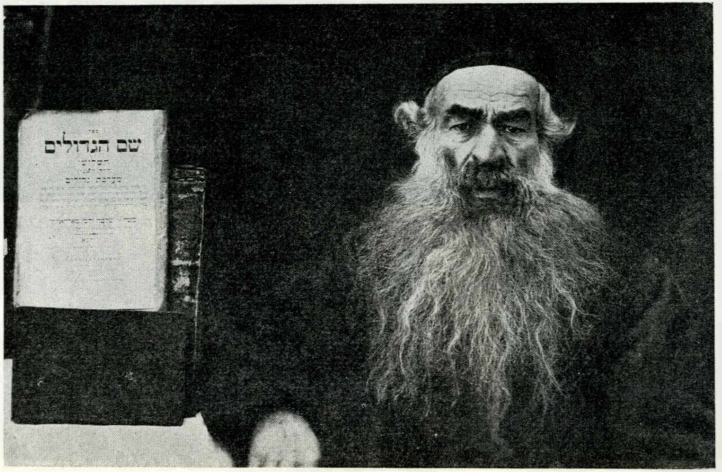
קראז, עיירה קטנה במחוז, סמוכות לה: וורנה, לויקעוע, קעלם ושוקיאן. קודם השואה ישבו בה כשבעים משפחה. בבית הספר העברי שבה התחנכו כחמישים ילד. מפורסם היה הגאון והמקובל ר' אבא החסיד מקראז, מחבר הספרים "זכרון אברהם" ו"מחזה אברהם" והרבה חיבורים אחרים שנשארו אחריו בכתב־יד.

רחוב וילנא בעיר־המחוז ראסיין

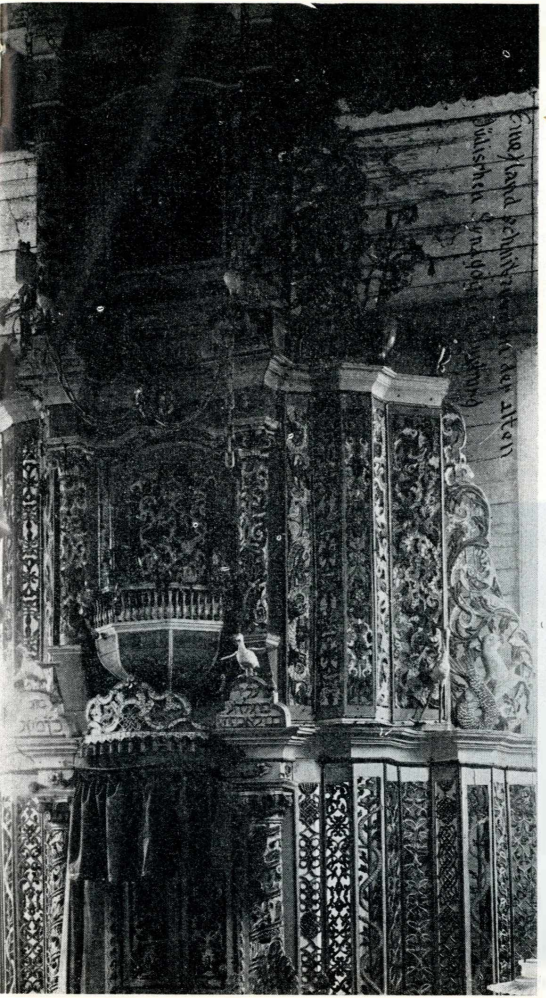

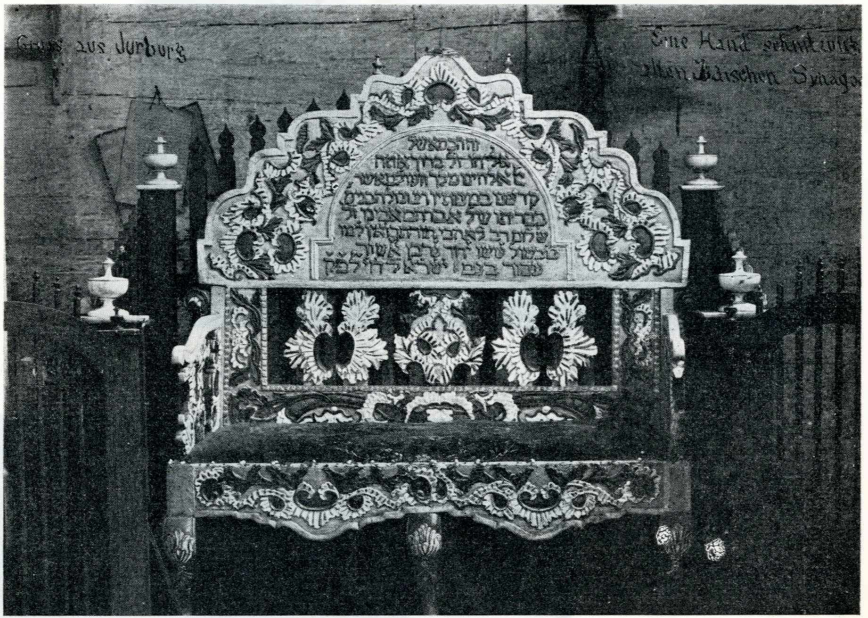
סמטת בית־הכנסת בראסיין

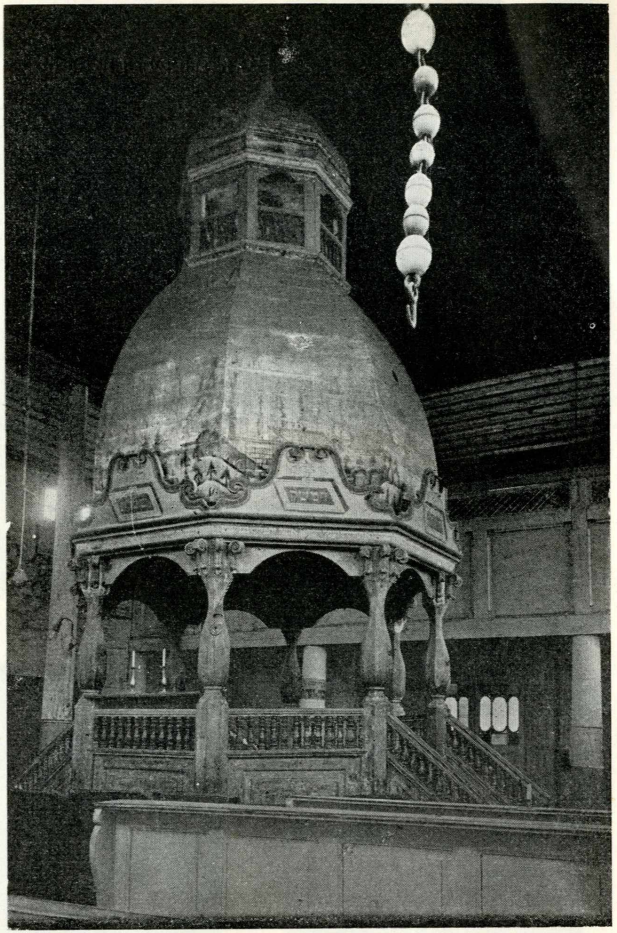
רבי משהלי מרקוביץ, סנדלר וגאון, ליד ספרו שם הגדולים השלישי

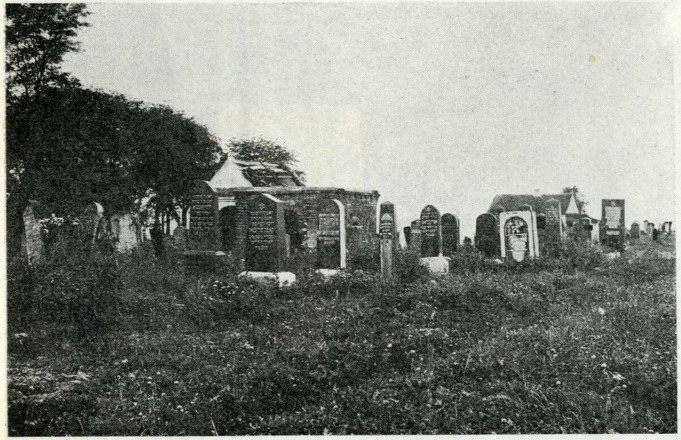
ארון הקודש

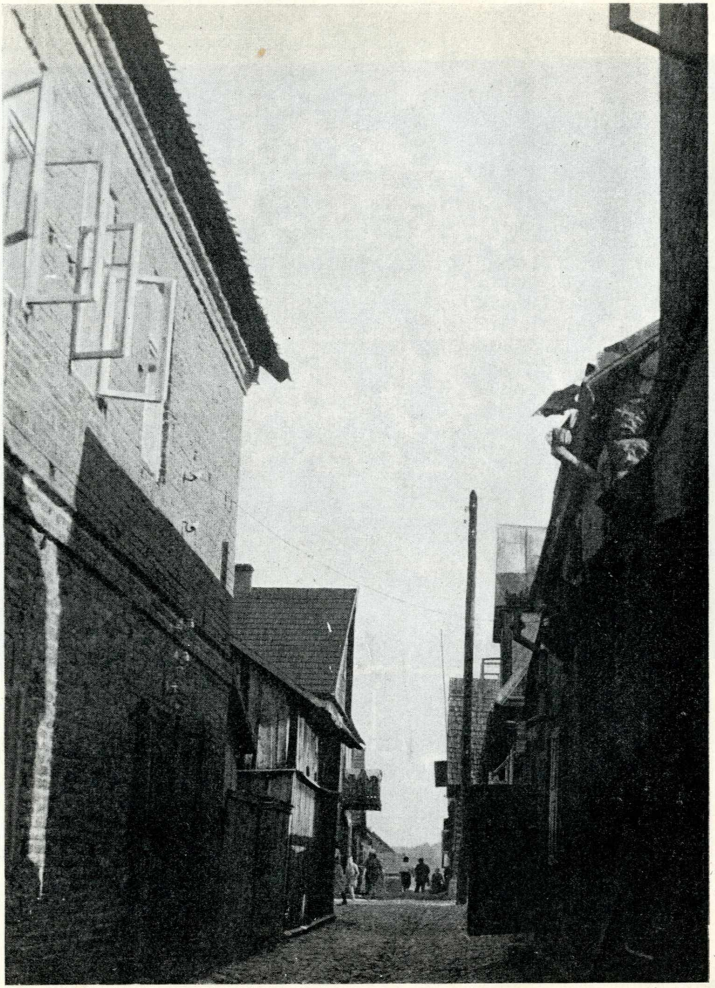
בית־הכנסת ביורבורג הוא אחד מפלאי האמנות של ליטא. כסא של אליהו בבית־הכנסת

יורבורג. הבימה בבית־הכנסת

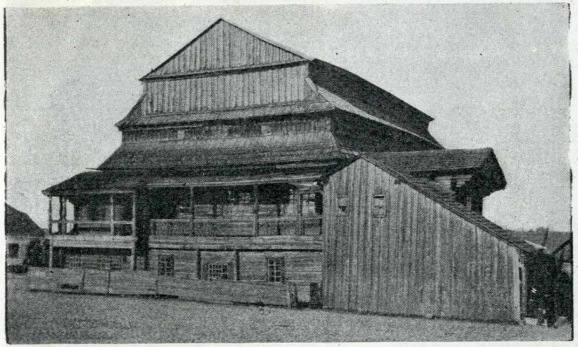

בית־העולם ליהודי יורבורג

רחוב ביורבורג

בית־הכנסת השחית ביורבורג

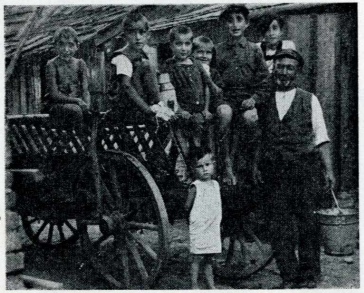
שטפון ביורבורג

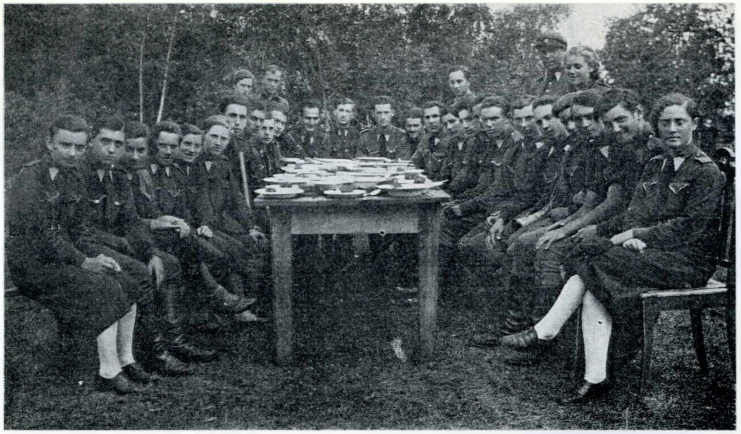
יורבורג. אשה צעירה וחמשת ילדיה

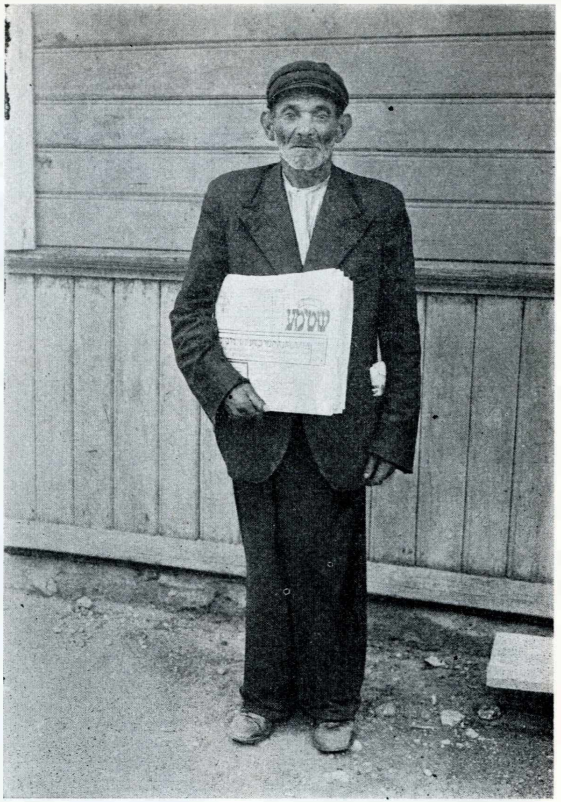
יורבורג. ריווץ לאה נושאת כל "רכושה"

לאחר השטפון: זה חלקי מכל עמלי...

מחנה בית״רים ביורבורג

מובר העתונים היהודיים ביורבורג

שמילקה הסבל, דמות ידועה ביורב׳רג

רחוב בראסיין

יורבורג. ילדים יהודים מתרחצים בנהר ושופעים שמחה

הצגת "דער געלר שטן" ביורבורג

הצגת "די האנט פון נקמה" ביורבורג

ילדי יורבורג משתתפים בנישואי מורם

מחוז ראקישאק

ראקישאק, עיר מחוז. לא רחוקה מגבול לטביה.

מספר היהודים בה הגיע לשלושת אלפים וחמש מאות נפש. עיר תוססת ושוקקת חיים ופעולה. היו בה ישיבה, אירגונים ציוניים ומוסדות צדקה וחסד לתפארת. ידועה היתה ראקישאק כמקום תורה וחסידות. אחת הערים המעטות בליטא, שחסידות חב"ד מצאה לה קן בתן. ראקישאק זכתה לכך, שהרבי מליובביץ שהה בה אחר שחרורו מרוסיה.

ברבנותה כיהנו: הרב ר' איסר מרגליות, הרב ר' בצלאל ורבה האחרון ר' וליג אורלוביץ, הי"ד.

בבית הספר העברי בראקישאק התחנכו קודם השואה כמאתיים ילד.

יהודי ראקישאק הוגלו ליאגישאק ושם נרצחו יחד עם יהודי העיירות הסמוכות.

סאוויניישאק, עיירה קטנה במחוז, רחוקה מראקישאק כ־32 קילומטר. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה ושלושים משפחות יהודיות וקודם השואה כחמישים משפחה.

בבית הספר העברי במקום למדו כשלושים ילד וב"חדר" כעשרים. רבה האחרון: הרב ר' מיכל ווינר, הי"ד.

קאמאי, עיירה קטנה במחוז. קודם השואה חיו בה כשבעים משפחות מישראל וקודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וששים משפחות יהודיות. בבית הספר במקום התחנכו כארבעים ילד וב"חדר" כעשרים. רבה האחרון: הרב ר' יהודה לייב סיגאר, הי"ד.

אבעל, עיירה קטנה, סמוכה לגבול לטביה. קודם השואה חיו בה כמאה ועשרים משפחות יהודיות.

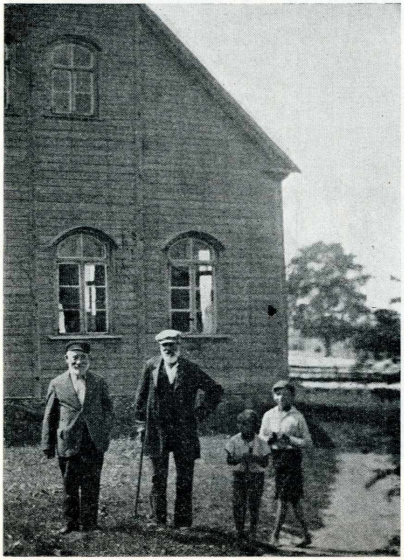
מיהודי המחוז היגרו לארצות שמעבר לים, אפריקה הדרומית וארץ־ישראל.

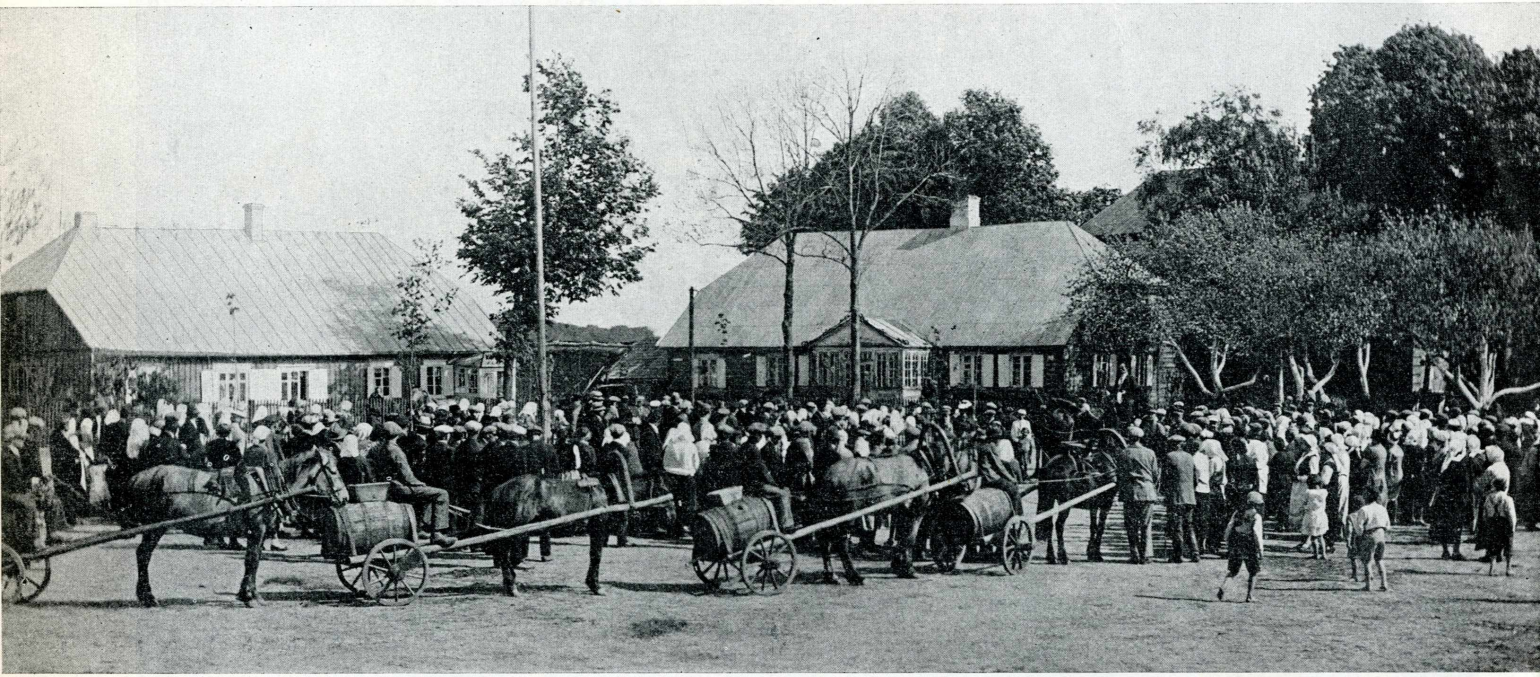
עיר־מחוז ראקישאק, הככר המרכזית

קבוצת מטיילים באבעל

בית־המדרש בסאוויניישאק,
נבנה בשנת 1909, לאחר השריפה

סאווינישאק. ביום מכבי האש משתתפים יהודים ולא־יהודים יחד

ראקישאק. קיבוץ עירוני המתכונן לעלות

מחוז שאבלי

שאבלי, העיר השנייה בגדלה בליטא ובה כעשרים אלף נפש מישראל. חיי ציבור יהודיים תססו בעיר ואם זו. התקיימו בה ישיבה, תלמוד־תורה, בתי־ספר, עברי ואידישאי, גימנסיון עברי, אגודות והסתדרויות, מוסדות עזרה וסעד ואירגוני ספורט ונוער.

עיר יהודית לתפארת היתה שאבלי, מפורסמת לתהילה ברבניה, עסקניה ומשכיליה. מבין ה"בעלי בתים" שבה, יצא שם טוב בכל רחבי ליטא לר' "מוטל עושה היין", טיפוס מופלא. למדן וצדיק, מכניס אורחים ונדיב־לב, — בעל מידות נעלות ואיש המופת. בשאבלי ישב המקובל המפורסם ר' שלמה עליאשעוו, מחבר ספר הקבלה הידוע "לשם שבו ואחלמה".

על רבני שאבלי המפורסמים שהאדירו את שמה בעולם היהדי, נמנו: הגאון ר' יצחק אייזיק חבר, מחבר הספרים "בנין עולם" ו"בית יצחק"; הגאון ר' יוסף זכריה שטרן, מחבר הספרים "זכר יהוסף" ו"זכרון יוסף", שמוניטין יצאו לו בכל תפוצות ישראל ככבקי הגדול בדורו וחריף עוקר הרים; הגאון ר' מאיר אטלאס; הרב ר' אשר ניסן לויטאן (כעת באמריקה); רבה האחרון של שאבלי היה הגאון רבי אהרן באקשט הי"ד, אחד האישים הבולטים בעולם התורה והרבנות בתקופה שלפני המלחמה. הוא עונה קשות ביחד עם חתנו הרב אייזיק רבינוביץ, הדיין ר' אברהם נחומובסקי ואחדים מחשובי בעלי־בתים שבעיר ונרצחו ב־11 ביולי 1941.

בשאבלי התקיים גיטו השני בגדלו אחר קובנה. עם חיסול הגיטו הקיץ הקץ על יהודי העיר והמחוז כולו.

באזיליאן, עיירה קטנה, רחוקה מעיר המחוז 21 קילומטר, סמוכה לקעלם ושוקיאן. קודם השואה ישבו בה 45 משפחות יהודיות ובבית הספר העברי בה למדו כ־30 ילד.

וועקשנא, עיירה קטנה במחוז. העיירות הסמוכות לה: סיאד, מאזייק ילייזעוויץ. קודם השואה היה מספר היהודים בה כמאתיים נפש.

כרב הקהילה שימש הרב ר' קלמן מגיד הי"ד, מעסקני המזרחי בליטא.

ב־15 ביולי 1941 נרצחו יהודי המקום ביער הגדול ליד טירקשלי הסמוכה למאוייק.

גרוזד, עיירה קטנה, הרחק 26 קילומטר מעיר המחוז. בסמוך לה: יאנישאק, זאגר וקורשאן.

קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה ועשרים משפחות יהודיות וקודם השואה 27 משפחות. רבים מיהודי המקום היגרו לאמריקה, דרום אפריקה, ועוד.

זיימל, עיירה קטנה במחוז, סמוכה לגבול לטביה. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כחמישים משפחה.

הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל כיהן ברבנותו הראשונה בזיימל. יהודי המקום נרצחו בגיטו זאגר.

זאגר, עיירה חשובה במחוז, סמוכה לגבול הלטבי. נהר סווענטע חצה את העיירה לשתים: "זאגר העתיקה" ו"זאגר החדשה".

זאגר מוניטין יצאו לה בעולם היהודי כעיר תורה וחכמה. היתה עיר־מולדתם של גאוני־תורה, רבי ישראל סאלאנטר, מחולל תנועת המוסר, ורבי אליהו לידר. ומקומם של "חכמי זאגר", הפרופ' מרדכי מאנדלשטאם, אריה לייב מאנדלשטאם, הסופר יעקב דינזון והמדינאי הידוע מנהיג פועלי אמריקה סידני הילמן, — מוצאם מהעיירה זאגר.

אחר מלחמת העולם הראשונה נתדלדלה העיירה, הועם וזהרה ונתמעטה האוכלוסייה. קודם השואה ישבו בה כאלף משפחות יהודיות.

כרבני המקום כיהנו: הגאון ר' דב בער, מחבר הספר "רביד הזהב", הגאון ר' יעקב יוסף חריף, הרב ר' יהודה לייב ריף, הרב ר' ב"צ פלדמן יהרב ר' דניאל זאקס.

זאגר הצטיינה גם במוסדותיה: בית ספר עברי, תלמוד תורה, באנק יהודי־עממי, מושב זקנים, ועוד.

סמוך לכיבוש הנאצי הוקם בזאגר גיטו, שאליו גורשו יהודי זיימל, קרוק, יגישאק, ועוד. בערך שמונת אלפים יהודים. בערב יום כיפור תשי"ב, לעת ערב, הובאו כולם לגן העירוני ונרצחו במקום. לפי עדות עד־ראיה נהרגו קדושי זאגר בליל יום כיפור כששירת "כל נדרי" על שפתותיהם.

לינקובה, עיירה במחוז שאבלי. סמוכות לה: פאקרוי, זיימל ופאסבול. בסביבתה התקיים כפר יהודים בשם פמושה ובו כעשר משפחות יהודיות. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשלוש מאות משפחות. קודם השואה כמאה משפחה. כל יהודי לינקובה נרצחו בפאסבול הקרובה.

ליגום, עיירה קטנה במחוז. בשכנותה: גרוזד, פוקרוי ולינקובה. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כשבעים משפחות יהודיות וקודם השואה כשלושים משפחה.

קעלם, עיירה במחוז בעלת אוכלוסייה יהודית של אלפיים נפש. קעלם ידועה היתה כמרכז של תורה ומוסר, מעין "עיר המוסר" של ליטא. מפורסמת היתה בתלמידי חכמים שבה. את שמה בעולם היהודי פירסם הגאון ר' שמחה זיסל — שנולד בקעלם ובה הפיץ תורתו, כשהוא ממשיך "שיטת המוסר" על פי תורת רבו רבי ישראל סאלאנטר. הוא יסד בקעלם "תלמוד תורה" ששימש נקודת־ריכוז לבחורי ישיבה מצויינים. "דרך המוסר" הטביע חותמו על חיי העיירה בכלל ובני־תורה בפרט. רבים מיהודי ליטא וביניהם מגדולי הרבנים ותלמידי חכמים, נהרו לקעלם ל"ימים הנוראים" להתבשם מאוירה המוסרית, המיוחדת שבה.

ליד ה"תלמוד תורה" נוסדה ישיבה קטנה ובה למדו צעירי המקום והסביבה. כראשי הישיבה שימשו: הרב ר' אליהו לאפיאן (כיום: בישראל), הרב ר' שלמה קרמרמן, הרב ר' שלמה פיאנקה והרב סודארסקי הי"ד.

קעלם היתה מפורסמת באישיה ובטיפוסים המיוחדים שבה, כגון: "המגיד מקעלם", ידוע לתהילה כאחד הדרשנים הגדולים; הצדיק ר' לייב חסיד, אגודות רבות נרקמו סביב אישיותו; רבי זליק"ל תרשיש, מתהלך בסימטאותיה מוכתר בטלית ובתפילין; ר' מנדה "בעל הפאה", ועוד.

על רבניה הנודעים נמנו: הגאונים ר' אליעזר גוטמן, ר' אליקים גציל הלוי הורביץ וחתנו ר' יצחק הורביץ, ר' אליעזר גורדון, ר' צבי יעקב אופנהיים ורבה האחרון ר' קלמן ביינושביץ הי"ד.

קעלם מצויינת היתה גם בשכיות־החמדה שבה. בבית המדרש התנוסס שטן־קיר מלאכת מחשבת: על לוח־השטן נחרתו באותיות מרובעות, השנה, החודש, היום והמעמדות ומחוגיו כוונו בדייקנות והצביעו על כל תאריך במועדו. בבית הכנסת העתיק שלה, הצטיין ביופי ארון הקודש — יקר המציאות, מעשה ידי האמן יעקב בן שלמה מראסיין.

שרידי קעלם מספרים על מות־קדושים של הקהילה: בדרכם האחרונה ל"חצר גרוסבסקי", ששם מצאו את קיצם האיום, צעדה עדה קדושה זו לקראת המוות לקול שירה וזמרה מתוך דבקות: "אדון עולם" ו"אשרינו מה טוב חלקנו".

קורשאן, עיירה במחוז, סמוכות לה העיירות גרוזד, שוקיאן ולוקניק, קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאתיים וחמישים משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה משפחות. רבים מיהודי המקום היגרו לדרום־אפריקה, אמריקה וארץ־ישראל.

הגאון ר' רפאל שפירא ז"ל שימש ברבנותה.

שוקיאן, עיירה קטנה רחוקה משאבלי כ־33 קילומטר. בשכנותה: וורנה, קלם, לוקניק וקורשאן. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כמאה ושלושים משפחות וקודם השואה כשבעים משפחה. בבית הספר העברי שבה התחנכו כ־45 ילד.

בית הכנסת בשוקיאן הוא אחד מבתי הכנסיות העתיקים ביותר בליטא.

העיר שאבלי

שאבלי

רחבת השוק בזאגר החדשה ; מחזו שאבלי

בית־הכנסת בשוקיאן, אחד העתיקים בליטא כולה

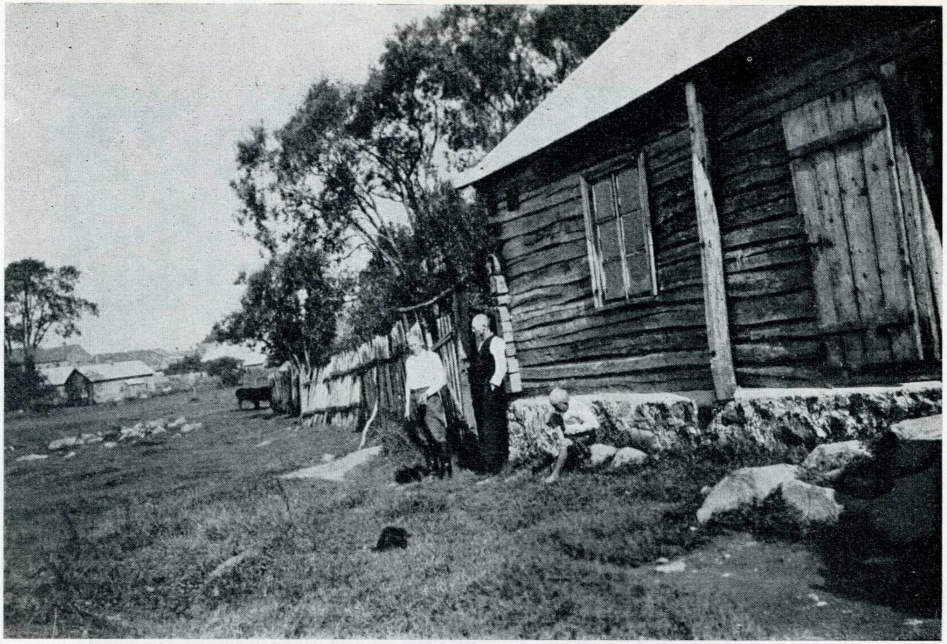
זקנה בסימטת בית־הכנסת

הרחוב הראשי בגרוזד

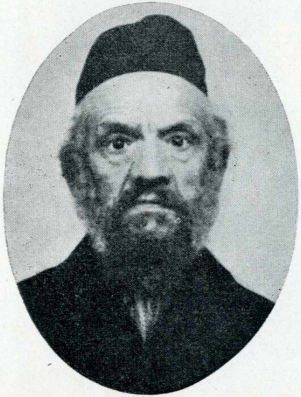

"סוף כל אדם". בית העלמין בגרוזד. בקצה השמאלי:
גבאי ה"חברא קדישא"

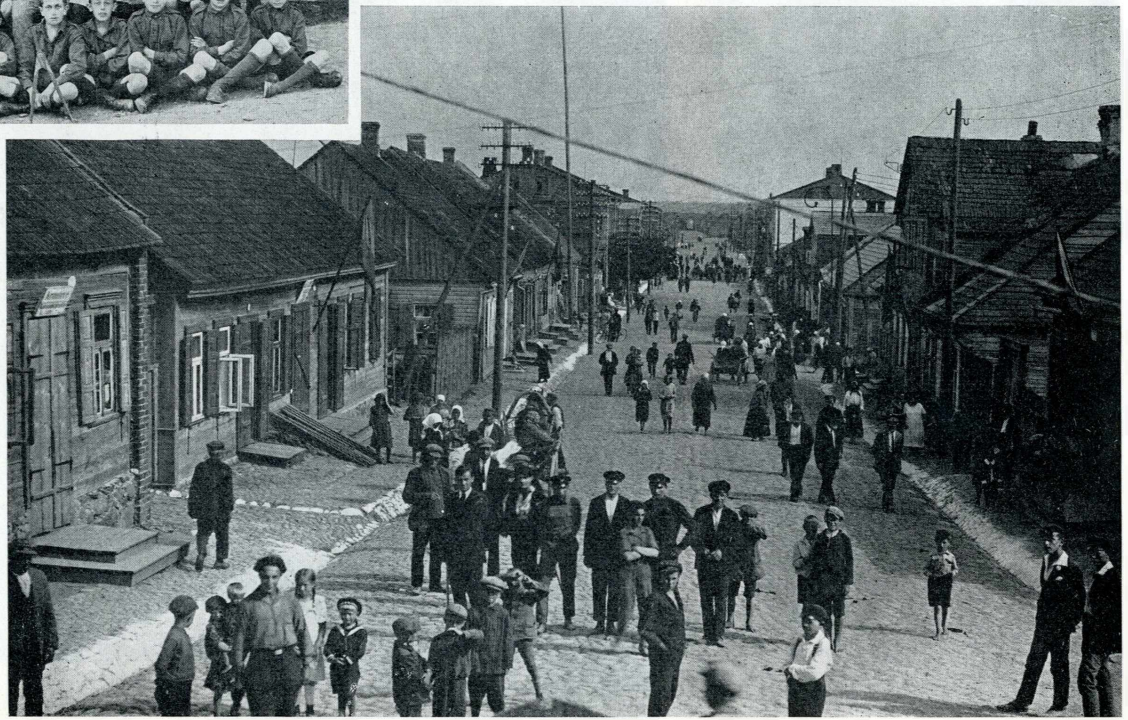
ליגום. בית יהודי בקצה העיירה

הרב רבי מרדכי יצחק אייזיק רבינוביץ
רבה של ליגום, סאלאנט וממל

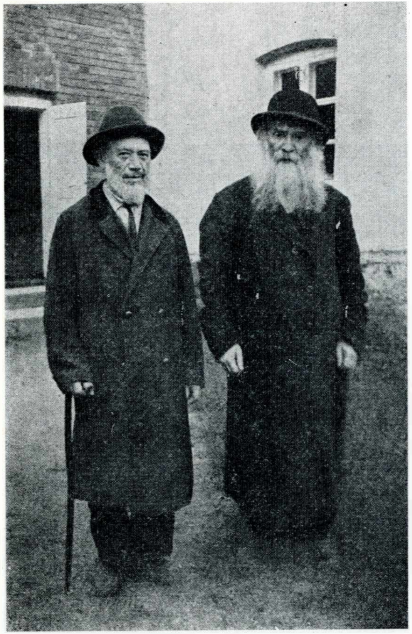
בית ספר עממי בקורשאן

מראה העיירה קורשאן

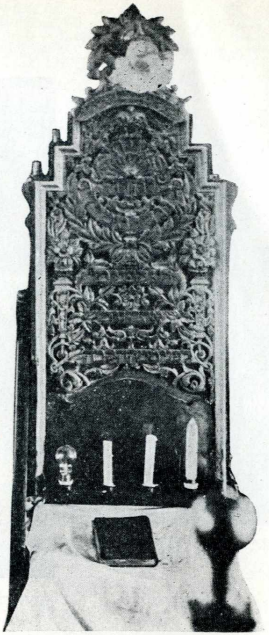
קהילת זיימל מחכה לקבלת פני נשיא ליטא

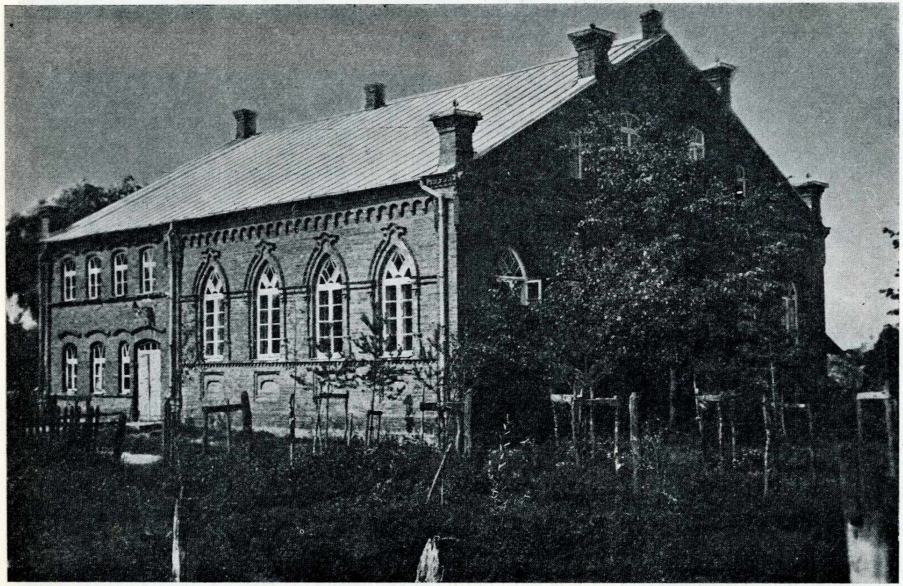
משולחים של קופת רבי מאיר בעל הנס בארץ־ישראל
מבקרים בזיימל

"שבת לאחר החמין". אנשי זיימל במנוחתם

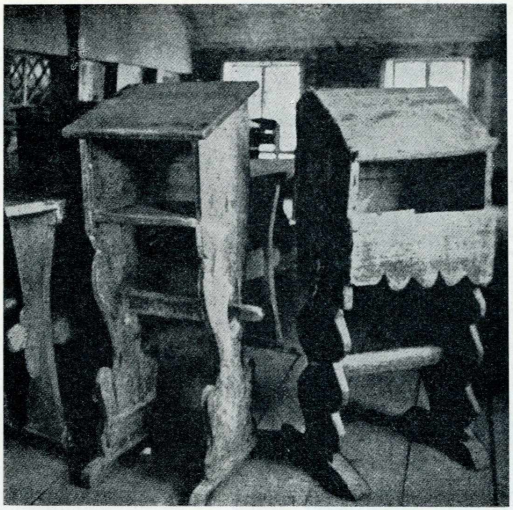
לוח־עץ מקושט לפני "העמוד"
בבית־המדרש בלינקובה

בבית־המדרש בלינקובה

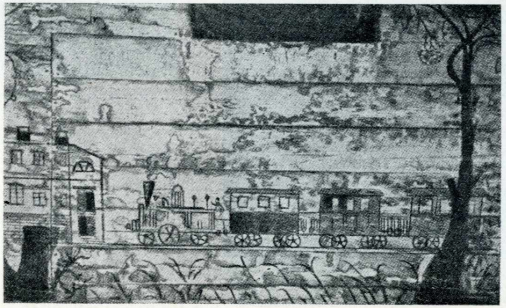
אריה שאג מי לא ירא?

"שטנדרים" ללימוד־תורה

הלויתן מקיף את העולם
מציורי הקירות של בית הכנסת בפאקראי

הרכבת לארץ־החלומות

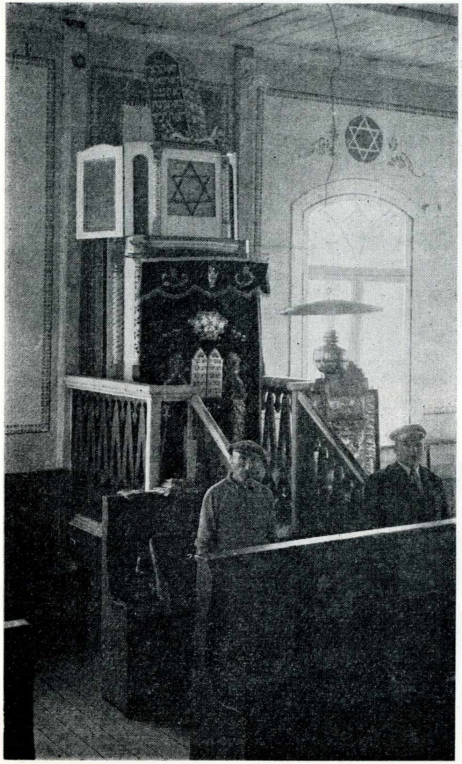
"בני יישוב", יהודי כפר פמושה ליד לינקובה

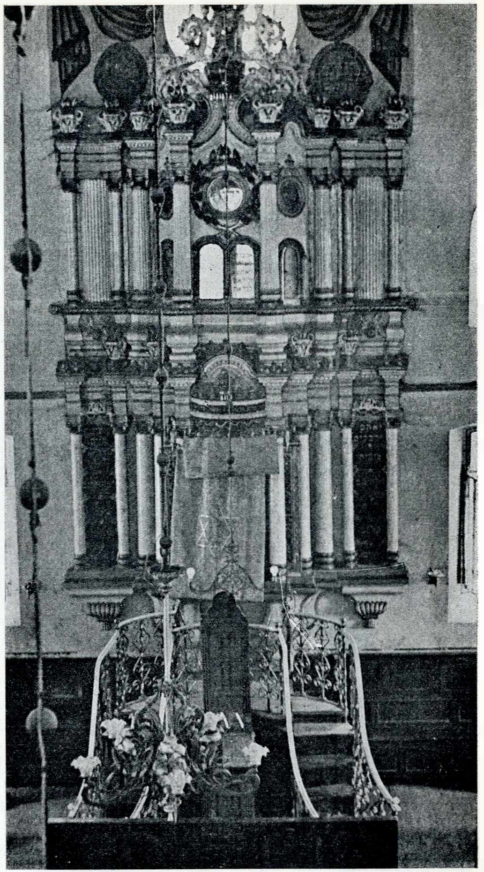
רוכלת זקנה מחממת ידיה
על סיר גחלים

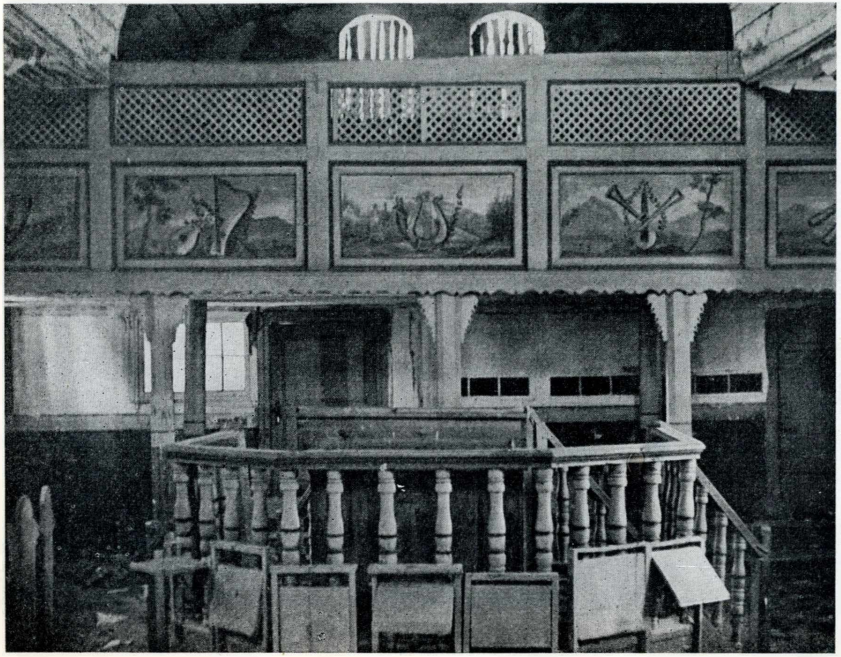
המורים והתלמידים בבית־הספר העברי בגרוזד

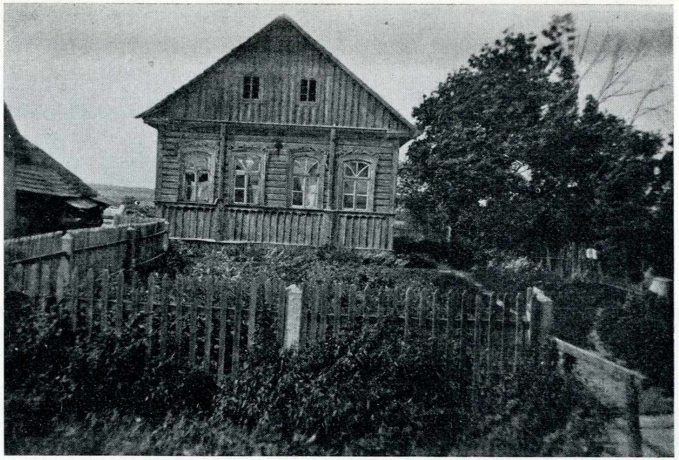
ליד ארון־הקודש בבית־המדרש בגרוזד

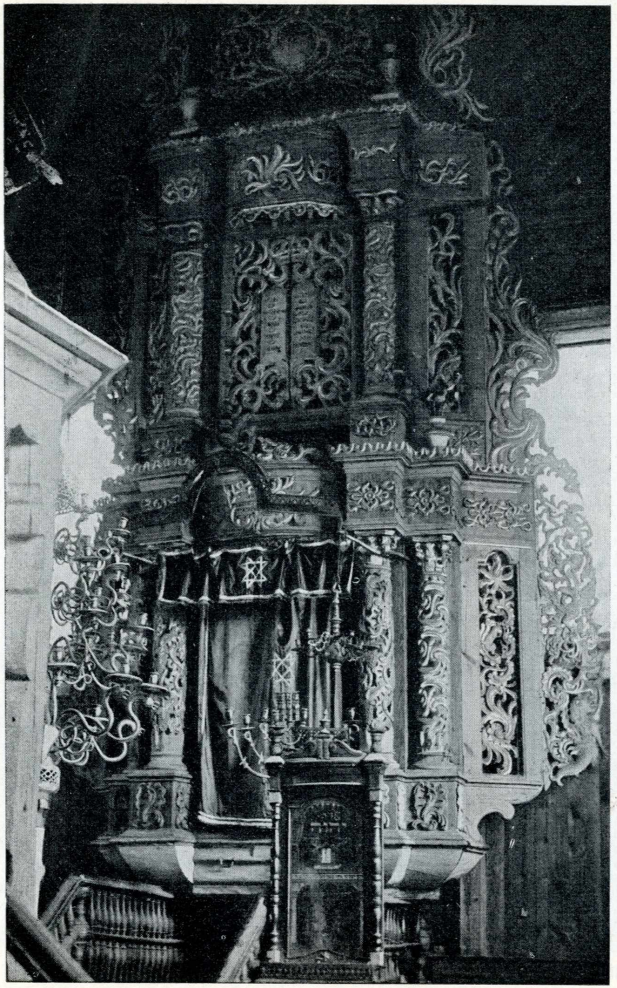
ארון הקודש בזאגר החדשה

בית־הכנסת בזאגר הישנה

בית המדרש בבאזיליאן

קעלם. ארון הקודש בבית הכנסת הישן

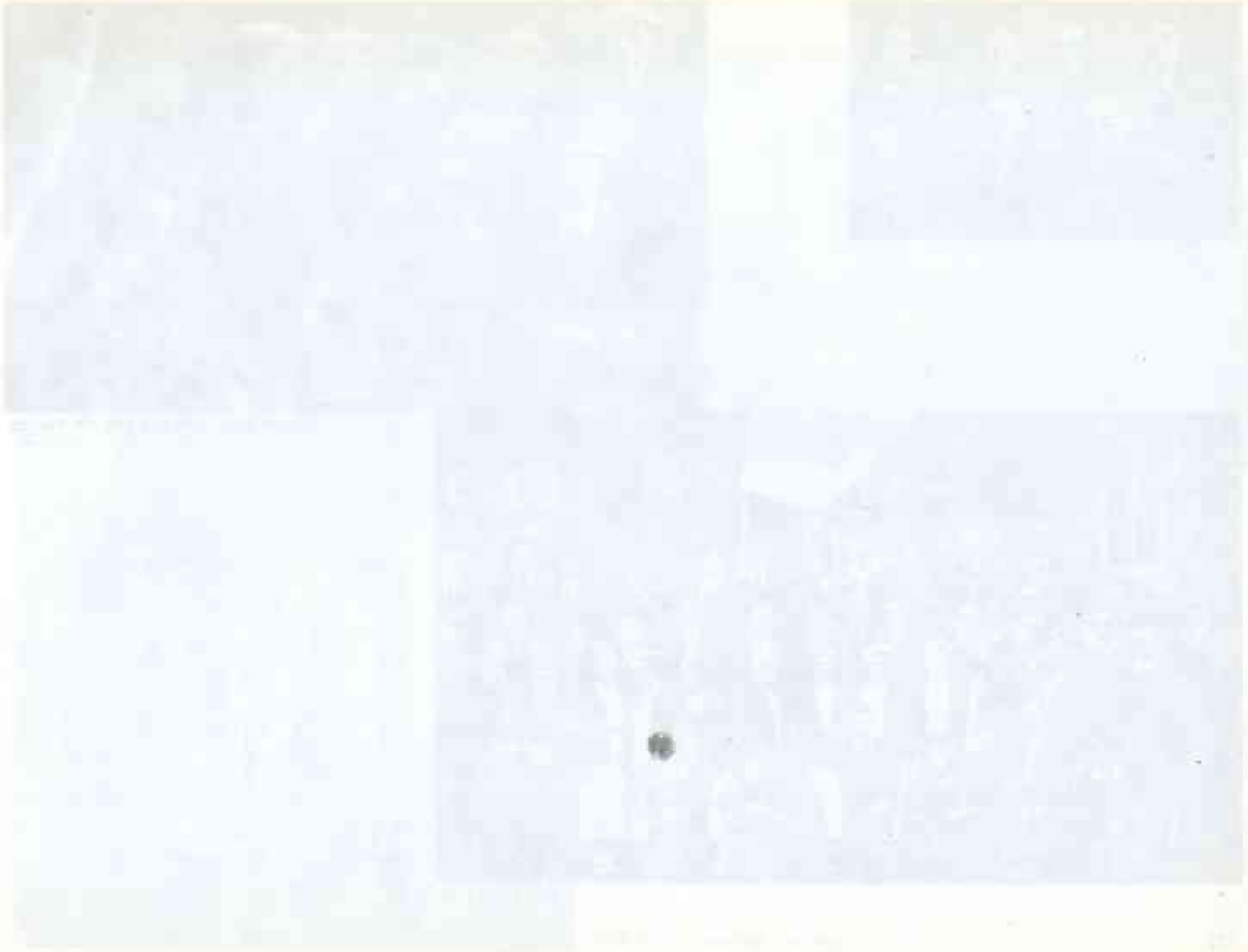
בני זאגר

בני זאגר ישן. חלק מהם היגר לדרום־אפריקה

זאגר. קבוצת "מכבי"

מחוז שאקי

שאקי, עיר מחוז, קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשלוש מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאה וחמישים משפחה.

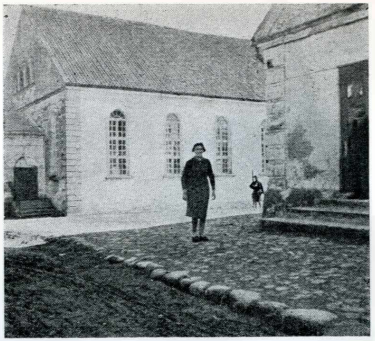
גרישקובודה, עיירה קטנה רחוקה חמשה־עשר קילומטר מעיר־המחוז שאקי. קודם מלחמת העולם הראשונה חיו בה כשלושים משפחות יהודיות וקודם השואה שמונה משפחות.

ניישטאט, עיירה במחוז שאקי, סמוכה לגבול גרמניה. העיירות הקרובות לה: פילבישאק, וילקובישק וקיברט. קודם מלחמת העולם הראשונה ישבו בה כארבע מאות משפחות יהודיות וקודם השואה כמאתים משפחה.

העיירה חדורה היתה רוח השכלה שנשבה מאשכנז הקרובה. היא היתה שוקקת חיים ומסחר. קיימה יחסי מסחר מפותחים עם גרמניה ובה היו בתי־תרושת לתעשיית פשתן. כמו כן היו בה כמה עשרות משפחות שעסקו בחקלאות ולהם שדות בסביבה.

מוסדותיה: תלמוד תורה, בית־ספר עממי, ספרייה, באנק יהודי־עממי ואירגונים ציוניים מרבי־פעולה. משך שנים מספר התקיים בה גימנסיון עברי. רבני המקום: הרב ר' אליעזר ראגין, מחבר הספרים "ילקוט אליעזר" ו"שיח יצחק", והרב ר' נחמיה זארמאן, מחבר "דברי חיים".

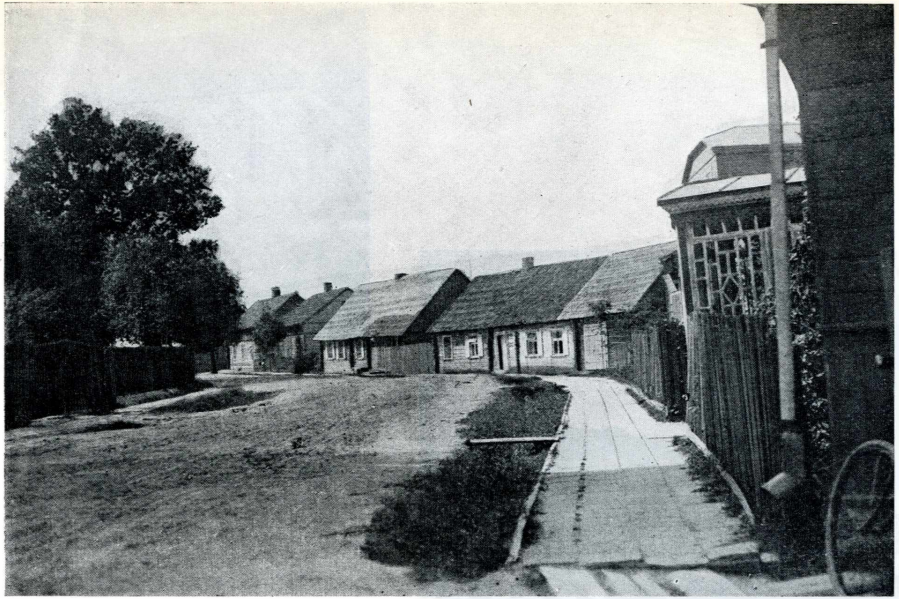
ביולי 1941 הובאו כל הגברים היהודיים לבין העלמין וגרצחו. כעבור שלושה חדשים, בספטמבר 1941, הוצאו הנשים והילדים ליער הסמוך והושמדו.

ליד בית־הכנסת בניישטאט

בניישטאט ניכרת השפעת השכנות הגרמנית

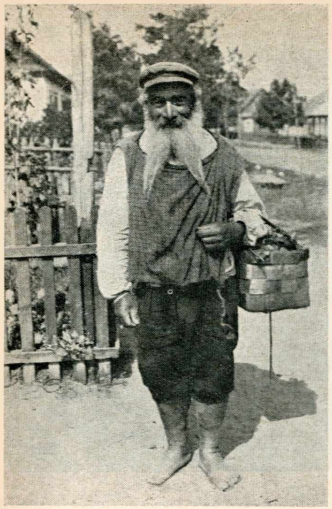
רחוב בגרושקובורה. מחוז שאקי

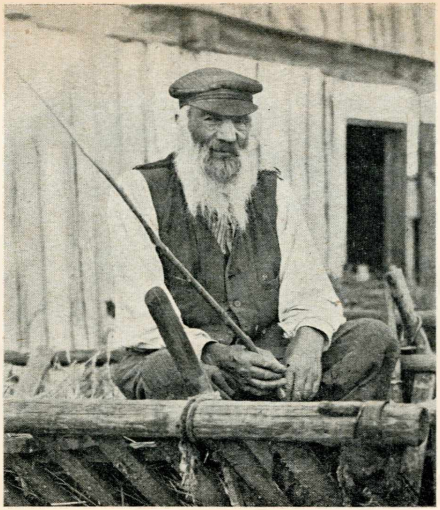
נבאי צדקה בשאקי מאסף חלית לחלקם לעניים

המקום על יושביו

נוף וטיפוסים

דיג

בעל עגלה

מוכר ספרים

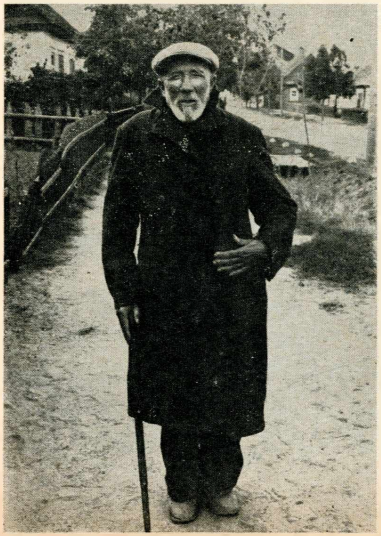
שואב מים

בצאת השבת

שמש בית־המדרש

"הזורד" בעירה

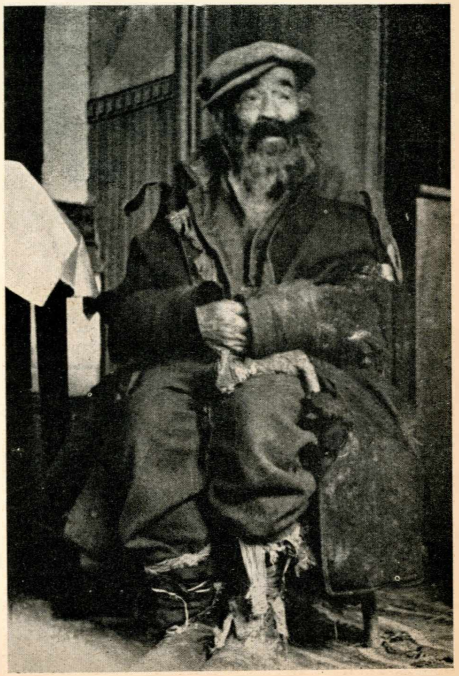
שייע חרש הברזל מפרזל פרסה

מנקה ארובות

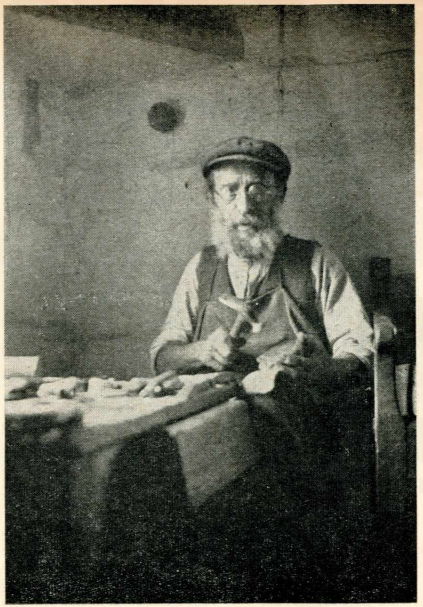
בעלי עגלות

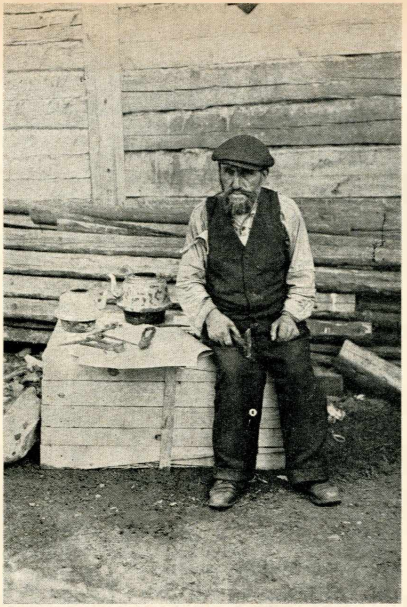
מאחורי התנור בבית־המדרש

"קאטרינטשיק" ומוכר "הגרלות"

הסנדלר

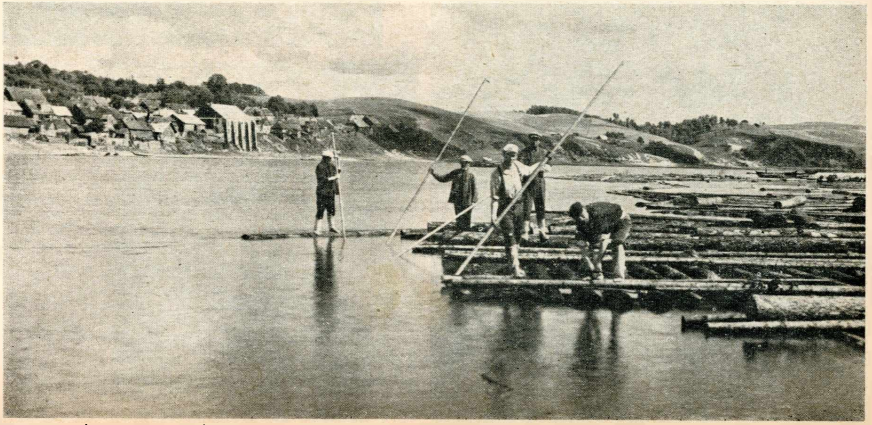
הפחח

חייל יהודי

נוודים

משיטי רפסודות על פני הנימאן על יד יאנובה

נוף בליטא

נוף בליטא

חכמי ליטא

ציונים לתולדות חייהם ורשימת ספריהם

מאת

נפתלי בן־מנחם

רשימה זו של הכמי ליטא אינה שלימה; היא אינה כוללת אלא אותם החכמים שנזכרו בספר ומהווה למעשה מפתח ל"יהדות ליטא, תמונות וציונים". השתדלתי לאסוף פרטים ביוגראפיים ממקורות נאמנים. אך יש וויתרתי על תאריכים כשהטלתי בהם ספק כלשהו. רוב הספרים שנרשמו ראיתי בעיניי ואלה שלא ראיתי נרשמו על־פי מקורות ביבליוגראפיים שונים. לא קל היה לאסוף פרטים ביבליוגראפיים אלה, אבל דומה שכדאי היה להשקיע עמל כדי להציל מתהום־הנשייה פרטים מדוייקים על חכמים וספרים. הספרים נרשמו לפי סדר הופעתם, אך אם ספר נדפס בכמה חלקים ולא בשנה אחת, לא הפרדתי בין הדבקים. על גדולי ישראל כמו הגאון מווילנא, ר' ישראל מסאלאנט, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הסתפקתי בציונים קצרים על תולדות חייהם ושלחתי את הקורא לעיין בספר מקיף עליהם.

אבא החסיד מקראז : עמוד 145

בטעות יוחסו לו כאן שני ספרים, "זכרון אברהם" ו"מחזה אברהם" וגם "הרבה חיבורים אחרים שנשארו אחריו בכתב־יד". הספרים וכתבי־היד הם של ר' אברהם אבלי רוזאנוס. עיין להלן בערכו. ועיין: ד. מ. ליפמאן, לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה, קידאן תרצ"ד, עמ' 176.

אברהם אבלי מפאסוואל (פאסוואלער) ב"ר אברהם שלמה : 23

אחד הרבנים החשובים ביותר בליטא. נפטר ביום יג בח' מנחם־אב תקצ"ו, בן שבעים ושתים. תחילה שימש רבה של פאסוואל ואחר־כך נתמנה ראש בית דין בווילנא (תקס"ב—תקצ"ו).

כשנתמוטטה, בשנת תקפ"ב, קופת רבי מאיר בעל הנס נכנס ר' אברהם אבלי בעובי הקורה ועשה חיזוק לקופה זו בכרוזיו.

לא כתב ספרים, אבל תורתו משוקעת בספרים של אחרים. עיין למשל: ר' שמעון זרחי, נחלת שמעון, ווילנא תרנ"ו, תשובותיו: סי' כג, עמ' 44; סי' לא, עמ' 73—75; סי' נט, עמ' 128—129. — ר' יעקב בענדעטמאן, זכרון יעקב, ווילנא תרל"ד, סי' כב, דף כב, א. — ר' שמואל הלוי ב"ר יוסף סג"ל, שו"ת בגדי ישע, ווילנא תר"ד, אבן העזר, דף ג, א, סי' ב.

כן ידועות הסכמותיו על כמה ספרים: מנחה בלולה, מאת ר' שמעון ב"ר דוד בער מסלאנימא, ווילנא והוראדנא תקצ"ב, הסכמה מיום י"א מנחם־אב תקצ"א; יהגה חכמה, מאת ר' דוב בער ב"ר קיים קדש, ווילנא והוראדנא תקצ"ו, הסכמה מיום כו בכסלו תקפ"ו; נתיבות עולם, מאת ר' צבי הירש קאצינעלינבוגין, ווילנא תרי"ט.

וידועות הסכמותיו על ספרי משכילים: גלות הארץ החדשה, מאת ר' מרדכי אהרן גינצבורג, חלק ראשון, ווילנא תקפ"ג; תעודה בישראל, מאת ריב"ל, ווילנא והוראדנא תקפ"ח.

ועיין תשובת ר' עקיבא איגר אליו בתשובות רבי עקיבא איגר, סי' ב.

אברך, זאב וואלף ב"ר יצחק אייזיק : 73

נולד בשנת תר"ה בפלונגיאן ונפטר ביום יג במרחשון תרפ"ב. בשנת תרל"ג נתמנה מורה־צדק בפיקעלין. בשנת תרל"ה נתמנה ראש ישיבה בשאד (זאמוט) ובשנת תרמ"ה נתמנה רב בעיר מאזייק (מוראוויאווה). חיבר:

ספר רביד הזהב כולל שאלות ותשובות על ארבעה חלקי שלחן ערוך מאתי זאב וואלף בהרב מו"ה יצחק אייזיק ז"ל אברך החונה בק"ק מאזייק יע"א ומלפנים ר"מ בק"ק שאד ובק"ק פיקעלין... ווארשה תרנ"ח. על הספר באו הסכמותיהם של: רידב"ז, סלוצק יג בניסן תרנ"ו; ר' אליעזר גארדאן, טעלז טז בסיון תרנ"ו; ר' צבי הירש ראבינאוויטש, קאונא כב בשבט תרנ"ז; ר' משה דאנושעווסקי, סלאבאדקא כב בשבט תרנ"ז; ר' חיים סאלאוויי־ציק, בריסק דליטא כב למב"י תרנ"ז. בהקדמה לספר מספר המחבר: "כל ימי גדלתי בין חכמים ונבונים והייתי מתאבק בעפר רגלי גדולי ארץ ומצוקי תבל ויצקתי מים ע"י גאוני עולם מדור העבר... ועוד זאת כי מיום עמדי על דעתי וברשות עצמי זכני ד' להרביץ תורה ברבים, ושתים עשרה שנה נהלתי ישיבה גדולה — שתי שנים בעיר פיקעלין, ועשר שנים בעיר שאד במדינת זאמוט... כי אז נמצאו בישיבתי בחורים נבונים גדולי תורה ואנשי מדע, ובחב־רתם הלכתי ארוכות וקצרות בעדן גם אלהים... אך לא לעולם חסן ואדם ביקר בל ילין, כי מצוקי הזמן ופגעי התבל פגעו בי ויטלטלוני טלטלה גבר — ואז הוכרחתי למרות חפצי לעזוב את הישיבה מחמל נפשי וחמדת לבבי אשר ברב עמל ותלאה טפחתיה ורביתיה והעמדתיה על בסיס נכון ולקבל עלי משרת הרבנות בעיר המרכולת הצעירה, היא עיר מאזייק אשר אנשיה אם כי המה מעט בכמות אך רב באיכות, כי כמעט כלם המה גדולי תורה אנשי מדע ומשכילים על דבר אמת".

פירסם גם חידושי תורה ב"שערי תורה", חלק ו, קונטרס ח, עמ' 118—123; דין נביאים וכתובים לענין פסול דחק תוכות וחיוב כתיבה לשמה כל השמות שאינן נמחקין.

אגולניק, יצחק : 23

רבה האחרון של פאסוואל. נולד בשנת תרנ"ה בקאמיי, בשנת תרפ"ה נתמנה רב בפאסוואל והוצא להורג ביום ג מנחם־אב תש"א (27.8.1941) יחד עם בני קהילתו.

פירסם חידושי־תורה בירחון "כנסת ישראל" שיצא על־ידי תלמידי ישיבת סלבודקה ; בענין אשו משום חציו (אדר־א תרח"ץ) ; בענין נזירות שמשון (שם, שנה ב, מנחם־אב תרצ"ט) ; גרגרים קצרים (שנה ג, מרחשון ת"ש).

אהרן, "דער לאטעווער" : 37

רבה האחרון של ווירבאלן (וורז'בולובה). הוצא להורג על־ידי הנאצים.

אטלאס, מאיר : 137, 161

נולד בשנת תר"ח בעיר בייסגולא. בשנת תרמ"א ייסד את הישיבה הגדולה בטעלז ושימש בה ראש־ישיבה. אחר־כך שימש ברבנות בכמה ערים : סאלאנט, ליבוי, קובריז ושאבלי (תרס"ו—תרפ"ו). בשנת תרס"ח נשלח אליו כתב־רבנות מירושלים, אך משום מה לא עלה בידו לבוא ארצה. נפטר בשאבלי ביום יב בשבט תרפ"ו.

איטעלסאהן, חנוך הענאך ב"ר אליעזר : 104

בן ר' אליעזר פרחינער, ווילקוביסק (נפטר בדוויג בשנת תרט"ו), בן ר' חנוך הענאך, רבן של קאלוואריע וזבלודובה, בן היסו"ד מווילנא. חתנו של ר' חיים יעקב סלוצקי מווילנא. הכיניו איטעלסאהן יסודו בשם אמו אי ט א, בת ר' מרדכי מרגליות, שהיתה בקיאה בדיני חנ"ה (חלה, נידה, הדלקת הנר) לכל פר־טיהם ודקדוקיהם. מרבני וויליאמפול־סלובודקה. בשנת תקפ"ח חתם על תקנה בפנקס החברה קדישא בסלובודקה. בשנת תקצ"ה נתן הסכמה על "מדרש כונן והוא בריית'א דמעשה בראשית, ענף הראשון מן נ ט ע י נ ע מ נ י ם", שהו־ציא חותנו ר' חיים יעקב סלוצקי, ווילנא תקצ"ו.

אייזנשטאט, אברהם צבי הירש ב"ר יעקב : 1

נולד בביאליסטוק בשנת תקע"ג ונפטר בקניגסברג ביום ג באלול תרכ"ח. בשנת תקצ"ו נתמנה רב בברעסטאוויץ (פלך הוראדנא) ומשנת תרט"ו (1856) ואילך שימש רב באוטיאן. בשנת תרכ"ח נסע לקניגסברג לשם ריפוי ונפטר שם.

ספריו

שלחן ערוך מטור יורה דעה... ואלה מוסיף על הראשונים שני ביאורים חד־שים : האחד נקרא בשם פ ת ח י ת ש ו ב ה, והוא פתח גדול לידע כל הדינים המחודשים הנמצאים בספרי שאלות ותשובות ראשונים ואחרונים, כל דבר במקו־מו הראוי לו בטעמו ונימוקו, והערות נכונות בכמה מקומות... והשני זה שמו נאה לו נ ח ל ת צ ב י יבואר בו חידושים וביאורים בדברי רבותינו האחרונים ז"ל... גם הגהות ותיקונים טובים בבאר היטב... כל אלה ידי עשתה בעזה"י

א ב ר ה ם צ ב י ה י ר ש באמ"ו הרב מהר"ר יעקב אייזנשטאט נ"י מביאליס־טאק. חלק ראשון, ווילנא. בדפוס המחוקק ה"ה מוהר"ר בנימין במוהר"ר דוד ארי' סג"ל. בשנת חובר חבורים מחוכם [=תקצ"ו] לפ"ק. 4°, [3], 194, 205 דף.

על הספר באו הסכמותיהם של : ר' ארי' ליב מבית קצנאלנפויגין, בריסק דליטא ב באייר תקצ"ו ; ר' אברהם אבלי ב"ר שלמה, ווילנא תקצ"ד ; ר' אליהו ב"ר יעקב, סלאבאדקי ו באלול תקצ"ה ; ר' דוב בעריש אשכנזי, סלאבימא טז בתמוז תקצ"ה ; ר' בנימין החונה פה בהורודנא, טו בטבת [תקצ"ו].

הקדמתו של המחבר נכתבה ביום יב בתמוז תקצ"ב.

על אבן העזר : [יש אומרים, שנדפס עוד בשנת תרי"ז או תרי"ט בווילנא] ; יוהאניסבורג [תרכ"א]. 276, 316 דף ; לעמבערג תרל"ו, אברהם יוסף מדפיס ; שם, פעסיל באלאבאן, תרל"ו ; ווילנא תרל"ט. 8°.

על חשן משפט : ווילנא תרל"ה. 8°. 4, 614 דף. — לעמבערג, פעסיל באלאבאן, תרמ"ב [יש אומרים, שנדפס בפעם הראשונה בווילנא תרל"ב].

"פתחי תשובה" ו"נחלת צבי" נדפסים והולכים במהדורות שונות של ספרי השולחן ערוך ונתחבבו על מורי ההוראה.

מהדורות שונות של "פתחי תשובה" ו"נחלת צבי" על יורה דעה בתוך השולחן הערוך : זיטאמיר תרט"ו ; שטעטטין תרכ"ד ; לעמבערג, אברהם יצחק מענקיש, תרכ"ה ; זיטאמיר תרכ"ו ; לעמבערג תר"ל ; ווילנא תרל"א. 8°. 4, 438, 1 דף ; לעמבערג תרל"ו, פעסיל באלאבאן ; ווילנא תרנ"ג ; מונקאטש תרס"ג—תרס"ד ; בראטיסלאווא [= פרשבורג]־גאלאנטא תרפ"א.

כן יש לציין :

דרכי תשובה על שו"ע, יו"ד הלכות שחיטה וטריפות... ועם... פתחי תשובה ונחלת צבי מהרב הגאון מוהר"ר צבי הירש אייזנשטאדט ז"ל... חלק ראשון, הלכות שחיטה, ווילנא... תרנ"ג ; חלק שני, הלכות טריפות, ווילנא תרנ"ג ; חלק שלישי, מונקאטש תרס"ג (מהלכות מתנות כהונה עד ה' תולעים) ; חלק רביעי, בשר בחלב ותערובות, מונקאטש תרס"ד ; חלק חמישי... ; חלק ששי, הלכות מקואות, מונקאטש תרצ"ד.

ס ד ר ג י ט י ן ו ח ל י צ ה מהרב מו"ה מיכל ז"ל מק"ק קראקא עם פ ת ח י ת ש ו ב ה הכולל באור רחב לבאר את דברי הספר ולהראות מקור מוצאם בשו"ע וגדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים, ועוד דינים חדשים להלכה ולמעשה, אשר חדשו גאוני דור ודור בתשובותיהם. מאת הרב הגאון המפורסם מו"ה אברהם צבי הירש זצ"ל אייזינשטאט... ווילנא בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם שנת תרמ"ד לפ"ק... 1884. 8°.

שתי מהדורות קודמות : ווילנא תרכ"ג. 146 עמ' ; שם תרל"ה. 8°. 48 דף.

אייזנשטאט, אברהם צבי ב"ר בנימין: 1

נכדו של ר' אברהם צבי הירש. נפטר בשנת תרצ"ט.

אייזנשטאט, בנימין ב"ר אברהם צבי: 1

נולד בברעסטאוויץ בשנת תקצ"ח, בערך. חתנו של ר' אהרן זעליג ציוני. לאחר מות אביו (תרכ"ח) מלא את מקומו באוטיאן.

אלחנן (הפרוש): 37

מרבני ווילקוביסק.

אליהו, הגאון מווילנא, ב"ר שלמה זלמן: 15, 79, 103

נולד ביום טו בניסן ת"פ בעיר סעלץ הסמוכה לבריסק ונפטר ביום יט בתשרי תקנ"ח (תאמי צביה).

ביוגראפיה מפורטת: הרב י"ל הכהן מימון, תולדות הגר"א עם תוספות מספרי הגר"א, מהדורה שנייה, ירושלים תשט"ז.

ועיין גם: ישראל יעקב דינסטג, רבנו אליהו מווילנא (רשימה ביבליוגרפית) — תלפיות, שנה ד (תש"ט), חוברת א-ב, עמ' 269—356. — נ' בן-מנחם, הערות לרשימה הביבליוגרפית על הגר"א — שם, חוברת ג-ד (תש"י), עמ' 861—862.

אליהו (אלינקי) ראגאלער ב"ר יעקב: 103, 104

נולד בשנת תקנ"ד בנישטוט [עיר חדש] — סוגינדט, מחוז טאוריג, ונפטר בקאליש ביום ב במרחשון תר"י. אמרו עליו, שחזר בחייו הקצרים (נפטר בשנת החמישים והחמש לימי חייו) למעלה מארבע מאות פעם על הש"ס. שימש ברבנות בשאד, בראגאלי (תקפ"א—תקפ"ד), בוויליאמפול (תקפ"ד—ת"ר) ובקאליש (ת"ר—תר"י). חיבר:

ספר יד אליהו חלק הפסקים; כולל מאה ועשרים תשובות הלכה למעשה וחקירות וספיקות לדינא בעיון רב ועמוק ונלוה בסופו גם ספר הכלים בעניני הש"ס עפ"י א"ב מאת הרב הגאון הגדול האמתי, המפורסם בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים, חסיד ועניו, נר ישראל והדרו, חריף ובקי בחדרי תורה בנגלה ובנסתר, הכל בפלפול אמתי וסברא ישרה, מאור הגולה, איש אלהים קדוש מרן אליהו נ"ע, שהיה אב"ד ור"מ דק"ק קאליש יע"א, המכונה בשם רבי אליהו ראגאלער, בן הרב הגדול המפורסם בתורה וביראה, חריף ובקי חסיד ועניו מוהר"ר יעקב זצ"ל, מק"ק עיר חדש סוגינדט יע"א במדינת זאמוט. נסדר והיכן לדפוס תחת השגחת הרב הגאון הגדול המפורסם החכם הכולל מוהר"ר יהונתן עליאשבערג זצ"ל הגאב"ד דק"ק וואלקאוויסק, בהשתדלות הרב הגדול וכו' מוהר"ר דובער הלוי לעוויטין נ"י מפראפאיסק פלך מאהילוב חתן הגה"ח המחבר. והובא לדפוס על ידי, אליעזר בריל... חתן הגאון הגדול צי"ע מופת הדור מו"ה יהושע זצוקללה"ה הגאב"ד דק"ק ניעשוויעז בן הגה"ח המחבר. חלק ראשון. וואַרשא, בדפוס ר' מאיר יחיאל האלטער נ"י ושות' פו... שנת... [תר"ס] לפ"ק... 1900. 2°. [4], 150, 42 עמוד.

ספר יד אליהו חלק הכתבים; חדושים בסוגיות הש"ס עפ"י סדר א"ב מאת... חלק שני. וואַרשא... [תר"ס] לפ"ק... 1900. 2°. 172 עמוד.

בראש החלק הראשון באה "צוואת הגאון המחבר".

רבים מחידושיו שקועים בספרים של אחרים. עיין, למשל: אילנא דחייא, מאת ר' גרשון תנחום, על הטור והשו"ע א"ח, האלברשטאטט כת"ר. אילנא דחייא והוא חבור השני, ווילנא תרכ"ה. אילנא דחייא והוא חבור השלישי, ווילנא תרכ"ה; עיטור סופרים, חלק ראשון, שהוציא הרב א"י הכהן קוק ז"ל, ווילנא תרח"ם, עמ' 26—30 (אור הדר, שאלה זו שמעתי בשם הגאון ר' אלי' ז"ל מקאליש); מעין חיים, מאת ר' דוב בער ב"ר זאב וואלף מסרעדניק, חלק א, ווילנא תרל"ד, תוצאה שניה עם הוספות, דף כה, א; זכרון שמואל, מאת ר' שמואל לעווינסאהן, ווילנא תרמ"ה, בסוף (חידוש אחד אשר שמענו מהרב הגאון רבי אלי' הנקרא רבי אלי' ראגאליר הרב הגאון דקאליש), ועוד.

ב"כנסת הגדולה" של ר' יצחק סובאלסקי, ספר ד, וואַרשא תרנ"א, עמ' 133, מובאות "פנינים יקרים מהגאון האביר החסיד קדוש ה' מכובד מרן אליהו ראגאליר זצ"ל אב"ד דקאליש" שהועתקו "אות באות מגוף כי"ק" בעניני תפילה.

אלכסנדר: 137

מרבני דראביאן (דארביאן).

אלעזרסאן, אברהם: 15, 20

מרבני בוטרימאנץ (באלטרימאנץ). בפנים (עמ' 15) בטעות: ר' אברהם אלדערסאן.

אלקס, אלחנן, ד"ר: 116

חבר מועצת הזקנים בגיטו קובנה.

אלשוואנג, משה ב"ר נחום: 45

משגיח בישיבת טעלז. נולד בשנת תרס"ב בלוקניק, פלך קובנה, והוצא להורג ביום כ בתמוז תש"א בטעלז.

אסאווסקי (אסבסקי), זלמן שלמה: 104

רבה האחרון של וויליאמפול-סלובודקה. נולד בשנת תרמ"ה בפינסק, שימש תחילה רב בקופיאנסק (רוסיה). הוצא להורג ביום כח בסיון תש"א יחד עם בנו, ר' יהודה, לייב גארפונקל מספר, שגופת הרב נמצאה ערופת-ראש (ליטע,

עמ׳ 1681). עיין חידושי תורה ממנו (בדין כחו כגופו) ב״כנסת ישראל״ של תלמידי ישיבת סלבודקה, שבט תרח״ץ, עמ׳ 16—17; סיון תרח״ץ (משיחותיו של הסבא); ניסן־אייר־סיון תרצ״ט (עומק הלב).

אפענהיים, צבי יעקב: 162

נולד בשנת תרי״ד (1854) בעיירה יאקובאווע. תלמידם של ר׳ לוי שפירא, טרי־שיק, ור׳ יוסף ראזין, טעלז. בנו, ר׳ שמואל בנדט, מספר, ש״בהיותו עוד צעיר לימים נתפרסם לגאון אדיר ונלקח אחר כבוד לראש ישיבה בבית ״התלמוד תורה הגדולה״ בקעלם וגם אחר־כך כשנעתקה מסבות שונות הישיבה ההיא לגרובין״. משם שב אל נווהו בטעלז והניח היסוד (תרל״ה) לישיבה. עם יציאתו של ר׳ אליעזר גארדאן מקעלם (תרמ״ג) לטעלז נתמנה ר׳ צבי יעקב במקומו והוא עדיין צעיר בן עשרים ותשע. ארבעים ושלוש שנה שימש רב בקעלם. נפטר ביום כז בשבט תרפ״ו.

לאחר פטירתו יצא ספרו:

צ ב י ג א ו ן י ע ק ב; שאלות ותשובות, חדושים וביאורים בסוגיות הש״ס והפוסקים, מאת כבוד אדמו״ר הגאון הגדול האמיתי שר התורה ואוצר היראה ארי שבחבורה צי״ע הצבי ישראל וגאון יעקב כקש״ת מוהר״ר צבי יעקב אפענהיים זצוק״ל האבד״ק קעלם. ריגא תרפ״ט. °2, 4, 184 עמוד.

אפשטיין, משה מרדכי ב״ר צבי חיים: 104

נולד ביום כ באדר תרכ״ו (1866) בבאקשט (פלך ווילנא) ונפטר בירושלים ביום י בכסלו תרצ״ד (1933).

פרטים ביוגראפיים: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק ראשון, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 175—180.

ס פ ר י ו

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י כולל חידושים וביאורים על סוגיות מסכתא ב ב א ק מ א אשר פלפלתי עם חברים המקשיבים לקולי בגפ״ת ובדברי הפוסקים בעניני מס׳ הנ״ל, וביותר חידושים וביאורים וחילוקים בדברי הרמב״ם בהמקו־מות אשר תמהו עליו הראב״ד ושאר נושאי כליו. חובר מאתי משה מרדכי בן לא״א הרב הג׳ מו״ה צבי חיים עפשטיין שליט״א ר״מ ומו״צ דסלאבאדקא. ווארשא בדפוס ר׳ יעקב זאב אונטערהענדלער נ״י שנת תרס״א לפ״ק... 1901.

מהדורה שנייה: ווארשא...

מהדורה שלישית: ספר לבוש מרדכי... במסכת בבא קמא... הוצאה שלי־שית. ירושלים שנת תשי״ז לפ״ק. °2. 26 עמוד, קטז דף.

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י שני כולל חידושים וביאורים על סוגיות ממסכת ב ב א מ צ י ע א... חובר מאתי משה מרדכי עפשטיין אב״ד ור״מ דהישיבה הק׳ כנסת ישראל בעיר הק׳ חברון תובב״א. בן לא״א מו״ר הרב הגאון ר׳ צבי חיים זצ״ל, רב דעיר באקשט. ירושלם שנת תרפ״ט לפ״ק. נדפס בדפוס ״העברי״ של יחיאל ורקר... °2. [2], 28 עמוד, עו, [4] דף.

מהדורה שנייה, ניו־יורק תרצ״ד.

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י שלישי כולל חידושים וביאורים על סוגיות ממסכ־תות ז ב ח י ם־מ נ ח ו ת [־מעילה] מאת רבינו הגדול הגאון האמתי מאור הגולה שר התורה ועמוד היראה אביר הרועים אשר קבץ ורבץ ועשה פעלים לתורה והעמיד תלמידים הרבה לאלפים בכל אפסי ארץ ארבעים שנה. כקש״ת מרן משה מרדכי עפשטיין זצללה״ה, שהי׳ אב״ד ור״מ בסלובודקה וישיבת חברון כנסת ישראל עיה״ק ירושלים תובב״א. ירושלם שנת תרצ״ו לפ״ק. נדפס בדפוס ״העברי״ של יחיאל י. ורקר... °2. [1], עה, [7] דף.

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י כולל חידושים וביאורים על סוגיות במסכת ב ב א ב ת ר א... ירושלם שנת תשי״ז לפ״ק. °2. [1], לז דף.

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י כולל חידושים וביאורים על סוגיות במסכת ש ב ת... ירושלם שנת תשי״ח לפ״ק. °2. [1], לג דף.

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י כולל חידושים וביאורים על סוגיות במסכת כ ת ו־ב ו ת... ירושלם שנת תשי״ח לפ״ק. °2. [2], כב דף.

ס פ ר ל ב ו ש מ ר ד כ י כולל חידושים וביאורים על סוגיות במסכת ב ב א ק מ א (מהדורא תנינא)... ירושלם שנת תשי״ח לפ״ק. °2. [1], כב, [1] דף.

ס פ ר שאלות ותשובות ל ב ו ש מ ר ד כ י כולל שו״ת בארבעה חלקי שו״ע אשר השיב לשואליו רבנו הגדול הגאון האמתי מאור הגולה שר התורה ועמוד היראה אביר הרועים אשר קבץ ורבץ ועשה פעלים לתורה והעמיד תלמידים הרבה לאלפים בכל אפסי ארץ ארבעים שנה. כקש״ת מרן משה מרדכי עפשטיין זצללה״ה שהיה אב״ד ור״מ בסלובודקה וישיבת חברון בעיה״ק ירושלים תובב״א. ירושלים שנת תש״ו לפ״ק. °2. [2], ו עמ׳, קו, [5] דף.

אקליאנסקי, אבנר: 45

ראש ישיבה ומנהל המכינה שעל־יד הישיבה בטעלז.

נולד בשנת תרמ״ה בטימקאוויץ והוצא להורג ביום כ בתמוז תש״א.

אריה, בן־ציון: 137

מדייני שקוד.

אריה לייב (המגיד) ב״ר יחזקאל פייוויל: 104

מרבני ווילימפול־סלובודקה. בן ר׳ יחזקאל פייוויל, בעל ״תולדת אדם״.

נולד בשנת תק״ן בערך (אחיו הצעיר ר׳ משה נולד בשנת תקנ״ה) ונפטר ביום ח בכסלו תרכ״ו בווילנא.

נוסח מצבתו: פ״נ הרבני המופלג הצדיק המפורסם אי״א ענף עץ אבות מגזע היחוס חו״נ שמו נודע בשערים מוהר״ר ארי׳ ליב בן הר״ר יחזקאל פיויול מגיד מווילנא נפטר בש״ט ח כסליו תרכ״ו. תנצב״ה.

ארעלאוויץ, זעליג ב״ר שלמה: 155

רבה האחרון של ראַקישאַק (ראקישקי). נולד בשנת תרנ״ח בקאַפישאַק והוצא להורג בחודש מנחם אב תש״א, יחד עם בני קהילתו. תצלומו ב״יזכור־בוך פון ראקישאק און אומגעגנט״, יאהאנעסבורג תשי״ג, עמ׳ 161.

אשר החסיד: 145

לְמדן, צדיק ומכניס אורחים בראסיין.

באטניצקי, שלמה: 79

שימש כמעט 50 שנה דיין במריאמפול. נולד בווילקוביש בשנת תרמ״ה (1885) ונפטר בניו־יורק בשנת תרצ״ח (1938).

באקשט, אהרן: 95, 161

רבה האחרון של שאבלי. הוצא להורג ביום טז בתמוז תש״א (11 ביולי 1941).

נולד בשנת תרכ״ז באיוויע, פלך ווילנא. שימש ברבנות בכמה ערים: בייס־אגאַלע, סמיטיץ, צאריצען (סטאלינגראד), שאדובה (שאדאָוע), סאוואלק, לומז׳ה. עיין: אלה אזכרה, כרך ראשון, ניו־יורק תשט״ו, עמ׳ 72—76.

בארון, אשר קלמן: 95

מראשי ישיבת פוניביז׳ (משפיע רוחני). נולד בשנת תרנ״א בטראַקי והוצא להורג באלול תש״א.

בורשטין, אברהם אהרן הכהן ב״ר יהושע: 46, 61, 95, 137

נולד ביום טו בשבט תרכ״ז בקאמיניץ (ליטא), עלה ארצה ביום כו באלול תרפ״ד ונפטר בירושלים ביום יט בכסלו תרפ״ו. בנו של ר׳ יהושע הכהן בולמנטאל, רבה של קאמיניץ, וחתנו של ר׳ לייב קיידאנר (לייבצ׳יק חריף), רבה של וויסוקה. שימש רב בכמה מקהילות ישראל בליטא: ציטעויאן (תרנ״א—תרנ״ב), ריטעווע (ריטאָווע, ריטובה, תרנ״ב—תרנ״ט), אניקשט, סאלאנט, שאדאווע (שאדובה), טאוריג, צ׳רקסי. שימש גם תקופה קצרה ראש ישיבה בסלובודקה ובבוגרודסק הסמוכה למוסקבה, ישיבה שנוסדה על־ידי המשפחות זלטופולסקי־פרסיץ, שלשון הלימודים בה עברית. אחר זמן העתיקה הישיבה מקומה לסרטוב. שימש ראש־ישיבה ב״מרכז הרב״ בירושלים. הכתובת שעל מצבתו נוסחה על־ידי הרב א״י הכהן קוק ז״ל: ״ארז הלבנון אדיר התורה... בחיר גאוני הזמן״. חיבורו:

נר אהרן כולל א. שאלות ותשובות, מו״מ בהלכה. ב. שעורים, מאת הגאון האמתי אברהם אהרן בהגאון ר׳ יהושע הכהן בורשטין זצ״ל הגאב״ד ור״מ דטוריג ולערב ימים ר״מ בישיבת ״מרכז הרב״ בירושלים ת״ו. לקט, סדר ערך והביא לבית הדפוס משה בלא״א מו״ה אברהם נתן נ״י פרנקל חתן הגאון המחבר זצ״ל. תל־אביב תרנ״ן לפ״ק. 4°. [10], קמו עמוד.

בראש הספר באו הסכמותיהם של ר׳ יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב הראשי לארץ־ישראל, ירושלים ג מנחם־אב ת״ש; ר׳ יעקב משה חרל״פ, יז בתמוז ת״ש; ר׳ איסר זלמן מלצר, יז בתמוז ת״ש.

ביאלאסטאצקי, חיים יצחק: 23.

מגיד בפאסוואל. נפטר בהוראדנא באפריל 1940. תצלומו בספר ״ליטע״, עמ׳ 1208. שם גם רשימה עליו מאת בנו, ב״י ביאלאסטאצקי [בפנים בטעות: חיים יעקב ביאלוסטוצקי].

ביינאשעוויץ (ביינושביץ, ביינעשאוויץ), קלמן: 162

רבה האחרון של קעלם. נולד בשנת תרנ״ג בזעזמיר והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א. חתנו של ר׳ צבי יעקב אפענהיים.

בייקוביץ, אריה לייב: 61

מפרנסי טאוריג ונדבניה. סייע לר׳ יצחק אייזיק פרידמן, רבה של טאוריג, להדפיס את ספרו ״חקר יצחק״, קידן תרפ״ט, והרב פרידמן קורא לו בראש הספר ״הגביר הנכבד, נדיב מצוין, משכיל אל דל ומרבה להטיב״.

בלאזער, יצחק ב״ר שלמה ליפא: 104

נולד בראש חודש אדר תקצ״ז (1837) בשניפישוק על־יד ווילנא, עלה ארצה בשנת תרס״ד ונפטר בירושלים ביום יא מנחם־אב תרס״ז (1907).

בשנת תרכ״ב (1862) קיבל עליו את הרבנות בפטרבורג וכיהן בתפקיד זה שש־עשרה שנה. בשנת תרל״ח (1878) התפטר ממשרת הרבנות בפטרבורג והתיישב בקובנה. בירושלים שימש מנהל כולל ליטא וואמוט ואחר־כך ראש ״הוועד הכללי״ של הכוללים.

פרטים ביוגראפיים: דב כץ, תנועת המוסר, כרך שני, מהדורה שנייה, תל־אביב תש״ד, עמ׳ 220—273; הרב ש. ב. שולמן, לזכרו של מרן הגר״י בלזר זצוק״ל — תבונה, שנה א (תש״א), עמ׳ קלא—קלד.

ספרין

ספר פרי יצחק כולל שאלות ותשובות וחקירות שונות מאשר חנני אלהים בימי עלומי חברתיו בעז״ה יצחק בלאזער בלאאמו״ר הרב כו׳ מו״ה שלמה זצללה״ה מווילנא. ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י. שנת תרמ״א לפ״ק. 2°. 206 עמוד.

עמ׳ 4: ״הסכמות הגאונים״ ר׳ שלמה קלוגר, בראדי כד בטבת תרכ״ח; ר׳ יוסף שאול הלוי נאטינזאהן, לבוב ערב ראש חודש סיון תרכ״ז.

ספר פרי יצחק חלק שני כולל שאלות ותשובות, וחקירות שונות בהל־כה. הכינו וגם חקרו הרב הגאון הגדול צדיק ונשגב שמו מרן יצחק בלאזער זצ״ל. מלפנים רב בעה״מ פעטרבורג, ומנ״כ בעה״ק ירושלם ת״ו בעה״מ שו״ת פרי יצחק ח״א, וס׳ אור ישראל. נערך ונסדר על ידי חזקי׳ יוסף י׳ מישקאווסקי חתן הגאון המחבר זצ״ל. הוצאת הרבנית מרת חיה בלאזער תי׳. עה״ק ירושלם תובב״א תרע״ג. בדפוס סאלאמאן. 2°. צ, יד דף.

דף ב, ב: איגרת ר׳ חיים עוזר גראדזענסקי, ווילנא כח בטבת תרע״ג. דף פג—צ: קונטרס אחרון הערות... חתן הגאון המחבר זצ״ל חזקיהו יוסף י׳ מיש־קאווסקי. דף א—יד: קונטרס ענף פרי כולל הערות והארות בדברי הס׳ פרי יצחק... מאתי משה... שאצקעס.

ספר אור ישראל כולל קבוצת מכתבים ומאמרים שונים להלהיב הלב־בות לירא׳ת ה׳ וללימוד היראה והמוסר כתובים בכת״ק כ״ק אדמו״ר הרב הג־און הגדול רשכבה״ג החסיד והעניו אור עולם המפורסם בכל קצוי ארץ מרנא ורבנא ישראל ליבקין מסאלאנט זצוקללה״ה. ונלוו להם מאמר על דבר לימוד היראה והמוסר יכונה בשם שערי אור. קצות דרכי אד־מו״ר והילוכו בקדושה בשם נתיבות אור. מאמרים שונים ביראת ה׳ ודרכי התשובה יכונה בשם כוכבי אור. כל אלה חוברו יחדיו מאתי תל־מידו יצחק בהרב מוהר״ש בלאזער מלפנים רב בעיר המלוכה פעטערבורג. ווילנא בדפוס ר׳ יהודא ליב מ״ץ נ״י... שנת תר״ס לפ״ק. 4°. 184 עמוד. מהדורה שנייה, בילגורייא תר״פ.

מהדורה שלישית (תצלום), שנגהי שנת תש״ד לפ״ק. 8°. 184, 15—38, [10] עמוד. העמודים האחרונים מכילים את המאמר ״בענין חיזוק לומדי תורתנו הקדושה״ של ר׳ ישראל מסאלאנט ו״כתבי הצדיק רבי יוסף זונדל מסלאנט זי״ע״.

מהדורה רביעית, תצלום, בהוצאת אבנר, [מינכן תש״ז].

עיין גם: אור ישראל... הוצ׳ ״תל תלפיות״ בסיוע מוסד הרב קוק... ירוש־לים תש״ו. 8°. פ עמ׳.

פניני מוסר. הנאמן, תל־אביב, שנה י (תשי״ח), גליון ח (פ), עמ׳ 21.

בלאך, אברהם יצחק ב״ר יוסף לייב: 45

רבה האחרון של טעלז וראש הישיבה. נולד בשנת תר״ן בטעלז והוצא להורג ביום כ בתמוז תש״א. עיין עליו: אלה אזכרה, כרך ראשון, ניו־יורק תשט״ז, עמ׳ 26—33.

בלאך, אליהו מאיר: 45

מראשי ישיבת טעלז. עזב את טעלז בראש חודש אלול ת״ש (1940) ונמלט לאר־צות הברית. הקים שם (1941), יחד עם גיסו ר׳ חיים מאיר כ״ץ, ישיבת טעלז, יד ושם לישיבה שנחרבה. נפטר בארצות הברית. עיין: הרב אליהו מאיר בלאך, די טעלזער ישיבה — ליטע, עמ׳ 623—630. בראש ״שעורי דעת״ של ר׳ יוסף יהו־דה ליב בלאך, ניו־יורק תש״ט, נדפס מאמרו ״דרכה של תורה״.

בלאך, זלמן: 45

מראשי ישיבת טעלז (מנהל רוחני). נולד בטעלז בשנת תרמ״ה [לפי נוסח אחר: תרמ״ז] והוצא להורג ביום כ בתמוז תש״א.

בלאך, חיים יצחק ב״ר חנוך זונדל הכהן: 45

נולד בפלונגיאן ביום כא בתשרי תרכ״ה. בשנים תרנ״ד—תרנ״ח שימש ראש ישיבה בעירו. בשנת תרנ״ח נתמנה רב בפלונגיאן ולאחר שנים מספר (תרס״ב) נתמנה רב בעיר בויסק. בשנות מלחמת העולם הראשונה נדד ברוסיה ובשנת תר״פ חזר לבויסק. בשנת תרפ״ב היגר לארצות הברית ונתמנה רב בדזשוירזי סיטי. שימש נשיא הכבוד של אגודת הרבנים דארצות הברית וקאנאדה. נפטר ביום ז באדר שני תש״ח.

ספריו

ספר חידושי הריטב״א על מסכתא מועד קטן עם הערות, תיקונים ומראה מקומות בשם דברי חיב״ה... ספר ראשון. מאת חיים יצחק הכהן בלאך... ניו־יארק תרצ״ה. 8°. 28, קנו, 16 עמוד.

ספר חדושי הריטב״א עם הגהות כור לזהב על מסכתא מגילה עם הערות, תיקונים ומראה מקומות... ספר שני... ניו־יארק תרצ״ז. 8°. 14, קע, [6] עמוד.

ספר חדושי הריטב״א על מסכתא מכות עם הערות תיקונים ומראה מקומות בשם דברי חיב״ה. ספר שלישי. מאת חיים יצחק הכהן בלאך מלפנים אב״ד דפאלאנגען, ליטוי, בויסק, לאטביא, וכעת אב״ד דזשוירזי סיטי, נודז״ש. ניו־יורק תרצ״ט. 8°. 12, רסז, 7 עמוד.

קובץ כללים, באיזו אופנים אין כל בית דין גוזר גזרה וכללים בדין שאין בי״ד יכול לבטל דברי בית דין חברו אלא אם כן גדול הימנו בחכמה בדין ובמניין. דזשורי״ס סיטי תרצ״ד. 4°. 8 עמוד [נדפס גם בתוך: חידושי הריטב״א על מס׳ מועד קטן].

ספר דברי חיב״ה מכיל חלק מ״שיעורי הלכה״, שהגיד המחבר בישיבה דעיר פלונגיאן — פלך קאוונא. מאת הרב חיים יצחק הכהן בלאך מלפנים אב״ד דפאלאנגען... בויסק... וכעת אב״ד דדזשוירזי־סיטי, נודז. מחבר ״דברי חיב״ה״ על חידושי הריטב״א מו״ק, מגלה ומכות. ניו־יארק תש״א. 8°. [12], קט עמוד.

בטיב גיטין וקדושין.

תלפיות, שנה ב (תש"ה—תש"ו), חוב' ג—ד, עמ' 322—332.

אגרת הערות בענין גירות ונשואין אזרחיים.

תלפיות, שנה ב (תש"ה—תש"ו), חוב' ג—ד, עמ' 454—455.

בלאך, יוסף יהודה לייב ב"ר מרדכי: 45, 95

נולד בשנת תרי"ט בראסיין ונפטר ביום ז במרחשון תר"ץ (1930). חתנו של ר' אליעזר גארדאן. בשנת תרמ"ד (1884) נתמנה ראש ישיבת טעלז. בשנת תרס"ב נתמנה רב בווארנע (ווארנה) ובשנת תרס"ד בשאדעווע (שאדובה). בשנת תרע"א (1911), אחר פטירת חותנו, נתמנה אב בית דין וממלא מקומו בישיבה בטעלז.

חלק משיחותיו בישיבת טעלז כונסו בספר:

שעורי דעת מאת אדמו"ר הגאון מרן יוסף יהודה ליב בלאך זצוק"ל אב"ד ור"מ דטלז. הוצאת "נצח" תל-אביב. פ. פלדהיים. ניו-יורק תש"ט. °8. 216 עמוד.

בראש הספר מאמר "דרכה של תורה" מאת הרב אלי' מאיר בלאך, ר"מ בישיבה הק' דטלז-קליוולאנד.

שעורי דעת... חלק שני. הוצאת "נצח" תל-אביב תשי"ג. °8. רטז עמוד.

שעורי דעת... חלק שלישי... תל-אביב תשט"ז. °8. קעו עמוד.

שעורי הלכה מאת אדמו"ר הגאון מרן יוסף יהודה ליב בלאך זצוק"ל אב"ד ור"מ טלז. חלק ראשון. הוצאת "נצח" תל-אביב תשי"ח. °2. ר עמודים.

בראש הספר "דברים אחדים מאת חתנו של הגאון המחבר זצוק"ל, חיים מרדכי קטץ.

כל ישראל ערבים זה בזה. תבונה, שנה ז (תש"ז), עמ' יג—יח.

שבח ולדות. שם, שם, עמ' יח—כב.

בעליצקי (ביליצקי), יצחק אריה ב"ר תנחום גרשון: 29

נולד בשנת תרמ"ג ונפטר ביום כא [לפי נוסח אחר: טז] באלול, בשנת תרס"ז נתמנה רב ביעזנא, פלך ווילנא. מכאן עבר, בשנת תרפ"א, למאלאט.

פירסם חידושי-תורה ב"שערי ציון", שנה ט (תרפ"ט), חוב' ג—ד (בענין ב שבועות).

בעליצקי, נטע ב"ר יצחק אריה: 29

רבה האחרון של מאלאט. נולד בשנת תרס"ח ביעזנא (יעזנע), פלך ווילנא, והוצא להורג בחודש מנחם-אב תש"א באוטיאן, בן לג.

בענגיס, זעליג ראובן ב"ר צבי הירש: 79

נולד בשניפישוק על-יד ווילנא ביום יא בסיון תרכ"ד, עלה ארצה בשנת תרצ"ח ונפטר בירושלים באסרו חג של שבועות תשי"ג. חתנו של רבי חיים צבי ברודא, רבה של ואגר. שימש ברבנות בבאדקי (תרנ"ד—), סמאליענסק (תרע"ה—תרפ"א), קלווארייא (תרפ"א—תרצ"ז). ביום ד בתשרי תרצ"ח הגיע לירושלים ונתמנה רב של "אגודת ישראל".

ספריו

ספר לפלגות ראובן הפותח והחותם כל מסכתות הש"ס בחילוקא דרבנן ומחבר סוף כל מסכת לראשיתה או למסכת הסמוכה לה כפי סדר הש"ס ומקשרן אחת לאחת בפלפול של הלכה ואגדה בדרך ישר ונפלא. בדברים נכונים וערבים. נתמדים וטובים בע"ה. חובר מאתי זעליג ראובן בלאאמו"ר צבי בענגיס זללה"ה אבד"ק באדקי. חלק ראשון על מסכת ברכות וכל סדר מועד... פיעטרקוב אצל ר' נתן נטע נ"י קראענבערג שנת תרס"ו לפ"ק. °4, 14, 132 עמוד.

מהדורה שנייה: ריגא תרצ"ט. 16, 141 עמוד.

מהדורה שלישית: ספר לפלגות ראובן... חובר מאתי זעליג ראובן בלאאמו"ר צבי זללה"ה בענגיס ראב"ד לעדת החרדים ור"מ בישיבת אהל משה פעיה"ק ירושלים תובב"א. מלפנים אבד"ק קלווארייא מדינת ליטא ואבד"ק סמאלענסק ואבד"ק באדקי פלך גראדנא. חלק ראשון על סיום הש"ס בתור התחלה למ' ברכות ולסיום מ' ברכות וכן לכל סדר מועד והתחלה לס' נשים. תוצאה שלישית. עיה"ק ירושלים תובב"א [תש"ב]. דפוס בית יתומים דיסקין. °2. [4], 164 עמוד.

ספר לפלגות ראובן...חלק שני על כל סדר נשים. בילגורייא תר"ץ.

מהדורה שנייה: ספר לפלגות ראובן...חלק שני על כל סדר נשים. נדפס לראשונה בבילגוריא (פלך לובלין) בשנת עת"ר לפ"ק ועתה נדפס בהוצאה שני' עם הרבה הוספות ותקונים שנת השת"א [=תש"א] בעיה"ק ירושלם תובב"א. דפוס "חורב" בבית היתומים דיסקין. °2. [2], 10, 5—26, 106 עמוד.

ספר לפלגות ראובן...חלק שלישי על כל סדר נזיקין...פיעטרקוב תרע"ג. °2. 13, 107 דף.

מהדורה שנייה: ספר לפלגות ראובן...חובר מאתי זעליג ראובן בלאאמו"ר צבי בענגיס זללה"ה אבד"ק קאלווארייא. חלק שלישי על כל סדר נזיקין. הוצאה שניה. הובא לאור על ידי הגאון האדיר ר' אליעזר זילבר נר"ו הרב לאגה"ק סינסינעטי. הוצאת "אום" ניו יורק שנת תש"ח. °2. 26, 214 עמוד [תצלום של דפוס ראשון].

ספר לפלגות ראובן...חובר מאתי זעליג ראובן בלאאמו"ר צבי בענגיס אבד"ק קלווארייא מדינת ליטא, ומלפנים אבד"ק סמאליענסק ואבד"ק באדקי פלך גראדנא. חלק רביעי על כל סדר קדשים ונדה. ברלין בדפוס "ספר" שנת "תמהר גאלה" [= תרפ"ד] לפ"ק. °2. 284 עמוד.

ספר לפלגות ראובן חלק חמישי על ש״ס משנה... קיידן תרצ״ב. 2°. 24, 132 עמוד.

מהדורה שנייה: ספר לפלגות ראובן, חלק חמישי... נדפס בפעם הראשונה בקיידן שנת תרצ״ב וכעת נדפס תוצאה שניה פעיה״ק ירושלים ת״ו בשנת תשי״ג לפ״ק. בדפוס ״חורב״ מאה שערים ירושלים. 2°. 25, 2—135, [5] עמוד.

ספר לפלגות ראובן חלק ששי על הרי״ף והר״ן מסכת חולין ובסופו קונטרס ליקוטים והערות בעזה״י, חובר מאתי זעליג ראובן בלאאמו״ר צבי בענגיס ראב״ד לעדת החרדים ור״מ בישיבת אהל משה פעיה״ק ירושלים תובב״א ומלפנים אב״ד בעיר קלווארייא מדינת ליטא ואבד״ק סמאל־ינסק ואבד״ק באדקי פלך גראדנא. פעיה״ק ירושלים תובב״א שנת תרנ״ן [= ת״ש] בדפוס ה״ר חיים נ״י בהר״ש הלוי ז״ל צוקרמן. 2°. [2], 24 עמוד, עח דף.

בער, פישל: 145

ממשכילי ראסיין.

בערגמאן, דובער: 15

נולד בשנת תרמ״א בלומז׳ה. שימש רב בסעמעלישאק ובסטאקלישאק. הוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

בערענשטיין, יהודה לייב: 23

רבה האחרון של בירז. נולד בשנת תרמ״ז במינסק והוצא להורג בתמוז תש״א. בן נד. תצלומו ב״ליטע״, עמ׳ 1587.

ברוידא, צבי הירש: 137

שימש תחילה רב באלסיאד ואחר־כך בסאלאנט. בין תלמידיו נמנים: ר׳ ישראל ליפקין מסאלאנט ור׳ אלכסנדר משה לפידות.

ברוידע, אלתר: 29

מראשי ישיבת ווילקאמיר. נולד שם בשנת תרנ״ט והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

ברוכוב (בארוכאוו), אבא יעקב הכהן ב״ר יחיאל מיכל: 95

נולד בטבת תר״ח (1848) בדארשינישאק (פלך ווילנא), עלה ארצה בשנת תרפ״ד (1923) ונפטר בירושלים ביום ה באייר תרצ״ו (1936).

שימש ברבנות בכמה קהילות: מאיישעגאלא, פלך קובנה (תרל״ג—תרמ״ו), קופישאק (תרמ״ז—תרמ״ט), וועקשנה (תר״ן—תרס״א), פולוצק (תרס״א—תרס״ג), וואלקאוויסק (תרס״ג—תרפ״ד).

ספר חבל יעקב כולל שאלות ותשובות ובאורי ענינים בהלכות שליחות וחצר וקנינים הנוגע לחלק חשן משפט. מאתי אבא יעקב בא״א מו״ה יחיאל מיכל הכהן החונה בק״ק מאיישעגאלא יצ״ו. ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י. שנת כי אתה תאיר נרי [תרמ״א—1881] לפ״ק. 4°. 134 עמוד.

שאלות ותשובות חבל יעקב כולל באורי ענינים בהלכות שליחות חצר וקנינים ובהרבה סוגיות מפוזרות בשני חלקים חלק א: תוצאה שניה בהוספות [מאשר נדפס בשנת תרמ״א בווילנה] חלק ב: שלא ראה עדנה אור והיה בכתובים עד עתה. מאתי אבא יעקב בא״א יחיאל מיכל הכהן בארוכאוו חונה בק״ק ווילקא־וויסק ומלפנים בק״ק מיישעגאלא, קופישאק, וועקשנע, פאלאצק. ווילנא תרפ״ג לפ״ק. בדפוס ב. ציונסאן ושותפיו... 4°. [2], XIV, קיח דף.

הוספות ומלואים השמטות ותקוני טעויות לספר חבל יעקב ב״ח שזכיתי להו״ל בווילנא בשנת תרפ״ג מאתי אבא יעקב בא״א יחיאל מיכל הכהן ברוכוב מלפנים חונה בק״ק וואלקאוויסק, פולוצק ושאר עיירות בליטא וזכיתי לעלות לאה״ק ולשבת בירושלם עה״ק תובב״א. [ירושלים תרצ״ב]. 4°, י דף.

ספר חבל יעקב [על חשן משפט, עם הלכות פסח מרי״ט אלגאזי, ועוד]. ירושלם תרצ״ו. 8°. 130 עמוד.

ספר חבל יעקב [על סוגיות הש״ס ודברי הפוסקים]. ירושלם תרצ״ו. 4°. 4, 131 עמוד.

פירסם חידושי תורה ב״שערי ציון״ שיצא בירושלים. עיין: שערי ציון, שנה י (תר״ץ), חוב׳ א—ד: בענין קניני הגט; שם, שנה יג (תרצ״ג), חוב׳ א—ג, כסלו—שבט, עמ׳ כ—כא: תפארת ישראל (על ר׳ ישראל [ליפקין] מסאלאנט); שנה יד (תרצ״ד), חוב׳ א—ג, ד—ו, תשרי—כסלו, טבת—אדר: ישוב לפסקי הרמב״ם.

ברי״ט־ליפמאן, זבולון ליב ב״ר יום טוב ליפמאן: 46

שימש רב בכמה ערים: רשונישוק, גודלבה, פיליפובה, קראזש ופלונגיאן. בקהי־לת פלונגיאן שימש למעלה מעשרים שנה ושם מנוחתו. פעולותיו וספריו של ר׳ צבי הירש קאלישער לשם יישוב ארץ־ישראל השפיעו עליו השפעה מרובה.

ברלין, חיים ב״ר יצחק מוולוז׳ין: 15, 29, 137

תלמיד הגאון מווילנא ובעל ״שאגת אריה״ ומייסד ישיבת וולוז׳ין. נולד בוולוז׳ין ביום ז בסיון (שני לחג השבועות) תק״ט ונפטר שם ביום יד בסיון תקפ״א. שימש גם תקופה קצרה רב בווילקאמיר.

יראת ה' לחיים. קונטרסים מכתבי קודש של הגאון אמתי המפורסם בתורתו וצדקתו ומעשיו המכריזים עליו, פאר הדור ומופתו, חסיד ועניו, כקש"ת מו' חיים נ"ע האב"ד ור"מ דק"ק וולאזין, אשר יקרא כחתימתו בכתיבתו, בשם נפש החיים... ווילנא והוראדנא ע"י השותפים ה"ה הרבני וכו' מהו' מנחם מן במהו' ברוך ז"ל, וה"ה הרבני וכו' מהו' שמחה זימל במהו' מנחם נחום ז"ל, בשנת תקפ"ד לפ"ק. °4. [6], יז, י, ט, ד, יז דף.

בראש הספר הסכמות מאת ר' שאול ב"ר יוסף, ווילנא טו"ב סיון תקפ"ד; ר' אברהם אבלי ב"ר שלמה, טו בסיון תקפ"ד. "הקדמת בן מרן הגאון המחבר נ"ע", ר' יצחק, בה מספר על תולדותיו של אביו; דברי כבוד אחי... מ' יוסף.

מהדורה שנייה:... ועתה נדפס פעם שני בווילנא ע"י ר' מנחם מן במוה' ברוך ז"ל, ור' שמחה זימל במוה' מנחם נחום ז"ל, שנת תקצ"ז לפ"ק. °4. 126 עמוד.

מהדורה שלישית: קניגסברג ת"ר. מהדורה רביעית: קניגסברג תר"ך. 126 עמוד. מהדורה חמישית: קניגסברג תרכ"א. 126 עמוד. מהדורה ששית: שטטטין תרכ"ז. 12, 127 עמוד. מהדורה שביעית: ווילנא תרל"ד. °8. 50 דף. מהדורה שמינית: ועתה נדפס פעם רביעי (!) ע"י הצעיר שלום אליעזר ב"ר ישראל ז"ל המכונה ראגאזין רב ומו"צ בבהמ"ד ישיבת הגאון החסיד רבנו אליהו מווילנא זצוק"ל... ברוקלין, נ. י. [תש"ד]. °4. תצלום. בראש הספר "הקדמת המו"ל". מהדורה תשיעית, תצלום, שנגהי שנת תש"ד לפ"ק. יחד עם רוח חיים. °8. 126, 82 עמוד.

פעולת צדיק לחיים. ביאור על מסכת אבות מאת הגאון הגדול, מאור הגולה, צדיק יסוד עולם, רב פעלים לתורה ולתעודה, המפורסם בקצוי תבל, מו"ר מ' חיים נ"ע, אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין. ונקרא בשם רוח חיים כשם הניתן לו מפי צדיק נבחר, כבוד בנו הגאון המפורסם, נר ישראל, ועומד למשגב, חכם הכולל, פאר עמו, מו"ר יצחק נ"ע, אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין... ונלוה לזה מעט מהרבה מביאור הנקרא בשם מעיני הישוע מכבוד חתן בנו יחידו, הרב וכו' בישראל גדול שמו, מו"ר יהושע העשיל נ"י בהרה"ג הצדיק מוה' אלי' זאב זצ"ל הלוי מווילנא. וכן קונטרס בשם מצפה יהושע מהרב כו' הנ"ל. ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן ב"ר מנחם מן ראם שנת... [תרי"ט] לפ"ק. °4. 82 עמוד.

בראש הספר מכתבים־הסכמות מאת ר' אברהם שמחה ב"ר נחמן, מסטיסלאוו כסלו תרי"ט; ר' יצחק אביגדור, קאוונא כד באלול תרי"ג; ר' ישראל מסלאנט, קאוונא כ באלול תרי"ג. ו"ראש דבר" מאת ר' אליה שלמה זלמן ב"ר יצחק מוולאזין, נכד המחבר.

מהדורה שנייה, בהוספת פירוש הגר"א: ירושלם תרס"ג. °8. 40 עמוד.

מהדורה שלישית: שנגהי תש"ד. תצלום. °8. (עיין למעלה, נפש החיים).

"רוח חיים" על פרק קניין תורה (שנו חכמים) נדפס גם במשניות, ווילנא.

מסכת שקלים מן תלמוד ירושלמי עם הגהות אשר הגיה רבינו... אליהו מווילנא [עם הקדמה מאת ר' חיים ברלין מוולוז'ין]. שטטטין תרכ"ג. °2. 24 דף.

שערי רחמים, ה"ר אליהו מווילנא, הנהגות ודינים שקבלו ממנו תל־מידיו ה"ר חיים ברלין מוולוז'ין והר' אברהם דאנציג, ווילנא תרל"א. °8. 58 דף.

נעימה קדושה, עם דרושים מה"ר חיים ברלין, ווילנא תרל"ב. °8. 46 דף.

שאלות ותשובות חוט המשולש והם מהגאון האמתי המפורסם בתורתו וצדקתו ומעשיו המכריזים עליו, פאר הדור ומופתו, חסיד ועניו, כש"ת מו"ה חיים נ"ע האב"ד ור"מ דק"ק וולאזין ומחתנו הגאון הגדול מו"ה הלל נ"ע מו"צ דק"ק הוראדנא. ומנכדו הגאון המפורסם מו"ה אליעזר יצחק נ"ע אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין, בהגאון מו"ה הלל הנ"ל. ווילנא בדפוס ר' יהודה ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י. שנת... [=תרמ"ב] לפ"ק. °2. [2], XVIII, 292 עמוד.

דרשת מהר"ח זצ"ל. מה שדרש ביום א דסליחות בשנת תקע"ב הרב... מוה' חיים זצללה"ה אב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין זיע"א.

נדפס על־ידי ר' יצחק מאלצאן בתוך "אסף מאמרי מוסר וחכמה", ווארשא תרנ"ו, שם תרנ"ח. לפניי הוצאה רביעית.

כתבי הגר"א מווילנא והגר"ח מוואלוזין זצ"ל שלא נדפסו עד היום ונמצאו בכתבות יד תלמידם ר' יוסף זונדל — נדפסו בתוך: הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו, מאת אליעזר רבלין, ירושלם תרפ"ז.

פשטים מרבנו חיים מוולוזין זללה"ה.

תבונה, שנה ח (תש"ח), עמ' מח—נ, נה—נז, סג.

הנהגות קצת ואיזה פירושים מרבנו חיים מוולוזין זללה"ה.

תבונה, שנה ח (תש"ח), עמ' סט—ע.

ברקוביץ, נתן: 137

ממדריכי "תפארת בחורים" בסאלאנט.

גאלדין, ישראל ב"ר יצחק: 15

נולד בשנת תר"ל. חתנו של ר' צבי הירש דירעקטאר, רבה של מסטיסלאוו. בשנת תרנ"ט נתמנה רב בעיר לאפי, פלך לומז'ה, ואחר־כך בעיר סערהייא.

גאלין, אהרן: 123

מרבני קיידאן. חתנו של ר' שלמה פיינזילבער, רבה האחרון של קיידאן. הוצא להורג.

גארדאן, אליעזר ב״ר אברהם שמואל : 45, 162

גדול ראשי הישיבות בליטא. נולד בשנת תר״א בכפר צוריאן על־יד העיירה סווייר הסמוכה לעי׳ר שווינצייניי, בסביבת ווילנא. לאחר ששימש בקובנה שלושה חדשים מורה־צדק שלא על מנת לקבל פרס נתמנה, בשנת תרל״ד, רב בעיר קעלם. ייסד כאן ישיבה ורבים התלמידים שנהרו אליו. לאחר שישב בקעלם כעשר שנים נתמנה רב בסלובודקה. ישב כאן חצי שנה ונתמנה רב וראש־ישיבה בטעלז, תפקיד שמלא אותו במשך שלושים שנה ויותר. בשנת תרס״ז שלחו לו כתב־רבנות מירושלים והתחיל מתכונן לנסיעתו, אבל רופאיו קבעו, שישיבתה של ירושלים מסוכנת לבריאותו (הוא סבל ממחלת־לב). בשנת תר״ע יצא ללונדון לאסוף כסף בשביל ישיבתו, שהיתה אז במצוקה גדולה, אבל כאן נקפד פתיל־חייו. מוצאי שבת, ד באדר תר״ע. נקבר בחלקה מיוחדת בבית הקברות של לונדון שאין קוברים בה אחר והקימו על קברו אוהל מיוחד, שנר־תמיד דולק בו עד היום הזה.

ספריו

ספר תשובות רבי אליעזר חלק ראשון אשר השיב בעומק עיונו. גודל פלפולו ורוב חריפותו. לשואליו בדבר ד׳ הלכה למעשה. רבינו הגדול הגאון האמיתי. שר התורה ועמוד היראה. ארי שבחבורה. פאר הדור והדרו. גדול מרבן שמו מוהר״ר אליעזר בהר״ר אברהם שמואל גארדאן זצללה״ה, שהי׳ אב״ד ור״מ בטעלז ובהישיבה הגדולה אשר יסד שמה, דלה והשקה לעדרים והעמיד תלמידים הרבה לאלפים אשר מימיו שתו ויצאו ללמד את העם דעת ויהי׳ למורי ולמאורי ישראל בכל אפסי ארץ. פיעטרקוב בדפוס של הרבני וכו׳ מו״ה ר׳ מרדכי צעדערבוים נ״י שנת תרע״ג... 1913. °2. 194 עמוד.

ספר תשובות רבי אליעזר חלק ראשון... הוצאה שניה. ניו־יורק—קליבלנד. כ תמוז תש״ט, יום הזכרון לקדושי ישיבת טעלז הי״ד. המו״ל הרב אליעזר בהגר״ז שליט״א סורוצקין נכד מרן רבנו המחבר זצוק״ל. °2. [4], 194, [26] עמוד.

בסוף הספר : ״חורבן ׳ישיבת טלז׳ בטלז״ מאת ר׳ אליעזר סורוצקין ; ואלה שמות מרנן ורבנן, ראשי ותלמידי הישיבה הקדושה בטלז... שנהרגו...

תשובה ארוכה לר׳ חיים חזקי׳ מדיני, בעל שדי חמד, מובאת ב״שדי חמד״, כרך י, ברוקלין תשי״ג, עמ׳ 3890—3905.

ב״הקדמת המו״ל״ של ״תשובות רבי אליעזר״ שנדפסו בניו־יורק, מסופר, שקודם פרוץ המלחמה אסף ר׳ אייזיק הירשוביץ שאלות ותשובות של ר׳ אליעזר גארדאן ומסרן לדפוס בקיידאן. הספר נקרא ״שו״ת וחידושי ר׳ אליעזר״. ר״א הירשוביץ נהרג על קידוש השם, בשלהי תמוז תש״א, והספר נשרף יחד עם כל כתבי הקודש, אך טופס אחד הימנו נתגלגל למדינה אחת מארצות המזרח הרחוק והגיע לר׳ אליעזר סורוצקין, האומר להדפיסו שנית.

גארפונקל, לייב : 116

חבר מועצת הזקנים בגיטו קובנה. מקודם שימש חבר הנהלת הוועד הלאומי ליהודי ליטא, חבר הנשיאות של ועידות הקהילות, חבר הסיים (הפארלאמנט) הליטאי, חבר הוועד (החשאי) להגנה על זכויות היהודים בשנים האחרונות למשטרו של סמטונה, ועוד. חיבר ספר על גיטו קובנה, שעומד לצאת בקרוב.

גוטמאן, אליעזר : 162

רבה הראשון של קעלם. נולד בפלונגיאן בשנת תקל״ב (1772), בשנת תק״ע (1810), בערך, נתמנה רבה של קעלם ונפטר ביום ו בניסן תקצ״א (1831).

גולד (קראווצינסקי), יעקב מאיר ב״ר אברהם מרדכי : 79

נולד בשנת תרכ״ח בעיר גראייבו ונפטר ביום כ בכסלו תרע״ד. בשנת תרנ״ו נתמנה רב בעיר איזבלין, פלך הוראדנא. משם עבר לקאפוליא ומקאפוליא למר־יאמפול. אביו של הרב זאב גולד.

גולדברג, יעקב : 116

חבר מועצת הזקנים בגיטו קובנה.

גולומב, אברהם : 116

חבר מועצת הזקנים בגיטו קובנה.

גורדון, יהודה ליב (יל״ג) ב״ר אשר : 29, 95

מגדולי המשוררים העברים. נולד בווילנא ביום כא בכסלו תקצ״א (1830). בשנת תרי״ג (1853) קיבל משרת־מורה בבית הספר העברי הממשלתי, שנפתח אז בעיר פוניביז׳, מפוניביז׳ בא — ביום ז במרחשון תרכ״א — לשאבלי. בטבת תרכ״ו בא לטעלז וביום יח בסיון תרל״ב (1872) עבר לפטרבורג, שישב בה ישיבת־קבע עד יום מותו, ערב שבת כד באלול תרנ״ב (16 בספטמבר 1892) והובל לקברות ביום כו באלול.

ביוגראפיה מפורטת : יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ד, ירושלים תש״ב, עמ׳ 353—548.

גוריון, משה יואל ב״ר מאיר שלום הכהן : 95

מרבני אניקשט. חיבר : שאלות ותשובות ראשי בשמים אשר השיב לשו־אליו דבר ה׳ זו הלכה בארבעה חלקי השלחן ערוך. הרב הגאון האמיתי פ״ה כש״ת מו״ה משה יואל הכהן גוריון נ״י החונה בק״ק אניקסט יצ״ו. יצא לאור על ידי בנו ותלמידו שמרי׳ הכהן גוריון בהרב המחבר נ״י. ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י. שנת תרמ״ד לפ״ק. °2. 356 עמוד.

גיטקין, צבי הירש : 61

מפרנסי טאוורי׳ג ונדבניה.

גינצבורג, נחום ברוך ב״ר צמח דוד : 104

נולד בשנת תרמ״ב בפוניביז׳ והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א. רבה האח־רון של יאנאווא (יאנובה). מקודם שימש ברבנות באופינא (משנת תרס״ג), וירז׳ן וקיבארט (עד שנת תר״ץ). בתקופת חייו האחרונה שימש יושב־ראש אגודת הרב־נים בליטא. עיין עליו : אלה אזכרה, כרך שני, ניו־יורק תשי״ז, עמ׳ 149—152.

ספריו

ספר מקור ברוך : חקירות, הערות, הארות, באורי סוגיות, ובהלכות חמורות בד׳ הרמב״ם ז״ל בעניני קדשים וטהרות, וכעת יצא לאור בעזה״י חלק א מאת נחום ברוך בלא״א מו״ה צמח דוד ז״ל גינצבורג אב״ד דק״ק קיבארט (ליטא). תפר״ח. דפוס מובשוביץ וכהן, בקידן (ליטא). 2°. 132, [4] עמוד.

ספר מקור ברוך חלק שני חקרי הלכות ובאורי ענינים בסדר קדשים ועוד מאת נחום ברוך בלא״א מו״ה צמח דוד זלה״ה גינצבורג אב״ד דק״ק יאנאווא במדינת ליטא. פיעטרקוב בדפוס ר׳ חנוך העניך בה״ר ישעי׳ זאב נ״י פאלמאן שנת תרצ״א לפ״ק. 2°. [2], 122, [2] עמוד.

בדבריו ״אל הקורא״ מודיע המחבר, שגם בחלק זה הוא ״מוציא לאור כמה דברים יקרים מהגאון האמתי מאור הגולה שר התורה אדמו״ר מרן ר׳ יצחק יעקב ראבינאוויץ זצ״ל הגאב״ד ור״מ דק״ק פאניוועז ועוד״ וגם ״כמה דברים מהגאון האמתי ארי שבחבורה המפורסם כקש״ת ר׳ ארי׳ ליב רובין שליט״א הגאבד״ק ווילקומיר״.

כן פירסם חידושי־תורה ב״שערי ציון״ שיצא בירושלים : שנה ט (תרפ״ט), חוב׳ י—יא, סיון—תמוז (קרבן פסח) ; שנה יא (תרצ״א), חוב׳ א—ג, תשרי—כסלו (תשובה כהלכה). וב״כנסת ישראל״ של תלמידי סלבודקה : אדר תרצ״ט (כפות תמרים). עיין גם שם, חוב׳ סיון תרצ״ט.

גפן, יצחק אליהו : 46

מרבני ריטעווע (ריטאָווע, ריטובה).

גראדזינסקי, אברהם ב״ר יצחק : 104

מראשי ישיבת ״כנסת ישראל״ בוויליאמפול־סלובודקה (מנהל־רוחני). נולד בשנת תרמ״ד (1884) בוואַרשה. חתנו של ר׳ דוב צבי העליר. עלה ארצה כדי לסייע ביסודה של ישיבת חברון (תרפ״ד או תרפ״ה) וכשנוסדה התגלה כאן בכל כוחו ואונו. חזר אחר־כך לסלובודקה. נשרף על־ידי הנאצים, יחד עם תלמידי ישיבת סלובודקה, בגיטו קובנה, ביום כב בתמוז תש״ד (13.7.1944). עיין עליו : אלה אזכרה, כרך ראשון, ניו־יורק תשט״ז, עמ׳ 17—25 ; הרב דב כ״ץ, גאון וגבור המוסר — תבונה, שנה ט (תש״ט), עמ׳ סט—עג, פא—פג.

הוציא יחד עם ר׳ י״א שער ״אור הצפן״, שיחותיו והנהגותיו של ר׳ נתן צבי פינקל (יצאו חמש חוברות, קובנה, כט שבט תרפ״ח — כסלו תרפ״ט).

כמה מהרצאותיו המוסריות נתפרסמו בירחון ״כנסת ישראל״, שיצא על־ידי הסתדרות תלמידי ישיבת סלבודקה בוויליאמפאלע — סלבודקה : תורת החסד (כנסת ישראל, שבט תרח״ץ) ; תורה ותפלה (שם, אדר־א תרח״ץ) ; תורת האמת (שם, ניסן, אייר, תמוז, אלול תרח״ץ, תשרי תרצ״ט) ; שבת ועלי׳ (שם, מרחשון, כסלו, טבת תרצ״ט) ; דעת (שם, שבט, אדר, ניסן, אייר תרצ״ט) ; למוד המוסר וחכמת המוסר (סיון, תמוז, מנחם־אב, אלול תרצ״ט, תשרי, מרחשון, כסלו, טבת, שבט ת״ש) ; דרך העלי׳ (אדר א, ניסן, אייר ת״ש) ; תשובה (סיון ת״ש).

עיין גם ״ממכתביו״, שכתבם אחר מאורעות תרפ״ט בחברון, ב״הנאמן״, תל־אביב, שנה ו (תשי״ד), גליון סז—סח, עמ׳ 7—8. ושם, שנה ג (תש״י), גליון כב (אלול) : חשבון הנפש והכרת עצמו ; שנה ג (תשי״א), גליון כו (תשרי) : הכרת עצמו ותיקון המידות.

כן נציין מאמרו החשוב ״הנבואה של זמננו״ ב״תבונה״, שנה ו (תש״ו), עמ׳ קיג—קטז.

גראסבארד, אברהם אריה לייב ב״ר ברוך : 29

נולד בשנת תרל״א (1871) [לפי נוסח אחר : תרכ״ז] בגאברי פלך קובנה. תחילה שימש ברבנות בפיליפובה, פלך סובאלק, ואחר־כך — משנת תרע״ג — בשירווינט. בשנת תרע״א היה בארץ. עיין עליו : אנציקלופדיה של הציונות הדתית, א, עמ׳ 571. נשרף בבית הכנסת של שירווינט ביום כז בסיון תש״א.

גראץ, משה : 29

ראש ישיבת ווילקאמיר. נולד שם בשנת תרנ״ה והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

גרין, אליהו אהרן ב״ר חיים מאיר : 37

רבה האחרון של וויליקובישק. נולד בשנת תרל״ה בגרובין והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א בפילווישאק. תצלומו ב״יהדות לטביה״, תל־אביב תשי״ג, עמ׳ 380.

דוביאנסקי, שמעון : 123

ראש ישיבת קיידאן. ניספה בדאכאו. עיין מאמרו ״חסד שבירואה״ שנתפרסם ב״כנסת ישראל״, שיצא על־ידי הסת׳ תלמידי ישיבת סלובודקה, שבט תרח״ץ, עמ׳ 45—48.

דון־יחייא, אליעזר ב״ר שבתי: 1

נולד ביום ד בתמוז תקצ״ח (1838) בדריססא פלך וויטבסק ונפטר בלוצין (לאט־ביה) ביום ד בתמוז תרפ״ו (1926). ששים שנה שימש בהוראה: תחילה בעיר וויזון (תרכ״ד—תרל״ו) ואחר־כך (תרל״ו—תרפ״ו) בלוצין.

פרטים ביוגראפיים עליו ב״אנציקלופדיה של הציונות הדתית״, חלק ראשון, עמ׳ 626—632, ערך שנכתב על־ידי נכדו, שבתי דניאל (דון־יחייא).

חיבר: ספר אבן שתיה, כולל שאלות ותשובות על ארבעה חלקי שלחן הערוך אשר חנן ה׳ אותי הצעיר אליעזר דון־יחייא אב״ד בק״ק לוצין ומלפנים אב״ד בוויזון (בפלך קאוונא), באא״מ הרב המאוה״ג מהור״ר שבתי נ״י אב״ד דק״ק דריססא, ווילנא בדפוס ר׳ אברהם צבי נ״י בהר״ר נחום אליהו זצ״ל קאצינעלינבויגען בשנת תרנ״ג לפ״ק. 2°. [4], קלה, [1] דף.

על הספר באו הסכמותיהם של ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר, קובנה יט באלול תרנ״א; ר׳ שלמה הכהן, ווילנא טו״ב באלול תרנ״א.

ספר טעם מגדים. עיין להלן, ערך דון־יחייא, בן־ציון.

דון־יחייא, בן־ציון ב״ר אליעזר: 1

נולד בוויזון בשנת תרל״א וניספה בימי השואה בלוצין, מנחם־אב תש״א. שימש בהוראה תחילה במארינהוין־וויליאקא (תר״ס—תרפ״ו) ואחר־כך (תרפ״ו—תש״א) בלוצין.

פרטים ביוגראפיים נוספים: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק ראשון, עמ׳ 632—637.

ספריו

שלחן ערוך אורח חיים... ועתה נוספו ארבע הוספות: א) טעם מגדים. עיקר ותמצית דברי הפרי מגדים (להגאון האמתי מוהר״ר יוסף תאומים זצ״ל אבד״ק פ״פ דאדר), בסגנון קל ולשון צחה בתוספות הערות יקרות, מהרב הגאון המובהק מוה״ר אליעזר דון־יחייא זצ״ל, מחבר הס׳ אבן שתיה, אבד״ק לוצין יותר מחמשים שנה, מוגה ומסודר על סעיפי השו״ע ומובא לדפוס בפעם הראשונה מתוך כי״ק, ע״י בן הגאון המחבר. ב) לקוטי מגדים, מאסף גדול של ביאורים בשו״ע או״ח ונו״כ ולקוטי דינים מהרבה ספרי הפוסקים ומפרשי השו״ע ראשונים ואחרונים. ג) סדר והנהגת הנשאל עם השואל באיסור והיתר וכללים בשו״ע ופוסקים מהגאון האמתי ר׳ יוסף תאומים זצ״ל... עם הגהות ובאורים ״לקוטי מגדים״. ד) בדי השלחן, מפתח מפורט מכל הדינים והענינים שבכל סעיף וסעיף בשו״ע ובבה״ט, בטע״מ ולקו״מ. כל אלה מלוקט ומסודר, בעזהשי״ת, ע״י הצעיר בן ציון דון־יחייא חופ״ק לוצין (בן הגאון המחבר ״טעם מגדים״). חלק ראשון עד הל׳ ק״ש (סי׳ נח). לוצין, לטביא. שנת תרצ״ד לפ״ק. דפוס ר׳ זאב וואלף בר׳ אהרן יחזקאל שוער. 2°. [4], 272 עמוד.

שלחן ערוך אורח חיים... ועתה נוספו שלש הוספות: א) ספר טעם מגדים. עיקר ותמצית דברי הפרי מגדים (להגאון הגדול מוהר״ר יוסף תאומים זצ״ל אבד״ק פ״פ דאדר), בסגנון קל ולשון צחה בתוספות הערות יקרות, מהרב הגאון המובהק מו״ה אליעזר דון־יחייא זצ״ל, מחבר הס׳ ״אבן שתי״ה״, אבד״ק לודזא יותר מחמשים שנה (בן הרב הגאון וו״ח ר׳ שבתי זצ״ל מדריססא). ב) ספר לקוטי מגדים. מאסף גדול של ביאורים בשו״ע או״ח ונו״כ, ולקוטי דינים מכמה מאות ספרי הפוסקים ומפרשי השו״ע ראשונים ואחרונים, שלקטתי ואספתי וסדרתי, בעזהשי״ת, בסדר נכון, הצעיר בן ציון דון־יחייא חופ״ק לודזא (לוצין), (בן הגאון המחבר ״טעם מגדים״). ג) קונטרס בדי השלחן. מפתח מפורט מכל הדינים והענינים שבכל סעיף וסעיף בשו״ע, בה״ט, טעם מגדים ולקוטי מגדים. ממני הצעיר בן ציון דון־יחייא חופ״ק לודזא, מחבר הס׳ ״לקוטי מגדים״. חלק שני מהל׳ ק״ש (סימן נח) עד הל׳ קרה״ת (סי׳ קלה). לודזא (לוצין), לטביא. שנת תרצ״ט לפ״ק. דפוס ר׳ זאב וואלף הלוי שוער. 2°. [2], ב, 346, [2] עמודים.

בראש הספר: איגרת הרב אברהם יצחק הכהן קוק ז״ל אל ר׳ בן־ציון דון־יחייא מיום כט בתשרי תרצ״ה; איגרת הרב זעליג ראובן בענגיס, קאלווארייא, טז בכסלו תרצ״ה.

יחס אבות, קורות המשפחות המיוחסות דון־יחייא, ציוני, אייזנשטאט, זליגמאן, רבינסון, לוין ואחרות, כשלושים במספר, על הרקע של חיי קהילות־ישראל בלאטביה במאתיים השנים האחרונות.

הספר אבד בימי חורבן קהילת לוצין ולא נשארו הימנו אלא כמה גליונות־דפוס, חלק קטן של הספר, שמחברו שלח אל בני ביתו בארץ־ישראל קודם שהספר יצא בשלימותו. הספר מלא חומר חשוב מפנקסים עתיקים, ספרים וכתבי־עת ומפי שמועה [עיין: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק ראשון, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 633—634].

דימאנט, אברהם ב״ר אשר: 145

נולד בשנת תרכ״ג. בשנת תרנ״א נתמנה רב ביורבורג.

פירסם חידושי תורה ב״שערי ציון״ הירושלמי. עיין שם: שנה ה (תרפ״ה), חוב׳ ג—ד, כסלו־טבת, וחוב׳ ה—ו, שבט—ניסן (נוסח ברכת החמה); שנה ו (תרפ״ו), חוב׳ א—ב, תשרי־מרחשון; שנה ח (תרפ״ח), חוב׳ א—ב, תשרי־מרחשון; שנה יא (תרצ״א), חוב׳ י—יב, תמוז־אלול (באור המבטא וידוי מעשר).

דינעזאן, יעקב ב״ר בנימין: 161

1856—1919. יליד זאגר. מספר ביידיש. סיפוריו (האברך השחור, אבן נגף, הר־שלה, יוסילי, שתי אמות) היו חביבים בשעתו על הקוראים ובייחוד על הקוראות, שהיו שופכות דמעות על ייסורי הגיבורים. כמה מסיפוריו ניתרגמו לעברית ויצאו בהוצאת ״מצפה״ תל־אביב: יוסילי, תרגם לעברית ח. ד. שחר. תל־אביב 1936. 8°. 124 עמוד; הרשלה, תרגם ש׳ הרברג. שני כרכים. תל־אביב 1937.

8° ; שתי אמות, רומאן. תרגם ש׳ הרברג. תל־אביב 1937. 8°. קל עמוד. כן תירגם ליידיש כמה כרכים מדברי ימי ישראל של גריץ.

הולצברג (עציון), יצחק רפאל הלוי : 48

נולד בשנת תרמ״ה בקובנה. שימש דוצנט למתמטיקה באוניברסיטת חארקוב ובמכון הטכנולוגי הגבוה שם. משנת תרפ״א עד תרצ״ג מנהל הגימנסיה העברית לבנות ״יבנה״, בית־המדרש למורים ״יבנה״ והפדגוגיון העברי למורות ״יבנה״ בטעלז וחינך דור שלם של מורים עבריים. בשנות תרפ״ג—תרפ״ח ציר בסיים (הפארלאמנט) הליטאי. עלה ארצה בשנת תרצ״ג ושימש מורה בבתי המדרשות למורים ולמורות ״מזרחי״. משנת תרצ״ה עד תש״ג מפקח על בתי־הספר של ה״מזרחי״ בתל־אביב ומשנת תש״ג עד תשי״ד מפקח ראשי על כל בתי הספר של ה״מזרחי״ בארץ. בשנת תשי״ד, עם ביטול הזרמים, שימש מפקח על בתי־הספר הממלכתיים־הדתיים במחוז תל־אביב ומפקח על בתי המדרשות למורים הממלכתיים־הדתיים. בשנת תשט״ו פרש לפנסיה.

ספריו

ילקוט פירושים לתורה; לוקט מפירושים של גדולי ישראל ע״י יצחק רפאל הלוי עציון (הולצברג). מהדורה שניה, מתוקנת ומרחבת. בראשית הוצאת ראובן מס, ירושלים תש״י. 8°. XII, פב עמוד. — שמות... תשי״ב. 8°. פ עמוד. — ויקרא... תשי״ג. 8°. נב עמוד. — במדבר... תשט״ו. 8°. צד עמוד. — דברים... תשט״ו. 8°. פג עמוד.

המהדורה הראשונה הופיעה בירושלים בשנים תש״א—תש״ד.

אכסיומטיקה ויסודות ההנדסה הלא־אויקלידית, בהרצאה אלמנטרית (מבוא לתורת היסודות של המדע המדויק). [ירושלים תש״ג]. 4°. [2], 45 עמוד. במכונת־הכפלה.

הוראת התורה מאת יצחק רפאל הלוי עציון. ספר־עזר מתודי למורים ולמדריכים דתיים ולתלמידי הסמינרים הדתיים למורים ולמורות. הוצאת ספרים אברהם ציוני, תל־אביב תש״ד. 8°. 72 עמוד.

התשובה; מסה פסיכולוגית מאת יצחק רפאל הלוי עציון. הוצאת ״ביתן־הספר״, תל־אביב [תש״ו]. 8°. 20 עמוד. ספרית יהדות 1.

על הוראת החשבון בכתות הגבוהות של בית הספר העממי. הוצאת מסדה בע״מ, תל־אביב. ירושלים תש״ו. 8°. 130 עמוד.

על הדין והחשבון של הועדה לחקר החנוך העברי בארץ־ישראל ועל המלצותיה. 8°. 16 עמוד. [תל־אביב תש״ו]. תדפיס מ״הצופה״.

פרקי דינים לוקטו וסודרו ע״י יצחק רפאל הלוי הולצברג. ספר עזר לחנוך הדתי בכתות א ב ג ד של בתי הספר העממיים. הוצאת ״המזרח״ מיסודה של הסתדרות המזרחי. המרכז העולמי. ירושלים התש״ו. 8°. [2], יא, 51 עמוד.

מהד׳ שנייה: ירושלים תשי״ג. ניתרגם גם לצרפתית.

המדע והדת (מסה על יסודות הכפירה והאמונה) מאת יצחק רפאל הלוי הולצברג. הוצאת ״ביתן הספר״ תל־אביב תש״ו. 8°. 34, [2] עמוד. ספרית יהדות 3. נדפס מקודם ב״סיני״, כרך ב (תרצ״ח), עמ׳ קצה—רה.

החינוך הדתי כתובת ההורים והמורים. קול קורא להורים ולמורים מאת יצחק רפאל הלוי הולצברג בהוצאת המרכז העולמי של המזרחי, ירושלים תש״ח (דפוס ״הצופה״, תל־אביב). 8°. 48 עמוד.

יסודות השיטות השונות של הוראת הקריאה מאת יצחק רפאל הלוי עציון. הוצאת ספרים אברהם ציוני, תל־אביב תשט״ז. 8°. 60 עמוד. הספריה הפידגוגית למורים ולהורים על יד המרכז לחנוך הדתי.

הוראת הדינים בבתי־הספר הממלכתיים־הדתיים (ספר עזר למורה) מאת הרב ד״ר דוד אוקס... בעריכת יצחק רפאל הלוי עציון. הוצאת ספרים אברהם ציוני, תל־אביב תשי״ז. 8°. 56 עמוד. הספריה הפידגוגית למורים ולהורים על יד המרכז לחנוך הדתי.

ילקוט נושאים. א לכתות א—ב של בית הספר הממלכתי דתי בעריכת יצחק רפאל הלוי עציון ואברהם מלמד. הוצאת ספרים אברהם ציוני תל־אביב תשי״ז. 8°. 142, [2] עמוד. הספריה הפידגוגית למורים ולהורים על יד המרכז לחנוך הדתי.

פרקי הדרכה לבית הספר הממלכתי־דתי. קובץ א. חג ומועד; פרקי הויי. בעריכת י. ר. עציון. משרד החינוך והתרבות. הוצאת המדפיס הממשלתי. ירושלים תשי״ז. 8°. 124 עמוד.

הוראת התלמוד בבית הספר הממלכתי־דתי בכיתה ו... בעריכת י. ר. הלוי עציון. משרד החנוך והתרבות. תשי״ז.

העולם הגדול בו אנו חיים; שיחות באסטרונומיה (תורת הכוכבים) לתלמידי הכתות הגבוהות של בתי־הספר היסודיים ולנוער מאת יצחק רפאל הלוי עציון. הוצאת ״קרית ספר״ בע״מ, ירושלים [תשי״ח]. 8°. 40 עמוד.

מוסר ודת, מאת ד״ר יצחק רפאל הלוי הולצברג. מתוך הרצאה בסמינריון למדריכי הנער המזרחי. 8°. 12 עמוד. במכונת־הכפלה.

כן פירסם מאמרים רבים ב״הנאמן״ שיצא בליטא ובעתונות הארץ: ההד, הד החנוך, החנוך, מעיינות, הצופה, ועוד.

הורוויץ, אליקים גציל הלוי : 162

נפטר בשנת תרל״ג (1873) [לפי הרב דב כץ, תנועת המוסר, כרך שני, עמ׳ 195, נפטר בשנת תרל״ב]. מרבני קעלם המפורסמים (משנת תרט״ו).

הורוויץ, ברוך הלוי : 104

מראשי ישיבת "כנסת ישראל" בוויליאמפול־סלובודקה. נולד בשנת תר"ל בעיר פונידל. בשנת תר"ס נתמנה רב ואב־בית־דין באלקסוט ובשנת תרע"ו נתמנה ראש ישיבת "כנסת ישראל". נפטר ביום א של ראש השנה תרצ"ו.

הורוויץ, יצחק : 162

חתנו של ר' אליקים גציל הלוי הורוויץ ומורה־הוראה בקעלם.

הורוויץ, שרגא פייבל הלוי ב"ר ברוך הלוי : 104

נולד בשנת תרנ"ח באלקסוט והוצא להורג בראש חודש תמוז תש"א. ראש הישיבה האחרון של "כנסת ישראל" בוויליאמפול־סלובודקה.

הילמאן, סידני : 161

1887—1946. יליד זאגר. למד בקובנה בישיבה. בשנת 1907 היגר לאנגליה ומשם לארצות הברית. בשנת 1910 עמד בראש פועלי ההלבשה בארצות הברית. בשנת 1935 נבחר נשיא התאחדות פועלי ההלבשה. בשנת 1929 נבחר כחבר לא־ציוני למועצת הסוכנות היהודית המורחבת. רוזוולט הטיל עליו תפקידים חשובים.

הכהן, בנציון : 137

מרבני שקוד.

הנדלר, נחמן : 46

איש ריטאווע (ריטובה).

העלער, אברהם זאב הלוי : 79

נולד בשנת תרמ"ו בהלוסק. שימש רב בזידיק ובמריאמפול. הוצא להורג באלול תש"א. בן נה.

עיין הידושי תורה ממנו (צרת סוטה) ב"כנסת ישראל" שיצא על־ידי תלמידי ישיבת סלבודקה, וויליאמפאלע שבט תרח"ץ, עמ' 4—6.

ועיין מאמרו "מורא שמים (משיחותיו של הסבא זצוק"ל)" ב"תבונה", שנה א (תש"א), עמ' מח—מט.

העלפאנט, אפרים פינחס : 45

[במקור אחר : פנחס העלפאן].

נולד בשנת תרנ"ח בטעלז, שימש ראש ישיבה־מכינה ומנהלה בטעלז. הוצא להורג בתמוז תש"א.

הענקין, מרדכי דוד : 95

נולד בשנת תרמ"ב בנעזין, פלך צערניגאוו. שימש רב בפאנעמון ובשאדאווע (שאדובה). הוצא להורג באלול תש"א. בן נט.

וואינער, מאיר אליהו ב"ר יהודה יעקב : 1

[בפנים בטעות : אליהו מאיר ווינער].

שימש בהוראה בוויזון ואחר־כך ביעדזוואבנא (מחוז לומז'ה). חיבר :

ספר רב טבחיא הוא רב ומורה להקצב המוליך את בהמתו לשחיטה ומלמדהו דעת התורה בכל מקצעות הדינים התלוים בה, מיציאת בהמתו מן הדיר עד יציאת הבשר מן המקולין, עם תבניות מעתקות במכונת הצלמן (פוטוגרפיות), המתארות לפניו בדיוק גדול תמונותיהם המקוריות של כל חלקי הבשר שצריכים לנקר, וכל הקרומים והחלב וגידי הדם שצריכים לנקר ולהסיר, וכמו"כ תבניות כל האברים הפנימיים הנחוצים לצורך הכשר חלק הפנים. עיניו תחזינה מישרים בהתבניות, ומהן יראה וכן יעשה בגשתו להכשיר את בשר טבחו אשר לפניו, ולא יותיר מן האסור ולא יגרע מן המותר. מאתי מאיר אליי' בלא"א מופלג וירא"א מו"ה יהודה יעקב ז"ל וואינער החופ"ק יעדוואבנא (פ. לאמזא), ומלפנים רב דק"ק וויזון (פ. קאונא) יע"א. עם תרגום זארגאני צח ומובן. בדפוס נחמן אהרן יאקאבי... ווארשא תרע"ג. °4. 96 עמוד.

וואסערצוג (פילפובר), חיים ב"ר שמשון : 37

שימש ברבנות בכמה קהילות. לבסוף שימש רבה של ווישטינעץ ונפטר שם ביום ח באדר תרל"ה.

וויטקינד, אברהם משה ב"ר חיים אהרן : 15

רבה האחרון של בוטרימנץ (בלטימרנץ, באלטרומאנץ). נולד בשנת תרמ"ב באמ־דור. תחילה שימש בהוראה בסעלוב הסמוכה לנאוואהרדאק. הוצא להורג בח' מנחם אב תש"א. חיבר :

ספר תועפת ראם... כולל קבוצת מאמרים נבחרים דרשות־מופת, שהורמו במקהלות, להרמת קרן היהדות הנאמנה, ועתידותיה הנצ־חיים הגדולים, נושאי־בר במקדש־ה', לחקרי מוסר־האדם, וחזון־תעודתו האל־הית הגבוהה, מגלים ומבהיקים באור יקרות, אור עולם, כמה עמוקות בתוה"ק, ונפלאות דעת־קדושים בדחז"ל, מפיצים אור־דרך לנבוכי החיים, לעוררם נאמנה לאביהם שבשמים. חוברו... מאתי אברהם משה וויטקינד אבדק"ק סעלוב (בלאאמו"ר הרב המופלג מוהר"ר חיים אהרן הי"ו). ספר ראשון. ווארשא. בדפוס החשמלי ע"י ארי' יהודה ליב ליפשיץ... שנת תער"ג לפ"ק. °4. [2], ריד עמוד.

ספר תועפת־ראם... מאתי אברהם משה וויטקינד אבדק"ק באלטרומאנץ... ספר שני. קובנה דפוס ח. מנקס... תרפ"ד. °4. רכ עמוד.

ספר תועפת־ראם... ספר שלישי. פיעטרקוב. מסודר בדפוס ר' חנוך העניך פאלמאן נ"י תרפ"ח. 4°. [2], ר עמוד.

ספר תועפת־ראם... ספר רביעי. קיידאן בדפוס מובשוביץ וכהן, בקיידאן (ליטא) שנת תרצ"ג לפ"ק. 4°. רטז עמוד.

ווייגר (וואינער), אברהם מיכל: 155

רבה האחרון של סאוויניאשק (סובעניישאק). נולד בשנת תרמ"ח והוצא להורג בח' מנחם אב תש"א. שימש בהוראה גם בראקישאק. פירסם חידושי־תורה ב"כנסת ישראל" של תלמידי סלבודקה: בענין לאו הניתק לעשה (שנה ג, אדר־א תש"ט).

ווייסבארד, איסר: 137

רבה האחרון של דראביאן (דארביאן). נולד בשנת תרנ"ז בסמארגאן והוצא להורג בתמוז תש"א. פירסם חידושי תורה ב"כנסת ישראל": קדשי עכו"ם (אייר תרח"ץ); בענין שדה אחוזה (טבת, סיון, מנחם־אב תרצ"ט).

ווילאבסקי, יעקב דוד ב"ר זאב: 37

עיין: רידב"ז, יעקב דוד.

ווילנער, אברהם יעקב ב"ר דוב בער: 104

"חכם גדול, מהנדס ובעל חשבון מופלא" בתוארים אלה תיארוהו. תחילה שימש חבר בית־הדין של ר' יהושע העשיל, רבה של ווילנא, ונמצא חתום בפנקס דצד־קה גדולה שם על פסק מיום ה בסיון תק"י (1750). אחר־כך עבר לוויליאמפול־סלובודקה ובפנקס ווילאמפול נמצאת חתימתו משנת תקפ"ד (1824).

וולפזון, דוד: 137

הנשיא השני של ההסתדרות הציונית. נולד בשנת 1856 [או 1858] בדראביאן (דראביאן) ונפטר ביום כד באלול תרע"ד (1914) בקולוניה (גרמניה). מעוזריו הקרובים של הרצל. ליווה אותו בנסיעתו ארצה. בקונגרס השביעי, אחר מות הרצל, נבחר חבר הוועד הפועל המצומצם, שבחר אותו נשיא ההסתדרות הציונית.

ווסרמן, אלחנן בונם: 23

נוסד בשנת תרל"ה בבירז'. שימש ראש ישיבה בכמה ישיבות: אמטשיסלאוו (תרס"ג—)', בריסק (תר"ע—תרע"ד), סמילאוויטש (תרע"ו—תרפ"א) ובא־ראנווויטש (תרפ"א—תש"א). הוצא להורג ביום יא בתמוז תש"א בסלובודקה יחד עם שנים עשר רבנים ותלמידי־ישיבה. ברגעים האחרונים אמר לאלה שצעדו יחד עמו לקראת המוות: "הבה נלך באומץ לב ובראש מורם. חלילה לא תעלה על דעת שום איש מאתנו מחשבה פסולה, שהיא פיגול ופוסלת את הקרבן. על ידינו יקויים: באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה, האש שתשלוט בנו ותאכל את גופנו — זוהי האש, שעל ידה יקום עם ישראל לתחייה!"

בשנת תרצ"ח ביקר בארצות הברית לשם ביסוס מצבה הכלכלי של ישיבת בראנאוויטש. עיין עליו: אלה אזכרה, א, ניו־יורק תשט"ז. עמ' 82—91.

ספריו

מאסף אהל תורה יו"ל בהשתתפות הישיבות על ידי אלחנן בונם ווסר־מן. 8°. [פיעטרקוב־בראנוביץ, תרפ"ד—תרפ"ה]. נ, ח, [2] עמוד.

אפשר שהטופס שהיה לפניי אינו שלם.

קונטרס דברי סופרים ממני אלחנן בונם ווסרמן ר"מ בברנוויטש. פיעטרקוב מסודר אצל ר' הענין בה"ר ישעי' וואלף נ"י פאלמאן שנת תרפ"ד. 8°. 40 עמוד.

בסוף הקונטרס מכתב ר' מנחם זעמבא [הי"ד] מפראגא אל המחבר.

ספר שו"ת הרשב"א מלוקטים מתוך ספרי השו"ת וקונטרס אחרון להרשב"א ז"ל למסכת יבמות. ואחריהם ספר קובץ הערות למסכת יבמות ממני אלחנן בונם ווסרמן ר"מ בברנוביץ. פיעטרקוב [תרצ"ב]. 2°, [4], 54, [2], 100 עמוד. על הספר באה הסכמתו של ר' חיים עוזר גרדזנסקי, יב מנחם ציון תרצ"א.

עקבתא דמשיחא, מאת הרב אלחנן בונם וסרמן. הוצאת ספרים חר־דית "נצח". ירושלים התש"ב. 8°. 34 עמוד. ספרי "נצח" / א.

המחבר כתב מחברת זו ביידיש בארצות הברית וכאן ניתן תרגום עברי על־ידי מר משה שנפלד.

דוגמאות לבאורי אגדות על דרך הפשט; קילורין לעינים באמונות ודעות ובשאלות הזמן מאת הגה"ק הצדיק ר' אלחנן בונם ווסרמן זצוק"ל ר"מ ומנהל ישיבת אהל תורה בברנוויטש. נעתקו מספרו המהולל קובץ הערות למסכת יבמות ולהיות דבר השווה לכל נפש תורגמו המלים והאמרות הלועזיות ללשון הקודש פעיה"ק ירושלים התשי"ד בהוצאות "קרן אליהו". המדפיס ח. ש. שווארץ, בדפוס "חורב" ירושלם. 8°. נו עמוד.

פירסם חידושי־תורה ב"שערי ציון" שיצא בירושלים. עיין שם: שנה ט (תרפ"ט), חוב' י—יא, סיון—תמוז (תשובה); שנה י (תר"ץ), חוב' א—ד (בדיני תשמישי קדושה ומצוה); שנה יא (תרצ"א), חוב' ז—ט, ניסן—סיון; שנה יב (תרצ"ב), חוב' א—ב, תשרי—מרחשון (בדיני הקדש); שנה יד (תרצ"ד), חוב' ז—ט, ניסן—סיון (בדיני הקדש, המשך).

וועסלער, אברהם מרדכי: 46, 95

נולד בשנת תרנ"ב בסמילאוויטש, שימש רב באניקשט ובפלונגיאן (תרצ"ח—תש"א). הוצא להורג בתמוז תש"א בפלונגיאן.

וורנובסקי, נחום מרדכי : 73

[לפי נוסח אחר : וועראוסקי].

נולד בשנת תרל״ח והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א. רבה האחרון של אקמיאן (אקמעיאן).

זאקס, דניאל : 161

מרבני זאגר.

זוסמאנאוויץ, יוסף ב״ר אשר דוב : 29

רבה האחרון של ווילקאמיר (תרצ״ז—תש״א). נולד בשנת תרנ״ה בירושלים. חתנו של ר׳ משה מרדכי אפשטיין. תחילה שימש בהוראה בסלובודקה. הוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

ספריו

ספר חלקו של יוסף; כולל חידושים ובאורים בעניינים שונים בבאור דברי הש״ס והרמב״ם ובאור ששה פרקים ברמב״ם הלכות מאכלות אסורות חברתי בחסד עליון יוסף זוסמאנאוויץ בן הרב הגאון מהור״ר אשר דוב נ״י, מגזע משפחת די ליאון חתן הגאון האמתי רמ״מ עפשטיין שליט״א אב״ד ור״מ דסלבודקא. תרפ״ו. דפוס מובשוביץ וכהן, בקידן (ליטא). 2°. [2], סט, עג דף.

בראש הספר מכתב הרב משה מרדכי עפשטיין אל המחבר מיום כה לחודש מנחם־אב תרפ״ו.

משפט ירושת משרת ובדיני משרה והרבנות מה״ר יוסף זוסמאנאוויץ. קובנה תרפ״ח. 4°. 41 עמוד.

קונטרס זרע חיים ענינים שנוגע לספר זרע יצחק להגאון דיאנאווא זי״ע [חיים יצחק שילמאן], מאת הרב הגאון הגדול מוהר״ר יוסף זוסמאנאוויץ (הירי־שלמי) הגאב״ד דסלאבדקע. בתוך: זרע יצחק, קיידאן תרצ״ד, עמ׳ 191—359. שם, בראש הספר, כתב גם ״תולדות ר׳ חיים יצחק שילמאן״.

ספר תרועת מלך על מס׳ ראש השנה; כולל חידושים ובאורים בעניינים שונים בביאור דברי הש״ס והרמב״ם הכינותי בעניי בעזר העזור לכל יוסף זוסמאנאוויץ בן הרב הגאון הצדיק ר׳ אשר דוב שליט״א אב״ד דפה ק״ק אוקמערגע (ווילקאמיר). קיידאן דפוס ש. מובשוביץ בקיידאן (ליטא) שנת תרצ״ז לפ״ק. 2°. [4], 252 עמוד.

זיוו, מנדלי : 61

מרבני טאוריג.

זיוו [־ברוידא], שמחה זיסל ב״ר ישראל : 162

מגדולי חכמי המוסר. נולד בקעלם בשנת תקפ״ד ונפטר שם ביום ח באב תרנ״ח. שימש תחילה כורך ספרים, מלמד־דרדקי ובלן. הקים בקעלם—ואחר־כך בגרובין שבקורלאנד — תלמוד תורה למופת. ביוגראפיה מפורטת: הרב דב כ״ץ, תנועת המוסר, כרך שני, תל־אביב תשי״ד (מהדורה שנייה עם הוספות ותקונים), עמ׳ 27—219.

זליג : 45

מרבני פלונגיאן.

ז׳ק, אברהם אבא ב״ר אריה ליב הכהן : 49

רבה האחרון של אלסיאד (אלשאד). נולד בשנת תרכ״ב בעיירה לוקניק ונסמך להוראה על ידי ר׳ יצחק אלחנן. בשנת תר״ן נתמנה רב באלסיאד. הוצא להורג ביום ז באלול תש״א. עד־ראיה, הרב יחיאל פישקין, מספר: ״בחורשה שעל־יד טחנת המים בקצה העיירה, שם ישבנו גם בכינו ביחד. למדנו ועסקנו בדברי תורה עם ר׳ אברהם אבא ז״ל; פיו הפיק מרגליות; נדמה היה לנו באותה שעה כאילו אנו יושבים במערה עם רבי שמעון בר יוחאי ועוסקים בתורה. הרב ניחם אותנו בדברים היוצאים מן הלב... הסחנו את דעתנו מן הצפוי לנו ולא הרגשנו את הנעשה מסביב לנו, עד שבאו הארורים ולקחו את כל הגברים, הטף והנשים אל כפר גערוש הסמוך לטעלז. מתכווץ הלב לזכר הרגעים הנוראים האחרונים, רגעי הפרידה מן הרב, מאור התורה ועמוד היראה. בשעה שהוליכוהו במכונית, שהובילה אותו לדרכו האחרונה, לא חשב כלל על הצפוי לו בקרוב; באהבה נפרד מכל אחד מן השרידים מתי מספר, שהצוררים השאירום משום מה בעיירה. בלבו הטהור לא היתה שום טינה אפילו אל הליטאים תושבי העיירה והוא נפרד גם מהם כבזמנים רגילים. וכשהגיע הרגע המר והנמהר הלך בצעדים מאושרים, כמעט בשמחה, וגמרא בידו, כשהוא נתמך על־ידי שתי בנותיו, לקראת מותו, מות קדושים, כאילו היה מוכן בכל ימי חייו לקראת יום זה... וביום שבת קודש ז באלול תש״א נלקח ארון הקודש השמימה ביחד עם שתי בנותיו וחתנו ר׳ שלום טובי׳ הורביץ ז״ל״.

זק״ש, אורי ב״ר אברהם (הרב המגיד) : 104

רבה של סלובודקה־קובנה. נראה שבשנת תקכ״ב נתמנה רב בוויליאמפול. בשנת תקמ״ח היה עוד בחיים. ידוע שהיה חברו של הגאון מווילנא. אביו, ר׳ אברהם זק״ש, בא לווילנא מאונגאריה.

חאצקעוויץ, ישראל נח : 95

רבה האחרון של קופישאק. נולד בשנת תרמ״ט באכמוץ (רוסיה). שימש רב בפאנעמונקע, באבעל ובקופישאק. הוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

חבר, יצחק אייזיק ב״ר יעקב : 161

גאון בנגלה ובנסתר. נולד בהוראדנא ושימש רב בכמה קהילות: פרוזינא, פארא־ זאוע, ראזינאי, טיקטין, וואלקאוויסק וסובאלק. נפטר בסובאלק בערב ראש חודש כסלו תרי״ג. אביו, ר׳ יעקב, נפטר בעיר מולדתו הוראדנא, ביום כד באדר תקצ״א.

ספריו

ספר בית יצחק הבית הקטן ההוא אשר הכינותי בעניי לכנוס בו ולמצוא דרך סלולה בעמקי מצולות ים התלמוד והפוסקים ראשונים והאחרונים בכמה ספיקות וחידושי דינים בדיני איסור והיתר לעורר לב המעיין ושני שערים פתוחים לו השער הא׳ הוא שער הקבוע ותקנות קבועות שנו כאן לברר כל פרטי דיני קבוע אשר עדן גדולי הראשונים והאחרונים לרוחב בינתם לא העריכו מערכה לפרש ולברר לאיש כערכי פרטיהם ודיניהם והשער השני שער הספיקות יבוארו בו באורך כל פרטי הספיקות הוא אשר חברתי בעניי הצעיר באלפי ישראל מקדם רובץ תחת משא עם קודש קהל עדת ישורון דק׳ ראזינאיי יע״א וכעת עבד לעם הזה פ״ק וואלקוויסק יע״א יצחק אייזיק בלאאמ״ו מו״ה יעקב זללה״ה אב״ד דפ״ק הנ״ל: ע״י המדפיס הרבני מוה׳ יצחק במוה׳ אליעזר בשנת תקצ״ו במצות ובהוצאות המחבר הנ״ל בסדילקאב... 1836. 2°. [2], 62, [2] 1—8 דף.

סדר הגדה של פסח עם באור חדש נקרא יד מצרים מים חיים נובעים מפה קדוש הוא ניהו אאמ״ו הרב הגאון הגדול המקובל נ״י ע״ה פ״ה גדול שמו ומפורסם מהו׳ יצחק אייזיק חבר נ״י אב״ד דק״ק טיקטין יצ״ו בעהמ״ח ספר בית יצחק והיה כתוב במגילת ספר בין חבילות מרבית חיבוריו אשר הנם אתו בכתובים, ביאור על הגדת פסח בשני אופנים, האחד יערוך מערכה בדרך הדרוש ביאור נכון אשר קרא בשמו יד חזקה וביאור השני נסתרות מדובר בדברים העומדים ברומו ש״ע... יד רמה ואמינא נקוט מיהא פלגא להעתיק דרך הדרוש השוה לכל נפש ומצאתי און לי בעזר צורי לחדש איזה ענייניים... והבאתי אל הקודש פנימה ואקראיה בשם זרע יצחק... משארית יוסף בן המחבר, אב״ד דק״ק פראזאווע. וואורשא בדפוס הרבני מה׳ צבי יעקב בר״א באמבערג ושותפו בשנת תר״ב לפ״ק. 4°. [1], ח, יט דף.

ספר סדר זמנים קונטרסים מיוסדים על הזמנים. מאת איש אמונים. הרב הגאון הגדול נ״י ע״ה פ״ה המפורסם בתורה וביראה מוהר״ר יצחק אייזיק נ״י אב״ד ור״מ דק״ק טיקטין יע״א. בעהמ״ח ספר בית יצחק על דיני קבוע וס״ס. וספר יד מצרים על הגדה של פסח. אנכי הצעיר יגעתי ומצאתי דאתא לידי הקונטרס הלז מאת אאמ״ו הגאון המחבר נ״י להעתיקם. והעתקתים בעזהמ״י על נכונה. עם מעט הערות קצרות. אשר הערוני רעיוני מדי עברי עליהם דרך העתקתם. וגם אשר דרש דרשתי במקהלות בדיני התפילה וזמניהם ראיתי כי טוב להעלותם פה בקונטרס סדר הזמנים. והביאותם לבית הדפוס: המקום יהא בעזרי להביא לבית הדפוס מרבית החיבורים אשר בכתובים לאאמ״ו נ״י וביחוד חיבורו שו״ת על ד חלקי שו״ע. וחסד ה׳ יעזרני ואבנה גם אנכי לעשות בית עולמים להפיץ לאור מחברתי פנים מסבירות ויתר החיבורים אשר הכינותי בעניי. ואני תפילה. יוסיף ה׳ לחונן את שאר עמו. שירי שיריים משארית יוסף בלאאמ״ו הגאון המפורסם מוהרר״ר אייזיק נ״י. אב״ד דק״ק קנישין יצ״ו. וואורשא בשנת תד״ר לפ״ק בדפוס של הרבני מהו׳ צבי יעקב בהמנוח מהו׳ אליהו ז״ל באמבערג. 4°. לו דף.

ספר בנין עולם חלק ראשון שאלות ותשובות מחלק ש״ע או״ח ויו״ד אשר כוננו מעשה ידי אמן הרב הגאון הגדול המפורסם מוה׳ יצחק אייזיק נ״י חונה בק״ק סוואלק בעהמ״ח ספר בית יצחק על דיני קבוע וס״ס וס׳ סדר זמנים וס׳ יד מצרים על הגדה ש״פ ועוד תשו׳ מחלקי שו״ע וחיבורים רבים והמה בכתובים ה׳ יזכהו להוציא לאור. וואורשא בדפוס של הרבני מוה׳ צבי יעקב בהמנוח מוה׳ אליהו ז״ל באמבערג בשנת תור״ה [= תרי״א] לפ״ק. 2°. ח, קמז, [1] דף.

דף ג—ח: פתיחה מהרב המאה״ג המפורסם מ׳ יוסף נ״י הרב דק׳ קנישין בנו של הגאון המחבר נ״י.

ספר בנין עולם כולל שאלות ותשובות בחלק אה״ע אשר כוננו מעשה ידי אומן הרב הגאון הגדול המובהק, צדיק יסוד עולם מופת הדור המקובל האלקי חסיד ועניו כקש״ת מרן יצחק אייזיק חבר זצוק״ל זי״ע, שהיה אב״ד בק׳ ראזינאי וואלקאוויסק טיקטין סובאלק ושם מנוחתו כבוד, בעהמ״ח שו״ת בנין עולם על או״ח ויו״ד. וספר בית יצחק על דיני קבוע וס״ס. וספר סדר זמנים. וספר בית עולמים. פתחי שערים. ברית יצחק. וס׳ באר יצחק על ליקוטי הגר״א זצוק״ל. ועל אדרת אלי׳ מהגר״א זצ״ל. ועוד ספרים קדושים בחכמת האמת: הובא לבית הדפוס על ידי מאיר במוהר״ר בנימין דוב זצללה״ה ווערזבאלאווסקי מסוויר לילד שאקי בן נכד המחבר: וואורשא נדפס בדפוס המשובח ע״י הרב ר׳ בנימין ליפשיץ שליט״א... שנת תרס״ד לפ״ק. 2°. [2], ה—נה דף.

ספר מגן וצינה אשר החזיק גבור ואיש מלחמה, מלחמתה של תורה ואמיתת החכמה. חכם חרשים, ונבון לחשים. אחד מיוחד מגדולי גאוני דורינו, בישראל גדול שמו בתורה ובחסידות. לקנא קנאת ה׳ וללחום מלחמת התורה והאמונה, יסוד ופינה, פינת יקרת חכמת האמת הנאמנה: ונגלה אליו בסופו קונטרס נפלא, בביאור יסודי חכמת הקבלה, מאיש עושה פלא, המפורסם לשם תהילה, נורא עלילה. הרב הקדוש החסיד האלהי מוהר״ר משה חיים לוצאטו זצוק״ל: הן כל אלה חוברו יחדיו והובאו לבית הדפוס, ע״י אנשי אמת אוהבי תושיה ומחזיקים בבדקיה יראים ושלמים, תהי משכורתם שלימה, ויזכו לגחמה, בטח בדד ישבו המה, גם זרעם אתם יתעגנו על רוב שלום ויתברכו מאת שוכן רומה: כמש״נ באמשטרדם [יוהאניסבורג תרט״ו]. 8°. [1], עח דף.

ספר עמודי התורה, ה"ר יצחק אייזיק חבר־ווילדמאן, פירוש על ספר מעלות התורה... בשם אור תורה: ירושלם תר"מ. 8°. 72 דף.

ספר בית נאמן אשר השאיר אחריו ברכה הרב הגאון הגדול מופת הדור הצדיק האמיתי המקובל האלקי המפורסם ברוב ספריו אשר חבר מוה' יצחק אייזיק חבר זצלה"ה בעהמ"ח ס' בית יצחק, סדר זמנים, יד מצרים, מגן וצנה, גנזי מרומים על חכמת האמת, ועוד כמה חבורים בכתובים אשר היה אב"ד בק"ק ראזינאי, בק"ק וואלקאוויסק דליטא, בק"ק טיקטין, ולסוף ימיו נתקבל לאב"ד בק"ק סובאלק ושם מנוחתו כבוד. יכלול בתוכו דיני עד אחד נאמן באיסור־רין פרטיו וכלליו הלכותיו המפוזרין בש"ס בבלי וירושלמי ראשונים ואחרונים. הוגה והובא לביהד"פ ע"י בן אחיו הרב הג' וכו' מוה' יוסף בהרב ר' מרדכי זצלה"ה חבר אחיו של הגאון המחבר זצלה"ה ר"מ ומ"ץ ב"ק זעטיל בגליל סלאנים. ווארשא בדפוס הרבני מוה' נתן שרייפטגיססער נ"י. שנת תרמ"א לפ"ק. 2°. [2], לח דף.

בראש הספר הסכמות מאת ר' יצחק אלחנן [ספעקטאר], קאוונא כח מנחם־אב תר"ל; ר' אלי' חיים מייזיל, לאדז־ווארשא יב אדר־שני תרמ"א; ר' שמואל זאנוויל קלעפפיש, ווארשא ד בטבת תרמ"א.

פירוש יקר ונפלא על אדרא זוטא מכבוד הרב הגאון חכם הרזים חסיד וקדוש חד מגדולי ירושלים תוב"ב מוהר"ר מנחם מענדיל ז"ל משקלאב, תלמיד מובהק לרבינו הגדול החסיד האמתי הגר"א ז"ל מווילנא. נקרא בשם מים אדירים עם הגהות יקרות מתלמידו הגאון המובהק החסיד המפורסם בחבוריו הנפלאים מוהר"ר יצחק אייזיק חבר ז"ל, אבדק"ק סובאלק יע"א. נקראים בשם באר יצחק... הובא לדפוס ונסדר והוגה בעזהי"ת עלי שמואל לוריא. ווארשא בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י... [תרמ"ו]... 1886. 8°. 180 עמוד.

ספר אדרת אליהו... פירוש על התורה מאת... אליהו ז"ל מווילנא... ועם... באר יצחק מהרה"ג... יצחק אייזיק אבדק"ק סובאלק ז"ל... ווארשא תרמ"ז, מאיר יחיאל האלטער. 8°. 608 עמוד.
מהד' חדשה, תל־אביב תשט"ו.

ספר ברית יצחק הוא פירוש נפלא ועמוק על אדרא דמשכנא דפרשת משפטים, ורזא קדמאה כו' דפרשת תצוה, ותוספתא דפרשת יתרו. ועוד על כמה מאמרים סתומים ונעלמים. ועוד ליקוטים יקרים, אשר ספון וגנוז בם רב פנינים משרשי יסודי החכמה האלהית ורזי התורה. מכבוד הרב הגאון הגדול המובהק, המקובל אלהי אשר האיר עיני ישראל בחיבוריו הנפלאים בנגלה ובנסתר. ואשר בנה את בית עולמים חיבורו הגדול והקדוש על האדרא רבא. החסיד והעניו מופת הדור וקדוש יאמר לו מוהר"ר יצחק אייזיק חבר זצוק"ל. ונלוה עליו דרוש נפלא נר מצוה מהגאון המחבר ז"ל ובסופו ליקוט מהגר"א ז"ל. יצא עתה ראשונה לאור מגוף כי"ק שהי' תח"י בנו הרב המאוה"ג החו"ב כו' מו"ה משה נ"י, האבד"ק יעדוואבנא יע"א... והובא לדפוס ונסדר בעזה"י עי"י שמואל בלאא"מ אליעזר אהרן לוריא ז"ל. ווארשא בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י בשנת תרמ"ח לפ"ק... 1888. 8°. [2], 158 עמ'.

על הספר באו הסכמותיהם של ר' ארי' ליב מבית קאצאנלפוגין, בריסק דליטא ה בטבת תקצ"ה; ר' אברהם אבלי ב"ר א"ש, ווילנא ג במרחשון תקצ"ה; ר' יעקב ב"ר אהרן, קארלין ראש חודש סיון תקצ"ה; ר' דוד, נאוואראדאק, ו תמוז אשריך וטוב לך; ר' יוסף דוד ב"ר צ"ה, מיר כז בסיון תקצ"ד; ר' דוב בערוש אשכנזי, סלאנימא י באייר תקצ"ד.

ספר פתחי שערים מכבוד הרב הגאון הגדול המובהק, חסיד ועניו. המקובל אלקי וקדוש יאמר לו. המפורסם בחיבוריו הנפלאים בנגלה ובנסתר כש"ת. מוהר"ר יצחק אייזיק חבר זללה"ה. שהי' אב"ד בק"ק ראזנאי. וואלקא־וויסק. טיקטין. סובאלק. הפותח שערי חכמה ודעת ומאיר עיני המשתוקקים לבא אל היכלי חכמת האמת פנימה, להסתופף בכל שערי כתבי הארי' ז"ל. ולעדן נפשם ורוחם בספרי עץ החיים אשר טועמיהם חיים זכו. גם יבאר ויפענח כל נעלם וכל רזין סתימין שבאו בכת"י הגר"א ז"ל בנסתרות, ובמקום שנראים דבריו כחולקים ומשיבים על דברי האר"י ז"ל ישוה דעתם בעומק בינתו. והיו לאחדים. יצא עתה ראשונה לאור מגוף כי"ק שהי' תח' בנו הרב המאוה"ג החו"ב כו' מו"ה משה נ"י. האבד"ק יעדוואבנא יע"א... והובא לדפוס ונסדר והוגה בעזרת הש"י על ידי שמואל בלאא"מ אליעזר אהרן לוריא ז"ל. חלק ראשון ושני. ווארשא. בדפוס ר' מאיר יחיאל האלטער נ"י... שנת... [תרמ"ח] לפ"ק... 1888. 8°. 246, 348, [4] עמוד.

ספר בית עולמים על האדרא מכבוד הרב הגאון הגדול המובהק, חסיד ועניו. המקובל אלקי וקדוש יאמר לו. המפורסם בחיבוריו הנפלאים בנגלה ובנסתר מוהר"ר יצחק אייזיק חבר זללה"ה. שהי' אב"ד בק"ק ראזנאי. וואלקאוויסק. טיקטין. סובאלק. המבאר ברחבה כל מאמר וכל ענין מהאדרא רבא מהחל ועד תומו. ומפענח כל רזין סתימין וסתרי אורייתא וכל יסודי ושרשי חכמת אמת הצפונים וגנוזים בה. יאירו עיני כל המעיינים בו. יצא עתה ראשונה לאור מגוף כי"ק שהי' תח"י בנו הרב המאוה"ג החו"ב כו' מו"ה משה נ"י, האבד"ק יעדוואבנא יע"א... והובא לדפוס ונסדר והוגה בעזרת הש"י על ידי שמואל בלאא"מ אליעזר אהרן לוריא ז"ל. ווארשא בדפוס ר' מאיר יחיאל האלטער נ"י... שנת ת[ר]מ"ט... 1889. 8°. 518, [2] עמוד.

שני העמודים האחרונים מכילים "צוואת הגאון המחבר" מיום כט באלול תרי"ב [ערב ראש השנה תרי"ג].

ספר לקוטי הגר"א מכבוד אדמו"ר הגאון... אליהו מווילנא זצוק"ל... ויען כי רבינו הגר"א ז"ל קיצר דבריו (כדרכו) ולא ביארם. רק ריש מילין אמר לחכימא ברמיזה למכסה עתיק. ע"כ התעורר כבוד הרב הגאון הגדול המקובל קדוש יאמר לו. המפורסם בחבוריו הקדושים והנפלאים כש"ת מוהר"ר יצחק אייזיק חבר ז"ל לבאר ולפענח כל נעלם ורזין סתימין התלוים

ממש בכל תיבה מדבריו הקדושים ז״ל למען יהנו רבים לאורו. ונקרא בשם בארי יצחק יצא עתה ראשונה לאור מגוף כי״ק שהי׳ תח״י בנו הרב המאוה״ג החו״ב כו׳ מו״ה משה נ״י האבד״ק יעדוואבנא יע״א. ובסופו באו חידושים על מס׳ שבת בשם הגר״א ז״ל וביאוריו ז״ל על אגדות ב״ב ולקוטיו על הרמב״ם ז״ל מהעתקה שהי׳ תח״י הגרד״ל ז״ל... הובא לדפוס ונסדר והוגה בעזרת הש״י על ידי שמואל בלאא״מ אליעזר אהרן לוריא ז״ל. ווארשא בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער נ״י... שנת תרמ״ט לפ״ק... 1889. °8. [2] 414, 14, 14, 10 עמוד.

ספר בית יצחק על דיני ברירה מהרב הגאון האמיתי מופת דורו והדרו, המקובל אלקי, רבן של ישראל, כקש״ת רבינו יצחק אייזיק חבר זצללה״ה, שהי׳ אב״ד באחרית ימיו בעיר סובאלק יצ״ו, בהרב הג׳ צדיק תמים כקש״ת מו״ה יעקב חבר זצ״ל מעיר ״הוראדנא״. הובא לדפוס ויצא לאור על ידי יחיאל מיכל נ״י בלא״א אי״א מו״ה בנימין דוב זצללה״ה ווערובאלאווסקי יליד שאקי. כרך ראשון. ווילנא בדפוס שרגא פייבל גארבער שנת אעת״ר לפ״ק. °4. [8], 108 עמוד.

בראש הספר ״מכתבי תהלה״ מאת: ר׳ שמעון דוב בער, שעדליץ יט באלול תרס״ה; ר׳ יצחק יעקב ראבינאוויץ, פאנעווזו; ר׳ אלי׳ ברוך, מיר יג בסיון תרס״ט; ר׳ מאיר אטלאס, שאוול ג באדר תרע״א; ר׳ צבי הירש ב״ר נפתלי הערץ, ווילקאווישקי כח באדר תרע״א.

בעמ׳ 7—8 שבראש הספר צוואת המחבר.

ספר שיח יצחק דרושים נחמדים אשר השאיר אחריו ברכה האדם הגדול בענקים כבוד הרב הגאון הגדול המובהק המפורסם בכל קצוי תבל, שר התורה, אספקלריא המאירה, מנורה הטהורה, עטרת תפארת דורו, איש אלקים קדוש, המקובל האלקי כקש״ת מורנו ורבנו מרן יצחק אייזיק חבר זצללה״ה ז״ע שהי׳ אב״ד בק״ק ראזינאי, וואלקאוויסק דליטא, טיקטין, סובאלק, ושם חלקת מחוקק ספון... נערך ונסדר והובא לדפוס על ידי הרב המאוה״ג החריף ובקי כש״ת מו״ה מאיר ווערבעלאווסקי נ״י. [תחן הרב הגאון המובהק מוה״ר יעקב הלוי רובין ז״ל האב״ד דק״ק פאריטש (מחוז באברויסק) וסוויר, תחנו של הרב הגאון המפורסם בחכמתו מוה״ר משה ראבינאוויץ (חבר) ז״ל האב״ד דק״ק יעדוואבנא, בן הגאון הגדול מרן המחבר יצחק אייזיק חבר נ״ע]. ווילנא בדפוס שרגא פייבל גארבער שנת תער״ב לפ״ק... °8. [4], 84 עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת ר׳ רפאל שפירא, וולאזין תער״ב; ר׳ חיים הלוי סאלאוויציק, בריסק דליטא תרס״ד; ר׳ משה דאנושעווסקי, סלאבאדקא כד בשבט תרס״ט; ר׳ שלמה הכהן, ווילנא כא בשבט תרנ״ז; ר׳ ליב רובין, ווילקאמיר כה באלול תרע״א.

דרושים נעימים מהרב הגאון הגדול הצדיק המפורסם כקש״ת מו״ה ר׳ יצחק אייזיק חבר זצללה״ה אבד״ק סובאלק.

נדפסו בתוך: עמק יהושע אחרון, ווארשא תרע״ג, עמ׳ קכה—קמה. הובאו לדפוס על־ידי ר׳ יהושע אלטר ווילדמאן.

מסכתא אצילות והוא ברייתא בחכמת הקבלה לחכמי׳ קדמונים בזמן דוד המלך עה״ש... וכבר נדפסה כמה פעמים כאיגרתא דלא מקריא. ועתה הדפסנוה מחדש עם ביאור מעט הכמות ורב האיכות גנזי מרומים כשמו כן הוא מבאר בדרך קצרה חכמה העליונה הגנוזה בתוה״ק מאת הרב הגדול הגאון פאר הדור המקובל האלהי צדיק וישר המפורסם בענוה ויראת חטא מוה׳ יצחק אייזיק חבר זצוק״ל בעהמח״ס בית יצחק. יד מצרים. סדר זמנים. שו״ת בנין עולם. מגן וצינה. ועוד כמה חיבורים בכת״י. כשמו ותהלתו. כן מספר שנתו. בשנת הביאור גנזי מרמים (= תרכ״ד) לפ״ק. [יאהנניסבורג]. °8. [6], מב עמוד. בראש הספר ״הקדמת בן הגאון המחבר נ״ע״, יוסף.

מסכת אצילות והוא ברייתא בחכמת הקבלה לחכמים קדמונים בזמן דוד המלך עה״ש... ועתה הדפסנוה מחדש עם ביאור מעט הכמות ורב האיכות גנזי מרומים... מאת... מוה׳ יצחק אייזיק חבר זצוק״ל... הובא לבית הדפוס על ידי מאיר ווערזבלאווסקי הרב בקרוב חתנו של הרב הגאון וכ׳ ר׳ יעקב הלוי זצ״ל שהיה אב״ד בק״ק סוויר פלך ווילנא, חתנו של הרב המאור הגדול ר׳ משה רבינאוויץ חבר נ״ע, בן הגאון המקובל ר׳ אייזיק חבר זצ״ל. ונלוה בסופו תוספות מאיר מהרב מאיר ווערזבלאווסקי הנ״ל [קאוונא, בדפוס מ. גוטמן... שנת תרצ״א לפ״ק]. °4. 32 עמוד.

לפי פרידברג, בית עקד ספרים, ב, תל־אביב תשי״ב, עמ׳ 632, ״עם הוספות מאיר ויזבלובסקי (!) ירושלם תרצ״ב״.

ספר יצירה... ועליו כל שלטי הגבורים המפרשים המקובלים גאוני קדמאי ובתראי... ט) פירוש פרי יצחק, מהרב המקובל ר׳ יצחק אייזיק ז״ל, בעל ספר באר יצחק על ת״ז:... ווארשא בדפוס ר׳ יצחק גאלדמאן נ״י שנת... 1884. ... ובשער הפנימי: ספר יצירה... ונלווה עליו ספר (יקר המצי־אות) פרי יצחק, פירוש על הספר יצירה מהגאון המקובל מוהר״ר יצחק אייזיק זצ״ל, אבד״ק מאהליב, בעהמ״ח ספר באר יצחק על תיקוני הזהר, אשר יסוד כל ביאורו בנוי ע״פ הקדמות האר״י ז״ל, ולכן קרא שם הספר על שמו, כי שאבו ממעיי־נו. סדרתיו והגהתיו בעזה״י עלי שמואל בלאא״מ אליעזר אהרן לוריא ז״ל ממאהליב.

מהדורות נוספות בהוצאת לעווין עפשטיין, ווארשא.

חריף, לייב: 46

מרבני ריטובה. חותנו של ר׳ אברהם אהרן הכהן בורשטין.

חרל״פ, יהודה לייב: 79

מרבני מריאמפול. חתנו של ר׳ חיים שערשאווער, רבה הראשון של מריאמפול.

טייץ, מנדל : 104

ראש ישיבה ביאנאווא (יאנובה). הוצא להורג.

טערוסקין, יעקב חיים : 137

רבה האחרון של שקוד. נולד בשנת תרמ"ג בפאהאסט והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש"א.

טרויב, אברהם שמעון ב"ר יצחק אייזיק : 123

מרבני קיידאן. נפטר ביום כח בטבת תרל"ו, בן סג.

ספריו

ספר הלכות גדולות...ועתה נדפס בהוספת הגהות ומראה מקומות ודרושים קצרים, מהרב הגאון המפורסם מוהר"ר אברהם שמעון טרויב מקידאן, יע"א: ווארשא בדפוס ר' יצחק גאלדמאן נ"י, שנת תרל"ה לפ"ק... 1874. 2°. 16, 296 עמוד.

חדושים והגהות מהג"מ אברהם שמעון טרויב ז"ל אבד"ק קיידאן — משניות, ווילנא.

באר אברהם...הערות וציונים על הרמב"ם. ניו־יורק תש"ז. 8°.

החליף שאלות ותשובות עם ר' יצחק אייזיק רבינוביץ, רבה של שאבלי. עיין ספריו: עטרת יצחק, פיעטרקוב תרס"ח; נטעי נעמנים, ירושלים תרפ"ה.

טריוויש, דוב בער ב"ר יהודה ליב : 161

מרבני זאגר וסו"ד בווילנא. חיבר: ספר רביד הזהב...פשטים על התורה והדינים היוצאים מהם, כדי לאחד תורה שבכתב עם תורה שבעל פה. הוראדנא תקנ"ז. מהדורה שנייה: ספר רביד הזהב על התורה עם גרש כרמל על פירש"י שבחומש חלק ראשון [בראשית]. רביד הזהב הוא חיבור וצירוף שני התורות שבכתב ושבע"פ שפה אחת ודברים אחדים זה בזה אחודים ורמוזים ונובעים ממעיין התורה כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה ומשם יפרד והיה לארבעה הטורים ...וגרש כרמל...[מאת] ישראל יצחק הלוי במוהר"נ ז"ל מו"צ ברחוב בראר־ווארנא. ווארשא בדפוס הרבני מהו' נתן שריפטגיססער שנת התרמ"ה לפ"ג. 8°. [8], 144 עמוד. חלק שני [שמות], ווארשא תרמ"ו: 8°. [4], 188 עמוד. חלק שלישי, ווארשא תרנ"ה; חלק רביעי, ווארשא...; חלק חמישי [דברים], ווארשא תרמ"ה.

מהדורה שלישית: בהוספת גרגירי כסף על ספר בראשית ונו"כ מה"ר צבי מאיר ב"ר יוסף בר. ווארשא תרצ"א. 4°. 2, 5, 181, 72 עמוד.

המחבר נפטר ביום כא בתשרי תקס"ג.

טריוש הלל דוד ב"ר עוזר הכהן : 104, 110

נולד בווילנא בשנת תר"א. בשנת תרל"ב נתמנה רב בווילקי שעל־יד קובנה. נפטר ביום ד בסיון תרס"א.

ספר ונגש הכהן כולל חקרי הלכה בשיטות שונות, סברות מחודשות, צרופות ובחונות, פלפולים ישרים בעניינים עמוקים, בדברים נכונים שבעתים מזוקקים, מיוסדים על אדני דברי הראשונים, ומשם פונים אל מסקנת האחרונים, ישוב כמה קושיות, וביאור איזה סוגיות, מפורשות וגלויות, בחכמה ודעת עשו־יות, וכמה הלכתא רבותא איכא למשמע מיניהו בדברים הנוגעים למעשה, והם יסודות לכמה גופי הלכות, והוא מעט מהרבה אשר אתי בכתובים ערוכים ושמורים, אשר חנן אותי העליון בחסדו, אנכי הצעיר שבכהונה, יתיב ביני עמו־די היכי דגרסי ודן לפני חכמים בקרקע אסקופה נדרסת לפני שרי התורה. הלל דוד בן הרב החריף המופלג הצדיק המפורסם מוהר"ר עוזר הכהן זללה"ה מווייל־נא למשפחת טריוש המיוחס לגזע רש"י זי"ע החונה פ"ק ווילקי. ווילנא בדפוס ר' יהודה ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י. שנת תרמ"ב לפ"ק. 2°. [2], 130 עמוד.

עמ' 6—7: דבר לדור, מאת ר' נפתלי צבי יהודא ברלין.

ספר עבודת הכהן; כולל חקרי הלכה בשיטות שונות, סברות מחוד־שות, צרופות ובחונות, פלפולים ישרים בעניינים עמוקים, בדברים נכונים שבעתים מזוקקים, ומעט מהרבה מתשובותי אשר השבתי לשואלי בדבר ה' זו הלכה אשר חנן אותי העליון בחסדו, אנכי הצעיר שבכהונה. הלל דוד בן הרב החריף המופלג הצדיק המפורסם מוהר"ר עוזר הכהן זללה"ה מווילנא למשפחת טריוש המיוחס לגזע רש"י זי"ע החונה פ"ק ווילקי. והם עוד שנים עשר כללים מן השלשים וששה אשר יעדנו בראש דבר מספרנו ונגש הכהן ויתר הכל־לים נקוה בחסדי ה' להוציאם לאור בקרב עד גמירא. ווארשא בדפוס ר' מאיר יחיאל האלטער...תרמ"ט לפ"ק...1889. 2°. 4, 130 עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת ר' יצחק אלחנן [ספעקטאר], קאוונא ב באדר שני תרמ"ט; ר' נפתלי צבי יהודא ברלין, וואלאזין תרמ"ד; ר' יוסף דובער הלוי, בריסק ט באלול תרמ"ה; ר' ירוחם יהודא ליב, מינסק ז באלול תרמ"ד.

בראש הספר באה גם "פתיחה" מאחיו של המחבר, ר' אבא יוסף הכהן טריוויש (עמ' 1—3), ובסופו תשובה מחתן המחבר, ר' אברהם זקהיים (עמ' 127—129).

ספר עדן גנים...והם גני האגדה אשר נטעתי. ודרושים נחמדים בהם זרעתי. במאמרים חידותים אהלם תקעתי. וחלונים מופיעי אור להם קרעתי. בעקבות הראשונים יסודם קבעתי. ובהגיון ישר עליהם הופעתי. וכבר במקהלות עם דברי השמעתי. ולפני גדולי הדעת אותם הצעתי. ויפרקו רצון לאמר כי אל המטרה קלעתי. וקול שדי חוצב להבות. בתוך הגנים רצות ושבות. פותרים חידות ובונים חרבות. הקולות בגן יחד נשלבות. מעוררים יראה ומלהיבים לבבות. באהבה ושלום כמוסר אבות. מאתי הצעיר שבכהונה והדל באלפי רבבות: הלל דוד בן הרב החריף המופלג הצדיק המפורסם מוה' ר' עוזר הכהן ז"ל מווילנא למשפחת טריוש המיוחס לגזע רש"י ז"ל בעהמ"ח שו"ת ונגש הכהן ועבודת

הכהן החונה בעיר ווילקי בפלך קאוונא. ווארשא בדפוס ר' נתן שריפטגיסער נ"י שנת תרנ"א לפ"ק. 4°. [4], 156 עמוד.

בראש הספר "מכתבי תהלה" מאת ר' שמואל זנוויל קלעפפיש, ווארשא ח"י כסלו תרנ"א; ר' יצחק פיגענבוים, ווארשא יט בכסלו תרנ"א.

מאמר פרץ נבעה יעורר על תורת השחיטה והרבנות בישראל, פנה עקרית וראשית בהיהדות, אשר פרצו בה אלה אשר עתותיה בידם, פרץ נבעה בחומת הדת, ועלינו ובידינו — אם אך נאבה — לגדור ולהקים אותה על תלה. ערכתיו וסדרתיו בתור הוספה להספגה הלל דוד הכהן לבית טריווש יכונה ראווין החונה פ"ק ווילקי... ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם תרנ"ט... 1898. 8°. 16 עמוד.

השתיה כדת... על שתית יין נסך. ווילנא תר"ס. 8°. 24 דף.

ספר הפסגה יכלכל מאמרי תורה בקרת וחכמת ישראל, צופה פני הספרות הרבנית והמדעית מדור דור, להאיר נתיב הדת והחיים בימינו אלה, חקרי לב רבנים ומשכילים חכמים וסופרים, דורשי טוב לעמם באמת ואמונה. קובץ ראשון. ערכתיו וסדרתיו הלל דוד הכהן לבית טריווש יכונה ראווין אב"ד עיר ווילקי יע"א פלך קאוונא בעהמה שו"ת ונגע הכהן, עבודת הכהן, וספר עדן גנים. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תרנ"ה לפ"ק... 1895. 8°. 72 עמוד.

ספר ראש הפסגה יכלכל ריצת מכתבים ומאמרים לתורה ובקרת וחכמת ישראל, אשר היה בינינו ובין גדולי עמנו, רבנים ומשכילים חכמים וסופרים, דורשי טוב לעמם באמת ואמונה. קובץ שני... ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תרנ"ו לפ"ק... 1896. 8°. 64 עמוד.

ספר הר הפסגה יכלכל אספת מכתבים ומאמרים... קובץ שלישי חוברת א... ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תרנ"ז לפ"ק... 1896. 8°. 92 עמוד.

ספר הר הפסגה חוברת ב יכלכל אספת מכתבים... קובץ רביעי. ערכתיו וסדרתיו הלל דוד הכהן לבית טריווש... ועזור על ידי הוא חתני הרב ר' אברהם זקהיים הגאבד"ק וואליא. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם תרנ"ז... 1897. 8°. 79 עמוד.

ספר אשדת הפסגה חוברת ב... קובץ שישי. ערכתיו... הלל דוד הכהן לבית טריווש יכונה ראווין... ועזור על ידי הוא חתני הרב ר' אברהם זקהיים הגאבד"ק וואליא. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם תרנ"ט... 1898. 8°. 76 עמוד.

ספר אשדת הפסגה חוברת א... קובץ חמישי. ערכתיו וסדרתיו הלל דוד הכהן ראווין לבית טריווש... ועזור... הרב ר' אברהם זקהיים הגאבד"ק וואליא. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תר"ס לפ"ק... 1899. 8°. 108 עמוד.

ספר עין הפסגה חוברת א... קובץ שביעי ערכתיו וסדרתיו הלל דוד הכהן ראווין לבית טריווש... ווילנא... תרס"א לפ"ק... 1900. 8°. 88 עמוד.

ספר עין הפסגה חוברת ב יכלכל מאמרים מרבנים ומשכילים חכמים וסופרים לתורה ולבקורת וחכמת ישראל אשר מטרתם להוכיח על כל הראיות אשר יביאו סופרים שוגים נגד אמונת נצחיות התלמוד והשו"ע שאין בזה גם צל של ראיה על פי הכלל המוציא מחבירו עליו הראיה. קובץ שמיני נערך ונסדר ע"י הרב הגאון הצדיק אביר הרועים מגן הדת ונר ישראל מרן הלל דוד הכהן ראווין לבית טריווש נ"ע... ועתה יצא לאור ע"י אברהם זקהיים חתן הגאון העורך ז"ל. וע"י קלמן בלאאמו"ר הגאון העורך זצ"ל הכ"מ בהוצאות אלמנת הגאון העורך ז"ל וביתו. ווארשא בדפוס של ר' מאיר יחיאל האלטער ושותפו נ"י... שנת תרס"ב לפ"ק... 1902... 8°. VIII, 5—68 עמוד.

"הפסגה" קובץ ט"י (ווארשא תרס"ד, פיעטרקוב תרס"ד) יצאו על־ידי אברהם זקהיים.

הרב טריווש פירסם גם מאמרים פובליציסטיים ויש לציין במיוחד אלה העוסקים בבעיות החינוך, שבהן הוא מביע דעה מיוחדת משלו. מצד אחד הוא נוטה לשיטת המוסר ומצד שני הוא מצדד בהשכלה המבקשת להנהיג לימודי־חול במידה מינימאלית בישיבות וביחוד לימוד הלשון הרוסית, הדרושה לחיי יום־יום. הוא דרש לפתור את שאלת החינוך בבתי ישיבות, כיצד "לטפל ולצרף גם לימודי חול אל לימודי קודש ולמצוא מקור מוצא לזה". על־ידי הנהגת לימוד זה (הלשון הרוסית) "שעה אחת בכל יום לפני מורה נבון בסדר נכון תצא השתלמות הזאת בשלש שנים" ויוכלו להיפטר גם מצרת "הרבנות מטעם" ו"להסיר את התבלול הזה מנגד עיניה ולא נרכיב עוד חיגר על הסומא. כי אם רב אחד יהיה לנו".

יאבלאנסקי, יהודה: 15

מרבני אליטע (מזרח) האחרונים. נולד בשנת תרמ"ב בסטאוויסק, פלך לומז'ה, והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש"א.

יאסעף (חריף), יעקב ב"ר דוב: 145, 161

נולד בשנת תר"א בקרוע. שימש ברבנות בווילון, ביורבורג ובזאגר. בשנת תרמ"ג נתמנה מגיד־מישרים ומורה הוראה בווילנא. בשנת תרמ"ח נתמנה רב הכולל בניו־יורק ויסד שם את הישיבה "עץ חיים", ששימשה יסוד לישיבת ר' יצחק אלחנן. נפטר ביום ח בתמוז [לפי דובער וואכשטיין, מפתח ההספדים, סדר ד, ווינא תרצ"ב, עמ' 16: כד בתמוז] תרס"ב. על קברו הקימו ישיבה "ישיבת יעקב יוסף". חיבר:

ספר לבית יעקב...דרשות על סדר פרשיות השנה...ונלוה לבסוף חדושי הלכות אשר העליתי מדרשותי אשר דרשתי בקהל ועדה. יעקב לא"א מו"ה דובער ז"ל יאסעף מ"מ דמתא ומ"ץ דפק"ק ווילנא יצ"ו. ווילנא בדפוס ר' יהודה ליב נ"י, במו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ ז"ל. שנת תרמ"ח לפ"ק. °4. xii, 104, 64 עמוד.

יאקא, יעקב מאיר ב"ר אברהם הכהן: 29

נולד בשנת תרכ"ח. בשנת תרנ"ח נתמנה רב בעיר וואזנאשענסק ובשנת תרס"א נתמנה אב־בית־דין בעיר מאלאט, חיבר:

ספר תרומת יעקב חלק ראשון; כולל שאלות ותשובות בארבעה חלקי השו"ע, באורים בכמה לשונות הרמב"ם המלאים חריפות ובקיאות בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, קולעים אל מטרת האמת לעומק הדין וההלכה. מאתי יעקב מאיר בן לאמ"ו הרב ר' אברהם הכהן יאקא הרב ואב"ד דק"ק מאלאט פלך ווילנא. ווילנא בדפוס שרגא פייבל גארבער שנת תער"ד לפ"ק. °2. 92 עמוד.

על הספר באו הסכמותיהם של ר' דוד פרידמאן, קארלין טז באלול תרס"ט; ר' חיים ברלין, יעליסאוועטגראד, תרנ"ח; ר' מאיר שמחה הכהן, דווינסק; ר' משה בצלאל לוריא, סובאלק ב דראש חודש אלול תרס"ט; ר' ברוך ב"ר אפרים שמואל, קעשינאוו ט באייר תרס"ב; ר' שלמה הכהן, ווילנא כג בסיון תרנ"ט; ר' אליהו חיים מייזיל, לאדז ח בטבת תרס"ג; ר' יצחק יעקב ראבינאוויץ, פאנעווזע; ר' נחמן יהודא אידל מרגליות, מיטויא ט בסיון תרנ"ח; ר' אליהו דוד ראבינאוויץ־תאומים, מיר תרנ"ח; ר' אליעזר ראבינאוויץ, מינסק תרס"ד; ר' ישראל אייזינשטיין, ניקאלאיעוו ב בסיון תר"ס; ר' יחיאל דיין, באלטא תרס"ב; ר' משה שמואל הורוויץ, באריסאוו; ר' יהודה ליב גארדין, סמארגאן ח"י תמוז [תרע"ד].

המהדורה הראשונה נדפסה בשנת אעת"ר.

יוסף זונדיל מסאלאנט ב"ר בנימין בינוש: 137

גדול בתורה ואיש המוסר. נולד בשנת תקמ"ו בסאלאנט, הצטיין בחיבתו לארץ־ישראל, עלה ארצה בשנת תקצ"ח ונפטר בירושלים ביום ג במרחשון תרכ"ו.

עיין: ספר הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו. כולל: א) תולדות הצדיק רבי יוסף זונדל ז"ל. ב) כתביו. ג) כתבי הגר"א מווילנא והגר"ח מוואלוזין זצ"ל... נאסף ונערך, ויצא לאור על ידי אליעזר רבלין, ירושלם... תרפ"ז.

פרטים ביוגראפיים נוספים: הרב דב כ"ץ, תנועת המוסר, כרך ראשון, מהדורה שניה עם הוספות ותיקונים, תל־אביב תשי"ב, עמ' 94־136; הרב י"ל הכהן מימון, מדי חודש בחדשו, מחזור רביעי, ירושלים תשי"ח, עמ' 107—125.

יעקב בן שלמה מראסיין: 162

אמן שעשה את ארון הקודש בבית־הכנסת העתיק בקעלם.

יפה, יעקב: 137

מדייני שקוד.

כהנמן, יוסף ש' ב"ר יהודה ליב: 29, 95

נולד בקולי. מייסדה של ישיבת פוניביז' (תרע"ט), שנחרבה במלחמת העולם השנייה. עלה ארצה בערב־פסח ת"ש והקים בבני ברק ישיבת פוניביז'.

כ"ץ, אהרן שמואל: 145

רבה האחרון של ראסיין. נולד בשנת תר"ל ביאנישאק ושימש שם תקופה קצרה בהוראה. הוצא להורג בתמוז תש"א.

כ"ץ, בצלאל ב"ר יוסף: 155

מרבני ראקישאק, תחילה שימש ברבנות בקארסעפקע, על־יד דווינסק. נפטר בשנת התשעים ושש לחייו. תצלומו ב"יזכור־בוך פון ראקישאק און אומגעגנט", יאהאנעסבורג תשי"ג, עמ' 145.

כ"ץ (קטץ), חיים מרדכי: 45

עזב את טעלז בראש חודש אלול ת"ש (1940) יחד עם גיסו ר' אליהו מאיר בלאך, נמלט לארצות הברית והקים בקליוולאנד (1941), יחד עם גיסו, ישיבת טעלז, יד ושם לישיבה שנחרבה.

בראש הספר "שעורי הלכה", תל־אביב תשי"ח, מאת ר' יוסף יהודה לייב בלאך, באו "דברים אחדים מאת חתנו של הגאון המחבר", ר' חיים מרדכי קטץ.

כ"ץ, רפאל ב"ר יקותיאל זיסקינד הכהן: 29

נולד ביום כד במרחשון תפ"ג. שימש את בעל "שאגת אריה" במינסק. בשנת תק"ץ נתמנה רב בווילקאמיר. בשנת תקי"ז חזר למינסק, שמינתה אותו "ראש ושופט" עליה. אחר שש שנים עבר לפינסק. בשנת תקל"ג נתמנה רב בפוזנא וביום כו בניסן תקל"ו נתמנה רב באה"ו. נפטר באלטונא ביום כו במרחשון תקס"ד. והרי נוסח מצבתו (על־פי: יחזקאל דוקקעס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 70־71):

פ"י:

אדמ"ו הרב הגאון המפורסם החסיד האמתי נר ישראל ופאר הדור כמהור"ר רפאל הכהן זצ"ל בעהמח"ס תורת יקותיאל, ושב הכהן, שאלת הכהנים תורה, מרפא לשון, דעת קדושים, אשר היה אב"ד בנ"ק אה"ו י"ע כ"ג שנים והרים המשרה מעל שכמו ד' שנים ומחצה לפני מותו ללכת לאה"ק תוב"ב וישב לו פה כי לא יכול לעבור מפני רעש המלחמות בארץ, ביום

כד מרחשון תקס״ד מלאו לו פא שנה, למחרתי חלה את החולי אשר מת בו ביום ו׳, כו מרחשון, ואבל כבד וגדול נעשה לו במותו ונקבר ונספד כהלכה ביום א׳, כח מרחשון שנת הגדל ליהודים ורצוי לכל אחיו לפ״ק.

פה חלקת מחוקק ספון נשיא הוא בישראל — איש חיל לא חת מכל ותועפות לו כהרי אל. — חמשים ותשע שנה שפט את ישראל — מלחמות ה׳ נלחם צדקת ה׳ עשה — הרים קרן עמו, טורח משאו נשא, רבים השיב מעון הורה חטאים דרכי אל.

איש מופת עשה גדולות אך למען שם כבודו — לא ירא מפני איש בלתי את ה׳ לבדו — על כן אהבוהו גם כבדוהו כל בית ישראל — רוח אלהים בו אך לה׳ לבדו כל מעשהו — בז לכל מחמדי תבל דורו ראו כן תמה׳, הסיר העטרה ייבחר הסתופף במקדשי אל.

ספריו

ספר תורת יקותיאל; ואני בעניי הכינתי, בספרים בינותי, ועתה הנה הבאתי, מראשית מנחתי, מנחת עני וכהן חד שיעורא הוא חלק א׳ מי״ד אשר חנני אלקים ה׳ צבאות, הוא יראנו נוראות, ובתורתו נפלאות, א״ס. נאום רפאל בלאא״מ מ״ו הרב המאוה״ג המפורס׳ מוה״ר יקותיאל זיסקינד כ״ץ זללה״ה חונה בק״ק פינסק יע״א. נדפס פה ק״ק ברלין תחת ממשלת אדונינו המלך הגדול החסיד האדיר פרידריך השני מלך פרוסיא ודוכס בראנדיבורג יר״ה ותנשא מלכותו. אמן. בשנת יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל [=תקל״ב] לפ״ק. °2. קפד, כ דף.

עשרים הדפים האחרונים מכילים שאלות ותשובות.

ספר שאלת הכהנים תורה על סדר קדשים חידושים וביאורים ביאורי־תי. נדרי אשר נדרתי. בפי ושפתי דברתי להתעסק בהלכות עבודה עבדתי. אם מעט ואם הרבה כטיפה מן הים לא חסרתי. העמק שאלה הגבה למעלה. לרצון לפניו ב״ה לריח ניחוח יעלה. ויעשה פרי למטה ושורש למעלה. כאלו קרבן הקרבתי. ופרים שלמתי אכי״ר: נאם רפאל בלאאמ״ו הרב המאור הגדול המפורסם כמוהר״ר יקותיאל זיסקינד כ״ץ זללה״ה חונה בשלש ק״ק אה״ו יע״א. נדפס פה ק״ק אלטונא תחת ממשלת אדונינו המלך הגדול האדיר החסיד קריסטיאנוס השביעי מלך דענימארק ונארוועגין כו׳ ירום הודו ותנשא מלכותו אמן: על ידי המדפיס כמר משה בן כמר מענדל בון סג״ל בשנת ישמרו דרך ה׳ לעשות קטורה באפך וכליל על מזבחיך [=תקנ״ב] לפ״ק. Gedruckt von Eckstorff dem Juengeren . . . °2. [2], מ, [6] דף.

בעמ׳ האחרונים באו דברים ״בשם בני הרב הגאון המופלג כמוהר״ר צבי הירש כ״ץ נ״י אב״ד ור״מ דק״ק קראטשין יע״א״ ו״בשם חתני הרב הגאון המופלג כמוהר״ר יחיאל מיכל נרו שפיאר אב״ד ור״מ דק״ק גלהויזין ומדינת מערהאלץ ואגפי׳ יע״א״.

ספר שאלות ותשובות ושב הכהן הנה עתה באתי. בדבריך דבר ה׳ זו הלכה אשר לשואלי השבתי. וחידושי הלכות פסוקות כיד ה׳ הטובה עלי הבאתי. כהדין צייד׳ כו׳ אשר עלתה במצודתי. ואני בה׳ בטחתי כי לא יסיר תפלתי וחסדו מאתי. את אשר לפניו ב״ה התפללתי לבית המדרש בכניסתי. והוא ב״ה יחישנה בעתי אכי״ר: נאם רפאל בלאאמ״ו הרב המאור הגדול המפורסם כמוה״רר יקותיאל זיסקינד כ״ץ זללה״ה חונה בשלש ק״ק אה״ו יע״א. נדפס פה ק״ק אלטונא תחת ממשלת אדונינו המלך הגדול האדיר החסיד קריסטיאנוס השביעי מלך דענימארק ונארוועגין כו׳ ירום הודו ותנשא מלכותו אמן: על ידי המדפיס כמר משה בן כמר מענדל בון סג״ל בשנת ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט [=תקנ״ב] לפ״ק. . . . °2. [2], קנד, [13] דף. Gedruckt von Ecks-torff dem Juengeren . . .

ספר דעת קדושים כולל דרושים לכל חפציהם בהלכה והגדה ותוכחת חיים. חפץ ה׳ בידי יצליח. לעשות פרי למטה ושורש למעלה. נאום רפאל בלאאמ״ו הרב המאור הגדול המפורסם כמוה״רר יקותיאל זיסקינד כ״ץ זללה״ה חונה בשלש ק״ק אה״ו יע״א. נדפס פה ק״ק אלטונא תחת ממשלת אדונינו המלך הגדול האדיר החסיד קריסטיאנוס השביעי מלך דענימארק ונארוועגען כו׳ ירום הודו ותנשא מלכותו: על ידי המדפיס כמר משה בן כמר מענדל בון סג״ל בהרב הגאון המפורסם בתו״כ וכ׳ שמואל בהמנוח כמר משה בון סג״ל בשנת כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמד [=תקנ״ז] לפ״ק. °4. [2], פק דף.

מהדורה שנייה:

ספר דעת קדושים... הספר היקר הזה אשר נדפס באלטונא שנת תקנ״ז ע״י הרב הגאון הגדול המחבר זצללה״ה כבר ספו תמו ואין להשיגם עוד. ורבים ישתוקקו לרוות צמאונם מדברי קדשו. ע״כ הוצאתיו לאור בישועת השי״ת... נאום אליהו זלמן דייכעש בהרב הצדיק המפורסם בתו״כ כש״ת מוהר״ר אברהם יצחק זצ״ל בהרב הגאון הצדיק המפורסם מו״ה שלמה צבי זצללה״ה אשר היה בימי הגר״א מו״צ דפ״ק. ווילנא בדפוס ר׳ אברהם צבי נ״י בהרב ר׳ נחום אליהו זצ״ל קאצינעלינבויגין. שנת תרל״ט לפ״ק. °8. 6, 128 עמוד.

ספר זכר צדיק כולל שתי דרשות אחרונות, אשר דרש חותני אמ״ו הרב הגאון המפורסם החסיד האמתי מופת הדור ונר ישראל כמוהר״ר רפאל הכהן זצ״ל, אשר היה אב״ד בשלש ק״ק אה״ו יע״א; המספדים אשר נעשו לו במותו; ותולדות האיש המופת הזה, מיום הולדו ועד יום מותו. כל אלה חברו על יד חתנו ותלמידו אשר יצק מים על ידו, אליעזר ליזר בן הג״ה מו״ה יעקב זצ״ל לבית קצנאילנבוגן. אלטונא תקס״ה. על ידי האחים המשותפים כמר שמואל וכמר יהודה בון סג״ל, קעניגליכע פריווילעגירטע בוך דרוקער. °4. [2], כ, י, ד, ח, [2], כז דף.

מהדורה שנייה:

...ווילנא בדפוס ר׳ אברהם צבי נ״י בהרב ר׳ נחום אליהו זצ״ל קאצינעלינ־בויגין, שנת תרל״ט לפ״ק. °8. 68 עמוד.

ספר מרפא לשון... אלטונא תק״ן. °4. 130 דף.

מהדורה שנייה:

ספר מרפא לשון; עם ה׳ שמעו לי למוסרי ולתוכחתי, לכבוד הקב״ה

ותורתו הקדושה חברתי, יהיו לרצון אמרי פי אליו הוחלתי, מודעה זו נתן לכתוב לכן את שמי חתמתי, נאום רפאל בלאאמ"ו הרב המאור הגדול המפורסם מוהר"ר יקותיאל זיסקינד כ"ץ זללה"ה חונה בשלש ק"ק אה"ו יע"א. ווילנא בדפוס ר' הלל בר' אברהם יצחק דווארזעץ בשנת תרל"ה לפ"ק. 4°. [6], 144 עמוד.

בראש הספר "הסכמות מגאוני זמנינו": ר' משה יהושע יהודה ליב ב"ר בנימין, בריסק כה בטבת תרל"ד; ר' יצחק אלחנן [ספעקטאר], קאוונא יג בתשרי תרל"ד. עמ' [5-6]: תולדות הצדיק... מו"ה ר' רפאל מהאמבורג.

כ"ץ, שמואל מנחם הלוי ב"ר חיים: 46

שימש רב בווילון, רוגאטשוב ולבסוף בפלונגיאן. עלה ארצה בתחילת מלחמת העולם השנייה. בנו הבכור, אברהם, נפל בהגנת חניתה (תרצ"ח). שימש חבר הרבנות הראשית בתל־אביב־יפו ורבה של בית־הכנסת "גאולת ישראל". נפטר ביום יא בתמוז תשי"ד בתל־אביב. תצלומו ב"הצופה" מיום יג מנחם־אב תשי"ד.

כ"ץ, שמריהו ב"ר חיים: 1

נולד בפומפיאן בשנת תרל"ח. חתנו של הרב אליעזר דון־יחיא מלוצין. בשנת תרס"ג נתמנה רב בוויזון. בימי מלחמת העולם הראשונה עזב את עיירתו והת־גורר בהאלובקה, מחוז ווילנא, ואחר־כך בלוצין. בשנת תרע"ו נתמנה רב בוויש־ניולוצוק, מחוז טוור, בה היה מרכז גדול של פליטים יהודים, שגורשו מאזורי־הספר. לאחר המלחמה חזר לוויזון ונפטר באלול תרע"ט.

לאנדוי, אדולף: 145

1842—1902. מילידי ראסיין. עורך ה"וואסחוד" בפטרבורג במשך עשרים שנה.

לנדוי, אליעזר: 37

מרבני ווילקובישק.

לאפ, אפרים דוד הכהן: 37

מרבני ווירבאלן (וורז'בולובה). תצלומו בספר "ליטע", עמ' 1641. נפטר ביום טז במרחשון תרפ"ו.

לאפיאן, אליהו: 162

נולד בשנת תרל"ח (?) בעיר גראייבה. למד בלומז'ה ובתלמוד־תורה בקעלם. אחר־כך שימש מראשי הישיבה הקטנה בקעלם. בשנת תרפ"ח עבר לאנגליה, לאחר שנתמנה ראש ישיבת "עץ חיים" בלונדון. בשנת תש"י עלה ארצה. תחילה שימש מנהל רוחני בישיבת קאמניץ בירושלים אחר כך נתמנה מנהל רוחני בישיבת "כנסת חזקיהו" בכפר חסידים.

לוי, שלמה משה: 137

שו"ב בדראביאן (דארביאן). למדן מובהק ובעל מידות תרומיות.

לויטאן, אשר ניסן: 161

מרבני שאבלי. היגר לארצות הברית של אמריקה.

לויטאן, יצחק (איזאק): 37

צייר מפורסם ברוסיה. יליד קיברט.

לוין, בצלאל: 15

מרבני אליטע (מערב) האחרונים. נולד בשנת תרס"ח בשאבלי (שאוועל) והו־צא להורג בחודש מנחם־אב תש"א.

לוין, הירשל: 116

חבר מועצת הזקנים בגיטו קובנה.

לוין, ישראל איסר: 137

מרבני דראביאן (דארביאן). חתנו של ר' אלכסנדר.

לווינבוק, ראובן: 15

מרבני אליטע. פירסם חידושי־תורה ב"שערי תורה", חלק ו, קונטרס י, עמ' 151—153, קונטרס יב, עמ' 187—188.

לוצקי, אליהו: 46

רבה האחרון של זידיק. נולד בשנת תרנ"ח בקופישאק והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש"א.

ליבשיטץ, יחזקאל ב"ר הלל אריה ליב: 145

נולד בשנת תרכ"ב בראסיין. בשנת תרמ"ז נתמנה רב ביורבורג (תרמ"ה) ואחר־כך בכמה קהילות: בויסק (תרמ"ז), פלאצק (תר"ן), קאליש (תרס"ז). נפטר ביום יג באדר שני תרצ"ב. שימש נשיא אגודת הרבנים בפולין. בשנת תרפ"ז היה באמריקה על פי הזמנת אגודת הרבנים האורתודוכסים באמריקה ובקאנאדה.

ספריו

ספר המדרש והמעשה על חמשה חומשי תורה. יפרד לשני ראשים א) חלק הדרושים, על כל פרשיות התורה כסדרן, אשר דרשתי במקה־לות בזמנים שונים... ב) עמק הלכה (ג"כ לפי סדר הפרשיות), יתבארו בו בעז"ה הרבה מקצעות שבתורה עפ"י דרכי ההלכה והפלפול הישר, ועל הרבה

מדרשי אגדה יואר נתיב ההוראה היוצאת מהם להלכה או למעשה. חוברו מאתי יחזקאל ליבשיטץ, חונה בק' פלאצק והגליל (מלפנים בעיר יורבארג ובעיר בויסק) (בן לא"א הגאון הג' כמוהר"ר הלל ארי' ליב שליט"א הגאב"ד דלובלין). חלק א. ספר בראשית. פיעטרקוב. בדפוס החדש של הרבני מו"ה מרדכי צעדערבוים נ"י שנת תרס"א לפ"ק. °4. [2], 209, [7] עמוד.

עמ' 9—13: ברכת הורים מאת אבי המחבר.

ספר המדרש והמעשה...חלק ב. ספר שמות. ובסופו מלואים לעמק הלכה מאת כ' אחי הרב הג' החריף כמוהר"ר אליעזר נ"י. פיעטרקוב בדפוס החדש של הרבני מו"ה מרדכי צעדערבוים נ"י שנת תרס"א לפ"ק. °4. [12], 272 עמוד.

ספר המדרש והמעשה...חוברו מאתי יחזקאל ליבשיטץ, חונה בק' קאליש והגליל (מלפנים בק' פלאצק) (בן...). חלק ג. ספר ויקרא. ובסופו הערות לעמק הלכה מאת כ' אחי הרב הג' החריף כמוהר"ר יעקב נ"י. וואַרשא שנת עת"ר לפ"ק. °4. VII, [5], 288 עמוד [וחסר בסוף הטופס שלפניי].

ספר המדרש והמעשה...חלק ד. ספר במדבר. פיעטרקוב. מסודר בדפוס של ר' חנוך העניך נ"י במוה"ר ישעי' וואלף נ"י פאַלמאַן שנת תרפ"ג לפ"ק. °4. 248 עמוד.

ספר המדרש והמעשה...חלק ה. ספר דברים. פיעטרקוב. מסודר בדפוס של ר' חנוך העניך בה"ר ישעי' זאב פאַלמאַן נ"י. שנת תרפ"ט לפ"ק. °4. 252 עמוד.

ספר בית הלל [לספר המפה המכונה תורת כהנים] לברר וללבן בין דין לדין להבין דברי חכמי הראשונים ז"ל להעיר המקור שבש"ס בבלי וירושלמי וגדולי הפוסקים ולהגיה אור על חידושי האחרונים ז"ל. מאתי הלל ארי' ליב ליעבשיטץ החונה בסובאלק בהגאון דובער זאב וואלף שליט"א בהגאון מ' חיים זצ"ל. ונלוו אליו הגהות וקונטרס מיוחד מבן המחבר עדיו לגאון כמ' יחזקאל ליעבשיטץ שליט"א. הגאב"ד דק"ק יורבורג. וואַרשא שנת...[תרמ"ט] לפ"ק. בדפוס דובערוש טורש... 1889. °2. 160 עמוד.

לידר, אליהו: 161

מחכמי זאגר.

לייב חסיד: 162

עיין: ציגלער, לייב.

לילינבלום, משה לייב ב"ר צבי: 29

נולד ביום כט בתשרי תר"ד בקיידאן. בשנת תרי"ח (1858) עזב את קיידאן בדרכו אל ישיבת ווילקאמיר. ביום 19.8.1869 עזב את ווילקאמיר ונסע לקובנה. בצום גדליה תר"ל נסע לקיידאן, חזר לאחר ימים מספר לקובנה ומכאן הוא פונה להוראדנא, וואַרשה, זיטאמיר ואודיסה. נפטר באודיסה בליל שבת ג באדר ראשון תר"ע והובא לקבורה ביום א ד באדר ראשון.

ביוגראפיה מפורטת: יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ד, ירושלים תש"ב, עמ' 219—352.

לינטאפ, פנחס ב"ר יהודה ליב הכהן: 23

רבה של עדת החסידים בבירז. נולד בשנת תרי"ב. בשנת תרל"ו נתמנה רב בוואבאלניק. בשנת תרמ"ח בא לבירז.

ספריו

ספר פתחי שערים הפותח שערי שיטת חכמי עמנו בהנהגת והצלחת עמינו החומרי והנפשי ושיטת חכמי המשנה והתלמוד בקצרה ועצת אמונים במה נרומם קרן אמונתנו בלב צעירי ילדינו ופתח לשערי הגדולים המוכנים להפתח בעזר ה' המה שערי הלכות על הלכות התלמוד. שערי אמונה על מאמרי הזה"ק והאדרות שערי כללי התורה והמשפט. שערי התקוה לבני אדם שערי התקוה לירא"י ה', על פי דעת התלמוד והקבלה הנאמנה. מאת אחד מקטני תלמידי התלמוד פנחס בא"א יהודה ליב הכהן חפצ"ק וואבאלניק. ווילנא בדפוס ר' אברהם צבי נ"י בהרב ר' נחום אליהו זצ"ל קאצינעלינבויגען. שנת תרמ"א לפ"ק...1880. °4. מה דף.

בראש הספר "מכתבי־תהלה" מאת ר' יוסף, ווועקשנה ד באדר תר"מ; ר' אלכסנדר משה לפידות, ט באדר תר"מ; ר' אליהו דוד ראבינאוויץ לבית תאומים, תר"מ.

ספר ילקוט אבני אמונת ישראל...אבנים רבות אספתי בעד בנאי ישראל...לבנות מזבח השלום, להשיב כבוד ישראל, ללבן פשעיו וחטאיו, להשיב כבוד תורתו וכבוד רבניו ולומדיו, שלומו הפנימי והחצוני, מאת אחד התלמידים פנחס בן יהודה ליב הכהן לינטופ אבד"ק בירז. וואַרשא בדפוס דובע־רוש טורש...שנת...[תרנ"ה]...1895. °8, 226, [2] עמוד.

בסוף הספר הסכמתו של ר' אלי' דוד ראבינאוויץ־תאומים, וואַרשא ב דראש חודש תמוז תרנ"ה.

אור הגנוז בחכמת האמת. כנסת הגדולה, א (תר"ן), עמ' 50—65; ג (תרנ"א), עמ' 18—27; ד, עמ' 23—34 (דבר שנתחדש, פתרון חדש לשאלת הרבנות).

קול מבשר ספרים חדשים מוכנים לצאת לאור אי"ה בקרב הימים בשם דרכי שלום ואמת בחכמת האמת, ופרדס התקוה לפתור שאלת עמנו הנפשית והחמרית בשלום ואמת על ידי הקול קול יעקב. מאת פנחס הכהן לינטאפ החופ"ק בירז. °8. [וואַרשא]. 8 עמודים.

ליפמאן, דוד מתתיהו ב״ר יצחק אייזיק מרדכי : 104

הוגה הרעיון של לימוד פרק־יומי בתנ״ך. ישב בעיירה צייקישאק. כן הגה רעיון להוציא ״סריה של מונוגרפיות תולדתיות מעבר היהודים בליטא־זאמוט מקדמת דנא עד הדור האחרון״, אך השואה שמה קץ לתכניותיו. הוציא ספר אחד :

לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה מן העת הכי קדומה עד המלחמה העולמית (לזכר יובל 900 שנה להוסד קובנה, 1930—1030) בציורוף תמונות שונות ועם מבוא בשם ״לתולדות היהודים בזאמוט״ ומדור מיוחד לפולקלור המכונה ״פרפראות״ בשני חלקים חבר ע״י דוד מתתיהו ליפמאן. חלק ראשון... קידאן, תרצ״א. בדפוס מובשוביץ וכהן, בקיידאן (ליטא). 8°. 238 עמוד.

ליפקין, זאב וואלף ב״ר אריה : 45

אביו של ר׳ ישראל [ליפקין] מסאלאנט. נפטר בשנת תרי״ח. שימש רב בגאלדינג ובטעלז.

חיבר הגהות בן אריה על ש״ס, רב אלפס, משנה תורה, ארבעה טורים (ווילנא תר״ס).

כן כתב הגהות ל״תמים דעים״ : ספר תמים דעים הוא קובץ שאלות ותשובות ופסקים לגאוני קמאי וביחוד להנשר הגדול הראב״ד בעל ההשגות ז״ל... ונלוה לבסוף הספר הגהות בן ארי׳ על או״ח וחו״מ מהרב הגאון המפורסם מו״ה זאב וואלף זצלל״ה בעהמ״ח הגהות בן אריה על הש״ס ורי״ף שנדפס בש״ס החדש דפוס ווילנא... ווארשא תרל״ו. 2°. [4], 132, 29 עמוד. — שם תרנ״ז. 2°. [4], 132, 29 עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת ר׳ מאיר מיכל ראבינאוויץ, ווילנא ג באדר תרנ״ו ; ר׳ שלמה הכהן, ווילנא ג באדר תרנ״ו ; ר׳ יעקב דוד רידב״ז, סלוצק־ווילנא ב באדר תרנ״ו ; ר׳ אלכסנדר משה לפידות, ראסין ראש חודש טבת תרנ״ו.

עיין גם להלן, ערך ״ליפקין, ישראל״ : ספר חוט המשולש.

ליפקין, ישראל מסאלאנט ב״ר זאב וואלף : 45, 104, 137, 161, 162

מייסד תנועת המוסר. נולד ביום ו במרחשון תק״ע [או תקע״א] בזאגר ונפטר בקניגסברג ביום כה בשבט תרמ״ג. ביוגראפיה מפורטת בספרו של הרב דב כץ, תנועת המוסר, כרך ראשון, מהדורה שנייה, תל־אביב תשי״ב, עמ׳ 137—386. עיין גם : הרב י״ל הכהן מימון, מדי חודש בחדשו, מחזור רביעי, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 159—180 ; הרב חיים יצחק ליפקין, רבי ישראל מסלנט, שיטתו ותורתו, שני חלקים, תל־אביב תשי״ג־תשי״ד.

ספריו

תורתו שבכתב נתפרסמה בספר ״אור ישראל״, שהוציא תלמידו ר׳ יצחק בלאזער, ווילנא תר״ס ; בילגורייא תר״פ ; שנגהי תש״ד. 8°. תצלום : מינכן תש״ז. תצלום. — אור ישראל... ונלוה בסופו מאמר על חיזוק הדת מאת הרב שמעון הלפרין. הוצאת ״תל־תלפיות״ בסיוע מוסד הרב קוק... ירושלם ת״ו תש״ו. פ עמוד.

אגרת המוסר, [קניגסברג תרי״ח]. 8°. 4 דף.

איגרת זו נדפסה כמה וכמה פעמים. כבר באותה שנה, תרי״ח, סיפחוה ל״תומר דבורה״ שנדפס בקניגסברג, דפוס ראסבאך [עיין : נפתלי בן־מנחם, כתבי רבי משה חיים לוצאטו, ירושלים תשי״א, עמ׳ 165] ול״מסלת ישרים״ של רמח״ל. ומאז צירפוה פעמים רבות ל״מסלת ישרים״ [עיין כתבי רבי משה חיים לוצאטו, עמ׳ 186, ערך ליפקין, ר׳ ישראל סלנטר]. באותה שנה, תרי״ח, סיפחוה (בשם ״גאון ישראל״) גם אל ״לוח הנהגות, מדות שיבור לו האדם מה״ר יוסף יוסקי ב״ר יהודה אבד״ק דובנא״, שנדפס בקניגסברג. כן נספחה ג״זכרו תורת משה״ לר׳ אברהם דאנציג ; ווילנא תרמ״ה ; שם תרנ״ד ; שם תרנ״ז. ושוב ל״תומר דבורה״, ירושלים תר...12°. כן נכנסה לקובץ ״עץ פרי״, ווילנא תרמ״א, דף יד—טו. ועיין גם להלן : אבן ישראל ; דרשות ר׳ ישראל סלנטר.

ספר אמרי בינה קבוצת מאמרים מאת אדמו״ר הגאון המפורסם נר דורנו כו׳ כש״ת ר׳ ישראל סאלאנטער נ״י... שנת תרל״ח לפ״ק. בדפוס ר׳ יצחק גאלדמאן נ״י... [ווארשא]... 1878. 8°. 52 עמוד.

עמ׳ 3-4 הקדמת המסדר, דוד סידערסקי.

מאמר בענין חיזוק לומדי תוה״ק מכבוד אדמו״ר הגאון האמתי פאר דורנו רשכבה״ג מרן ישראל מסלאנט נ״י. נדפס בתוך ״עץ פרי״, ווילנא תרמ״א, דף ו—יג ; ירושלם תרס״ג. וגם בתוך ״אור ישראל״, שצולם בשנגהי תש״ד, וב״אבן ישראל״ (עיין להלן), ירושלים תשי״ד.

אבן ישראל, ה״ר ישראל ליפקין מסלאנט, דרשות, חדושים ושאלות ותשובות. ווארשא תרמ״ג. 4°. 98 עמוד.

ספר אבן ישראל כולל דרושים נחמדים וחידושים בש״ס ופוסקים, מאת הגאון האמתי מאור הגולה וכו׳ מו״ה ישראל ליפקין זצלה״ה, המפורסם בכל קצוי ארץ בשמו ר׳ ישראל סאלאנטער נ״ע. ונלוה לו ספר אבן בוחן כולל שו״ת ודרושים, והדרן לנזיר. ממני הצעיר המוציא לאור ושולח למבחן על פני חוצות... שניאור זלמן בא״א מוהר״ר אברהם זצלה״ה אב״ד דק״ק גאלדינגען בפלך קורלאנד. יצא לאור בהוצאה שני׳ בעזרתו ית׳ ע״י תלמיד ישיבת ״בית־יוסף״ במוריץ (פולניא) ובהשתתפות ישיבת ״עטרת יוסף״ בהוספת מאמר לחיזוק לומדי תוה״ק מהגרי״ס זצללה״ה ועוד. עיה״ק ירושלים תובב״א שנת תשי״ד לפ״ק. 8°. קיד, [2] עמוד.

עמ׳ נו—סא : אגרת המוסר. עמ׳ סב—עב : מאמר בענין חזוק לומדי תוה״ק. עמ׳ פא—קיד : אבן בוחן.

ספר חוט המשולש מגלה צפונות ומחפש טמונות בסוגיות ושמעתות צחות וברות, שואל ומשיב, מקשה ומפרק מתיב ומסיע בהוראות והלכות פסוקות וחתומות, בסברות ישרות ושנונות, בהקדמות צודקות ונאמנות, שמורות וערוכות למוצאי דעת דורשי רשומות, רשום בכתב אמת מאת אדמו״ר אור ישראל הגאון החסיד והעניו רבי ישראל ליפקין מסאלאנט זצוק״ל ומאת אבי

אדמו״ר רבן של ישראל הגאון אב״ד דק״ק גאלדינגען וטעלז בעמ״ח הגהות בן ארי׳ (בש״ס החדשים דפוס ווילנא) רבי זאב וואלף זצוק״ל ומאת בן אדמו״ר אבן ישראל הרב הגדול מוכתר במעלות ומדות אב״ד דק״ק יאנאווע קראז פראשניץ רבי יצחק ליפקין זצוק״ל. העתקה נאמנה מכי״ק, ועליה חזי לאצטרופי העתקתי, העתקת הענין, אשר העתקתי באופן מקובל על השכל לישר הדורים לישישים ונערים, אני הצעיר חיים יהושע קאסאווסקי... נדפס בעה״ק ירושלם תובב״א בשנת תרס״ד לפ״ק בדפוס הרא״מ לונץ. 4°. [3], לה דף.

בראש הספר ״תעודת הרבנים״ ר׳ אלי׳ דוד ראבינאוויץ־תאומים ור׳ שמואל סלאנט.

דרשות ר׳ ישראל סלנטר כולל דרושים נחמדים ורעיונות נעלים לחזק האמונה והדת. רצוף... לקוטי תורה וחדושים בש״ס ופוסקים והדרן לסיום התורה, הדרן על משניות סדר זרעים והדרן על ש״ס. מאת הגאון האמיתי מרנא ורבנא מו״ה ישראל ליפקין זצלה״ה המפורסם בכל קצוי ארץ בשמו ר׳ ישראל סאלאנטער נ״ע. ונלוה לו ספר אבן בוחן כולל שו״ת ודרושים והדרן לנזיר מאת הרב הגי׳ ר׳ שניאור זלמן זצ״ל אב״ד דק״ק גאלדינגען בפלך קורלאנד: יצא לאור בהוצאת בית הדפוס ומסחר הספרים של יצחק פונק ווילנא. ווילנא בדפוס יצחק יהודה ליב נ״י, בהרב ר׳ אברהם צבי זצ״ל קאצי־נעליבויגען. שנת תער״ב לפ״ק. 4°. [2], 134 עמוד.

בראש הספר ״תולדות אדמו״ר... ישראל ליפקין״ מתוך ״עיר ווילנא״.

עמ׳ 55—59: אגרת המוסר. עמ׳ 94—105: מאמר בענין חזוק לומדי תה״ק. למעשה זוהי מהדורה חדשה של אבן־ישראל (עי׳ למעלה).

בית ישראל, מכתבים על דבר יסוד כולל אברכים בסלובודקה על ידי הרח״ע גראדזינסקי, הר״י ליפקין... קובנה תרפ״ב. 8°.

ספר תבונה קבוצת חדושי תורה מחכמי וגדולי ישראל מחלקותיו ארבעה. שאלות ותשובות, חקירות, חדושים וביאורים, דרושים. 4°. קד עמוד. יצאו שתים־עשרה חוברות: ארבע הראשונות (עד עמ׳ מ) נדפסו במעמעל על־ידי א׳ זאלאמאן, דפוס אויגוסט שטאבבע, והאחרות בקעניגסבערג, דפוס אלבערט ראס־באך, פערלאג פאן א׳ זאלאמאן אויס טילזיט. עיין: יצחק רפאל, ראשונים ואח־רונים, תל־אביב תשי״ז, עמ׳ 339—342.

שלשה מכתבים של ר׳ ישראל מסלנט זצ״ל.

תלפיות, שנה ג (תש״ז), חוב׳ א—ב, עמ׳ 32—34.

פלפול בסוף מסכת גיטין.

כנסת ישראל, וויליאמפאלע־סלבודקה, אדר־א תרח״ץ, עמ׳ א—ד.

ליפשיץ, יהודה הלוי: 15

מרבני מערעטש.

ספר דרך אמונה להוכיח צדקת חז״ל בענין נס חנוכה וכל הנסים בכלל, ולהוכיח צדקת הרמב״ם ז״ל ודעותיו בענין כל הנסים וקדה״ח ותשובות נגד יתר המבקרים נגד חז״ל. מאתי יהודא הלוי ליפשיץ החונה בק״ק מערטש יצ״ו. וואראשא בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער ור׳ מאיר אייזענשטאדט... תרנ״ה לפ״ק... 1895. 8°. 276 עמוד.

ספר דור ישרים כולל תשובות מספיקות והוכחות נוצחות, תורניות ושכליות, להרום (!) ולערער עד היסוד את טענות ההכחשה בתורה שבעל פה ותורה מן השמים בכלל שבספר ״דור דור ודורשיו״ להמחבר א״ה וויס. חבר בהצעות ובהסכמות גדולי גאוני הדור שליט״א, מאת הגאון המפורסם חכם ישר וצדיק כו׳ כקש״ת מוהר״ר יהודא הלוי ליפשיץ זצ״ל הגאבד״ק מערצטש. חלק ראשון. יו״ל על ידי בן אחי הגאון המחבר זצ״ל נטע הלוי ליפשיץ מקאוונא. פיעטרקוב. תרס״ח. בדפוס מ. צעדערבוים... 1907. 8°. 24, 104 עמוד.

בראש הספר באו הסכמותיהם של: ר׳ רפאל שפירא, באבראיסק־וואלאזין יג בניסן תרנ״ו; ר׳ משה דאנושעווסקי, סלאבאדקא ה באדר תרס״ז; ר׳ דוד פרידמאן, קארלין־פינסק טז בסיון תרס״ז; ר׳ צבי הירש רבינאוויץ, קאוונא יב בסיון תרס״ז; ר׳ אליעזר גארדאן, טעלז ה בתמוז תרס״ז; ר׳ חיים עזור גראדזענסקי, ווילנא ה בתמוז תרס״ז; ר׳ יצחק יעקב ראבינאוויץ, פאניוועז תרס״ז.

כן באו בראש הספר דבריהם של ר׳ צבי הירש הלוי ור׳ יעקב הלוי ליפשיץ, אחיהם של המחבר.

לעווינסאהן, אליהו (אלינקה קרטינגר): 137

נולד בשנת תקפ״ב בקרטינגה ונפטר בראסיין ביום יח באייר תרמ״ח. שימש ממונה על כולל ווילנא וזאמוט למעלה מארבעים שנה; הנהיג תקנות מיוחדות באיסוף הכספים לטובת עניי ארץ־ישראל והביא סדרים באופן חלוקת הכספים. במשך שני דורות היה רבי אליהו גאוותה של יהדות ליטא. חכם גדול, חסיד מופלג, סוחר חרוץ. סירב לשמש ברבנות. צוואתו נדפסה על־ידי ר׳ יצחק מאלצאן בספרו ״אסף מאמרי מוסר וחכמה״, וואראשא תרנ״ז; שם תרנ״ח (לפניי גם הוצאה רביעית): ״צוואת הגאון ר״א קראטינגער זצ״ל״.

ביוגראפיה מפורטת: הרב דב כ״ץ, תנועת המוסר, כרך שני, תל־אביב תשי״ד, עמ׳ 309—324.

לעווענזאהן, אשר ניסן ב״ר יהודא ליב: 23

מרבני בירזו. נולד במריאמפול. בשנת תרי״ב נתמנה רב בבירזו ונפטר שם בשנת תרל״ט.

ספריו

ספר גן נעול יכלכל דינים הרבה וגם ישובים ופירוקים ע״ד הראשונים יחלק והיה לב׳ כרכים ובהם ארבעה כפתורים. כרך ראשון יכיל בקרבו כפתור ראשון וכפתור שני מאתי אשר ניסן בהרב הגדול צדיק וכו׳ כקש״ת מו״ה יהודא ליב נ״י מבירז. ווילנא בדפוס ר׳ הלל בר׳ אברהם יצחק דווארזעץ שנת תרל״ד לפ״ק. °2. [2], צד, [1] דף.

ספר גן נעול... כרך שני יכיל בקרבו כפתור שלישי וכפתור רביעי... ווילנא בדפוס ר׳ הלל בר׳ אברהם יצחק דווארזעץ שנת תרל״ד לפ״ק. °2. [2], ע, מח דף.

ספר צפנת פענח יכלכל מספד מר על מות לבן בני יחידי הגאון הגדול החכם הכולל מוהר״ר מנחם נחום נתן זצוק״ל שנקטף בעודו באבו בן ח״י [ג מנחם־אב תרכ״ג] בעונותינו מאתי אשר ניסן בהרה״ג הצדיק וכו׳ מו״ה יהודה ליב זצוק״ל מבירז... ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י... 1875 [תרל״ה]. °4. 144 עמוד.

ספר לקוטי שושנים יכיל בקרבו קומץ מדרושים נחמדים ממה שדרשתי במקהלות עדתינו. ומהם דרושים שונים על סיומים. נוסדו עפ״י הקדמות חכמי האמת וחכמי החקירה. מאתי אשר ניסן בהרה״ג הצדיק וכו׳ מו״ה יהודא ליב זצוק״ל מבירז בעה״מ ספר גן נעול, אפיקי יהודה, וצפנת פענח. ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מוה׳ אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י שנת תרל״ה לפ״ק... 1875. °4. 46 עמוד.

לקוטים מספרי אפיקי יהודה; קצורי דינים שלקטתי מחבורי אשר אתי בכתובים להיותם לתועלת הרבים ומהם דינים השייכים לספרי גן נעול. מאתי אשר ניסן בהרה״ג הצדיק וכו׳ מו״ה יהודה ליב זצוק״ל מבירז בעה״מ ס׳ צפנת פענח. ולקוטי שושנים. ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מוה׳ אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י שנת תרל״ה לפ״ק... 1875. °4. 26 עמוד.

לפידות, אלכסנדר משה ב״ר צבי הירש: 145

מרבני ראסיין. תחילה שימש רב ביאנובה ואחר כך בפרבר שמאחורי הנהר בעיר הוראדנא. בראסיין ישב על כס־ההוראה במשך ארבעים שנה (תרכ״ו—תרס״ו). נולד בשנת תקע״ט ונפטר, בן פו, ביום י באדר תרס״ו.

הירבה לכתוב על שאלות הזמן וחידושי־תורה בעתונים שונים: הלבנון, הפלס, יגדיל תורה, תבונה, ועוד.

ספריו

ספר אבני זכרון, סניגור לתורה שבכתב ושבעל פה ונגד המתקנים. וואר שא תרנ״ז. °8.

דברי אמת, תוכחת מוסר והנהגות בתור צואת רב נודע. ווילנא תר״ע. °4. 20 דף [ועיין: מארקאוויץ, לקורות עיר ראסיין ורבניה, עמ׳ יד, שהוא של ר׳ אלכסנדר משה לפידות].

חקור דבר בענין ישוב ארצנו הקדושה. כנסת הגדולה, א (תר״ן), עמ׳ 26—28.

בדבר השמטה. שם, עמ׳ 39—43.

קדושת בית הכנסת, אם הבימה צריכה להיות דווקא באמצע בית הכנסת. שם, עמ׳ 45.

מאוושא, בנימין: 95

רבה האחרון של קראקינובה (קראקאנאוע). נולד בשנת תרמ״ז בטירקסלע. תחילה שימש רב בבירז. הוצא להורג ביום כו מנחם־אב תש״א. בן נד.

מאוושא (מאושע), יחיאל מיכל: 137

מרבני שקוד.

מאיר, מ״ץ, ב״ר אריה ליב: 103

שימש מ״ץ בקובנה, שעדיין לא ניתנה הזכות ליהודי קובנה למנות רב. בשנת תקפ״ד חתם על התקנה הראשונה של החברה ״לומדי ש״ס״.

מאמיאפע (ממיפה), יוסף זאב: 73

רבה האחרון של מאזייק. חתנו של ר׳ זאב וואלף אברך. נולד בשנת תרמ״ט והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

מאן, נטע: 1

עיין להלן, עמ׳ 249—250, נספח: מעשי וויזון.

מאן, שמואל יעקב: 61

מפרנסי טאוורייג.

מאנדלשטאם, אריה לייב (ליאון) ב״ר יוסף: 161

1819—1889. יליד זאגר. אחיו של בנימין מאנדלשטאם. תירגם את התורה לרוסית. פירסם ליקוטים מ״משנה תורה״ בתרגום גרמני וחיבר מלון עברי־רוסי, רוסי־עברי. בשנת 1846 הטיל עליו אובארוב, שר החינוך הרוסי, להוציא לפועל את תכניתו של ד״ר מ׳ לילינטאל, להקים בתי־ספר ליהודים מטעם הממשלה, לפקח עליהם ולספק להם ספרי־לימוד. נפטר בפטרסבורג.

מאנדלשטאם, עמנואל (מאכס, ד״ר), ב״ר יחזקאל : 161

[בפנים בטעות : מרדכי מאנדלשטאם]

נולד ביום ו בסיון תקצ״ח (29.5.1838) בזאגר, נפטר בראש חודש ניסן תרע״ב (5.3.1912 — לפי הלוח היוליאני) בקיוב. רופא, פילאנטרופ ומנהיג, אהוב על כל פלגות העם. אחד מכוכבי הלכת המזהירים, שליוו את שמשו של הרצל. עיין עליו : יהודה סלוצקי, ד״ר מאכס מאנדלשטאם — העבר, רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה, חוברת ד (תשט״ז), עמ׳ 56—76 ; חוברת ה (תשי״ז), עמ׳ 44—68.

מאפו, אברהם ב״ר יקותיאל : 103

נולד בעשרה בטבת תקס״ח בוויליאמפול־סלובודקה. בשנת תקצ״ב (1832) נקרא ליורבורג, לשמש מורה בביתו של סוחר עשיר. כאן נודעה לו הספרות העברית החדשה. מיורבורג חזר לקובנה ומכאן עבר לראסיין. בשנת 1844 חזר שוב לקובנה. בשנת 1847 עבר לווילנא ובשנת 1848 נתיישב ישיבת־קבע בקובנה. נפטר בקניגסברג ביום הכיפורים תרכ״ח (9.10.1867) בשעת נעילה.

ביוגראפיה : יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ג, ירושלים תרצ״ט, עמ׳ 295—399.

מרקוביץ, חיים שמשון ב״ר שלמה זלמן טוביה : 145

ניספה יחד עם אביו בגיטו קובנה. חיבר :

ספר אמרי חיים כולל חידושים וביאורים בענינים שונים אשר חנן ה׳ אותי חיים שמשון בלאאמו״ר הרב הגאון מוהר״ש זלמן טובי׳ מרקוביץ תלמיד ישיבת ״כנסת ישראל״ סלובודקה. חלק ראשון. מעניני או״ח וקדשים. קיידאן שנת תרצ״ט ... בדפוס ש׳ מובשוביץ קיידאן (ליטא). °2. נב דף.

דף ב מכיל הסכמות מאת ר׳ אברהם דובער כהנא שפירא, קאוונא ד דחנוכה תרצ״ט פה צירין ; ר׳ יצחק אייזיק שער, סלאבאדקא טו בטבת תרצ״ט ; ש׳ זלמן טובי׳ מארקאוויץ, אבי המחבר, תרצ״ט.

מארקאוויץ, משה ב״ר שלמה זלמן : 145, 147

נולד בשנת תרט״ו בעיר נאמאקשט (נאמאקסט). בשנת תרכ״ז השתקע בראסיין. סנדלר, אבל עוסק כל ימיו בחיבור ״שם הגדולים השלישי״. והרי מה שהוא מספר בעצמו עליו ועל עבודתו :

״יתברך הבורא וישתבח היוצר אשר נתן אותי בלבי דעת ותבונה לעשות ולחבר ספר ״שם הגדולים השלישי״, אשר יכיל בקרבו, בשני חלקים : חלק אחד כולל תולדות גאוני וגדולי ישראל, על סדר אלף בית, וחלק שני כולל מערכת הספרים שחברו ומבואר מהותם על מה אדוגיהם הטבעו, ובאיזה זמן נדפסו כולם. ואני עסקתי בו זה שמנה ושלשים שנה. ואני איני יכולתי לכתוב אפילו תיבה אחת וכל האנשים מעיר ראסיין נשתוממו עלי : איך אני יכל לעשות ספר כזה. והשם יתברך נתן אותי דעת ותבונה בלבי. כן הלכו כמה וכמה שנים, עד אשר היה ספר שלם. ואחר כך שאלו אותי : איך אתה עשה אותו ? ואני אמרתי להם : אני קניתי תמיד ספרים קטנים ואני אחר כך ראיתי אצל המו״ס ספר ״שם גדולים״ להגאון הגדול איש אלקי מוהר״ר חיים יוסף דוד אזולאי, ראש רבני עיר ליוורני, מיד אני קניתי ואחשוב בלבי, שאני יכול לעשות ספר כזה, אבל אין אני יכול לכתוב אפילו תיבה אחת. על כן אני צריך לבקש בכל יום ויום מהילדים, אשר למדו בהשיעור בבית המדרש הגדולה אשר הם יכתבו לי מעט. והם עשו לי כאשר אני בקש מהם. ואחרים כשראו איך כתבתי השליכו אותי עם כרים כל אחד ואחד אשר היו שם, בצחוק, אשר היה אז המנהג כי הבחורים ישנים בבית המדרש. ואני לא עניתי אותם כלום, יען כי אני צריך להם, זה כשבעה או שמנה שנה, עד אשר עברו הימים עד כי בני הגדול נתגדל והוא החל לכתוב אתי וכל העיר צחקו ממני הרבה ואמרו בצחוק : הוא יכול לעשות ולחבר ספר ״שם הגדולים השלישי״. עד שראו כולם, שהוא ספר גדול ועב. אז נשתוממו כולם עלי ואמרו : אמת, כי יש לו ידיעה גדולה מזה. ועוד עברו עלי מהם מעט שנאה, אשר יש אנשים אשר מלולים אותי. על זה עשיתי נוסחא אחת : הרביתי לי אוהבים והרביתי לי אויבים. אלה מאהבתם הרימו הודי ואלה משנאתם הורידו כבודי. ואני לא קמה בי רוח. אמרתי : מתי אשקוט מתי אנוח ? עתה לשיא אהבתים, עתה לשוא שנאתים. אלה לריק הורידו כבודי, אלה לריק הורידו הודי. ובשנת תרנ״ו, בא בעירנו החכם הסופר המצוין הנפלא כמ״ר חיים מרדכי ראבינוויץ מעיר אדעסא הנודע בשם ׳בן עמי׳ הוא סופר עזר במכתב עתון ׳וואסחד׳ בלשון רוסיא יצא בעיר פעטערבורג, ובא אצלי וראה את כל אשר אני כותב ושאל אותי על הרבנים ועל הגאונים והספרים, אשר חברו במשך משני מאות שנים. ואני עניתי לו על נכון כל אשר שאל אותי וישתומם עלי לראות את המעשה הזה. הוא מצא אותי, שאני יושב אצל מלאכתי, תופר מנעלים, ויבקש ממני שאני אספר לו. ואני ספרתי לו זאת איך אני יודע זה מהרבה רבנים גאונים מכמה מאות שנים עם ספריהם, ובאיזה זמן היו, ובאיזה זמן נפטרו ובאיזה עירות שמשו בכתר הרבנות ובאיזה זמן נדפסו חבוריהם, ואני עניתי לו, אנכי איש פשוט והיה לבי אותב לקנות ספרים קטנים בלשון זאראנען ואני ראיתי אצל מוכר ספרים את הספר ״שם הגדולים״ להגאון אזולאי ז״ל וקניתי אותו וחשבתי בלבי שאני יכול לעשות ספר כזה ועתה אני עשיתי אותו. ועוד אני ספרתי לו, שהגאון אזולאי בעת שחבר ספרו ״שם הגדולים״ שלו היה ש״ר אז והיה בהרבה בבליוטקים וראה הרבה ספרים נדפסים והרבה כתבי יד והרב ר׳ אהרן וואלדען בעל ספר שם הגדולים החדש היה מוכר ספרים בעיר ווארשא. ואני יושב בעיר קטנה כדומה במקום אשר התרגנולים יושבים שם הנקרא בשם ׳קאטוך׳, והוא כתב מיד בלשון רוסיא במכתב עתון ׳וואסחאד׳ בשנת תר״ס.

והרב החכם השלם המפורסם מו״ה זאב וואלף יעבץ מעיר ווילנא כתב אודותי במכתב עתון ׳הצפירה׳, שנת תרנ״ט, נומער פד, הנקרא בשם ׳מאמר איש מסכן וחכם׳ ובמכתב עתון ׳המליץ׳, שנת תרנ״ט, נומער קנב, כתב אודותי החכם הסופר כמ״ר דוד בער קראלינסקי מעיר קאוונא.

ובשנת תר״ע כתוב אודותי הרב החכם הסופר הנפלא כמר טריוש במכתב עתון ׳הד זמן׳ מאמר נפלא הפלא ופלא אשר כולם התפלאו על מאמרו הנפלא.

וזה כל ישעי וחפצי ע״פ כי אם אלף שנים יחיה אדם והיה כלא היה סופו לקברות יובל תחתיו יוצע עפר ושם ידום ויישכב כאבן דומם ונפשו עליו תשתומם טוב לגבר כי ישא עליו עול תורה מנעוריו ואני לא למדתי, כי אני הייתי יתום מאבי ואז היה בצרה גדולה ולא היה לי מה לאכל ויגרש אותי הרבי מתלמוד תורה על כן נצרכתי להיות עם הארץ. ואז אני שמחתי, כי סנדלר אחד לקח אותי ללמוד מלאכת הסנדלרות. ואחר כמה שנים קמתי ונתעודדתי ברעדה ואיל לחבר ספר בגיל ובשמחה גדולה.

וחברתי זה הספר ״שם הגדולים השלישי״ לא להתפאר בו ולילטול עטרה לעצמי רק כוונתי בימי עניי ומרודי לתן מרגוע לנפשי לזכות בו הרבים, וזכותם יהיו תלויין בי ובוודאי פקחו עיני העוורים אשר ישקיפו בהשקפת העין עינא פקוחא בוודאי יעלוזו ויגילו.

תולדותי : נולדתי לאבי איש יקר נפלא מצוין כמ״ר שלמה זלמן מארקאוויץ בשנת תרט״ו

בעיר נאמאקסט, מחוז ראסיין, פלך קאוונא. אבי היה מתחילה חיט וכאשר לא מצא להחיות נפשו ממלאכתו זאת נהפך לבן־כפר והוה לחלבן ואחר כך גר שם ששה שנים וחלה ובא לעיר ראסיין אצל הרופאים ו. פשר שם בשנת תרכ״ד, ביום יד אדר. ואני היה אז בן שמונה וחצי שנה ליתום נעזב ושכול כמוני לא נשאר דרך אחרת ולמדתי בעיר נאמאקסט שלשה שנים בהת״ת ואחר כך שלחו אותי מלאכת סנדלרות. כה עברו לי ימי נעורי שלשת אלפים ומאה רבות ורעות עניות ודחקות עד שחפץ ה׳ הצליח בידי לקנות ספרים בלשון עברי טייטש ועוד ספרים מועילים אשר התפתחו את כשרונותי ובא לידי ספר ׳שם הגדולים׳ להגאון חיד״א ז״ל, יש עליו חמשים הסכמות על הספר הזה מן הרבנים הגאונים הגדולים המפורסמים, מכמה ערים״.

ספריו

ספר שם הגדולים השלישי חלק ראשון מערכת גדולים יכיל בקרבו שמות גאוני וגדולי ישראל, גדולי היחס, אנשי שם, אשר בארץ נודעו בתורתם ובחכמתם, רבנים ומו״צ, ששמשו בכהונתם בכל תפוצות ישראל, ומחברי ספרים, מהם גם רבים אשר היו מלפני הבעלי שמות הגדולים החדש והישן, ומהם אשר קצרו במקום שראוי להאריך. מאתי משה ב״ר שלמה זלמן מארקא־ווי״ץ מילידי עיר נאמאקסט ומתושבי עיר ראסיין פלך קאוונא. ווילנא בדפוס שרגא פייבל גארבער שנת עת״ר לפ״ק. 8°. 64 עמוד.

ספר שם הגדולים השלישי חלק שני מערכת ספרים יכיל בקרבו... ווילנא... שנת עת״ר לפ״ק. 8°. 48 עמוד.

בראשם של שני החלקים באו ״הסכמות הרבנים״: אלכסנדר משה לפידות, ראסיין כז בניסן תרנ״ח; ר׳ אברהם אבלי יפה, ראסיין; ר׳ אפרים זלמן הלוי סלוצקי, ווילנא; ר׳ חיים מאיר נח לעווין, ווילנא; ר׳ אברהם דימאנט, יורבורג כח באייר תרנ״ט; ר׳ זאב וואלף שלמה לערמאן, ערזוועליק טז בסיון תרנ״ט; ר׳ משה הלוי זק״ש, נאמאקסט ו בהעלותך; ר׳ משה דאנושעוויסקי, סלאבאדקא ג בתמוז תרס״א; ר׳ מאיר דובער פאגער, קידאן יא בתמוז תרס״א; ר׳ מאיר סטאלעוויץ, גירטעגאלי טו בכסלו תרס״ב; ר׳ אבא שבתי יפה המכונה ד״ר שאפער, באלטעמאריע [ארצות הברית]; ר׳ צבי יעקב אפענהיים, קעלם כט בניסן תרס״ב; ר׳ שמעון שיימא לוריא, שאוויל יד בסיון תרס״ב; ר׳ שמחה כהנא, באברויסק; ר׳ אהרן שמואל הכהן כ״ק, ראסיין חי מנחם־אב תרס״ג; ר׳ בנציון יעקב לעווי־טאן, שידלאווא כ מנחם־אב תרס״ג; ר׳ יצחק יעקב ראבינאוויץ, פאניוועז ד באלול תרס״ג; ר׳ אברהם העליר, ליבויא ה וירא תרס״ד; ר׳ משה שפירא, ריגא ב בטבת תרס״ד; ר׳ אליעזר גארדאן, טעלז טו בטבת תרס״ד; ר׳ צבי זאב שור, קרעטינגען כא בשבט תרס״ד; ר׳ אברהם אהרן בורשטין, טויראגען יב באדר תרס״ד; ר׳ שאול ב״ר ישראל, ווילקאמיר לג בעומר תרס״ד; ר׳ צבי הירש ראטנער, דווינסק כג בסיון; ר׳ שלמה זלמן אקסילראד, פאלאצק; ר׳ אברהם חאנעלעש, מינסק יא באלול תרס״ד; ר׳ אליעזר ראבינאוויטש, מינסק ח״י באלול תרס״ד; ר׳ יצחק ראבין, מינסק יט באלול תרס״ד; ר׳ מנחם מענדיל קראקאווסקי, חאסלאוויטש־מינסק ו בכסלו תרס״ה; ר׳ בנימין אייזענשטאט, אוטיאן; ר׳ משה יוסף הכהן, דווינסק כב בסיון תרס״ד; ר׳ צבי הירש מה יפית, וואלקאוויסק טז בסיון תרס״ז; ר׳ מרדכי דוד אלפערט, סווישלאוויטש כ בכסלו תרס״א; ר׳ יעקב זאב כהנא, פאסוואל; ר׳ רפאל שפירא, וואלאזין תר״ע; ר׳ מאיר אטלס, שאויל יט בתמוז תר״ע; ר׳ צבי דוב ב״ר מאיר ב״ר משה ב״ר צבי הירש.

בראש החלק השני: ר׳ חיים עוזר גראדזענסקי, ווילנא ז מנחם־אב תר״ע; ר׳ חנוך העניך אייגעס, ווילנא מנחם־אב תר״ע; ר׳ חיים סאגאלאוויץ, ווילנא ח באלול תר״ע; ר׳ אברהם קרעצמער, ט באלול תר״ע; ר׳ יוסף קרעצמער, באחמוט־ווילנא תר״ע.

מהדורה שנייה:

ספר שם הגדולים השלישי, בשני חלקים. חלק ראשון ״מערכת גדולים״... שנת תרצ״ב בדפוס מובשוביץ וכהן בקיידאן... 8°. 72 עמוד (אות א).

ספר שם הגדולים השלישי... [מערכת ספרים] שנת תרצ״ב בדפוס מובשוביץ וכהן בקיידאן. 8°. 70 עמוד. במהדורה זו נוספו כמה הסכמות.

לקורות עיר ראסיין ורבניה פלך קאוונא במדינת זאמוט מראשית זמן ידיעת הופעתה ועד עתה מאתי משה ב״ר שלמה זלמן מארקאוויץ מילידי עיר נאמאקסט ומתושבי עיר ראסיין הנ״ל בעל המחבר ספר שם הגדולים השלישי ב״ח... יצא לאור ע״י בני הרב הג׳ וכו׳ מר׳ זלמן טובי׳ מארקאוויץ נ״י מווא־לאזין עם ההגהות והערות ממנו. ווארשא בדפוס החשמלי ע״י ארי׳ יהודה ליב ליפשיץ... שנת... תער״ג לפ״ק. 8°. [2], 145, מ עמוד.

לקורות עיר קידאן ורבניה פלך קאוונא במדינת זאמוט. מראשית זמן ידיעת הופעתה ועד עתה מאתי משה ב״ר שלמה זלמן מארקאוויץ... וואר־שא... תער״ג לפ״ק. 8°. [2], יג עמוד.

לקורות עיר נאוואהרדאק ורבניה פלך מינסק במדינת ליטא. מראשית זמן ידיעת הופעתה ועד עתה. נערך ונסדר על ידינו: דוד בהג״מ משה צבי הירש וואלבערינסקי אבד״ק סקידל ונכד של הגאון הגדול מו״ה יחיאל מיכל הלוי עפשטיין ז״ל אבד״ק נאוואהרדאק בעל ס׳ ״ערוך השולחן״ ועוד ספרים: משה ב״ר שלמה זלמן מארקאוויץ... וואר־שא... תער״ג לפ״ק. 8°. [2]. כב עמוד.

מר ש׳ שונמי הסב את תשומת־לבי לטפסים של המחבר שהגיעו ב״אוצרות הגולה״ לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי והם מלאים הוספות ותיקונים חשובים בכתב ידו של המחבר.

מארקאוויץ, שלמה זלמן טוביה: 85, 145

רבה האחרון של אנטאליעפט. נולד ביום יב באלול תרח״ם בראסיין וניספה בגי־טו קובנה. בנו של ר׳ משה מארקאוויץ, בעל ״שם הגדולים השלישי״. שימש ברבנות גם בקהילות קאוואר־סק ואינטוריק.

מגיד, קלמן ב״ר אליעזר : 161

רבה האחרון של וועקשנא. נולד בשנת תרל״ד בקובנה [יש אומרים: תרל״ב בווארנה], שימש בהוראה באורמיאנסק, קרים (תרס״ב —) ובקראז (תרצ״ב —). היה ידוע באהבתו הגדולה לארץ־ישראל.

לפני הוצאתו להורג (מנחם־אם תש״א) פנה אל הקהל וביקש שלא יפול ברשת של מרה־שחורה ולא יגלו כלפי חוץ שום סימנים של עגמת־נפש וייאוש. ״אסור לגרום לגרמנים את נחת־רוח שהם רוצים בה, לראותנו שבורים ורצוצים ומאבדים את חושינו שעה קלה לפני עלותנו למרומים... אל ישמחו האויבים ואל יראו בנו שום סימן של יגון ואנחה. עלינו למות כיהודים, כעם קדושים, כזרעו של אברהם אבינו. עלינו לקדש את השם!״.

פירסם חידושי תורה ב״שערי ציון״ שיצא בירושלים: שנה ח (תרפ״ח), חוב׳ ו־ז, אדר־ניסן (בעניני חמץ בפסח); שם, שנה ט (תרפ״ט), חוב׳ ח־ט, ניסן־אייר (שו״ת בעניני קמחא דפסחא); שנה יא (תרצ״א), חוב׳ ד—ו, טבת־אדר (דיוק במשנה ובירושלמי); שנה יב (תרצ״ב), חוב׳ ה—ו, שבט־אדר־ב; שם, חוב׳ י—יב, תמוז־אלול; שנה טו (תרצ״ה), חוב׳ ד—ו, טבת—אדר (בדין חולה בעזרה).

מה־יפית, צבי הירש : 37

מרבני ווילקובישק. שימש גם בכמה קהילות אחרות: ליוונהוף, איישישוק, קרייצבורג.

מובשוביץ וכהן : 123

בעלי בית־דפוס גדול בקיידאן.

מוטיל׳ה חסיד : 145

מיחידי הסגולה שבראסיין.

מוטל עושה היין : 161

טיפוס נפלא בשאבלי: למדן וצדיק, מכניס אורחים ונדיב־לב. בעל מידות נעלות ואיש המופת.

מונטיפיורי, [חיים] משה ב״ר יוסף : 109

נולד ביום ט במרחשון תקמ״ה (28.10.1784) בליוורנו ונפטר בראמסגייט ביום טז מנחם־אב תרמ״ה (1885). בשנת 1846 ביקר מונטיפיורי ברוסיה. בעשרה במאי 1846 ביקר בווילקאמיר ובקובנה. מקודם עשה כמה ימים בווילנא ובהיפרדו מקהילת ווילנא אמר: ״אני נפרד מכם ואולם לבי יהיה תמיד עמכם; סבלותיכם הן סבלותי; ואת כאבכם אבכה גם אני״.

עיין: אליעזר הלוי, ספרי הזכרונות לסיר משה מונטיפיורי ורעיתו יהודית, וואר׳ תרנ״ט, שני חלקים; טריואקס־שטינמן, ספר מאה שנה, תל־אביב תפרי״ח, עמ׳ 17—96.

מילבסקי, אהרן : 15

מרבני אליטע.

מלמד, יהושע העשיל : 45

מרבני וואר׳נה.

מלצר, איסר זלמן ב״ר ברוך פרץ : 104

נולד בשנת תר״ל במיר ונפטר ביום י בכסלו תשי״ד בירושלים. בשנת תרנ״ו הקים ישיבה גדולה בסלוצק ובשנת תרס״ג נתמנה שם רב. במשך תקופה (תרנ״ד—תרנ״ו) שימש ראש ישיבה, יחד עם גיסו ר׳ משה מרדכי אפשטיין, בישיבת ״כנסת ישראל״ בסלובודקה. בשבט תרפ״ה עלה ארצה ונתמנה ראש ישיבת עץ חיים ומוסדותיה בירושלים.

ספריו

כל חדושי הרמב״ן לרבינו משה ב״ר נחמן ז״ל. חלק ראשון. על סדרי מועד ונשים יצא לאור בהגהה ותקונים ע״ידי חברת ״אור עולם״ מטרתה להוציא לאור תורתן של ראשונים עתיקים וכתבי יד [עם הערות ר׳ איסר זלמן מלצר ״אב״ד ור״מ דק׳ סלוצק ועתה ר״מ דישיבת עץ חיים פעה״ק ירושלם תובב״א] נדפס פה עיה״ק ירושלם תובב״א בשנת תרפ״ח לפ״ק. בדפוס ״העברי״ של יחיאל ורקר. °2, [2], מב, נה, לד, [2], כו, לט דף.

כל חדושי הרמב״ן... חלק שני על סדר נזיקין חולין נדה וגלוה אליו ספר הצבא עם השגות הרמב״ן. יצא לאור בהגהה ותקונים ע״י חברת ״אור עולם״... נדפס פה עיה״ק ירושלם תובב״א בשנת תרפ״ט לפ״ק. בדפוס ״העברי״ של יחיאל ורקר. °2, [2], קנט, [1] דף.

מהדורה שנייה, תצלום: בהוצאת בית אוצר הספרים ״עזרת־תורה״ שע״י ישיבת מיר, שנגהי תש״ח. שני כרכים.

מהדורה שלישית, תצלום, יצאה בשנים האחרונות בניו־יורק.

ספר אבן האזל... חדושים ובאורים על ספר אחד עשר מספרי היד החזקה לרבינו משה בר מימון זלה״ה הוא ספר נזיקין בשני חלקים חלק א. הלכות נזקי ממון. חלק ב. הלכות גניבה, גזילה ואבדה, חובל ומזיק, רוצח ושמירת נפש. אשר חדשתי ובארתי בעזהי״ת איסר זלמן מלצר בלאאמו״ר הרב המופלג בתורה וי״ש מו״ה ברוך פרץ זלה״ה ר״מ ראשי בישיבת עץ חיים בעיה״ק ירושלים תובב״א (אב״ד ור״מ דק׳ סלוצק). ירושלים תרצ״ה. דפוס העברי של יחיאל י׳ ורקר ירושלים. °2, [2], פז, עב דף.

ספר אבן האזל... חלק שלישי חדושים ובאורים על ספר שנים עשר מספרי היד החזקה לרבינו משה בר מימון זלה״ה. ספר קנין... ירושלם חצר״ת. (דפוס ״העברי״ של יחיאל ורקר, ירושלים נחלת־שבעה). °2, [2], קי, [15] דף.

ספר אבן האזל... חלק רביעי. חדושים ובאורים על ספר שלשה עשר

מספרי היד החזקה לרבנו משה בן מימון זלה"ה. ספר משפטים א... ירושלם תש"ה (דפוס יחיאל ורקר ירושלים). 2°. [2], צג, יג דף.

ספר אבן האזל... חלק חמישי קדשים חדושים ובאורים על ספר שמיני מספרי היד החזקה... ספר עבודה א... ירושלם תש"א (דפוס "העברי" של יחיאל ורקר ירושלים, נחלת שבעה). 2°. [2], צ, יד דף.

ספר אבן האזל... חלק ששי קדשים חדושים ובאורים על ספר שמיני מספרי היד החזקה... ספר עבודה ב... ירושלם תש"ז. דפוס בית יתומים דיסקין. 2°. [2], קלג, יג, [1] דף.

ספר אבן האזל... חלק שביעי חדושים ובאורים על ספרי שלשה עשר וארבעה עשר מספרי היד החזקה... ספר משפטים (ב). וספר שופטים... ירושלם תשי"א (דפוס בית יתומים דיסקין). 2°. [1], פה, יב דף.

ספר אבן האזל... חלק שמיני חדושים ובאורים על ספר הראשון, השני והשלישי מספרי היד החזקה... הספרים מדע־אהבה־זמנים מאת מרן איסר זלמן מלצר זצוק"ל... ירושלים תשט"ז (דפוס יהודה עמרם איתאח...). 2°. [2], ק [1] דף.

מלצר, זלמן: 1

רבה האחרון של וויזון. נולד בשנת תרס"ב בסלובודקה והוצא להורג באלול תש"א. עיין חידושי תורה ממנו ב"כנסת ישראל" של תלמידי סלבודקה (בענין קונמות מפקיע מידי שעבוד), שנה ג (תשרי ת"ש).

מנדלי ב"ר זאב וואלף: 103

בשנת תק"ץ (1830) נתמנה מ"ץ בקובנה. בשנת תקצ"ה הסכים על הוצאת ש"ס ווילנא. בשנת תר"ו (1846) ביקר אותו בביתו משה מונטיפיורי. נפטר בשנת תר"ט (1849) בערך.

מנדלי משירווינט: 29

מרבני שירווינט; גאון וצדיק.

מענדע "בעל הפאה": 162

טיפוס מיוחד בקעלם. קיבל על עצמו לא לשוחח עם אנשים אלא "דברי־תורה". אף אשתו היתה אילמת. שלא תוכל לבוא לידי לשון הרע. הוצא להורג על־ידי הנאצים.

מערבער, בנימין: 45

מרבניה הראשונים של ווארנע (ווארנה). מקודם שימש בהוראה בווינוטא. נפטר ביום כג במרחשון תרס"ב.

מרגלית, משה ב"ר שמעון: 123

מגדולי המפרשים של התלמוד הירושלמי ("פני משה" ו"מראה פנים"). נולד בקיידאן בין השנים ת"ע—ת"פ (1710—1720) לערך ושימש ברבנות בכמה קהילות ליטא. נפטר ביום יב בטבת תקמ"א בבראדי. יש אומרים שבראדי שימשה אחת מתחנותיו בדרך עלייתו ארצה. בפנקס בית־העלמין הישן של בראדי נרשם: "תקמ"א יב טבת מת אורח מפורסם הרב המאה"ג בעל המחבר פני משה על תלמוד ירושלמי ושוכב אצל הגאון אב"ד מוהר"ר יוסף שצקיס" (ערים ואמהות בישראל, כרך שישי, ירושלים תשט"ו, עמ' 344). נדד הרבה כדי ללמוד תורה. הגיע גם לפראנקפורט על נהר אודר ולמד במחלקת הבוטאניקה של האוניברסיטה שם. אין ספק, שהתעניינותו בבוטאניקה באה כדי לעמוד על סדר זרעים שבתלמוד הירושלמי. תחילה הדפיס את פירושו על סדר נשים (אמשטרדם, יאן יאנסון, תקט"ו; ווארשא תקצ"ז), מס' ברכות ודף אחד ממסכת פאה (בלא שער: [לבוב תקי"ח?]; [ליוורנו תקמ"ה?]) וסדר נזיקין (ליוורנו תק"ל). פירושו על זרעים ומועד נדפסו שנים רבות אחר פטירתו (זיטאמיר תר"כ—תרכ"ז ואחר כך עוד כמה פעמים). הודות לפירושיו נעשה הירושלמי קניין הרבים. עיין מראה הפנים על שבועות פרק ז, הלכה ו: מעיד אני עלי שמים וארץ, כי הפירוש על ש"ס הזה שפירשתי הוא אחר החקירה והעיון והשקידה והיגיעה כי רבה, בערב היא באה ובבוקר היא שבה, לחקור ולעיין ולחפש בכל חדרי הש"ס הזה ובכל התוספתא ובכל חדרי הש"ס הבבלי עם שיטות הגאונים ז"ל ופירושיהן, כפי אשר השיגה ידי וכחי וב"ה אשר זכיתי ומצאתי כאן לפירושים ושיטות על הש"ס הבבלי והרבה כ"י מהגאונים הראשונים ז"ל אשר לא נמצאו במדינתינו וכן מצאתי התוספתא בכ"י על קלף ישן נושן יותר מאלף שנה ומוגה בנוסחא דווקנית והרבה דברים מצאתי בה מה שחסר בספרי הדפוס והשבח ותהלה לאל יתעלה ב"ה אשר זכיתי לחבר הפירוש והמראה על שלשה סדרים האלו והם נשים ונזיקין אשר באו בדפוס בראשונה וסדר זרעים אשר הוא בכתיבה נכונה כה יזכני בחסדי חנם ויגמול בטובו עלי לפרש ולחבר גם על סדר מועד". והקדמתו לסדר נזיקין הוא מסיים: "המקום יזכני להוציא כולם לאורה ומחכה ומצפה לבוא אל ארץ הקדושה במהרה אם כה יאמר השם המסייע להבאים לטהרה". יש אומרים שנפטר בבראדי בדרך עלייתו ארצה.

מרגלית, איסר: 155

מרבני ראקישאק.

משה ב"ר אליהו: 103

מ"ץ הראשון בקובנה. עם שובם של היהודים אליה אחר הגירוש. נראה, שאחר השריפה, בשנת תצ"א (1731), עזב ר' משה את קובנה ועבר לווילנא. בשנת תק"ח (1748) אנו מוצאים אותו חתום בפנקס דצדקה גדולה בווילנא. בשנת תקכ"א (1761) השתתף בוועד המדינה. נפטר בווילנא אחר שנת תקכ"ה.

משה הגולה [מקיוב] ב"ר יעקב : 95

נולד ביום טו בכסלו ר"ט (1449) בשאבוב. מכאן גלה למקום־תורה, לתוגרמה (קושטא, אדריאנופולי). מתוגרמה שב לארץ מולדתו ותקע את אהלו בקיוב. בשנת רמ"ב—רמ"ג (1482—1483) נכבשה קיוב על־ידי הטאטארים, רכושו של ר' משה נשדד ובניו נשבו על־ידי הכובשים ונמכרו בכפא (Theodosia) שבקרים. ר' משה התחיל נודד מעיר לעיר כדי לאסוף כסף, שהיה דרוש לו לפדיון־שבויים (בניו). מכאן שמו ר' משה הגולה. בשנת רנ"ה (1495) אנו מוצאים אותו שוב בשאבוב. בשנת רס"ו (1506) עבר ללידא לעשות שם "מלאכתו מלאכת שמים" ובצום שבעה עשר בתמוז נשבה, יחד עם אנשים אחרים, על־ידי הטאטארים והר־בילום לעיר ממלכתם אסכי שבקרים. הרבנים והקראים שבאסכי פדו את ר' משה. מכאן עבר לכפא וקהילת ישראל כאן הנחילה לו כבוד גדול ושמה אותו ראש עליה. בשנת רע"ה (1515) היה עוד בחיים. ביקש ר' משה לעלות ארצה ולהיקבר באדמת־קודש, אך לא זכה ונפטר בכפא בשנת ר"פ (1520), בערך.

ר' משה כתב כמה חיבורים חשובים — ביניהם "אוצר נחמד", פירוש על פירו־שו של ר' אברהם אבן־עזרא על התורה —, אך כמעט כל חיבוריו נשארו בכתב־יד. חיבורו היחיד שבדפוס הוא ספר "שושן סודות", שיש בו תרנו סימנים כמספר שושן. מסימן תסד מתחיל הפירוש לספר יצירה והוא נדפס בספר יצירה, קארעץ תקל"ט. עד סימן תסג נדפס גם כן בקארעץ: ספר שושן סודות והוא חבור נפלא, סודות עליונות (!) עמוקים. נמצא כתוב בש"ע האר"י זל"ה וז"ל כתוב בספר שושן סודות והוא מתלמידי הרמב"ן זלה"ה ע"כ. אשר רבים רצו להעלותן על מכבש הדפוס וגזרו אומר כהסכמתם כפי אשר יודפס כל ההסכמות על ספר התמונה. קארעץ, יאהן אנטאן קריגער, תקמ"ד. 2°. 92, 2 דף.

עיין: כתבי ר' אברהם עפשטיין, כרך ראשון, ירושלים תש"י, עמ' שג—שז, שעא—שעב.

משה יצחק מליבוי : 95

מרבני פוניביז'.

משה מטרוקי : 103

נאסעל, יצחק : 93

רבה האחרון של אנטאליעפאט. נולד בשנת תרע"א בגעווי והוצא להורג בח' מנחם־אב תש"א.

נחום : 95

מרבני שאדווע (שאדובה).

נחום ליפא חנניה : 45

למדן, צדק וקנאי, שהחזיק ישיבה קטנה בווארנה.

נחומאווסקי, אברהם יצחק : 161

מו"ץ בשאבלי (שאוועל). נולד בשנת תרמ"ז בלופץ והוצא להורג בתמוז תש"א. בן נד.

נטולוביטש, חיים בן־ציון ב"ר משה : 95

נולד בשנת תרמ"ו בווילנא. חתנו של ר' מאיר ראבינסאן, רבה של ראדישקע־וויטש. שימש ברבנות בכמה קהילות: קראקי, פלך קובנה (עד שנת תרע"ה), געניצשעק (תרע"ה—תרפ"ב), שאדובה (תרפ"ב—תרפ"ג). בשנת תרפ"ג היגר לארצות הברית.

ניימרק, אברהם יעקב ב"ר יהושע אליהו : 79

נצר ממשפחת בעל התניא. נולד בשנת תרל"ט בעיירה שומיאץ, פלך מוהילוב. למד בישיבות וולוז'ין וטעלז. אביו נהרג ביום ז במרחשון תרס"ו ביקאטרינוסלב. בשנת תרס"ט נתמנה רב בעיר פרען, פלך סובאלק. עלה ארצה בסוף תרפ"ד. בתר"ץ נתמנה חבר הרבנות הראשית בתל־אביב־יפו.

ספריו

ספר אשל אברהם: חידושים וביאורים לסדר זרעים בבלי וירושלמי ונלוה אליו קונטרס "פירות גנוסר" לברר איזה הלכות התלויות בארץ בעזר צורי וקוני מאתי אברהם יעקב ניימרק חבר הרבנות יפו־תל־אביב לפנים רב בפרען, ליטא. שנת תרצ"ז לפ"ק. דפוס הרב יעקב לויצקי, תל־אביב... 8°. [2], VIII, רצו עמוד.

ספר אשל אברהם: חלק א "פירות גנוסר" בירור ענינים שונים. חלק ב "חי' מס' חולין"... שנת תש"ח לפ"ק. 8°. [4], שמ עמוד.

ספר אשל אברהם מהדורה שניה. חלק א: "פירות גנוסר". בירור עני־נים שונים עם הוספת יותר מארבעים סימנים חשובים. חלק ב: "חי' מס' חולין". בעזר צורי וקוני מאתי אברהם יעקב ניימרק, חבר הרבנות של תל־אביב. שנת תשי"ז לפ"ק. 8°. 8, שצב עמוד.

ספר אשל אברהם: חידושים ובאורים על סדר מועד. חלק א. על מס' שבת, עירובין, פסחים עם מלואים לסדר זה, ולסדר זרעים, בשם "פירות הנוש־רין"... יו"ל בסיוע מוסד הרב קוק שע"י המזרחי העולמי. תל־אביב תש"י. 8°. [4], שמג עמוד.

ספר אשל אברהם: חידושים ובאורים על סדר מועד. חלק ב... עם מלואים בשם "פירות הנושרין" ו"פירות גנוסר" על איזה ענינים. בעזר צורי וקוני מאתי אברהם יעקב ניימרק... תל־אביב תשי"א. 8°. [4], רפ עמוד.

ספר אשל אברהם: חידושים וביאורים על סדר נשים חלק ב על

מסכתות נזיר, סוטה, גיטין, קדושין, עם מלואים בשם "פירות הנושרין" ו"נות־רין דנושרין" ו"פירות גנוסר" על איזה ענינים... תל־אביב תשי"ד. 8°. [4], שעו עמוד.

ספר אשל אברהם: חדושים וביאורים על סדר נזיקין. חלק א: על מסכתות ב"ק, ב"מ ב"ב עם מלואים בשם "פירות הנושרין". בעזר צורי וקוני מאתי אברהם יעקב ניימרק, חבר הרבנות תל־אביב־יפו לפנים רב בפרען, ליטא. תל־אביב תשט"ו. 8°. [4], תלב עמוד.

ספר אשל אברהם: חדושים וביאורים על סדר נזיקין. חלק ב: על מסכתות סנהדרין, מכות, שבועות, עבודה זרה, הוריות, עם מלואים בשם "פירות הנושרין" ו"נותרין דנושרין" ו"פרט" על איזה ענינים בעזר צורי וקוני... תל־אביב תשט"ו. 8°. [4], ש עמוד.

תלמוד ירושלמי סדר זרעים לפי גרסת הגאון רבנו אליהו מווילנא זצוק"ל, ערוך ומסודר עפ"י הגהותיו ובאוריו בעזר צורי וקוני מאתי אברהם יעקב ניימרק חבר הרבנות תל־אביב־יפו לפנים רב בפרן ליטא. תל־אביב תשט"ו. 8°. [2], IV, רסב עמוד.

סאלאווייצ'יק, אליהו צבי ב"ר יוסף הלוי: 118

סולוביטשיק (סוליאלי), מנחם (מאכס): 103

נולד בקובנה בשנת 1883, עלה ארצה בשנת תרצ"ג ונפטר בירושלים בשנת תשי"ז. בסוף מלחמת העולם הראשונה שימש ציר בסיים הראשון של ליטא העצמאית. בשנים 1919—1922 היה מיניסטר לענייני היהודים בממשלת ליטא. שימש תקופה קצרה (1921—1923) חבר ההנהלה הציונית. כן שימש ראש מחלקת החינוך של הוועד הלאומי ועם הכרזת המדינה נתמנה מנהל שירות השידור. עם פרישתו מתפקיד זה הוסיף לשמש ראש המועצה הציבורית שעל־יד שירות השידור. חיבוריו:

עיקרים לתולדות התרבות המקראית. רוסית: 1912; יידיש: 1923.

שאלות עיקריות במדע הביבלי. רוסית: 1913; עברית: 1914.

אטלס היסטורי־גיאוגרפי לארץ־ישראל. 1913.

תולדות בקרת המקרא. סדר ראשון למדעי המקרא, מאת מנחם סולוביטשיק וזלמן רובשוב [שזר]. הוצאת דביר־מקרא, ברלין תרפ"ה. 8°. VIII, 167 עמוד.

שכיות המקרא, אוצר תמונות לכתבי הקודש ולקדמוניותיהם מלוקטות ומסודרות בידי מ. סולוביטשיק. כולל שבע מאות תמונות, בתוכן שמונה לוחות צבעונין ובסופו פרשת התמונות ומפתח מפורט. הוצאת "דביר מקרא" ברלין תרפ"ה. 2°. ריז, [3] עמוד.

ה"מדבר" בתולדותיו והשקפת־עולמו של עם ישראל.
דביר, ספר שני, ברלין תרפ"ד, עמ' 16—45.
סוליאלי היה גם מעורכי "אשכול" ו־Juedisches Lexikon.

סאלאווייצ'יק, משה הלוי ב"ר יצחק: 103—104

פרנס ורב בויליאמפול־סלובודקה. הקים יחד עם אחיו, אברהם, בשנת תקל"ב (1772) את בית־הכנסת הגדול בוויליאמפול־סלובודקה והיה מראשי המשתדלים לבטל את האיסור, שהיה קיים משנת 1758, על יישוב יהודים בקובנה (תקמ"ב, 1782). נראה שבשנת תקל"ב (1772), עם חנוכת בית־הכנסת, נתמנה רב ושימש בתפקיד זה עד שנת תקמ"ג (1783).

סג"ל, ברוך: 104

מ"ץ בוויליאמפול־סלובודקה. שמו נזכר בשנת תקע"ד (1814).

סג"ל, יעקב אליהו הלוי ב"ר אורי': 104

בשנת תר"ט נתמנה מו"ץ בוויליאמפול־סלובודקה, אף על פי שהיה עדיין צעיר לימים, ושימש את קהילתו למעלה משלושים שנה (תר"ט—תרמ"ב בערך).

סג"ל, מנחם מענדל: 104

רבה הראשון של וויליאמפול־סלובודקה. בשנת תקכ"ב (1762) היה עוד בחיים, אבל בשנת תקל"ו (1776) כבר היה בין המתים.

סג"ל, מרדכי יצחק: 46

מחשובי ריטובה.

סודארסקי: 162

מראשי הישיבה הקטנה בקעלם. הוצא להורג על־ידי הנאצים.

סיגאר, יהודה ליב ב"ר שמואל יצחק: 155

רבה האחרון של קאמאי. נולד בשנת תרס"ח באוואנטע והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש"א [אביו, ר' שמואל יצחק סיגאר, פירסם חידושי־תורה ב"שערי ציון", שנה יד (תרצ"ד), חוב' ד—ו, עמ' כז—כח; חוב' י—יב, עמ' כג—כד].

ספעקטאר, יצחק אלחנן ב"ר ישראל איסר: 103

נולד בשנת תקע"ז בראש (מחוז הוראדנא) ונפטר בקובנה ביום כא באדר תרנ"ו. שימש ברבנות בזאבלין (תקצ"ו—תקצ"ט), בבארעזא (תקצ"ט—תר"ו), בנישווועז (תר"ו—תרי"א), בנאוהרדאק (תרי"א—תרכ"ד) ובקובנה (תרכ"ד—תרנ"ו).

מגדולי הרבנים שבדורות האחרונים. ועיין: אהרן בן־ציון שורין, יחסו של ר׳ יצחק אלחנן לישוב החדש בארץ־ישראל — תלפיות, שנה ג (תש״ז), חוב׳ א—ב, עמ׳ 58—72.

ספריו

ספר באר יצחק כולל שאלות ותשובות על ארבעה חלקי שלחן ערוך מאתי הצעיר יצחק אלחנן בהרב הגדול הצדיק המפורסם מו״ה ישראל איסר זצ״ל אב״ד דק״ק נאווהרדק: קעניגסבערג [תרי״ט]. נדפס בדפוס החדש של ה׳ גרובער עט לאנגריען. 2°. [2], קמו, [2] דף.

מהדורה שנייה: ניו־יורק תש״ח (תצלום). הוצאת תלפיות.

ספר נחל יצחק; חדושים ובאורים על שלחן ערוך חשן משפט מאתי הצעיר יצחק אלחנן בהרב הגדול הצדיק המפורסם מו״ה ישראל איסר זצ״ל בעל המחבר שו״ת באר יצחק אב״ד דק״ק קאוונא. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תרל״ב לפ״ק... 1872. 2°. [8], 358 עמוד.

ספר נחל יצחק; חדושים ובאורים על שלחן ערוך חשן משפט הלכות טוען ונטען והלכות גביות מאתי הצעיר יצחק אלחנן בהרב הגדול הצדיק המפורסם מו״ה ישראל איסר זצ״ל. בעהמ״ח שו״ת באר יצחק ונחל יצחק (עד הלכות טוען ונטען) אב״ד דק״ק קאוונא. ווילנא בדפוס ר׳ ש״י פין, ור׳ א״צ ראזענקראנץ, ור׳ מ״מ שריפטזעטצער. שנת תרמ״ד לפ״ק... 1884. 2°. 460, 12 עמוד.

דבר השמיטה, פסקי הלכות בדיני שמיטה בארץ־ישראל... ירושלם תרמ״ט. 12°.

ספר עין יצחק כולל שאלות ותשובות על ארבעה חלקי שלחן ערוך מאתי הצעיר יצחק אלחנן בהרב הגדול הצדיק המפורסם מו״ה ישראל איסר זצ״ל, בעהמ״ח שו״ת באר יצחק ונחל יצחק (בשני חלקים), אב״ד דק״ק קאוונא. ווילנא בדפוס ר׳ ש״י פין, ור׳ א״צ ראזענקראנץ, ור׳ מ״מ שריפטזעטצער. שנת תרמ״ט לפ״ק... 1888. 2°. רב, לח דף.

ספר עין יצחק השני כולל שאלות ותשובות מחלק אה״ע מאתי הצעיר יצחק אלחנן בהרב הגדול הצדיק המפורסם מוהר״ר ישראל איסר זצ״ל אב״ד דק״ק קאוונא. בעל המחבר שו״ת באר יצחק ונחל יצחק שני חלקים, ושו״ת עין יצחק הראשון. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תרנ״ה לפ״ק... 1895. 2°. [1], קלב דף.

עץ פרי בעזהי״ת מאמר בענין חיזוק לומדי תוה״ק מכבוד אדמו״ר הגאון האמתי פאר דורנו רשכבה״ג מרן יצחק אלחנן נ״י, הגאב״ד דק״ק קאוונא והמדי־נה יצ״ו... ווילנא בדפוס ר׳ יהודא ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י שנת עץ חיים הוא למחזקים בו עדי עד [=תרמ״א] לפ״ק. 4°. 40 עמוד.

מהדורה חדשה: ירושלם תרס״ג. 8°.

ספר תולדות יצחק הוא תולדות רבנו הגאון הגדול האמתי רשכבה״ג החסיד והענו כקש״ת מרן יצחק אלחנן זצללה״ה. האבד״ק קאוונא יצ״ו. מאתי יעקב הלוי ליפשיץ. ווארשא בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער ור׳ מאיר אייזענשטאדט... שנת תרנ״ז לפ״ק... 1896. 8°. [4], 128 עמוד.

בספר ״צוואת רבנו״ (עמ׳ 126—128), רשימות שפירסם בעתונים, איגרות וכו׳.

בדינא דר״נ [=דרבי נתן].

תבונה, קעניגסבערג, עמ׳ יז—כ, כה—כט.

תשובה אל ר׳ מרדכי ראזענבלאט (ווייצעל) מיום ד באדר תרנ״ב.

תלפיות, ניו־יורק, שנה ג (תש״ז), חוב׳ א—ב, עמ׳ 5—6.

ממכתבי ר׳ יצחק אלחנן.

תלפיות, שנה ג (תש״ז), חוב׳ א—ב, עמ׳ 73—80. נתפרסמו על־ידי א״ר מלאכי.

מכתבי ר׳ יצחק אלחנן אל ר׳ יצחק בלאזער.

קובץ על יד, מאת ר׳ אהרן יצחק זסלנסקי, כרך ב, ירושלים תשי״ח, עמ׳ רמה—רמח.

עזריאל ב״ר יהודה: 103

רבה הראשון של קובנה. נראה שעזב את העיר בשנת תצ״א (1731) אחר השריפה הגדולה. הוא היה מחותנו של ר׳ שמואל ב״ר אלקנה, בעל ״מקום שמואל״, אל־טונא תצ״ח, ונושא ונותן עמו בהלכה. הוא קורא לו: ״אהו׳ מח׳ הרב המופלא ומופלג נ״י ע״ה פ״ה כבוד מוהר״ר עזריאל נר״ו״ (דף יח, ב, סי׳ ט). שם באה גם תשובה של ר׳ עזריאל ״במוהר״י יצ״ו חונה פה ק״ק קאוונא יע״א״ אל ר׳ שמואל (דף לה, א, סי׳ כה).

עליאסבערג, יהונתן ב״ר מרדכי: 79

נולד בקובנה ביום ג באלול תר״י (1850) ונפטר בוולקוביסק ביום ח בכסלו תרנ״ט (1898). בשנת תרמ״ח נתמנה רב בוולקוביסק. מקודם שימש רב במאריאמפאל. עיין להלן על אביו.

ספריו

ספר דרכי הוראה כולל א) קנה המדה בירורי המדות, ספיקות והכרעות בענין אצבעות וטפחים ואמות, ובירור שיטות הראשונים, ובירור דב־רים המשוערים בכמות ומקום וזמן לפרטיהם. ב) דרכי הוראה ספיקות והכרעות בדרך ההוראה בכלל ובפרט הערות והארות ודברים מזוקקים מדברי ראשונים ואחרונים אשר חנן ה׳ לעבדו יהונתן בלאאמו״ר הגאון מוהרר״ם נ״י עליאסבערג חונה בק״ק מאריאמפאל יע״א. ווילנא בדפוס ר׳ יהודא ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י. שנת תרמ״ד. 2°. XVI, 68, 88 עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר, קאוונא תרמ״ד; ר׳ מרדכי עליאסבערג, אבי המחבר, בויסק סיון תרמ״ד.

ספר קסת יהונתן יכלכל ענינים אחדים במו״מ של הלכה מאת יהונתן בלאמ״ו הגאון מוהרר״מ נ״י חונה בק״ק פומפיאן. ווילנא בדפוס ר׳ הלל בר׳ אברהם יצחק דווארזעץ שנת תרל״ה לפ״ק... 1875. 2°. [2], 38, [2] עמוד.

ירושלים הבנויה. בתוך: שיבת ציון, קבץ מאמרי גאוני הדור בשבח ישוב ארץ ישראל, הוצאה שניה, יוצא לאור ע״י אברהם יעקב סלוצקי, ווארשא תר״ס, עמ׳ 24—31.

עליאסבערג, מרדכי ב״ר יוסף: 79

נולד באיישישוק, פלך קובנה, בראש חודש אדר תקע״ז (1817) ונפטר בבויסק ביום יח בכסלו תר״ן (1889). שימש רב בזעזמיר (תרי״ב), בבויסק (תרכ״ב—תר״ן). עיין עליו: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, חלק ראשון, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 114—121. חיבר:

ספר תרומת יד חלק ראשון קראתיו יד יוסף והוא משא ומתן של הלכה בהרבה שיטות עמוקות בש״ס. ודברי הראשונים והפוסקים נ״ע. אשר העלה תה ידי יד כהה. בעזהית״ש מרדכי באאמו״ר הרב המובהק כקש״ת מוהר״ר יוסף זללה״ה מבוסק יצ״ו. ווילנא בדפוס ר׳ הלל ב״ר אברהם יצחק דווארזעץ שנת תרל״ה לפ״ק... 1875. 2°. [6], 196 עמוד.

עליאשאוו (אלישוב), שלמה ב״ר חיים חייקיל: 161

מגדולי המקובלים. נולד בשנת תר״א בזאגר, ישב תקופה ממושכת בשאבלי, עלה ארצה באדר תרפ״ב ונפטר בירושלים בשבת ק׳ פרשת תצוה, כז באדר תרפ״ו. על מצבתו רשמו:

שמן משחת קודש אור הנשמות,
להבת אש קודש דובר רמות,
ממרומים שולח צור לפעמי נעלמות,
האיר מחשכי עולם בלשם שבו ואחלמות,
הרב הדומה למלאך ה׳ צבאות,
גאון עולם למופת ואות,
רזי עולם בתורת אמת
לפניו הם פתוחות וגלויות.
צדיק יסוד עולם כלי צנוע
ועניה גדולה תחולתו.

רבינו הגדול קדוש עליון מרי דרזין מוה״ר שלמה עליאשאו זצ״ל, נבג״מ מחבר ספרי הקודש הקדמות ושערים ולשם שבו ואחלמה.

ספריו

ספר הקדמות ושערים והוא ענף אחד מהספר לשם שבו ואחלמה, שחנני הקב״ה ברוב חסדו וטובו ית״ש מאוצר גדולו של מתנת חנם כי הוא החונן לאדם דעת וחנן גם אותי אדם להבל דמה בריה קלה נמוכה ושפלה אנוש אֱנוש. הוא שלמה בן לא״א מו״ר חיים חייקיל ילוד אשה מ׳ סתירה גיטא זללה״ה. פיעטרקוב בדפוס של הרבני וכו׳ מו״ה מרדכי צעדערבוים נ״י. שנת תרס״ט לפ״ק... 1908. 2°. 212 עמוד.

ספר לשם שבו ואחלמה אשר יכלכל בתוכו חלקי הדרושים וחלקי הביאורים. וכאן הוא חלק אחד מהדרושים הנקרא בשם ספר הדע״ה... והוא כולל ג״כ ב חלקים חלק ראשון וחלק שני. אשר חנני הקב״ה מאוצר גדול של מתנת חנם... וחנן גם אותי בכל זה ברב טובו וחסדו ית״ש. ויסוד הספר ותכונתו הוא מבואר... ובפרט במאמר הכללי אשר בתחילתו... אנכי אדם להבל דמה בריה קלה ונמוכה ושפלה אנוש אֱנוש תולעת ולא איש. שלמה ב״ר חיים חייקיל זללה״ה. פיעטרקוב בדפוס מו״ה מרדכי צעדערבוים נ״י. שנת תרע״ב לפ״ק... 1911. 2°. [4], 176 עמוד.

ספר לשם שבו ואחלמה והוא יכלכל בתוכו חלקי הדרושים וחלקי הביאורים. וכאן הוא חלק אחד (חלק ג) מחלקי הדרושים הנקרא בשם ספר הכללים שהוא כללי התפשטות והסתלקות ובו ידובר נפלאות בסדר אריגת העולמות והשתלשלותם. מהעולם היותר עליון אשר ברום מעלה עד סוף כלל העולמות בריאה יצירה עשיה, אשר נבראו הם יש מאין... יסדתיו וחיברתיו... שלמה ב״ר חיים חייקיל ב״ר אריה ולאמו מ׳ סתירה גיטא בת ר׳ יצחק זללה״ה. בעיה״ק ירושלם תובב״א שנת תרפ״ד לפ״ק. דפוס העברי... 2°. [2], קיג, [2] דף [על העטיפה: שנת תרפ״ו].

ר׳ אריה לוין מספר, ש״יום שנתבקש המחבר הגה״ק בישיבה של מעלה, אני הכותב הייתי נוכח בשעה שהביאו מהדפוס הספר לידו נטלו בזרוע, חבקו ונשקו ודמעות נגרו מעיניו ונתן שבח והודאה להשי״ת על החסדים ונסים ונפלאות שעשה עמו כל ימי חייו״ (עיין: ארי׳ לוין, תולדות הגאון הקדוש מחבר ספרי לשם שבו ואחלמה, ירושלם תרצ״ה).

ספר לשם שבו ואחלמה והוא ספר כללי המסתעף לסעיפים רבים וכולם הם בסתרי פליאות חכמת האמת להאר״י זלל״ה, והוא כמראה הבזק המאיר ומזהיר בניצוצי אורות וגונין מיוחדים שהם כל חלקי הספרים פרטיים שחנני ה׳ ית״ש לעד. אמנם כאן הנה הוא חלק אחד מספר הכללים המדבר בכללי האורות דהתפשטות והסתלקות... חלק שני יסדתיו וחברתיו לא בכחי ולא בחכמתי אלא בטובו ובחסדו ית״ש אשר הגדיל לעשות עמדי באור שפעו ית״ש המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית. דברי האיש נכאה ונכאב, מוכה ומשוקא בצער ותלאה ועומד ומתקיים בנס הנקרא שמו בישראל שלמה בר׳ חיים חייקיל ב״ר

אריה ולאמי מרת סתירא גיטא בת ר׳ יצחק זללה״ה בעיה״ק ירושלם תובב״א שנת תרפ״ו לפ״ק. דפוס העברי של יחיאל ורקר. °2. [4], קמ דף.
על העטיפה שנת תר״ץ אך על השער: תרפ״ו.

ספר לשם שבו ואחלמה יכלכל בתוכו חלקי הביאורים וחלקי הדרושים... לבאר קצת מעמקי סתרי פליאות ספר קודש הקדשים עץ חיים להאר״י זצוק״ל כפי אשר קיבל ממנו תלמידו הותיק מהרח״ו זללה״ה, ובאשר שדבריו הם סתומי׳ וחתומים מאת אשר כיסה עתיק יומין כמו שכתב הרח״ו בהקדמה שלו שכל מה שגילה לנו אין זה רק מה שגילה טפח וכיסה אלפיים, ולזאת העיר ה׳ את רוחי בשפעת חסדו וטובו לפתוח פתח כמעט ולדלות מים חיים מתוקים ונעימים טהורים וקדושים מבאורות (!) עמוקי׳ באר חפורה (!) שרים כרוה נדיבי עם קדושי עליון האר״י והגר״א זללה״ה וזיע״א אשר שדיהם ינקתי ומציתי ומימיהם שאבתי ושתיתי ומדבריהם בשפעת ישועת טובת הקב״ה גליתי שפוני טמוני אור יקרות וקפאון וגנזי נסתרות רבות בשמו הגדול יתברך ויתעלה למען יחוד שמותיו וגילו פלאותיו אשר נתגלה על־ידי מעשיו, והגם שעמוק עמוק מי ימצאנו וגבוה ורחוק מי יראנו אך כקדושתו כן ענותנותו ורם ה׳ ושפל יראה וגבוה ממרחק יידע וחלק לכל אחד ואחד מישראל חלקו בשמו ותורתו וכדי לעמוד קצת על סתרי פעולותיו ונפלאותיו מעת אשר נתגלה אלינו ע״י משה נאמן ביתו ודבר עמנו פנים בפנים בהר סיני, ובזה גבר גם עלי חסדו להראני נפלאות מתורתו ולגלות על ידי את כל זאת שהוא חלקי וגורלי אשר נפלה לי בנעימים ונגזר עלי ממרומים לחבר את אותו הספר והחיבור לשם שבו ואחלמה אשר שמי בקרבו והגם שבעו״ה הרי אין בי לא מקרא ולא משנה ולא גמרא וריק אני מכל חכמה וסברא אך הוא מנפלאות תמים דעים ההופכי הצור לאגם מים וחלמיש למעינו מים והשפיע מטובו וחסדו למען שמו ותורתו ושכינתו ולמען כלל ישראל עמו גם עלי תולעת ולא איש קטן המעלה באין אומר ומלה בריה נמוכה ושפלה, צעיר הצעירים, זעירא דמן חבריא צמיאה ומשתוקק לדבר ה׳. שלמה בן לאאמו״ר המתחסד עם קונו כמ״ר חיים חיקל יליד אשה יראת ה׳ היא תתהלל מ׳ סתירה גיטא זללה״ה. יצא לאור בעזה״י על ידי אברהם בהרה״צ ר׳ משה ז״ל רב מהומלא, חתן המחבר ז״ל שנת תרצ״ה לפ״ק בעיה״ק ירושלים ת״ו. דפוס העברי... °2. [5], פח דף.

בראש הספר ״דברים אחדים מחתן המחבר, המוציא את הספר הנוכחי לאור״ ו״תולדות הגאון הקדוש המחבר זצ״ל, מאת מחותנו הרב... מוה״ר ארי׳ לוין שליט״א״.

ספר לשם שבו ואחלמה חלק הביאורים חלק שני והוא פירוש ובי־אור על ספר עץ חיים להאריז״ל (כולל שער עקודים שער מטי ולא מטי שער דרושי נקודות). חובר מאת הרב הדומה למלאך ה׳ צבאות, גאון עולם בתורת אמת כקש״ת מוהר״ר שלמה בהרה״צ ר׳ חיים חיקל עליאשאוו זללה״ה. בעהמ״ח ספרי לשם שבו ואחלמה וספר הקדמות ושערים. שנת תש״ח לפ״ק בעיה״ק ירושלם ת״ו. °2. [1], קט דף.

פאנדילער, שמואל ב״ר יצחק: 46

רבה האחרון של ריטובה. תלמיד מובהק של ר׳ נתן צבי פינקל, ״הסבא״ מסלובודקה. נולד בשנת תרל״ה בברעזין. שימש תקופה קצרה משגיח בישיבת טעלז ואחר־כך ברבנות ווארזאן (תרע״ב — תרע״ד) וריטובה (תרפ״ג — תש״א).

הסבא מסלובודקה אמר להעלותו ארצה. בשנת תרפ״ח היה בארץ. ביקשו למנותו משגיח־רוחני בישיבת חברון במקומו של ״הסבא״, שנפטר בשבט תרפ״ז, אך משום מה לא נתמנה וחזר לליטא. בשנת תרצ״ז ביקשוהו שוב לבוא ארצה והוא כתב אז לאחד מתלמידיו: ״השבתי תשובה לבוא בע״ה ותקוותי לד׳ בתפל־תי, כי יצליח דרכי ואז אתענג עמך לטייל ארוכות וקצרות ככל אוות נפשנו״, אך גם תקווה זו לא נתגשמה. בשנת ת״ש הוזמן לעמוד בראש ״היכל התלמוד״ בתל־אביב והוא כותב אז: ״הבטחתי ל׳היכל התלמוד׳ בתל־אביב לבוא, כי מאוד חשקה נפשי לשבת בארץ־ישראל לעת זקנתי״, אך בינתיים נסגרו שערי היציאה מליטא... הוא הוצא להורג בתמוז תש״א. והרב אפרים אשרי מספר על שעותיו האחרונות: ״את רב העיר, הרב פונדילר, עינו הזדים בחזקה. הביאוהו לבית המדרש וציוו עליו לקרוע את ספר התורה וספרי קודש אחרים. לבו של הרב לא עצר כוח ואחרי התקפת־לב פתאומית שקיבל, נפל מת בבית־המדרש, אחר־כך הציתו הגרמנים, בעזרת הליטאים, את בנין בית המדרש, וגופתו של הרב נשרפה יחד עם בני קהילתו״ (אלה אזכרה, כרך שני, ניו־יורק תשי״ז, עמ׳ 265 — 276).

פאפעל: 79

מרבני מריאמפול. הרב הראשון ששימש ציר הסיים הליטאי עם תחייתה של ליטא, משניתנה אבטונומיה ליהודים.

פארטמאן, נחמיה ב״ר יקותיאל חיים הכהן: 179

[בפנים בטעות: פארמאן]. נולד בשנת תרמ״ג בניישטאט־שאקי והוצא להורג בתמוז תש״א. רבה האחרון של ניישטאט־שאקי. חיבר:

ספר תורת חיים על מסכתות נדרים, קידושין, חולין אשר חנן ד׳ אותי הצעיר שבכהונה נחמי׳ בר׳ יקותיאל חיים הכהן פארטמאן. ווילנא בדפוס של דובער בר׳ שאול ציונס׳זאהן. שנת תער״ב לפ״ק... 1912. °2. [2], 30 עמוד.

פיאנקא, שלמה: 162

מראשי הישיבה הקטנה בקעלם. נולד בשנת תרמ״ז בפיאנטניצע והוצא להורג בח׳ מנחם־אב תש״א.

פייבלזון (פייוויולזאהן), אליהו מאיר ב״ר ברוך: 95, 100

נולד בשנת תרכ״ז [בווינאווא?]. בשנת תרנ״ז נתמנה רב בעיר קראקי, פלך קובנה, ובשנת תרס״ז נתמנה רב בקופישאק. נפטר ביום כה בטבת תרפ״א. אביו, ר׳ ברוך פייוולזאהן, נפטר בן סו, ביום י באדר־א תרמ״א ונקבר בקעלם.

פירסם חידושי־תורה ב״שערי ציון״, שנה ז (תרס״ז), חוב׳ א—ג, דף ב—ג; ד—ה, דף ב—ג; ו—ח, דף ב—ג; ט—י, דף א, ב—ב, ב; יב—יג, דף א—ב; שנה ח (תרפ״ח), חוב׳ א—ב, דף א—ב, א; ג—ה, דף א—ב, א; ו—ז, דף א—ב, א; ח—ט, דף א—ב, א; יא—יב, דף א; שנה ט (תרפ״ט), חוב׳ א—ב, ג—ד.

הערות אחדות. הפסגה, קובץ ט (תרס״ד), עמ׳ 68—70.

עצת אמת ושלום. הפסגה, קובץ י (תרס״ד), עמ׳ 98—108.

פייבלזון, שמואל אביגדור: 46, 95

נולד בשנת תרי״ט ונפטר בברלין ביום יח בכסלו תרפ״ה. שימש ברבנות בכמה קהילות: ביסאגאלא, שוועקשנע, אניקשט (תרנ״ט—תרס״ח), פלונגיאן.

פיין, יהודה לייב ב״ר שבתי: 95

נולד בשנת תרל״א. שימש ברבנות בכמה קהילות: פיסאצנא (תרנ״ה—תרנ״ט), קופישאק (תרנ״ט—תרס״ו), אסמינא (תרס״ו—).

פיינבערג, גבריאל ב״ר אריה: 141

נולד בשנת תקפ״ה בלבירישאק. שימש ברבנות בכמה קהילות: ווילקי (שבע שנים), סאלאנט (שתים־עשרה שנה), סלובודקה, מעמעל.

ספריו

שלחן ערוך מטור חשן המשפט... והוספתי ביאור חדש באר רחובות מסימן א עד סימן קי לבאר וללבן מקורי הדינים מש״ס ופוסקים בארוכה אני המחבר גבריאל פיינבערג בלא״א מוהר״ר אריה ז״ל חונה בק״ק מעמעל. קראקא בדפוסו של יוסף פישער... שנת תרנ״ז לפ״ק. 8°. [4], 528 עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר, קאוונא יז באלול תרנ״ג; ר׳ שמואל סלאנט, ירושלים כז בסיון תרנ״ו.

שלחן ערוך מטור חשן המשפט מהגאון רשכב״ה מוהר״ר יוסף קארו זצ״ל... והוספתי ביאור חדש באר רחובות מסימן עה עד סימן קי לבאר וללבן מקורי הדינים מש״ס ופוסקים בארוכה אני המחבר גבריאל פיינבערג בלא״א מו״ה אריה ז״ל חונה בק״ק מעמעל. וגלוה אליו בסוף הספר ביאורי על הלכות נדה אשר כוננתי ויסדתי בע״ה. ברלין בדפוס צבי הירש ב״ר יצחק איטצקאווסקי. שנת תרנ״ג לפ״ק. 8°. [6], 294, 12 נגד עמוד.

שלחן ערוך מטור יורה דעה על הלכות נדה מהגאון רשכב״ה מוהר״ר יוסף קארו זצ״ל... והוספתי ביאור חדש באר רחובות מסימן קפג עד סימן קצז לבאר וללבן מקורי הדינים מש״ס ופוסקים בארוכה אני המחבר גבריאל פיינבערג בלא״א מו״ה אריה ז״ל חונה בק״ק מעמעל. ברלין בדפוס צבי הירש בר׳ יצחק איטצקאווסקי. שנת תרנ״ג לפ״ק. 8°. [1], ס דף.

פיינזילבער, שלמה ב״ר אהרן יוסף הלוי: 123

רבה האחרון של קיידאן. נולד ביום כח בכסלו תר״ל בברעזי (קארטוזי), שימש ברבנות בטוריק (תרנ״ו—תרנ״ז), בפאראזאווא (תרנ״ז—), וועקשנא (תרס״ד — תרע״ד, תר״פ — תרפ״ה) וקיידאן (תרפ״ה —) והיה יושב־ראש אגודת הרבנים בליטא. הוצא להורג ביום ה באלול תש״א (28.8.41).

ספריו

קונטרס נשמת חיים יסודתו על דבר הילדים הנולדים מתעלפים... מבורר... שאסור למול אותם ביום השמיני בבקר רק שצריכין להמתין שבעה ימים מעל״ע מעת ששבה נשמת חיים לאפם. וכן יבורר לענין טומאת כהן אם מותר לכהן לעמוד שם בבית בעת ההתעלפות ועדיין הוא בספק חי או מת. גם דיני... נאמנות הרופאים ועוד... [מאת] שלמה פיינזילבער. ירושלים תרס״ח. 4°. [3], סז דף.

דף מז, ב—סו, ב: ״קונטרס אחרון״ מאת ר׳ צבי פסח פראנק, בספר באו גם הערות ר׳ יחיאל מיכל טוקאצינסקי ז״ל.

מאמר השלמת המדות מלהיב את הלבבות להשתלם בלימוד ועיון תורת המדות שבין אדם לקונו ית׳ ובין אדם לחבירו אשר יסודתם בהררי קדש בכמה מ״ע ול״ת התלויות בלב ומפורשות בתורה מבאר כמה פרטים בענינים אלו... מאתי שלמה הלוי פיינזילבר החוב״ק קידן. דפוס מובשוביץ וכהן קידן... 1925. 8°. [2], 4 ב־פג עמוד.

ספר יריעות שלמה באור על ספר העבודה וספר הקרבנות ממשנה תורה, הוא היד החזקה לרבנו משה בר מיימון זצ״ל אשר חברתי בעז״ה ית״ש שלמה באאמו״ר הרב הגאון ר׳ אהרן יוסף זללה״ה הלוי פיינזילבר החוב״ק קידן. חלק ראשון. תרצ״ד. בדפוס מובשוביץ וכהן, בקיידאן (ליטא)... 1933... 2°. [4], 262 עמוד.

בהקדמתו לספר הוא אומר: ״בימינו אלה, שארצנו הקדושה הולכת ונבנית, תפרח ותשגשג ועיני כל ישראל נשואות אליה, מפני שרואים ומרגישים, כי רק שם ביתם, ויהא רעוא שבנינה של ארצנו הקדושה יהא על יסוד תורתנו הקדושה״.

פיליפאווער, חיים: 37

עיין: וואסערצוג, חיים.

פינס, אליעזר צבי : 1, 8

רבה של טאוראיגין. נפטר ביום כא בטבת תרצ"ג בשנת התשעים ושלוש לחייו. נראה שהספר "מדות המשנה" [או "מדת המשנה". עיין : שערי ציון, שנה יז (תרצ"ז), חוב' א—ה, תשרי—שבט, עמ' נא] שנזכר כאן לא יצא לאור.

פינקל, נתן צבי (הסבא מסלובודקה) : 104

נולד בשנת תר"ט בראסיין. בשנת תרל"א התקרב אל ר' שמחה זיסל, תלמידו של ר' ישראל מסאלאנט, אבי תנועת המוסר. הוא המייסד את ישיבת סלובודקה המפורסמת ("כנסת ישראל"). בשנת תרפ"ה כשרבים מתלמידי ישיבת סלובודקה עלו לארץ־ישראל ויצרו כאן את הישיבה בחברון, עלה גם ה"סבא" ארצה (תמוז תרפ"ה) והתיישב בחברון עם בני ישיבתו. בתחילת תרפ"ז תקפה עליו מחלה, שסבל ממנה שנים רבות. הובא לשם ריפוי לירושלים ונפטר שם ביום כט בשבט תרפ"ז.

ביוגראפיה מפורטת : הרב דב כ"ץ, תנועת המוסר, כרך שלישי, תל־אביב תשט"ז. ועיין :

אור הצפון ; שיחותיו והנהגותיו של אדמו"ר הגה"ח מרן נתן צבי פינקל זצ"ל. יוצא מזמן לזמן בסלובודקה על ידי הרב י. א. שער, הרב א. גרודזינסקי. [חוברת] א : כט שבט תרפ"ח. קובנה בדפוס "לאימע", רחוב המכבים, נר' 1. 8°. יב עמוד. — חוברת ב : ניסן תרפ"ח. [2], כב עמוד. דפוס ש' יוסלוביץ. — חוברת ג : סיון תרפ"ח. יב עמוד. בדפוס השותפים י' קוניצקי ואל. ביילעס, שדרת החפש 34. — חוברת ד : אלול תרפ"ח. יב עמוד. חוברת ה : כסלו תרפ"ט. דפוס מובשוביץ וכהן בקיידאן. יד עמוד.

שיעורי מוסר הנשמעים בישיבה "כנסת ישראל" מאת מורנו שליט"א. לחודש אדר א וב נערך ע"י יצחק אייזיק שער סלובודקה־קובנה. דפוס בק ומנקוס, קובנה. 16°. עטיפה, 8 עמודים.

שיחות הסבא מסלובודקה רבי נתן צבי פינקל זצ"ל — נרשמו על ידי תלמידיו — ערך וסידר צבי קפלן. מבוא : מאת ר' פיבל מלצר. הוצאת ספרים אברהם ציוני, תל־אביב תשט"ו. 8°. 68 עמוד.

עיין גם : הרב יחיאל יעקב וינברג, משיחותיו של הסבא, אדמו"ר מרן נתן צבי פינקעל זצ"ל — כנסת ישראל, שיצא על־ידי הסתדרות תלמידי ישיבת סלובודקה, שבט תרח"ץ, עמ' 30—32.

פלדמן, בן־ציון : 45, 161

מרבני פלונגיאן וואגר.

פילטינאוו, אברהם : 37

מו"ץ בווילקוביסק. נולד בשנת תר"מ. שימש בהוראה בטראסקוו, דאטנאוע ווישטינעץ. הוצא להורג בתמוז תש"א.

פילטינאוו, דוד : 37

שימש ברבנות בווישטינעץ ואחר־כך בווילקוביסק. הוצא להורג.

פלענסבערג, חיים ירמיהו ב"ר אברהם : 79

נולד בחניכה תר"ב. בשנת תרכ"ט נתמנה רב בדערשונייאקי, בשנת תרל"ג בבאלבירישאק, בשנת תרמ"ט בשאקי. נפטר שם ביום כא בתמוז שנת תרע"ד.

ספריו

ספר נזר הנצחון על ויכוח ר' יהושע בן חנניה עם סבי דבי אתונא... באור על הויכוח של התנא האלקי חכימא דיהודאי. ר' יהושע בן חנניה. עם הפילוסופים הגדולים חכמי יון. בבית מדרש הגדול לחכמה ומדעים בעיר אתונא בירת ממלכת יון. אשר התוכחו בכל הדברים שנחלקו בהם חכמי התורה עם חכמי יון דבר לא נעדר. כולם מפורשים ומבוארים ע"פ עומק פשוטם. בדרך העיון הפילוסופי. ובלשון עט סופר מהיר. אשר לא תקצר נפש הקורא בעמלו להבין הדברים על אפנם. פיהם ידבר חכמות והגות לבם תבונות. בהפילוסופיא העיונית. כראוי למתוכחים כמוהם. ובכולם עמד הנצחון על ימין התנא האלקי ריב"ח. ועליו יציץ נזרו. עם שני קונטרסים אבני נזר האחד בהלכה בסוגיא דחלב חידוש הוא בבכורות דף ו ו אשר הויכוח הובא שמה אל הקדש. והשני כולל שני דרושים אשר הנושא בהם הוא ג"כ ריב"ח נושא נזר הנצחון במאמרנו : חיים ירמיהו בלא"א מו"ה אברהם זללה"ה פלענסבערג חונה פ"ק באלבירישאק. ווילנא בדפוס ר' יהודא ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י. שנת תרמ"ג לפ"ק. 4°. 128 עמוד.

ספר שאלות חיים כולל שאלות ותשובות בארבעה חלקי שלחן ערוך. ונלוה אליו עוד חלק שני ספר דברי ירמיהו כולל דרושים הגיונים בראשו יבא מאמר גדול על הדרוש, ואחריו יופיעו עשרה דרושים... משא גיא חזיון [הספד על אדמו"ר הגאון הגדול רשכבה"ג ר' יצחק אלחנן זצ"ל אבד"ק קאוונא]... מאתי הצעיר חיים ירמיהו בלא"א מוהר"ר אברהם זללה"ה פלענסבערג בעהמ"ח ספר נזר הנצחון האב"ד דק"ק שאקי. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם תרנ"ח... 1897. 2°. 4, 98, [2], [2], 80 עמוד.

"דברי ירמיהו" הופיע גם לחוד.

ספר דברי ירמיהו על התורה והוא באור רחב ומספיק עפ"י דרך הפשט והדרוש ההגיוני. מאת הרב הגאון הגדול החוקר והפילוסוף האלהי חיים ירמיהו פלענסבערג זצללה"ה שהי' אב"ד בק"ק שאקי ועוד ערים אחרות... ספר שמות. עם תולדות המחבר, מאת בן המחבר יצחק ישעיהו פלענסבערג המביא לביהד"פ. זכות הדפסת הספר הזה נמכר לצמיתות להמדפיס ר' שרגא פייבל גארבער ולב"כ. ווילנא... שנת תרפ"ז לפ"ק. 8°. [2], X, 286 עמוד.

שני חלקים : חלק ראשון : 2, X, 1—158 (שמות—יתרו). חלק שני : [2], 159—286 (משפטים—פקודי).

ספר אור ה׳ להחכם השלם הרב החסיד ר׳ חסדאי קרשקש ז״ל... עם פירוש רחב ונפלא אוצר חיים ונלוה אליו קונטרס נר מצוה בהלכות תפילין, ע״ד רבינו המחבר ז״ל; עוד הוספתי עליו הערות, ודרושים קצרים הנוגעים לדברי הספר הזה: חלק ראשון מאתי הצעיר חיים ירמיהו בלא״א מו״ה אברהם זללה״ה פלענסבערג. בעהמח״ס נזר הנצחון ושו״ת שאלות חיים, ודברי ירמיהו אבד״ק שאקי. ווילנא בדפוס שרגא פייבל גארבער שנת תרס״ה לפ״ק. 8°. 192 עמוד.

עמ׳ 183—184 הערות אברהם אליהו הרכבי ופרופ׳ אברהם ברלינר. עמ׳ 186—192; הגהות על הספר מורה נבוכים.

עיין תולדות המחבר מאת בנו ר׳ יצחק ישעיהו פלענסבערג בראש ״דברי ירמיהו״ על התורה, שמות, שכותב (עמ׳ VIII), ש״אור ה׳״ חלק שני נשאר בכתב־יד ונדפס בתרס״ט, אך מפני סיבות שונות ״נתאחרה גמרה של ההדפסה עד שקפה רוגזה של המלחמה בשנת תרע״ד ונאבדו גליוני הספר הנדפסים״.

ספר שיר השירים ונלוה אליו באור חדש מרכבות עמי עפ״י דרוש הגיוני. מאתי הצעיר חיים ירמיהו פלענסבערג חופ״ק שאקי... הוצאת המדפיסים עפעל וגארבער ווילנא [1910]. 8°. 72 עמוד.

פערסקי, חיים בנימין: 137

רבה האחרון של קרטינגה. נולד בשנת תרמ״ב באיוועניץ והוצא להורג בתמוז תש״א.

פירסם חידושי־תורה ב״שערי ציון״ שנה ט (תרפ״ט), חוב׳ ה—ז, שבט—אדר־ב (בדיני מעילה); שנה י (תר״ץ), חוב׳ ה—ז, שבט—ניסן (ברית אבות); שנה יא (תרצ״א), חוב׳ ד—ו, טבת—אדר.

פערצאווסקי, זלמן: 95

[בפנים בטעות: פרצינסקי]. רבה האחרון של קופישאק. נולד בשנת תר״ס ביאנובה (יאנוב) והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

פירסם חידושי תורה ב״שערי ציון״ שיצא בירושלים: שנה יא (תרצ״א), חוב׳ י—יב, תמוז—אלול; שנה יב (תרצ״ב), חוב׳ א—ב, תשרי—מרחשון (בדיני קדשים).

פרידמן (איש־שלום), יצחק אייזיק ב״ר יוסף: 61

נולד ביום ז באדר תרל״ה (1875) בקובנה, בשנת תרס״ה נתמנה רב בעיירה גרוזד, מחוז קובנה; בשנת תרע״ד נתמנה רב בקורשאן, מחוז קובנה, וישב בה ארבע־עשרה שנה. בשנת תרפ״ד עבר לטאוורויג. בשנת תרצ״ה עלה ארצה והתיישב בנהלת יצחק. נפטר שם ביום ז בתשרי תש״ד (1944). שימש חבר הוועד הפועל של המזרחי בליטא ונשיאו.

ספר ישראל ותורתו; מדבר בו בשאלות נכבדות לעמנו, העומדות ברומו של עולמו ועולם היהדות. מאת יצחק אייזיק בהרה״ג יוסף איש־שלום רב בגרוזד (פלך קובנה מחוז שאוויל)... ווארשא שנת עת״ר לפ״ק. 8°. 158, [2] עמוד.

ספר ישראל ותורתו... תוצאה שניה... ווארשא שנת תער״ב לפ״ק... 8°. 158, [2] עמוד.

ספר אמרי בינה... פתגמים בשיר. ווילנא תרע״ג. 8°. 120 עמוד.

ספר טל תחיה מדבר בו בשאלות נכבדות לעמנו, העומדת ברומו של עולמו ועולם היהדות מאת הרב יצחק אייזיק בהרה״ג יוסף זצ״ל איש־שלום רב בקורשן בארץ ליטא מחבר הספרים: ״ישראל ותורתו״ ״אמרי בינה״... ס״ט לואיס, מא. מוינעשטער פרינטינג קא. שנת תרפ״ב. 8°. נט עמוד.

ספר הגיון יצחק; הדרנים לכל מסכתות הש״ס. מאת יצחק אייזיק בהרה״ג יוסף זצ״ל איש־שלום (פרידמאן). מחבר הספרים: ״ישראל ותורתו״ ״אמרי בינה״ ״טל תחיה״ אב״ד בק״ק קורשאן שנת תרפ״ז לפ״ק. נדפס בדפוס מובשוביץ וכהן בקידן (ליטא)... 8°. [2], 172, [2] עמוד.

ספר חקר יצחק חדושים ובאורים לענינים שונים מאת יצחק אייזיק בהרה״ג יוסף זצ״ל איש־שלום (פרידמאן) רב בטבריג (שהיה רב בגרוזד ובקור־שאן) מחבר הספרים: ״ישראל ותורתו״, ״אמרי־בינה״, ״טל תחיה״ ו״הגיון יצחק״. ובסוף הספר: מחברת הדרנים הוספות לספר ההדרנים ״הגיון יצחק״. שנת תרפ״ט לפ״ק. בדפוס מובשוביץ וכהן, בקידן (ליטא)... 8°. קנ, [2], כב עמוד.

ספר תורת ישראל וארצו מאת הרב יצחק אייזיק בהרה״ג יוסף איש־שלום (פרידמן) שהיה רב בקורשן ובטבריג, ליטא, ועכשיו רב בנחלת יצחק, ארץ־ישראל. מחבר הספרים: ״ישראל ותורתו״, ״אמרי בינה״, ״טל תחיה״, ״הג־יון יצחק״ ו״חקר יצחק״. שנת תרצ״ח לפ״ק. בהוצאת בית מסחר ספרים ״פר־דס״... ניו־יארק נ״י. 8°. 224 עמוד.

חזיון סגירת ישיבת וואלאזין, בחמשה מחזות. רשומות, כרך ה (תרפ״ז), עמ׳ 365—375. הובא לדפוס על־ידי ר׳ יצחק ריבקינד.

פירסם חידושי־תורה מרובים ב״שערי ציון״ שיצא בירושלים: שנה ט (תר־פ״ט), חוב׳ י—יא (בענין זה וזה גורם); שנה י (תר״ץ), חוב׳ א—ד, ה—ז, תשרי—ניסן (המצוות השקולות נגד כל המצוות); שנה יא (תרצ״א), חוב׳ א—ג, תשרי—כסלו (נטילת לולב); שם, חוב׳ ד—ו, טבת—אדר תרצ״א (שכר מצוה); שם, חוב׳ י—יב, תמוז—אלול תרצ״א (בענין נזירות); שנה יב (תרצ״ב), חוב׳ א—ב, תשרי־מרחשון, עמ׳ כב—כו (שמחת בית השואבה); שם, חוב׳ י—יב, תמוז—אלול תרצ״ב (בטול בששים); שנה יד (תרצ״ד), חוב׳ תשרי—כסלו, עמ׳

ח—י (בטול סכך); שם, חוב׳ ד—ו (הודאת בעל דין); שנה טו (תרצ״ה), חוב׳ א—ג, תשרי—כסלו; שם, חוב׳ ד—ו, טבת—אדר (קרני הוד); שם, חוב׳ ז—ט, ניסן—סיון (פרו ורבו); שנה יז (תרצ״ז), חוב׳ ו—ט, אדר—סיון (התראה תוך כדי דבור); שנה יח (תרצ״ח), חוב׳ ח—י, ניסן—סיון (כופר ועדים זוממים); שנה יט (תרצ״ט), חוב׳ ז—י, ניסן—תמוז (הזקנים והצעירים); שם, חוב׳ יא—יב, מנחם־אב־אלול תרצ״ט (קרא עלי מועד).

ציגלער, לייב: 162

באמת קראו לו: לייב חסיד. איש קעלם, שאגדות רבות נרקמו סביב אישיותו. נפטר ביום יז בתמוז תרנ״ד, בן שבעים, בעיירה ציטעוויאן.

צפתמן, משה דוב: 95

מראשי ישיבת פוניביז׳ (מנהל רוחני). נולד בשנת תרמ״ח בפיעטרקוב והוצא להורג באלול תש״א.

קאדישעוויץ, קלמן יצחק ב״ר פסח מרדכי: 95

רבה האחרון של אניקשט. נולד בשנת תרל״ח בלאטצווע, כפר סמוך לאניקשט, והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א. חיבר:

ספר תולדות יצחק; כולל הערות בש״ס ופוסקים וחידושים. גם צרפתי חמש תשובות מכבוד הגאון האמתי מאור הגולה מרן ר׳ יצחק ראבינאוויץ זצ״ל שהיה אב״ד ור״מ בק״ק פאניווזע יצ״ו ועוד מגדולי הדור. חובר בעהשי״ת מאתי קלמן יצחק קאדישעוויץ רב בק״ק אניקשט. קיידאן. בדפוס ש. מובשוביץ קיידאן (ליטא), שנת תרצ״ז לפ״ק. °2, 164, [4] עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת ר׳ אברהם דובער כהנא שפירא, קאונא חנוכה תר״ץ; ר׳ ליב רובין, ווילקאמיר ל״ג בעומר תרצ״א; ר׳ שלמה פאליאצאק, יעלאסאוועטגראד ג בסיון תרע״ו.

השתתף ב״שערי ציון״, שנה יד (תרצ״ד), חוברת ז—ט, ניסן—סיון, עמ׳ כג—כד; שנה טו (תרצ״ה), חוב׳ א—ג, תשרי־כסלו; שנה יז (תרצ״ז), חוב׳ א—ה, תשרי—שבט (הודאת בעל דין).

קאמאיקה, בערל: 37

מרבני ווילקובישק.

קאצינעלענבויגען, דוד ב״ר יחזקאל: 123

שימש ברבנות בראגאלי, קיידאן ואה״ו. נפטר בשנת תקט״ז בערך.

קארנא: 15

רבה האחרון של סערהיי.

קארפילש, עקיבא ב״ר זאב וולף: 104

דיין בוויליאמפול־סלובודקה. חתום ראשון בגביית־עדות בסיון תר״ד בנוגע להיתר־עגונה (עיין: ר׳ יחיאל העליר, עמודי אור, [קניגסברג] תרט״ו, דף סט, ד, סימן פו) וכן נמצא חתום בפנקס של חברה קדישא ביום ג בכסלו תר״ח. מתלמידי ה״חתם סופר״ ונזכר בתשובותיו (אבן העזר, חלק ראשון, סי׳ קמו, דף פח, ג); ״תלמידי הרב המופלא החרוץ כבוד מה״ו עקיבא נ״י רב דק״ק קובנא יע״א״.

קוטלר, אהרן ב״ר שניאור זלמן פינס: 104

ראש ישיבת קלעצק בארצות הברית, חתנו של ר׳ איסר זלמן מלצר ז״ל. נולד בשנת תרנ״ב בסוויסלוביץ (רוסיה). בשנת תרע״ד נתמנה ראש ישיבה בסלוצק. בשנת תר״פ נמלט עם חלק מתלמידיו לקלעצק (פולין) וייסד שם ישיבה מפוארת. בפרוץ מלחמת העולם השנייה בא, בשנת ת״ש, יחד עם תלמידיו, לווילנא ומכאן נמלט לארצות הברית. ביקר בארץ בשנת תש״ז.

קולודיצקי (קלידצקי), נחמן דוב: 15

מרבני אליטע. נפטר בשבט תרפ״ז בגיל ארבעים וחמש.

קופשטיין: 61

מראשי ״תפארת בחורים״ בטאוריג.

קוק, אברהם יצחק הכהן ב״ר שלמה זלמן: 73, 161

הרב הראשי לארץ־ישראל. נולד בגריווה שמעבר לנהר דווינה, עיירה סמוכה לדווינסק, ביום טז באלול תרכ״ה. עלה ארצה בחודש סיון תרס״ד. נפטר בירושלים ביום ג באלול תרצ״ה. עיין עליו: הרב י״ל הכהן מימון, אנשים של צורה, ירושלים תש״ז, עמ׳ רכד—שמח [= אזכרה, מחלקה א: דברי הרב, ירושלם תרצ״ז—תרצ״ח, עמ׳ ז—קסז]; אפרים צורף, חיי הרב קוק, ירושלים תש״ז; יצחק ורפל [רפאל], כתבי הרב (רשימה ביבליוגרפית)—אזכרה, שם, עמ׳ רס—רעה.

קלאץ, בר הירש: 137

רבה האחרון של סאלאנט, שהוצא להורג על־ידי הנאצים.

קלאץ, מרדכי: 137

מראשי ״תפארת בחורים״ בסאלאנט.

נולד בשנת תרי״ב באושפאל, מחוז קובנה. בשנת תרמ״א נתמנה רב בקארטיז־ברעזי, פלך הורודנא. בשנת תרנ״ד נתמנה רב במריאמפול ובשנת תר״ע — בלובלין. עלה ארצה ביום כ באלול תרפ״ה ונפטר בירושלים בשנת תרצ״ב.

ספריו

ספר אבן הראשה כולל שו״ת וחידושים בש״ס ובפוסקים אשר חנן ה׳ אותי הצעיר אליהו באאמ״ו הרב הה״ג המפורסם בתורה ויראה כש״ת מוהר״ר נפתלי הירץ שליט״א החוב״ק ברעזי יע״א. ווארשא בדפוס של ר׳ חיים קעלטער נ״י... שנת תרמ״ז לפ״ק... 1887. 2°. [4], 148 עמוד.

בראש הספר הסכמת ר׳ ברוך מרדכי ליבשיץ, חותנו של המחבר, שעדליץ ראש חודש אייר תר״מ.

ספר אמרי שפר שו״ת וחדושים אשר חנן ה׳ אותי אליהו באאמ״ו הרב הה״ג המפורסם כש״ת מו״ה נפתלי הירץ החוב״ק מאריאמפאל בעהמ״ח ספר אבן הראשה. ווארשא בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער ור׳ מאיר אייזענ־שטאדט... שנת תרנ״ו לפ״ק... 1896... 2°. [2], 162 עמוד.

ספר אבן פנה דרושים ובאורי מקראי קדש ומאמרי רז״ל אשר חנן ה׳ אותי אליהו באאמ״ו הרב הגאון ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל החוב״ק מאריאמפאל בעהמ״ח ספר אבן הראשה וספר אמרי שפר. פיעטרקוב אצל ר׳ נתן נטע קראנענבערג נ״י שנת תרס״ז לפ״ק. 8°. [2], 190 עמוד.

בסוף הספר בא ״כתב יחוסו של מר חותני הרב הגאון הגדול ר׳ ברוך מרדכי ליבשיץ זצ״ל בעהמ״ח שו״ת ברית יעקב אשר רשם בכתב ידו״.

מהדורה שנייה:

ספר אבן פנה כולל דרושים ובאורי מקראי קדש ומאמרי חז״ל מאת מרן הגאון האדיר המפורסם בכל קצוי תבל אביר הרועים שר התורה כו׳ וכו׳ כקש״ת מו״ה אליהו קלאצקין שליט״א לפנים גאב״ד לובלין וכעת משכן כבודו בעי״ק ירושלים ת״ו. במ״ס אבן הראשה, אמרי שפר, דבר אליו, דבר הלכה (שו״ת עגונות), ספרי מלואים, מלואי אבן, חבת הקדש, ודברים אחדים. יצא לאור ע״י אלחנן אלימלך שיפמן פעה״ק ירושלים ת״ו שנת תר״צ. תוצאה שניה ע״י מטריציו. 8°. [4], 190 עמוד.

ספר עמודי שש כולל שאלות ותשובות וחידושי תורה מאת האחים הרבנים הגאונים הגדולים המפורסמים בתבל, הלא המה... ר׳ אליהו הגאבד״ק לובלין... בני הרב הגאון החריף ובקי סיני ועוקר הרים החסיד המפורסם בתורתו ויראתו שלשלת היוחסין כקש״ת מוהר״ר נפתלי הירץ קלאצקין זצללה״ה... ווארשא בדפוס החשמלי ע״י ארי׳ יהודה ליב ליפשיץ... שנת תער״ב לפ״ק. 2°. לח עמוד.

ספר דבר אליהו שו״ת וחדושים אשר חנן ה׳ אותי אליהו באאמ״ו הרב הגאון ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל החופ״ק לובלין בעהמ״ח ספר ״אבן הראשה״ וספר ״אמרי שפר״ וספר ״אבן פנה״. ובסוף הספר קונטרס ״דברי חכ־מים״ מכבוד גיסי הרב הגאון המפורסם בתורה ויראה... ר׳ יעקב זלמן ליבשיץ מבריסק זללה״ה... ומכתבי חד״ת מכבוד אחי הרבנים הגאונים שליט״א. לוב־לין בדפוס הנגידה האלמנה מרת נחמה תחי׳, אשת המנוח ר׳ יעקב ז״ל הער־שענהארן ור׳ שלמה שמעון נ״י שטרייזבערגער, שנת תרע״ה לפ״ק. 2°. [2], 172, 28, [8] עמוד.

קונטרס לדוגמא. תרפ״א. עיין להלן, מלואים.

ספר דבר הלכה עניני תקנות עגונות ועוד דברים נחוצים הלכה למעשה וגם קצת עניני מקרא ואגדה ומאמרים שונים אשר כתבתי בעזרת החנון לאדם דעת. אליהו קלאצקין באאמ״ו ההרב הה״ג ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל החופ״ק לובלין בעהמ״ח ספר אבן הראשה וספר אמרי שפר וספר אבן פנה וספר דבר אליהו... הספר אבן הראשה מחזיק קנב עמודים גדולים ונמשך הדפסתו משנת תרמ״ד עד שנת תרמ״ז וס׳ אמ״ש [=אמרי שפר] קסד עמודים גדולים, תרנ״ב—תרנ״ו וס׳ א״פ [=אבן פנה] קצב עמודים תרס״ה—תרס״ז, וס׳ דב״א [=דבר אליהו] רו עמודים גדולים, תרע״ב—תרע״ה. לובלין בדפוס של השותפים הנגידה האלמנה מרת נחמה תחי׳ הערשענהארן, ור׳ שלמה שמעון נ״י שטרייז־בערגער שנת תרפ״א לפ״ק. 8°. 80 עמוד.

מלואים לספר דבר הלכה דברים נחוצים הלכה למעשה אשר כתבתי בעזהי״ת אליהו קלאצקין באאמו״ר הרב הה״ג ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל החופ״ק לובלין בעהמ״ח ספר אבן הראשה וספר אמרי שפר וספר אבן פנה וספר דבר אליהו וספר דבר הלכה... ולישועת ה׳ אצפה כי יחנני ויעזרני להדפיס יתר השו״ת וחדושים בש״ס ופוסקים ועוד הדפסתי בשנת תרפ״א קונטרס לדוגמא שסדרתי בשנת תרע״ז... לובלין בדפוס מנחם מענדיל נ״י שניידערמעס־סער שנת תרפ״ג לפ״ק... 8°. [2], 134 עמוד.

ספר מלואי אבן שו״ת וחידושים ועם ספר מלאת אבן על התו־רה אשר כתבתי בעזרת החנון לאדם דעת אליהו קלאצקין באאמ״ו הרב הה״ג ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל אב״ד דק״ק לובלין, בעהמ״ח ספר אבן הראשה וספר אמרי שפר וספר אבן פנה וספר דבר אליהו וספר דבר הלכה וספר מלואים. הספר אבן הראשה מחזיק קנב עמודים גדולים ונמשך הדפסתו משנת תרמ״ד עד שנת תרמ״ז וס׳ אמ״ש [אמרי שפר] קסד עמודים גדולים, תרנ״ב—תרנ״ו, וס׳ א״פ [אבן פנה] קצב עמודים תרס״ה—תרס״ז וס׳ דב״א [דבר אליהו] רו עמודים גדולים, תרע״ב—תרע״ה וס׳ דב״ה [דבר הלכה] פ עמודים תרפ״א וס׳ מלואים קלד עמודים, תרפ״ג־תרפ״ד. לובלין שנת תרפ״ה לפ״ק. 8°. [2], 48 עמוד.

חיבת הקדש חידושים ושו״ת ודברי אגדה אשר כתבתי בעזה״י בפעיה״ק ירושלם תובב״א אליהו קלאצקין באאמו״ר הרב ההמ״ג ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל... ירושלם תרפ״ו לפ״ק. דפוס ״העברי״ ירושלם. 8. קעו, מ עמוד.

דברים אחדים בדברי הלכה ודברי אגדה אשר חנן ה׳ אותי אליהו קלאצקין באאמו״ר הרב הגאון ר׳ נפתלי הירץ זצ״ל שזכה ללמוד שנתים (תקצ״ו—תקצ״ח) בישיבת החתם סופר ולהשיג מכתב מליצה מפואר מגאון הגאונים זצלה״ה בכת״ק. וכאשר יגעתי ומצאתי בעז״ה בהבנתי דברי רבותינו הקדושים הוצאתי לאור עולם ספרי אבן הראשה (מחזיק קנב עמודים גדולים ונדפס שנת תרמ״ד—תרמ״ז) כשהייתי אבד״ק ברעזי הסמוכה לבריסק דליטא וספר אמרי שפר (קסד עמודים גדולים ונשלם הדפסתו בשנת תרנ״ד כשהייתי אבד״ק מריאמפאל הסמוכה לקאוונא) וספרי אבן פנה (קצב עמודים מרביתם דרושים) וספרי דבר אליהו (רי עמודים גדולים נדפס תרע״ב—תרע״ה כשהייתי אבד״ק לובלין) וספרי דבר הלכה (פ עמודים קטנים בשנת תרפ״א) וספרי מלואים (קלד עמודים קטנים תרפ״ג—תרפ״ד) וספרי מלואי אבן ומלאת אבן (נו עמודים שנת תרפ״ד) וספרי חבת הקדש (קעו עמודים וחלק הדרוש מ עמודים) שהתחלתי להדפיסו בפעה״ק ירושלם תובב״א בחדש שבט שנת תרפ״ו ומצד מחלתי ומחסור כסף הוצאות הדפוס הפסקתי הדפסתו בחדש תמוז שנת תרפ״ז... נדפס בעה״ק ירושלם תובב״א שנת תרפ״ט לפ״ק בדפוס הר״ש הלוי צוקרמן. °8. קיב עמוד.

קלאצקין, יהושע מרדכי ב״ר ישראל איסר יעקב: 145

שימש ברבנות בכמה קהילות: שוואדישק, הורודוק, ברעזי, ראסיין וליבוי. ר׳ אליהו קלאצקין מרבה לדבר בשבחו בספרו ״חיבת הקדש״, ירושלם תרפ״ו. נפטר ביום ח בשבט תרפ״ה בליבוי.

קעסטינג: 15

גר־צדק באליטע. קצין גרמני במלחמת העולם הראשונה שהתגייר ונשא נערה יהודית. הקפיד על שמירת מצוות ונמנה על באי בית־המדרש. ניספה יחד עם כל בני העדה היהודית בשואה.

קפלן, אלכסנדר סענדר ב״ר זרח הכהן: 95

מרבני קופישאק. חיבר:

ספר שלמי נדרים בו נקבצו ובאו. חדושים וביאורים. והגהות יקרים. במפרשי הש״ס על מסכת נדרים על כל דף ודף אספתי באמרים מפי סופרים וספרים. ומאשר חנני יוצר הרים. בעזר החונן לאדם דעת מאתי תולעת. אלכסנדר סענדר בלא״א מו״ה זרח הכהן זלה״ה עובד עבודת הקודש בק״ק קופישאק יצ״ו. ווילנא בדפוס ר׳ יהודה ליב בן המחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ נ״י. שנת כי אתה תאיר נרי [=תרמ״א] לפ״ק... °2. 124 עמוד.

בראש הספר הסכמות מאת: ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר, קאוונא ב באלול תרל״ו; ר׳ בצלאל ב״ר ישראל משה הכהן, קופישאק; ר׳ אליהו דוד ראבינאוויץ־תאומים, פאניוועז תר״מ.

בסוף הספר ״מלואים לשלמים״ מאת ר׳ אליהו דוד ראבינאוויץ־תאומים.

קצינלינבוגן, דוד־טעבלי ב״ר נפתלי הירץ: 37

מרבני ווירבלן (וורו׳בולובה) ואחר־כך רב בפטרבורג. נולד בטאוראיגין. היה הדור העשרים וחמשה של שלשלת־רבנים־גאונים, עד המהר״ל מפראג. בן עשרים נתמנה רב בווירבלן. משם עבר לסובאלק ומשנת תרס״ז שימש אב בית דין ורב ראשי בפטרבורג (לנינגראד). יד היבסקציה פגעה גם בו וגורש לסיביריה, אף על פי כן התייחסו אליו השלטונות בכבוד.

בשנת תרפ״ג קיבל רשיון להדפיס את ספרו ״מעין מי נפתח״ על מסכת יבמות, שנדפס בדפוס קומוניסטי בפטרבורג. זה היה הספר התורני הראשון שנדפס ברוסיה תחת שלטון סובייטי. בשנה האחרונה הורשה לו לשוב לפטרבורג.

נפטר ביום יב בטבת תרצ״א בשנת השמונים וחמש לחייו.

ספריו

הערות על תלמוד ירושלמי. קראטאשין.

בר־מצוה; ספר עזר שמושי בשביל המתכוננים והמכינים לבר־מצוה: הלכות תפלין... יג עקרים, דרשות, מאמרי חז״ל בעריכת ר׳ דוד טעביל קאצענעלענבאגען... ס״ט פטרבורג, יוסף לוריא ושותפו, תרע״ד. °8, 4, 61 עמוד. מרבני ראקישאק.

ספר מעין מי נפתוח חדושים וביאורים על מסכת יבמות מאתי דוד־טעבלי קצינלינבוגן בלא״א הרב החו״ב המופלג בתוב״י מהר״ר נפתלי הירץ זללה״ה, אב״ד דק״ק פטרבורג. פטרבורג תרפ״ד לפ״ק... 1923. 2°. [4], 92, [4] עמודים.

ספר גם אלה דברי דוד בשתי מחלקות: חלק דברים עתיקים וחלק דרושים לחפציהם כולל דרושים למועדים ולרגלים ולענינים גדולים. וגם לקוטים והוספות השייכים למסכת יבמות מאתי דוד־טעבלי קצינלינבוגן בהרב הגדול בתוב״י מוהר״ר נפתלי הירץ זללה״ה האב״ד דק״ק פטרבורג (וכעת לענינגראד) מחבר ספר מי נפתוח על מסכת יבמות. לענינגראד תרפ״ח בדפוס ה. איטצקאווסקי בברלין. °2. סג עמוד.

עמ׳ נו—נט: הוספה לספרי ״מי נפתוח״ על מס׳ יבמות.

קצנלבויגין, ישראל: 79

מרבני קאלוואריע.

קרוק, זונדל : 29

מרבני שירווינט. נולד בגעדרעוויץ ונשרף בשירווינט, בבית־הכנסת, ביום כח בסיון תש״א. בן לא.

קרטינגר, דוד : 29

מגיד בשירווינט ידוע לתהילה.

קריינעס, ברוך : 46

למדן, צדיק ובעל מידות תרומיות בריטובה.

קרמרמן, שלמה : 162

מראשי הישיבה הקטנה בקעלם.

קרצ׳מר, יעקב : 23

מרבני פאסוואל.

ראנין, אליעזר ב״ר שמואל : 179

נולד בשנת תרל״ג בעיר קאריץ. בשנת תרס״ד נתמנה רב בעיר ניישטאט—שאקי.

ספריו

ספר שיח אליעזר כולל שמונה עשר דרושים... לימים טובים ומועדים, כולם מלאים אהבת תורה ויראת שמים טהורה... ונלוה אליו קונטרס ״ויבינו במקרא״ על הפטרת חוברו בעז״ה מאתי אליעזר בהר״ר שמואל ראנין, מו״צ בק״ק ולדיסלבוב. ווילנא בדפוס ש. פ. גארבער שנת תרס״ו לפ״ק... 1906. °8. 94 עמוד.

ספר ילקוט אליעזר כולל ״אבני זכרון״, ״חרבות צורים״ ו״אבני חפץ״ בם ימצאו הדרשנים חומר מעובד מפרשיות השבוע ודרשות חז״ל מתאים להספדים, דרשות לברית מילה ונשואין. חלק ראשון. בראשית ושמות. חובר בעז״ה מאתי אליעזר בהר״ר שמואל ראנין רב ומו״צ בעיר ניישטאדט דמתקריא וולאדיסלאוואיו, מחבר ספר ״שיח אליעזר״... קובנה בדפוס של יהודא אסס שנת תרע״א לפ״ק... 1910. °8. 96 עמוד.

ילקוט אליעזר... חלק שני... ויקרא במדבר דברים... ווילנא הוצאת המדפיסים עפעל וגארבער. °8. [8], 120 עמוד.

ראצקער, חיים : 104

מרבני ראקישאק. גאון גדול. ספרו ״אורח לחיים״ שנזכר בפנים לא הגיע לידינו.

רבינוביץ, אייזיק : 161

חתנו של ר׳ אהרן באקשט, רבה האחרון של שאבלי. עונה קשות והוצא להורג ביום 11.7.1941.

ראבינאוויץ, אליעזר שמחה : 79

מרבני קאלוואריע. מקודם בלומז׳ה.

ראבינאוויץ, בנימין : 29

נולד בשקוד. בן ח״י נתמנה רב בפיקעלין. בשנת תרי״ב נתמנה רב בשילעל. בשנת תרי״ט בראגאלי ובשנת תרכ״א בווילקאמיר. כארבעים שנה שימש ברבנות. חיבר:

ספר משנת ר׳ בנימין [=משנת ר״ב] תעודתו לתרץ קושיות מרן הגרע״א זצ״ל שבתוספותיו על כל ששה סדרי משנה, מאת הרב הגאון הגדול צדיק ועניו מוה״ר בנימין זצ״ל שהי׳ רב ואב״ד בכמה קהלות קדושות בזאמוט ובסוף ימיו בווילקאמיר ושם מ״כ. סדר זרעים נערך ונסדר ויצא לאור על ידי נכדו בנימין אברהם משה בלאאמו״ר הגאון ר׳ אליהו דוד ראבינאוויץ תאומים שליט״א רב בעה״ק ירושלם תובב״א, נדפס פעה״ק ירושלם תובב״א. °4. [6], נב, יב דף.

רבינוביץ, חיים שלום טוביה : 45

מראשי ישיבת טעלז. ידוע בשם ״ר׳ חיים מייסאדער״. נפטר בטעלז ביום ח במרחשון תרצ״א בשנת הששים ושתיים לחייו.

עיין מאמרו ״זכיית קטן״ ב״תבונה״, שנה ז (תש״ז), עמ׳ כה—ל (שם גם תצלומו).

רבינוביץ, יעקב : 45

מרבני ווארנה.

רבינוביץ, יצחק יעקב ב״ר שמואל ליב (ר׳ איצלה מפוניביז׳) : 95

נולד בשנת תרי״ד. בשנת תרמ״ט נתמנה ראש ישיבה בסלובודקה וסלל דרך־לימוד חדשה. בשנת תרנ״ו עזב את סלובודקה ונתמנה רב בעיר גרודז׳ו, מחוז קובנה. עשה כאן שנתיים ועבר לפוניביז׳. בשנת תרע״א נבחר חבר וועדת הרבנים שישבה בפטרבורג. באותה שנה יסד קיבוץ של אברכים מובחרים שיהיו ראויים להוראה. בשנת תרע״ה כשגירשו את היהודים ממחוז קובנה עקרו ר׳ איצל והקיבוץ שלו ללוצין שבמחוז וויטבסק ושם נשארו קרוב לשנה. משם עבר למריופול (מחוז יקאטרינוסלב) והחזיק את הישיבה עד שהבולשביקים תפשו את השלטון. ממריופול בא למוסקבה. בחורף תרע״ח חזר לפוניביז׳ ונפטר שם ביום כ באדר תרע״ח.

ספריו

ספר מחידושי הגריי״ר על מסכתות קידושין — בבא מציעא קובץ ברובו מהשיעורים של רבינו הגדול הגאון החסיד רשכבה״ג מוה״ר יצחק יעקב רבינוביץ זצ״ל הנקרא בשם רבי איצל מפוניביז׳ שהגיד בישיבת סלבודקי — קובנא שקבלנו מרשימות שנרשם ע״י תלמידו הרב הגאון המפורסם מוה״ר דניאל ז׳ זקס שליט״א בעהמ״ח ספר חמדת דניאל עמ״ס זבחים־מנחות בהוצאת תל תלפיות ירושלים ת״ו... ירושלים תש״ז. נסדר במסדרת של הרב הרשקוביץ ונדפס בדפוס ״חורב״ מאה שערים ירושלם. °8. [2], מח עמוד.

מהדורה שנייה:

ספר מחידושי הגריי״ר על מס׳ קידושין ובבא מציעא. הקובץ הזה עומד ברובו מהשיעורים של רבינו הגאון החסיד מאורן של ישראל מוהר״ר יצחק יעקב רבינוביץ זצ״ל המפורסם בשם רבי איצל מפוניבוז׳... יצא לאור ע״י הרב שמעון הלפרין שליט״א בעל הוצאת ספרים ״תל תלפיות״ ירושלים ת״ו. על מסכת קידושין נדפס כעת במהדורא שניה. פעה״ק ירושלים תובב״א שנת תשי״ב לפ״ק. בדפוס צבי מאשקאוויטש ירושלים. °8. מח עמוד.

ספר זכר יצחק; שאלות ותשובות חידושים וביאורים בש״ס מאת הגאון האמיתי שר התורה רבן של ישראל רבינו יצחק יעקב בהרש״ל רבינוביץ זצ״ל אב״ד ור״מ דפוניבז׳. הוסדר נערך והוכן לדפוס ע״י אברהם אלקנה כהנא שפירא. הוצאת תל תלפיות בסיוע מוסד הרב קוק שע״י המרכז העולמי של המזרחי. ירושלים התש״ט. °2. [6], רסד, [10], לב עמוד.

לב העמודים האחרונים מכילים קונטרס אחרון מאת אברהם אלקנה כהנא שפירא.

רבינוביץ, ישראל: 134

מייסד הקלויז בקיידאן.

רבינוביץ־תאומים, אליהו דוד (אדר״ת) ב״ר בנימין: 73, 78, 95

נולד בחג השבועות תר״ג בפיקעלין, עלה ארצה ביום כד באדר תרס״א ונפטר בירושלים ביום ג באדר תרס״ה. שימש רב בפוניביז׳ ובמיר. ובסוף ימיו רב לעדת אשכנזים־פרושים בירושלים.

ספריו

מלואים לשלמים. בתוך ספר שלמי נדרים לר׳ אלכסנדר סענדר קפלן, ווילנא תרמ״א.

קונטרס זכר למקדש, ווארשא תרמ״ט.

מהדורה חדשה בתוך: הקהל, קובץ למצוות הקהל ובירור הלכותיה בע־ריכת בנימין רבינוביץ תאומים, מוסד הרב קוק, ירושלים תש״ו.

ברכת יצחק, ה״ר יצחק בן ציון ב״ר שמעון איזקסון... עם הערות ה״ר אליהו דוד רבינוביץ. ווילנא תרנ״ב.

אחרית השנים. לבאר מצות וידוי מעשר. ווארשא תרנ״ג. °8. 92 דף.

קונטרס עובר אורח ממני אליהו דוד ראבינאוויטץ תאומים, נדפס בתוך: ספר ארחות חיים, מאת ר׳ נחמן כהנא, חלק שני, תרנ״ח־תרנ״ט, דף קפט, ב—קצה, ב. בראש הספר באה גם הסכמתו של האדר״ת, מיר, תרנ״ט.

שתי תשובות שנשאלו מאיכרי המושבות בארץ־ישראל בענין כלאים ושמיטה, שהשיבו ה״ר אליהו דוד רבינוביץ־תאומים וה״ר יעקב שאול אלישר. ירושלם תרס״ב. °8.

אמרות טהורות... על דרכי התשובה... עם הערות ה״ר אליהו דוד רבינוביץ. ירושלם תרס״ג. °8. 2, 16 דף.

תשובה מיראה. לבאר כל לשון ״יראה לי״ שברמב״ם. ירושלים תרס״ו. °8. 56 עמוד. מהדורה שניה, ניו־יורק תש״ז. °2. 8 דף.

בני בנימין; הגהות והערות וחידושים ומקורים לדברי הרמב״ם ז״ל. נדפס בתוך ״משנה תורה״, ווילנא.

טוב ירושלם להרב אליהו דוד תאומים־רבינוביץ ז״ל הרב הכולל לאש־כנזים בירושלים. נדפס בשנת תרפ״ח ב״השלמה לירושלמי״ של תלמוד ירושל־מי, ווילנא, דפוס והוצאת ראם.

אדרת אליהו; הערות מאירות לזוה״ק מכתב יד קדשו של מרן הגאון המפורסם מוהר״ר אליהו דוד רבינוביץ־תאומים זצ״ל. ספר הזהר, בראשית, מהדורת הרב ראובן מרגליות, מוסד הרב קוק, ירושלם ת״ש [מהדורה שנייה, ירושלים], בסופו.

״את״ שבתורה. סיני, כרך ב (תרצ״ח), עמ׳ שסא—שסד.

הערות על ספר אזהרות לרשב״ג עם הפירוש ״זוהר הרקיע״ לרשב״ץ. סיני, כרך כב (תש״ח), עמ׳ א—ג.

תוספות הרשב״א מרבנו שמשון בר׳ אברהם זצ״ל משאנץ... על מסכת פסחים. יוצא לאור בפעם הראשונה על פי כתב־יד וורשא עם הגהות וחדושים בשם ״זהב־שבא״ מאת הגאון ר׳ אליהו דוד רבינוביץ־תאומים (האדר״ת) זצ״ל אבד״ק פוניביז׳, מיר ובסוף ימיו רב לעדת אשכנזים־פרושים בירושלים ת״ו. סודר ונערך ע״י הרב מרדכי יהודה הלוי פרום. הוצאת מוסד הגאון אדר״ת, ירושלים תשט״ז. °4. לב, שסה עמוד.

תפלה לדוד; הערות בנוסחי התפלות והברכות, מתוך הספר (בכתב־יד) הנקרא בשם זה, מאת הגה״צ האדר״ת ז״ל. סדר תפלה עם פירוש עולת ראיה מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ״ל, כרך שני, ירושלים תש״ט, עמ׳ שצג—שצו.

[תשובה אל ר׳ בנימין גיטעלזאהן, קליוולאנד, על נשיאת בתי־עינים (משקפים) בשבת].

המאסף, שנה יא, כרך ב, חוב׳ ב (ירושלים, אייר תרס״ו), דף כד—כה.

ראבינאוויץ, מרדכי יצחק אייזיק ב״ר דובער רבינר: 137, 161

נולד בזאגר חדש. בשנת תרמ״ז נתמנה רב בליגום, מחוז שאבלי. בשנת תרס״ב נתמנה רב בסאלאנט. מכאן עבר למעמעל. שלושים ושלוש שנה נשא את משרת הרבנות על שכמו. נפטר בערב חג השבועות תר״ף בקניגסברג והובא לקבורה במעמעל ביום ח בסיון.

ספריו

ספר שמן למנחה והוא קונטרס אחרון הכולל הערות והארות, חדושים ובאורים על הספר הנכבד מנחת חנוך אשר אספתי ולקטתי מתוך כתבי־תורה של אאמו״ר הרב הגאון המובהק והמפורסם פ״ה וכו׳ כש״ת מרדכי יצחק אייזיק רבינוביץ שליט״א הגאבד״ק סלאנט פלך קובנה. ובתוכם הוספתי הערות וחדושים ממני אליעזר יהודה רבינוביץ בהגאון רמ״א הגאבד״ק סלאנט שליט״א ונין ונכד להגאון המפורסם בדורו ר׳ מרדכי ז״ל האב״ד דביוסק פלך קורלאנד ובעה״ח ״גדולת מרדכי״.

נדפס בתוך ״מנחת חינוך״, ווילנא תרע״ב, דפוס ר׳ יצחק פונק; ושנית בתוך ״מנחת חנוך השלם״, בדפוס ובהוצאת האחים שולזינגר, ניו־יורק תשי״ב.

ספר תמר דבורה כולל דרשות כלליות. דרשות לרגלים ודרשות לימים הנוראים בנויות על דברי חז״ל בהשקפה בהירה על החיים ובשיטה מסוימה על כל דבר וענין ע״פ רוח התורה והמסורה של עם ישראל. מאת הרב הגאון המובהק והמפורסם פאר הזמן כש״ת מוהר״ר מרדכי יצחק אייזק רבינוביץ זצ״ל שהיה אב״ד בקהלות שונות: ליגום, סלאנט ומעמל ושם מ״כ. בעה״ח קונטרס ״שמן למנחה״ על המ״ח בהרב המאוה״ג מוהר״ר דובער זצ״ל ונין ונכד להגאון המפורסם בדורו מוהר״ר מרדכי זצ״ל שהיה אבד״ק בויסק ובעה״ח שו״ת ״גדולת מרדכי״, ערוך ומסודר על ידי אליעזר יהודה רבינוביץ החופ״ק מעמל בהגאון המחבר זצ״ל בצירוף שלשה קונטרסים ח״ת אשר חנני החונן לאדם דעת. ריגה... שנת תרפ״ט לפ״ק. 8°. [2], 8, 308 עמוד.

ספר דעת מרדכי; שאלות ותשובות באורי סוגיות הערות והארות בכמה מקצעות בהלכה בארבעת חלקי שלחן ערוך ובעניני קדשים. חלק ראשון. קדשים מדות התורה או״ח ויו״ד מאת אאמו״ר הרב הגאון הגדול והמפורסם פאר הזמן וכו׳ כקש״ת מרן מרדכי יצחק אייזק ראבינאוויץ זצ״ל שהיה אבד״ק סא־לאנט ומעמעל ושם מ״כ בעה״ח קונטרס ״שמן למנחה״ על המנחת חנוך וספר דרושי ״תמר דבורה״ בהרב המאוה״ג מוהר״ר דובער זצ״ל ונין ונכד להגאון המפורסם בדורו מוהר״ר מרדכי זצ״ל שהיה אבד״ק בויסק ובעה״ח שו״ת ״גדולת מרדכי״. ערוך ומסודר על ידי בצירוף קונטרס ״עין יהודה״ אשר חנני החונן לאדם דעת אליעזר יהודה ראבינאוויץ בהגאון המחבר זצ״ל אבד״ק מעמעל קלייפעדא. קיידאן שנת תרצ״ט לפ״ק. דפוס ש. מובשוביץ בקיידאן, (ליטא). 2°. 212 עמוד.

החלק השני נמצא בארץ ויצא בקרוב. עיין: עין יהודה, מאת ר׳ אליעזר יהודה רבינוביץ, מוסד הרב קוק, ירושלים תש״י, דברי רא״ז רבינר בראש הספר.

ראבינאוויץ, משה ב״ר מרדכי: 23

[בפנים בטעות: א׳ רבינוביץ]. נולד בשנת תרכ״ג בקיידאן. עם מות אביו, בשנת תרנ״ט, נתמנה הוא רב בפאסוואל. נפטר ביום שבת קודש ט בכסלו תרפ״ה.

ראבינאוויץ, עזריאל ב״ר חיים: 45

מראשי ישיבת טעלז. נולד בשנת תרס״ה [לפי נוסח אחר: תר״ס] בטעלז והוצא להורג ביום כ בתמוז תש״א.

רבינוביץ, צבי הירש ב״ר יצחק אלחנן: 103

נולד בשנת תר״ח בנישווזע. בשנת תרל״ג בא לקובנה ופתח שם בית חרושת לעורות. לאחר שירד מנכסיו פנה לרבנות ונתמנה רב במיטאוואוא. בשנת תרמ״ח הזמינוהו לניו־יורק, אך סירב ולא קיבל את ההצעה. ממיטאוא עבר לווילנא ולאחר פטירת אביו (תרנ״ו) נתמנה רב בקובנה. נפטר ביום ג בשבט תר״ע.

לא השאיר אחריו חיבורים, אבל אביו מזכירו בספריו פעמים אחדות. בספרו ״עין יצחק״, חלק ראשון (ווילנא תרמ״ט), סי׳ עח, מובאת תשובה ארוכה מר׳ צבי הירש המפליאה בהיקפה הגדול. ור׳ דוד צבי האפפמאנן כותב ב״מלמד להועיל״ (חלק ג, סי׳ טז), שקיבל תשובה מר׳ צבי הירש המחזקת עשרים דפים גדולים ומפלפל עמו.

כן ידועה המחברת ״תוכחת מגולה נגד מחברת שיצאה לאור בווינא שילהי שנת תרל״ה לפ״ק לסדר כי יפלא כו׳ והגידו את ׳דבר המשפט׳ לפ״ג נקראת בשם הוראת היתר בשנה זו על אתרוגי קורפו מאתי משה ר״ם (ריש מתיבתא בק״ק קאוונא) בן ונכד להגאון בעל שלחן שלמה זצ״ל בשנת ויהי ויהי בקר לפ״ק״. באמת המחברת היא של ר׳ צבי הירש.

עיין: ירוחם ליינר, ספר בשם בדוי — תלפיות, שנה ג (תש״ו), חוב׳ א—ב, עמ׳ 86.

רבינוביץ, שאול פינחס (שפ״ר) ב״ר שמואל מרדכי: 61

יליד טאווריג [באמת: יליד טאוראיגין]. נולד בראש חודש ניסן תר״ה ונפטר בפראנקפורט על נהר מאין ביום ה בכסלו תרע״א. מתרגם ״דברי ימי ישראל״ של גרץ.

ביוגראפיה מפורטת מאת חתנו, ד״ר יוסף מייזל, ״ר׳ שאול פינחס רבינוביץ (שפ״ר)״, ירושלים תש״ג.

רובין, יהודה לייב : 29

רבה של ווילקאמיר. נפטר בסוף מרחשון תרצ"ו בשנת השמונים ושש לחייו. תחילה שימש רב בווידז. עשרות שנים ישב על כסא הרבנות בווילקאמיר.

רובינזון, יעקב, ד"ר : 37

נציג ישראל באו"ם. שימש מנהל גימנסיה עברית בווירבלן (וורז'בולובה).

רובינשטיין, אסתר : 79

בתו של הרב ר' חיים ירמיהו פלענסבערג ואשת הרב יצחק רובינשטיין מווילנא.

נולדה בבאלבירישאק ונפטרה בשמיני עצרת תרפ"ה במיראן. עיין עליה: ספר־זכרון להרבנית אסתר רובינשטיין, קובץ מאמרים בעברית ויהודית נערך על־ידי ש. ל. ציטרון, וילנה תרפ"ו.

רובינשטיין, חיים ראובן : 145

מדייני יורבורג. נולד בשנת תרמ"ח והוצא להורג בח' מנחם־אב תש"א.

רובינשטיין, יצחק : 79

נולד בשנת 1880 בסביבת קובנה. בשנת תרפ"ח (1928) נתמנה רב ראשי של וילנא. משנת תרפ"ב (1922) שימש חבר הסינאט.

רוזאנוס, אברהם אבלי ב"ר צבי הירש : 104

מוצאו מלבוב. שימש מגיד בפולוצק, וויליאמפול־סלובודקה (תק"ע—תקפ"ד, בערך) ומינסק. נפטר במינסק ביום ה בטבת תקפ"ח (1827).

ספריו

ספר מחזה אברהם והוא כולל מוסר ותוכחה, יפוצץ בתוכחותיו סלעי הלבבות ויעורר רשפי אהבה ויראה, והתעוררות נפלאות אל התשובה, במשל ומליצה, ובואר מאמרי רז"ל, אשר נבעו מפה קדוש, חכם הרזים, רב הפעלים, ומהולל בשערי בת רבים ה"ה הרב הגדול הדרשן מפורסם בדורו חר"ב בגבלה ונסתר כקש"ת מוה' אברהם אבלי זצלה"ה רוזאנוס מ"מ דמינסק: הוגה ומסודר על ידי האחים נכדי הרב המחבר ז"ל, מו"ה ברוך מנחם נ"י. ומו"ה משה אברהם נ"י בני הרב המאוה"ג כו' מו"ה צבי יהודא זללה"ה, הרב משידלאווי: ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת ויתן לך את ברכת [=תרכ"ב] אברהם לפ"ק... 1862. 4°. 72 עמוד.

בראש הספר "מליצת גאוני זמינוו": ר' זלמן זאב ב"ר יחזקאל פייוויל מ"מ דמתא ומ"ק, ווילנא יד אייר תבר"ך; ר' משה שמואל פינעס ראב"ד דפה מינסק; ר' בצלאל ב"ר משה, יט תמוז תרכ"ב; ר' גרשון תנחום, מינסק יג למב"י תרי"ט; ר' משה צבי היילפרין, מינסק יג באייר תרי"ט. כן באה כאן "הקדמת נכד המחבר" ר' משה אברהם אבא ב"ר צבי יהודה.

הגדה של פסח עם פירוש זכרון אברהם... ווילנא תרי"ט. 4°. 80 עמוד.

רוזנבוים, שמשון (ד"ר) ב"ר יעקב : 103

נולד ביום ב מנחם־אב תר"כ (1860) בפינסק, עלה ארצה בשנת תרפ"ד (1924) ונפטר בתל־אביב ביום כט בכסלו תרצ"ה.

עם ייסוד ליטא העצמאית (1919) שימש ציר אסיפת הנבחרים וסגן שר החוץ בממשלה הראשונה. היה חבר משלחת־ליטא בוועידת השלום בוורסאי. בשנת תר"פ (1920) נבחר יושב־ראש הוועד הלאומי היהודי בליטא, שהיתה לו סמכות אבטונומית מלאה. חתם על חוזה השלום בין רוסיה לליטא ושימש חבר הוועדה שחיברה את התחוקה הליטאית. פעל הרבה לטובת האבטונומיה היהודית. בשנת 1923 נתמנה מיניסטר לענייני היהודים. בשנת 1924, עם ביטול האבטונומיה היהודית בליטא, עלה ארצה. בשנת 1927 נתמנה קונסול כללי של ליטא בארץ־ישראל ושימש בתפקיד זה עד 1933.

פירסם מאמרים מרובים בשאלות המשפט העברי בעברית ובלועזית ופירסם ספר (בגרמנית) על "מושג הריבונות" (סוברניות: נסיון לביקורת המושג), צירך 1932.

רוזנפלד, משה יעקב (מוריס) ב"ר אפרים : 37

משורר יידישי. נולד בבאקשא, פלך סובאלק, בשנת 1862 ונפטר בארצות הברית בשנת 1923. מנעוריו פועל־חייט. שיריו הראשונים נתפרסמו בשנת 1886. שר על הפועל היהודי וסבלות המהגרים בארצות הברית מלבד שירים לאומיים־עממיים. א. מ. לילין צייר ציורים לכמה משיריו. פירסם גם מאמרים ופיליטונים הרבה.

כתביו נאספו בששה כרכים בניו־יורק (1908—1910): שריפטען פון מאריס ראזענפעלד. כן יצא בניו־יורק 1912 מבחר כתביו (געזעהלטע שריפטען) בשלושה כרכים.

בשנת 1955 יצאו בבואינוס איירס איגרותיו: מאריס ראזענפעלדס בריוו מיט אן אריינפיר און דערקלערונגען פון י. ליפשיץ.

עיין עליו: הקדמתו של אלכסנדר הארקאווי בראש הכרך הראשון של "שריפטען", ניו־יארק 1908; ד"ר יעקב שאצקי, מאריס ראזענפעלד אין ליכט פון זיינע בריוו, ניו־יארק 1936 (תדפיס מ"זאמלביכער", 1). בסוף המחברת (עמ' 29—32) באה אבטוביוגראפיה קצרה (מיין לעבענס געשיכטע אין קורצען) של רוזנפלד.

רידב"ז, יעקב דוד ב"ר זאב : 37

נולד ביום ל בשבט תר"ה בקאברין. שימש בהוראה בכמה קהילות: איזבלין (תרכ"ח—תרל"ו), באברויסק (תרל"ו—תרמ"ח), ווילנא (תרמ"ח—), פולוצק,

ווילקאמיר, סלוצק. בשנת תרס"ב היה בארצות הברית ובשנת תרס"ד נתמנה רב בשיקאגו ואגודת הרבנים החרדים בארצות הברית מינתה אותו רב הכולל במקומו של הרב יעקב יאסעף ז"ל, אבל ר' יעקב דוד עזב את עשרה של אמריקה, עלה ארצה והתיישב בצפת השקטה־הקטנה. כאן הקים לו ישיבה גדולה. התנגד להיתרם של גדולי ישראל לעבודה בשנת השמיטה וייסד "קרן השמיטה" לשם תמיכה באיכרים המעטים, שהסכימו להשבית את משקיהם בשנת השמיטה. אף נסע לשם כך לפאריש ועניין בשאלה את "הנדיב הידוע", הבארון רוטשילד. בשנת תרע"ב התיישב בעין־זיתים שעל־יד צפת. נפטר בצפת בראש חודש תשרי תרע"ד (2.10.1913).

ספריו

ספר מגדל דוד, חדושים ובאורים בכמה ענינים בש"ס בבלי וירושלמי מאתי יעקב דוד ב"ר זאב ווילאווסקי... ווילנא, יהודה ליב מ"ק, תרל"ד. °2. 60 דף.

ספר חנה דוד והוא חיבור נחמד בחדושים יקרים בכמה וכמה שיטות בש"ס בבלי וירושלמי וביותר בעניני דחלה ופירוש על ירושלמי מס' חלה אשר חברתי בע"ה וגמרתי היום כח טבת תרל"ו באיזבלין יצ"ו. יעקב דוד אבד"ק הנ"ל. ווילנא בדפוס ר' יהודה ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י שנת תרל"ו לפ"ק. °2. IV, 87, [1] עמוד.

ספר שו"ת רידב"ז אשר חנני ה' ברחמיו להשיב לשואלי בדבר הלכה יעקב דוד בן א"א מה"ו זאב זצללה"ה החונה בק"ק באברויסק יצ"ו בעהמ"ח ספר מגדל דוד ספר חנה דוד. ווילנא בדפוס ר' יהודה ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י. שנת תרמ"א לפ"ק. °2. 124 עמוד.

תלמוד ירושלמי עם שני פירושים חדשים הנקובים בשמותם א) חידושי רידב"ז. ב) תוספות הרי"ד... אשר כבושם הזה עוד לא בא לעולם. גליא לדרעיה ונפל נהורא להאיר עיני הלומדים. הוא ניהו הרב הגאון הגדול בחריפות ובקיאות סיני ועו"ה אשר עיניו כיונים על אפיקי בבלי וירושלמי, תנא דידן ותנא ירושלמאי, שר התורה ואוצר היראה, חכימא דיהודאי, מרן יעקב דוד שליט"א אבד"ק סלוצק יצ"ו במוהר"ז זצ"ל. איהו נחית לגו ימא רבא והעלה שני מרגליות דלית בהון טימי. והמרגליות נקובות בשמותן חידושי רידב"ז ותוספות הרי"ד הנ"ל, אשר בהן הראה המחבר את כחו הגדול וידו החזקה בשני התלמודים בבלי וירושלמי ללבנם ולעשותם כסלת נקיה מנופה בי"ג נפה, וכמעט לא השאיר אחריו מאומה... פיעטרקוב בדפוס המשובח של הרבני הנגיד וכו' מו"ה שמואל פאנסקי בשנת יסד ירושלם [= תרנ"ט—תר"ס] לפ"ק.

ספר נימוקי רידב"ז פי' על התורה מאת רבנו מאור הגולה שר התורה צדיק נשגב המפורסם בכל קצות תבל כ"ש מהור"ר יעקב דוד נ"י בעהמ"ח ס' מגדל דוד, וס' חנה דוד ושו"ת רידב"ז וחיבורו הגדול על כל הש"ס ירושלמי רידב"ז ותוס' הרי"ד. הובא לבית הדפוס ע"י הרב ר' אברהם שמואל נ"י ברודא רב בבית הכנסת מאריאמפאלער דפה. שיקאגא בשנת תרס"ד לפ"ק. °2. [12], 158 עמוד (בראשית—שמות). סימון הדפים בספר משובש.

פרידברג, בית עקד ספרים, כרך ג, תל־אביב תשי"ד, עמ' 727, מס' 485, אינו רושם אלא חלק ראשון (בראשית): 48 דף.

ספר דברי אמת ע"ד שבועת האמת. ומשפט ע"ד השבועה לעבור על דברי תורה שנשבעו השובי"ם והרידב"ז זה לזה, ובענין הכשרות. חלק ראשון. ממני צבי שמעון בלא"א הרב המפורסם מה"ו נפתלי הירץ ז"ל אלבום דב החונה פה ק"ק שיקאגא שנת תרס"ד.

ספר שו"ת בית רידב"ז והוא ספר פשוט בלא חריפות ופלפול אך הלכה למעשה מנאי המחבר יעקב דוד באא"מ זאב זצללה"ה מעיה"ק צפת בגליל העליון תובב"א בעהמח"ס מגדל דוד, חנה דוד, שו"ת רידב"ז, וחבורו הגדול על כל הש"ס ירושלמי וס' נימוקי רידב"ז על התורה ח"א. נדפס בעיה"ק ירושלם תובב"א בשנת תרס"ח לפ"ק. °2. [7], עח דף.

בסוף הספר "חידושי תורה" מבנו ר' שלמה בצלאל וצוואת המחבר.

קונטרס השמיטה נושא ונותן בה' שביעית ונלמד בעיון בישיבת תורת ארץ ישראל בעה"ק צפת תובב"א. אשר על מדוכה זו ישבו מלפנים ארבע מאות שנים בכמה שני שמיטה בעה"ק הזאת תובב"א, שרי התורה וחסידים וצדיקים וקדושים, הב"י וסייעתו ז"ל נחלקו עם המבי"ט וסייעתו ז"ל... וזו שמיטה השלישית אשר לאחר שיצאה הוראת שעה בשמיטה הראשונה שנתישבו אחינו בהקאלאניעס באה"ק, הותרה לגמרי, באופן אשר כל מס' שביעית נעקרה ח"ו ומיותרת היא בישראל, ולמען שלא ישתקע ח"ו לגמרי שנת השבתון מן הארץ, ולמען שלא יקבע הלכה לדורות, כתבנו הקונטריס הזה [כדי שלא יהא חזקת ג פעמים] בערב שביעית בתורת מחאה. בשנת ישמוטו בהארץ [=תרס"ט] לפ"ק. מוקדש בעד שומרי שביעית. נדפס בעה"ק ירושלם תובב"א. °4. [1], יב, [1] דף.

ועיין: קונטרס תוספת שביעית היא תוספת לקונטרס השמיטה מהגאון שר התורה הרידב"ז שליט"א... מאת נחום ווייד־נפעלד, ירושלם תרס"ט.

קונטרס הלכה למעשה בדין פירות שביעית שנתגדלו בעבירה, אם מותרין לפי ישראל או לא. קבוצת מכתבים מכבוד הרב הגאון הגדול המפורסם שר התורה מרן יעקב דוד רידב"ז שליט"א ששלח לחכמי ורבני ירושלים עה"ק ת"ו אשר דרשו מאתו להורות הלכה למעשה קבועה לדורות. יצא לאור בשנת השבתון פרט למסומן פדותך לעמך [= תר"ע] לפ"ק. נדפס בעה"ק ירושלם תובב"א. °4. [2], ז דף.

הלכות שביעית, מלוקטות על־ידי ה"ר אברהם יצחק הכהן קוק, בהוספת הערות ה"ר יעקב דוד ווילאווסקי וה"ר יצחק ירוחם דיסקין. ירושלם תר"ע. °8.

ספר פאת השלחן הלכות שביעית בו שני ספרים נפתחים... פאת השולחן ובית ישראל מהרב הגאון הצדיק זי"ע כש"מ ישראל"ל משקלאב... שו"ע לשבת ובית רידב"ז מהרב הגאון המפורסם בכל קצוי תבל כש"מ יעקב דוד נ"י רידב"ז מצפת עה"ק תובב"א... ונגלה לזה קונטרס אחרון בשם משמרת להבית מאת הרב הגאון המובהק המפורסם כש"מ נחום נ"י ווידענפעלד הגאבד"ק דאמבראוא במדינת גאליציא. פעה"ק ירושלם תובב"א שנת תער"ב בדפוס הרי"ד פרומקין הי"ו לפרט קטן. 2°. [12], קכו, מ דף.

ריטטענבערג, יצחק ב"ר אהרן: 79

מדקדק. יליד באלבירישאק ומתושבי קאלווארייע. הוציא:

ספר מכלול שחבר ראש המדקדקים... ר' דוד קמחי זצ"ל עם נמוקים שהוסיף... ר' אליהו אשכנזי המכונה בחור זצ"ל עם פרוש מר' משה ב"ר חיים הכהן העכים זצ"ל... ואני הצעיר יצחק בן אהרן ריטטענבערג מתושבי קאלווארייע הבאתיהו לביה"ד והוספתי עליהם: א) הערות יקרות. ב) קונטרס אחרון בעשרה מאמרות המדברים בקצרה מענינים העומדים ברום עולם הדקדוק... ג) הגהתיהו ובערתי השבושים מכרם המכלול עפ"י כ"י אשר תחת יד החכם הגדול שד"ל הי"ו. ד) ועפ"י כ"י אשר היה ת"י החכם הגדול ר' שמחה פינסקער... ה) הערות יקרות מפו מהחכם הנ"ל. ליק בשנת... [תרכ"ב] לפ"ק. נדפס בבית הדפוס של ר' צבי הירש פעטצאלל. 8°. [2], xii עמוד, רב דף.

בראש הספר הסכמות מאת ר' מרדכי קלאצקי, קאלווארייע ב דחנוכה תרכ"ב; ר' יעקב צבי מעקלענבורג, קעניגסבערג כז בשבט תרכ"ב; שד"ל ושמחה פינסקער.

רייזין, יוסף ב"ר יצחק: 45

מרבני טעלז. ספריו:

ספר עדות ביהוסף כולל שאלות ותשובות על שו"ע יו"ד בהלכות עמוקות. ועניינים שונים. אשר חנן ה' אותי הצעיר יוסף בלא"א מו"ה יצחק זללה"ה אב"ד בק"ק טעלז. חלק ראשון. ווילנא בדפוס ר' אברהם יצחק דווארזעץ. בשנת תרכ"ו לפ"ק... 1886. 2°. [8], 216, 48 עמוד.

בראש הספר "הקדמה מחתן המחבר" ר' יצחק יעקב רייגעס.

ספר פורת יוסף; שאלות ותשובות מאת הרב הגאון האמתי המפורסם בכל קצוי ארץ כקש"ת מו"ה יוסף רייזין נ"י שליט"א אב"ד דק"ק סלאנים ומלפנים בק"ק טעלז בעל המחבר עדות ביהוסף שו"ת על שו"ע יורה דעה... ווארשא בדפוס ר' חיים קעלטער נ"י... שנת תרמ"ד לפ"ק... 1884. 2°. [4], 280 עמוד.

הובא לדפוס על-ידי ר' יוסף חבר.

ספר שארית יוסף שהשאיר אחריו בכתובים, הגאון האמיתי צדיק חסיד וענינו רשכבה"ג כבוד קדושתו רבינו יוסף ב"ר יצחק רייזין זצללה"ה הגאבד"ק טעלז וסלאנימא. יצא לאור על ידי יעקב ישעי' ארי' ליב ראזינבלום אבד"ק דאוויד-האדרק. ווארשא שנת בה ברכה תהלה [= תרע"ד] לפ"ק... 2°. [2], 136 עמוד.

ריינס, אברהם דובער ב"ר יצחק יעקב: 79

נפטר בירושלים ביום יט בתשרי תשט"ז (5.10.55) בגיל שמונים ושמונה. חדשים מספר קודם פטירתו בא מארצות הברית. שימש רב בפרעון ובקהילות שונות ברוסיה ובארצות הברית. עסק בריכוז כתבי אביו ובהכשרתם לדפוס.

ריף, יהודה לייב: 161

מרבני זאגר.

תחילה שימש רב בפרעון. ר' יצחק אלחנן ספעקטאר קרא לו "חכימא דיהודאי", שהיה ידוע בפיקחותו הרבה. אחר מותו שימש רבה של זאגר בנו ר' ישראל ריף (נולד בשנת תרל"א והוצא להורג בערב יום הכיפורים תש"ב, סמוך לשעת התפילה), בעל "נר יצחק".

רעזניק, אליהו: 85

רבה האחרון של עזשערעני. נולד בשנת תרמ"ו בסווייר, מחוז ווילנא, והוצא להורג באלול תש"א.

רעזניק, יעקב חיים: 29

שימש מו"ץ בווילקאמיר. נולד בשנת תרמ"ג והוצא להורג בחודש מנחם-אב תש"א.

שאול: 29

מרבני ווילקאמיר.

שור, א': 137

מרבני קרטינגה.

שור, אבא: 45

רבה האחרון של ווארנא (ווארנא). נולד בשנת תרס"ט בדוסאט והוצא להורג בחודש מנחם-אב תש"א. חתנו של ר' יעקב רבינוביץ.

שור, אליהו יעקב דוב ב"ר חיים: 23, 95, 101

נולד בשנת תר"ח באניקשט. שימש ברבנות בעיירות זופראן (מחוז ווילנא), לאדי, בירז ושלושים שנה בעיר מולדתו אניקשט. שימש גם ראש ישיבה בקראקינאווא.

עלה ארצה בשנת תרצ״ב ונפטר בירושלים ביום כב באייר תרצ״ו, בן פח. חיבר:

ספר נטיעות חיים: כולל ארבע שו״ת על דרך הפלפול עם דרוש גדול בשם נפש חיה מאתי הצעיר המחבר בעזה״י אליהו יעקב דוד בן לאא״מ מ׳ חיים ז״ל ממשפחת שור. המשמש בכתר הרבנות בעיר זופראן. חתן הרב הגאון המנוח מהור״ר נתן נטע בהגאון המנוח ר׳ משה מישל לוריא זצ״ל אב״ד דקראקינאוו״א. שם אמי חיה ז״ל בת הגאון ר׳ מאיר שניפעסקער זצ״ל מו״צ בווילנא יצ״ו ממשפחת עפשטיין נכד הגאון בעל הפרד״ס מקעניגסבערג זצ״ל. ולמעלה ולמעלה גאונים גדולים זכותם תגן עלינו. ווילנא בדפוס האלמנה והאחים ראם שנת תרנ״ב לפ״ק. °2. 92 עמוד.

שור, יוסף יעקב: 61

רבה האחרון של ווייגוטע. נולד בשנת תרל״ח בוויינוטע והוצא להורג בחודש מנחם־אב תש״א.

שטופעל, מיכל דוד ב״ר יוחנן: 15

רבה האחרון של מערטש (מערעץ). נולד בשנת תרכ״ה בעיר נימנצין, פלך ווילנא. שימש ברבנות בוויסאל (תרנ״ו—)׳ פלך יקאטרינוסלב, ובשדה־לבן (רוסיה). הוצא להורג באלול תש״א.

מסופר, שכשהובא הרב הישיש לפני הנאצים, פקדו עליו לרקוד ולשיר. הרב לקח ספר־תורה בזרועותיו ושר ״אתה הראית לדעת, כי ה׳ הוא האלהים״. הנאצים התעללו בו עד שכרע ונפל. חיבר:

ספר באר מים; חידושים על ש״ס מברר ומלבן שיטות הפוסקים הראשונים והאחרונים מאתי מיכל דוד שטופעל בן לא״א מוהר״ר יוחנן שטופעל ז״ל חופ״ק מערטש. ברלין בדפוס ״ספר״ בשנת תרפ״ה לפ״ק. °4. 144 עמוד.

שטערן, יוסף זכריה ב״ר נתן: 161

נולד בשנת תקצ״א (1831) בעיירה ניישטאדט־שירווינט (וולאדיסלאבוב), מחוז סובאלק, שימש ברבנות ביאסינובסקה, מחוז הוראדנא (תרי״א—תרכ״א), ובשאבלי (תרכ״א—תרס״ד). נפטר בשאבלי ביום יא בתשרי תרס״ד (1903).

ספריו

ספר זכר יהוסף והוא חלק א מספרי על הש״ס כולל הדושים ופלפולים והגהות שונות ויישוב כמה חומרות ופליאות נשגבות התמוהין מצד עצמן או מהחומר הנושא ממקום למקום וע״פ יסודות חזקות ונאמנות מש״ס בבלי וירושלמי פוסקים רו״א [ראשונים ואחרונים] וגם כמה תשובות רחבות אשר השבתי לשואלי המסתעפות בכל סוגי׳ ובכמה מקומות ביארתי דברי הרמב״ם התמוהים אשר זכיתי לחשוף מקורם וגם ראיתי לבאר כמה אגדות חז״ל בדרך הקרוב אל הפשט. כל אלה חוברו מאתי יוסף זכרי׳ בלאאמ״ו מרנא ורבנא ר׳ נתן שטערן זללה״ה הרב דק״ק וולאדיסלאוואוא (אשר פקודתו חזקה עלי טרם הלקחו למרום מבלי לכתוב עליו בחתימתי תואר גאון וכדומה) בן הרב הג׳ הצדיק האמתי מרנא ורבנא ר׳ יוסף זללה״ה מפינסק בהגאון האמתי מוהר״ר ארי׳ ליב מסלוצק זללה״ה אשר לקחו אלקים בהיותו בן מ״ב שנים וסיים סדר הש״ס גפ״ת מ״ב פעמים כמנין ליב. בן הרב הגאון האמתי מופה״ד כקש״ת מוהר״ר קלמן זללה״ה דהמבורג ואבותיו היו כולם גאוני ארץ דור אחר דור עד הגאון רמ״א בעל המפה ומהרש״א ומהד״ב ומהר״י מינץ ומוהר״ם מפדאוא וממשפחת מג״ץ ועוד כו״כ גאונים מפורסמים... חותני הגאון המפורסם כקש״ת מוהר״ר מרדכי גימפל הרב דק״ק ראזינאי. הי׳ בן הגאון וצדיק מפורסם מהור״ר דובער זללה״ה דק״ק אוטייאן בן הרב וכו׳ ר׳ יעקב זללה״ה, בנו של הרב וכו׳ ר׳ חיים מקארעליטש זללה״ה וחתן הגאון ומקובל ר׳ מרדכי הרב דק״ק הנ״ל. ואחיו הרבנים כולם שמשו ברבנות במחוז זה. ומשפחתו ושלשלת יחוסו דור אחר דור להגאון ר׳ מרדכי יפה זללה״ה בעל הלבושים... וואראשא בדפוס הרבני מוה׳ צבי יעקב בהמנוח מוה׳ אליהו ז״ל בוימבערג: שנת יברך זכר יהוסף [= תר״ך] לפ״ק. °2. צח דף.

בראש הספר הסכמות מאת ר׳ דובערייש מייזלש, וואראשא ראש חודש סיון כת״ר; ר׳ ישעיה מושקאט, פראגא כא בסיון תר״כ; ר׳ יעקב געזונדהייט, וואראשא ו שלח תר״ך. כן באה בראש הספר איגרת ר׳ מרדכי גימפל יפה אל המחבר, שהיה חתנו.

ספר זכר יהוסף שאלות ותשובות על סדר הש״ע אורח חיים חלק ראשון מאתי יוסף זכריה בן לא״א הרב ר׳ נתן שטערן ז״ל החופ״ק שאוול. וואראשא בדפוס דובערוש טורש... שנת תרנ״ט לפ״ק... 1898. °2. 212 עמוד.

עמ׳ 206—212: מגילת היחש של משפחת המחבר.

תשובות זכר יהוסף חלק שני על סדר שו״ע או״ח מהלכות שבת ועירובין מאתי יוסף זכרי׳ בלא״א הרב ר׳ נתן שטערין ז״ל החופ״ק שאוועל. ווילנא בדפוס ר׳ יהודא ליב נ״י, בהמחוקק מו״ה אליעזר ליפמאן מ״ץ ז״ל שנת תרנ״ט לפ״ק... 1899. °2. 91 עמוד.

תשובות זכר יהוסף חלק שלישי על סדר השו״ע או״ח מהלכות פסח מאתי יוסף זכריה בלא״א הרב ר׳ נתן שטערן ז״ל הופ״ק שאוול. ווילנא, בדפוס י׳ פיראשזשינקאוו. שנת תרס״א לפ״ק... 1901. °2. 82 עמוד.

תשובות זכר יהוסף חלק ד מאו״ח מאתי יוסף זכריה בן לא״א הרב רבי נתן שטערן ז״ל חופ״ק שאוול. ונלוה אליו מאמר תהלוכות האגדות והוא חלק אחד מספרי זכ״י על סוגיות הש״ס. וואראשא בדפוס ר׳ מאיר יחיאל האלטער ושותפו... שנת תרס״ב לפ״ק... 1902. °2. [2], 84 עמוד.

תשובות זכר יהוסף חלק ה... ווילנא תרס״ג.

באור חדש מהריז"ש על שיר השירים והוא חלק אחד מבאורי לכ"ד ספרי קדש אשר הכינותי אנכי יוסף זכריה בלאאמ"ו הרב רבינו נתן שטערן זללה"ה החובק"ק שאוול מחבר ספר זכר יהוסף. ווילנא בדפוס ר' הלל ב"ר אברהם יצחק דווארזעץ שנת תרל"ה לפ"ק... °8. 104 עמוד.

באור חדש מהריז"ש על מגלת רות, איכה, קהלת, אסתר והוא ח"ב מבאורי לכ"ד ספרי קדש. יבואר כל דבר הנדרש לבארו בעומק הפשט ובפרטות יבואר על הסדר בס' קהלת בדרך חדש. עם דברי בקורת המתיחס להם מאתי יוסף זכריה מחבר ספר זכר יהוסף אבדק"ק שאוול בלא"א הרב המפורסם בדורו ר' נתן שטערן זללה"ה אבדק"ק וולאדיסלאוואוא. ווילנא בדפוס ר' יהודה ליב בן המחוקק מו"ה אליעזר ליפמאן מ"ץ נ"י שנת תרל"ו לפ"ק. °8. 82 עמוד.

הגדה של פסח עם פירוש זכר יהוסף... ווילנא תרנ"ט. °8. 66 עמוד. מהדורה שנייה: ירושלים תש"ב.

מאמר תהלוכות האגדות והוא חלק אחד מספרי זכר יהוסף על סוגיות הש"ס הכולל אחד עשר מאמרים, בדרכי לשון המשנה, בסתמא דתלמודא, בדרכי המקשה, בדרכי המתרץ, בדברים הנלמדים מי"ג מדות, בדברים שאין למדים זה מזה, בפסקי הלכות בתנאים ואמוראים, מזכרת השמות מתנאים ואמוראים, המשתוים בשמותם (כמו: תרי סתם ר' יוסי, תרי סתם ריב"ל, תרי סתם אביי דרבא וכדומה), בדרכי הירושלמי, בסגנון רש"י ותוס'. ובחרתי להקדים להוציא לאור עולם המאמר הזה בהיותו שוה לכל נפש גם לאלה הבלתי שוקדים על כל דלתות התלמוד. ולהורות אותם סגנון הלימוד באגדה באופן המתקבל על הלב בעניני הדרשות והדעות המקובלות, ובבאור המאמרים הנותנים מקום לשוגה לטעות בהגשמה ח"ו וכדומה כאלה, ואשר יתנו כבוד והדר לבעלי המאמרים אשר כולם ניתנו מרועה אחד. מאתי יוסף זכריה בן לא"א הרב רבי נתן שטערן ז"ל חופ"ק שאוול. ווארשא בדפוס ר' מאיר יחיאל האלטער ושותפו... שנת תרס"ב לפ"ק... °2. 82 עמוד.

[תשובה אל ר' בנימין גיטעלסאהן, מו"ץ ביאוואנטא].

המאסף, שנה יא, כרך ב, חוב' ד (ירושלים, תמוז תרס"ו), דף מא—מב.

שטראשון, שמואל ב"ר יוסף: 15

נולד בח"י מרחשון תקנ"ד בעיר זאסקעוויץ ונפטר בווילנא ביום יא באדר שני תרל"ב. אביו של ר' מתתיהו שטראשון.

למד תורה תוך עושר והרחבת־הדעת ועסק בצרכי ציבור באמונה. אמר: "מעודי לא הלך לבי אחרי הפלפולים וסברות אשר אין להם מסד בש"ס". הגהותיו החשובות לתלמוד, שנדפסו בראשונה בש"ס ווילנא תרי"ט—תרכ"ו, הידועות בשם המקוצר "הרש"ש", עשו לו פירסום רב. כן נדפסו הגהותיו למדרש רבה (ווילנא תר"ג—תר"ה), לשולחן ערוך אורח חיים ולמשנה תורה.

עיין על חייו וספריו: צבי הרכבי, תולדות רש"ש וכתביו — בתוך: ספר מקורי הרמב"ם לרש"ש מאת רבי שמואל שטראשון, ירושלים תשט"ז.

שטרנפלד, בן־ציון: 79

מרבני קאלווארייע.

שילמן, חיים יצחק ב"ר משה יחיאל: 104, 111

יליד זעזמער. רבה של יאנאווא (יאנובה). חיבר:

ספר זרע יצחק; כולל פלפולים הדרנים ועניינים שונים מאת הגאון הגדול המפורסם צדיק יסוד עולם חריף ובקי נפלא רב פעלים איש האמת עניו מאד מוהר"ר חיים יצחק שילמאן זצ"ל האב"ד דק"ק יאנאווא. יצא לאור בהוצאת אשת הגאון המחבר הרבנית מרת חיה שילמאן שתחי' לעילוי נשמת בעלה הגה"צ זי"ע. תרצ"ד בדפוס מובשוביץ וכהן בקיידאן (ליטא). °4. VIII, [2], 5—359 עמוד.

בראש הספר "תולדות יצחק", הוא המחבר, מאת ר' יוסף זוסמאנאוויץ; הקדמה מאחי המחבר, אהרן אליעזר שילמאן.

עמ' 191—359: קונטרס זרע חיים... מאת הרב... יוסף זוסמאנאוויץ.

שלמה: 79

מרבני קאלווארייע. תלמיד הגאון מווילנא.

שלמה איצל: 45

מרבני פלונגיאן.

שלמה מוולוזין: 29

זכה להיכנס לפני ולפנים לחדרו של הגאון מווילנא ולשמוע תורה מפיו. מרבני ווילקאמיר.

שלפובורסקי, צדוק: 123

איש קייזאן, שסחב עמו אל הקבר מפקד נאצי וריסק את גולגולתו של מרצח ליטאי, שותפם של הגרמנים.

שמואל הקטן ב"ר יצחק: 103

איש ווילנא. בא לקובנה ושימש כאן מגיד־מישרים וסופר־הקהל. אחר גירוש־קובנה (תקכ"א) התיישב בוויליאמפול. רגיל לחתום "שמואל הקטן מווילנא". חיבר "מגילת קובנה" לרגל שובם של היהודים לקובנה. היה גם סופר סת"ם. כתב "סידור כל בו" על קלף שהיה שמור בבית־הכנסת בבריסק. נראה, שהיה גם גדול בתורה, כי בשנת תקמ"ג הסכים על הספר "באר אברהם" לר' אברהם דובער, רבה של וארשא, שקלאוו תקמ"ג. בשנת תקס"ד הוא חותם עוד בפנקס בעצם ידו ממש על תקנת הקהילה.

שמואל חסיד: 145

איש ראסיין, מעין צדיק של מתנגדים וסביב אישיותו נרקמו אגדות רבות.

שמעון ב"ר אברהם: 23

מרבני בירת.

שניאורסאהן, יוסף יצחק ב"ר שלום דובער: 155

הרבי מליובאוויטש. מתעכב בראקישאק, באדר תרצ"א (1931). נולד ביום יב בתמוז תר"מ ונפטר ביום י בשבט תש"י בניו־יורק. ביקר בארץ בשנת תרפ"ט (ב—טז מנחם־אב תרפ"ט). עיין: יומן; רשמי ביקור כ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש בארץ־ישראל, נרשם ונערך על־ידי שמעון גלייצנשטיין... מנחם־אב תרפ"ט, ירושלים. — קונטרס מאמרים ושיחות מכ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש [קונטרס יג], כולל ג מאמרים שנאמרו בהיותו במדינת ליטא בעיר ראקשיק יע"א... ושיחותיו במשך זמן היותו בראקשיק... שנת תרצ"א לפ"ק ריגא. ועיין גם: מ"ש סלונים, תולדות משפחת הרב מלאדי, ירושלם תש"ו, עמ' 108—110.

שער, חיים יצחק אייזיק: 104

עשרות שנים עמד בראש ישיבת "כנסת ישראל" בסלובודקה. חתנו של ה"סבא" מסלובודקה. במלחמת העולם השנייה עלה ארצה והקים בבני־ברק ישיבת סלובודקה. נפטר בבני־ברק ביום י בשבט תשי"א.

ספריו

עמק ההבנה בתורה וחז"ל מאת מרן הגאון ר' חיים יצחק אייזיק שר שליט"א ראש הישיבה הקדושה "כנסת ישראל" דסלבודקה. כט שבט תש"א. יד שנה לפטירת אדמו"ר הסבאהגאון החסיד מאור ישראל וקדושו מרן נתן צבי פינקל זצוק"ל. הוצאת "תבונה" עה"ק ירושלם ת"ו. °8. [2], ל, [2] עמוד.

בראש הספר הקדמה מאת ישראל זיסל פלטין־דבורץ.

אברהם אבינו, התבוננות במעשי אבות, מאת הגאון מהר"ר חיים יצחק אייזיק שר שליט"א ראש ישיבת סלבודקא. בהוצאת המרכז לספרות חרדית בא"י (נצח) ירושלים ת"ו ה'תש"ו. °8. קג עמוד.

פירסם מאמרים חשובים ב"כנסת ישראל" של תלמידי ישיבת סלבודקא: בענין ע"א בסוטה (שבט תרח"ץ); מדת האמת (שבט—אדר תרח"ץ); עונג שבת (ניסן—אייר תרח"ץ); גדלות ההבנה בתורה וחז"ל (תמוז); משקל הדין בר"ה (אלול); הברית ולמוד המוסר (שנה ב, תשרי תרצ"ט); גדלות ההבנה במעשי אבות (טבת—שבט, אייר—סיון—תמוז תרצ"ט); השגחה פרטית ולימוד התורה (אדר); לימוד המוסר הוא יצירת השכל (מנחם־אב); נצחיות (שנה ג, טבת תש"ס); ישיבות (אדר־ב תש"ס). עיין גם הרצאתו "קביעת עתים לתורה" ב"הנאמן", תל־אביב, חוב' ח (טבת תש"ו) עמ' 4—7, ומאמרו "קניית שלמות האהבה" (חוב' יא, אייר תש"ט).

כן פירסם מאמרים ב"תבונה": איגרת (שנה א, תש"א, עמ' א); יראת העונש והרוממות (שם, עמ' פו—פט); הכרת ערך האדם (שם, שנה ו, תש"ו, עמ' עג—עו); כהן של מדות (שם, שנה ח, תש"ח, עמ' א—ב).

ועיין "הנאמן", גליון מט—נ (שנה ה, שבט תשי"ג) מוקדש ל"זכר מרן הרי"א שר זצ"ל".

שפיץ, לוי צבי: 45, 61

נולד בשנת תרמ"ז בקול. חתנו של ר' שמואל אביגדור פייבלזאהן. שימש רב בווארנה (וואַרנע), בפלונגיאן (תרפ"ה—) ובטאוורי"ג. נשרף בתמוז תש"א, בן נד.

כהנא־שפירא, אברהם דובער ב"ר זלמן סענדר: 103

נולד במוצאי יום הכיפורים תרל"א בקאברין. למד בוולוז'ין. תחילה שימש רב בסמאלעוויטש. רבה האחרון של קובנה. נפטר בימי השואה, ביום כב באדר־א תש"ג. במשך שלושים שנה עמד בראש יהדות ליטא.

ספריו

ספר שאלות ותשובות דבר אברהם כולל שאלות ותשובות חידושי הלכות וביאורי סוגיות אשר חנן אותי הצעיר אברהם דובער כהנא שפירא החופ"ק סמאלעוויטש באאמו"ר הגאון הגדול מוהר"ר זלמן סענדר שליט"א אב"ד ור"מ דק"ק קרינק נין ונכד להגאון הגדול בדורו מאור הגולה מוהר"ר חיים זצוק"ל אב"ד ור"מ דק"ק וואלאזין זיע"א. ומסגרתו מסגרת יקרה בסופו קצת הערות נכבדות על דברי מאת אאמו"ר הגאון הגדול זצ"ל אשר קראתי אותן בשם מסגרת זהב. וואַרשא בדפוס א. י. עדעלשטיין נ"י... שנת תרס"ו לפ"ק. °2, [2], 257 עמוד.

מהדורה שנייה:

ספר שאלות ותשובות דבר אברהם חלק ראשון כולל שאלות ותשובות... אב"ד דק"ק קאוונא באאמו"ר הגאון הגדול מוהר"ר זלמן סענדר זצ"ל... מסגרת זהב. יצא ראשונה לאור בשנת תרס"ו ועתה יוצא שנית בהוספות ותקונים הרבה. תר"ץ. בדפוס מובשוביץ וכהן. בקיידאן ליטא. °2.

ספר שאלות ותשובות דבר אברהם חלק שני כולל שאלות ותשובות חידושי הלכות וביאורי סוגיות אשר חנן ה' אותי הצעיר אברהם דובער כהנא שפירא החופ"ק סמאלעוויטש באאמו"ר הגאון הגדול מוהר"ר זלמן סענדר שליט"א אב"ד ור"מ דק"ק קרינק... יצא לאור בהוצאות המחבר ע"י בית מסחר הספרים של הר"ר מאיר היילפרין במינסק ובהשגחתו. פיעטרקוב בדפוס הנגיד מו"ה שלמה בעלכאטאווסקי שנת תרע"ג לפ"ק. °2. [4], 199 עמוד.

ספר שאלות ותשובות דבר אברהם חלק שלישי... מאת הגאון הגדול נזר ישראל ותפארתו הצדיק והקדוש מרן ר׳ אברהם דובער כהנא שפירא זצוק״ל אב״ד דק״ק קאוונא, ליטא בהגאון הגדול מוהר״ר זלמן סענדר זצוק״ל... ובסופו צרף הגאון המחבר זצוק״ל קונטרס הערות על ספרו ״דבר אברהם״ חלק ראשון מאת אחיו הצעיר הרב הגאון מוהר״ר יהודה הכהן ז״ל וקרא אותו בשם וזאת ליהודא בכדי להציב מצבת זכרון לאחיו הצעיר שבאחים שנקטף בדמי ימיו. נערך ונסדר לדפוס ע״י הגאון המחבר זצוק״ל, והובא לדפוס ע״י בניו המתאבלים. ניו־יארק תש״ו. 2°. 144 עמוד.

בראש הספר הקדמה מאת ירוחם יהודה ליב שפירא, בן המחבר.

נאום על טהרת־המשפחה שנשא הרב הגאון הגדול פאר הדור כש״ת מרן אברהם דובער כהנא שפירא שליט״א אב״ד דק״ק קאונאס (קאוונא) בועידה הראשונה של הסתדרות נשים חרדיות בליטובה (ליטא) ״בית־יעקב״ ביום א׳ ב׳ דחנוכה תרצ״ו בקאונס... הוצאה עברית תרגם ע״י הרה״ג ר׳ דוד שברק. יצא לאור ע״י מרכז ״בית יעקב״ בליטובה... קעדאיניאי ת״ש. 1940. 8°. 133, 3 עמוד.

עיין גם: בין איש לאשתו ערוך בידי יהושע זקס וחיים רבינוביץ, ירושלים תש״ח, שהוא תמצית הרצאתו של הרב שפירא.

שפירא, אריה לייב ב״ר זונדל: 79, 103

רבה הראשון של קובנה. מקודם שימש ברבנות בוואשיליישיק, אליא, סמארגאן (תקפ״ט—) וקאלוואריע (—תר״ט). נפטר ביום יז בשבט תרי״ד (1854). אחדות מתשובותיו מובאות בס׳ ״אפריון דוד״ לר׳ אורי דוד אפריון, איידטקוהנן תרל״ג. אביו של ר׳ רפאל שפירא ז״ל.

שפירא, משה: 29

רבה האחרון של ראגאווע.

שפירא, רפאל ב״ר אריה ליב: 85, 162

נולד באדר תקצ״ז בקובנה. (לפי ליפמאן, לתולדות היהודים בקובנה, עמ׳ 231, נולד בשנת תקצ״ח בסמרגון). חתנו של הנצי״ב. בשנת תרכ״ה התחיל מגיד שיעור בוולוז׳ין. בשנת תרמ״א נתמנה רב בנאוואלכסנדראווסקי, פלך קובנה. בשנת תרמ״ו נתמנה רב בבברויסק, פלך מינסק, בשנת תרנ״ט, כשישיבת וולוז׳ין נפתחה שוב, חזר לוולוז׳ין ונתמנה אב־בית־דין וראש הישיבה. נפטר ביום כג אדר־ב תרפ״א במינסק, שלשם נמלט במלחמת העולם הראשונה. חיבר:

ספר תורת רפאל; חדושים בהלכה וביאורים בדברי התלמוד והפוסקים. חלק אורח חיים, מאת הגאון שר התורה מאור הגולה מרן רפאל שפירא זצ״ל אב״ד ור״מ דוואלאזין. עיה״ק ירושלם תובב״א שנת תש״ג לפ״ק. 2°. [6], 370, 35 עמוד.

בראש הספר ״דברים אחדים מאת בני הגאון המחבר זצ״ל״, ר׳ אריה ור׳ ישר־אל איסר, ובסופו ״קונטרס מטעמי יעקב בעניני הכנה דרבה ועירוב תבשי־לין, מאת הגאון מרן יעקב שפירא זצ״ל אב״ד ור״מ דוואלאזין״.

שץ, זלמן דוב (בוריס) ב״ר אליהו: 45

נולד ביום כו בכסלו תרכ״ז (1866) בוואַרנה, עלה ארצה בשנת 1906, נפטר בדנואר—קולוראדו (ארצות הברית) ביום טו באדר שני תרצ״ב (23.3.1932) והובא לקבורה בירושלים.

פסל. אבי האמנות היהודית החדשה בארץ־ישראל. מיסד בית המדרש לאמנות ולמלאכת אומנות ״בצלאל״. ייסד תעשיית שטיחים בירושלים ושכונת תימנים בבן־שמן למלאכת־בית אמנותית. ביקש לפתוח אמנות לאומית מיוחדת בארץ. בסוף ימיו (משנת 1929) התחיל גם מצייר.

ספריו

אחד מרבים; מזכרונות פסל. ירושלם תרס״ז. [תוצאה מיוחדת מה״ש־קפה״, שנה ז].

בצלאל; תולדותיו, מהותו ועתידו מאת פרופ׳ ב. שץ. הוצאת ״סנונית״, ירושלים תר״ע. 16°. לב עמודים ועטיפה.

על אמנות אמנים ומבקרים. פתגמים ומכתמים, [מאת] ברוך (!) שץ. ירושלם תרפ״ד. 8°. 29, [3] עמודים.

החוברת הוצאה על־ידי אגודת תלמידי ״בצלאל״ בהוצאת ״בני בצלאל״ כאות הערצה והוקרה למורם, מחולל אמנות עברית בארץ־ישראל ומייסד בית־הספר ״בצלאל״ ליום הולדתו החמשים ושבע ולזכר פעולתו הכבירה בחוץ לארץ להפצת האמנות העברית. החוברת נערכה על־ידי מרדכי נרקיס. באו בה רכ״ב פתגמים־מכתמים.

ירושלם הבנויה. חלום בהקיץ... ספר ראשון. ירושלם תרפ״ד. 8°. 190, [4] עמוד.

שצופאק, (אליעזר) שלום יצחק: 15

מרבני סערהיי. תחילה שימש ברבנות בקאשעדאר ובשנת תר״ץ—תרצ״א עבר לסערהיי.

שקאפ, שמעון יהודה הכהן ב״ר יצחק שמואל: 45

מראשי ישיבת טעלז. נולד בשנת תר״כ בטורץ ונתפרסם בחריפותו ובבקיאותו. בשנת תרמ״ד נתמנה ראש ישיבת טעלז. במשך תקופה קצרה (תרס״ג—תרס״ז)

ניהל ישיבה גדולה בעיירה מאלטש. בשנת תרס״ז נתמנה אב בית דין בעיר ברייגנסק והקים בה ישיבה גדולה. בשנת תר״פ התפטר מן הרבנות והתיישב בהוראדנא ואף כאן לא פסקה ״ישיבה״ מביתו. כל ימיו השתוקק לעלות ארצה, אף קיבל את הסכמתו של ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי ז״ל לעלות, אך משום מה לא עלה. בשנת תרפ״ט היה בארצות־הברית לשם מגבית לטובת ישיבתו. נפטר בהוראדנא ביום ט במרחשון ת״ש, יומיים לאחר שתלמידיו עזבוהו וברחו לווילנא עם כניסת הגרמנים להוראדנא.

ספריו

ספר שערי ישר בו נפתחים שבעה שערים חקרי הלכות בדיני הספקות רובא וחזקה ובדיני עדות מאתי שמעון יהודה בלאאמו״ר המופלג ויר״א יצחק שמואל ז״ל הכהן שקאפ. כרך ראשון, שער א—ד. נדפס ויו״ל ע״י בית מסחר והוצאת ספרים של בית הרי״ל הוטנער זצ״ל מו״ץ בורשה... ורשה תרפ״ח. נסדר בדפוס י. קורנענדז פיוטרקוב טריב... 2°. ד, 342, [2] עמוד.

ספר שערי ישר... כרך שני, שער ה—ז... ורשה תרפ״ח... 2°. 306, [3] עמוד.

מערכת הקנינים כולל משא ומתן בעניני קנינים מעכשיו ולאחר זמן, קנין פרות ואחריך.—ספר היובל לכבוד... ר׳ שמעון יהודא הכהן שקאפ שליט״א ראש ישיבת ״שער התורה״ בגראדנא מלפנים ר״מ בישיבת טעלז ואב״ד ור״מ במאלטש ובבריינסק למלאות חמשים שנות עבודתו הפורי׳... מוגש ע״י תלמידיו ומוקיריו... ווילנא... תרצ״ו. עיין שם, עמ׳ קכא—קפח.

שעורי תורה על מס׳ נדרים מאת זקן ראשי הישיבות, גדול מרביצי התורה בדורנו מרן הגאון ר׳ שמעון יהודא הכהן שקאפ זכר צדיק לברכה ר״מ בישיבת טלז אב״ד ור״מ מלטש, בריינסק וגרודנה. יוצא לאור ע״י הרב יצחק עפשטין. ירושלים תמוז תש״ה. 8°. מד עמוד.

בראש הספר ״תעודת הגאונים״ ר׳ יצחק אייזיק הלוי הרצוג, ירושלים כה בתמוז תש״ה; ר׳ צבי פסח פראנק, ירושלים א מנחם־אב תש״ה; ר׳ איסר זלמן מלצר, ירושלים כב בתמוז תש״ח. כן באו בראש הספר דברי ר׳ ברוך יצחק הלוי לוין על המחבר ועל ״שעוריו״.

חדושי רבי שמעון יהודא הכהן על מסכתות בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא, מאת רבנו הגדול מאורן של ישראל מרן הגאון רבי שמעון יהודה שקאפ זצ״ל מלפנים ר״מ דישיבות טעלז, מאלטש ובריינסק ולבסוף ר״מ דישיבת ״שער התורה״ דגרודנה מחבר ספר ״שערי ישר״. ניו יארק שנת תש״ז לפ״ק. דפוס ר׳ יצחק מוינעשטער מוינעשטער פאַבלישינג קאמפ... 2°. [4], 240, [2] עמוד.

בראש הספר ״דברים אחדים מבן הגאון המחבר זצ״ל״, ר׳ משה מרדכי הכהן שקאפ.

חדושי רבי שמעון יהודא הכהן על מסכתות בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא... ניו יארק שנת תש״ז לפ״ק. דפוס ר׳ יצחק מוינעשטער. 2°. [4], 240 עמוד.

חדושי רבי שמעון יהודא הכהן על מסכתות נדרים, גיטין וקדושין... ניו יארק שנת תשי״ב לפ״ק. דפוס האחים טברסקי. 2°. 158, [6] עמוד.

שעור בענין חצי שיעור.

הפוסק, תל־אביב, חוב׳ יג (אלול תש״א), עמ׳ קצה—קצו; שנה ג, חוב׳ יד (תשרי תש״ב), עמ׳ רי—ריא; חוב׳ טו (מרחשון), עמ׳ רכז—רכח; חוב׳ טז (כסלו), עמ׳ רמד—רמה; חוב׳ יז (טבת), עמ׳ רסא—רסב; חוב׳ יח (שבט), עמ׳ רעו—רעז; חוב׳ יט (אדר), עמ׳ רצד.

בסוגי׳ דעליה.

הנאמן, תל־אביב, שנה ג (תשי״א), גליון לא (אדר א־ב), עמ׳ 3.

שרשובר, חיים: 79

רבה הראשון של מריאמפול. שימש בה כארבעים שנה.

תרשיש, זליק׳ל: 162

מתהלך בסימטות קעלם עטוף טלית וחבוש תפילין.

מעשי ויזון

הספר "מעשי ויזון" שנזכר בפנים (עמ' 1) אינו קיים, אך המאורע ידוע.

וכך מספר עליו ר' יהודא איש הורוויץ, אסי' דק"ק ווילנא, בספרו "עמודי בית יהודה", אמשטרדם תקכ"ו, דף מו, א: "וכבר שמעתי מפה קדוש אחד הי"ד מוהרר מ ן, זקן בן ע שנה ות"ח גדול, שנהרג על קידוש שמו ית' בק"ק ווילנא, כשדנו אותו צר"י המשפט הני דייני גזרות שגזרו עליו ענוים קשים ומרים ב"מ והוא לא שת לבו אל חלומותיהם וכו' ושחק על משפטם. ואמרו אליו הצרים: התחשוב אתה הזקן לנקום בנו את דמיך מידינו, עשה עמנו מה שביכולתך ואנחנו נעשה עמך מה שביכולתינו וכו', ויען החכם ויאמר: אני שמח ועליז באלקי שלא תוכלו על נפשי אשר לאלקים, כ"א על גופי אשר הוא שאול מאדמה השממה זה שבעים שנה ואתם שלוחי האדמה ותבעתם את שלה, אך על דבר הנקמה אשר בשחוק אמרתם מ ח ו ל ל לנפשי".

והמאורע כולו מתואר על־ידי נחום דוב בער הכהן גארב ב"המליץ", שנה לג (תרנ"ג), גליון 77:

"זה יותר ממאה וחמשים שנה, בהיות עוד הנסיך ראדזיוויל אדון העיר הזאת (ויזין), המיר אחד מבני העיר את דתו בדת הקתולית. וימררוהו בני עמו ויכעיסוהו תמרורים, ותעל חמתו עד להשחית. ויאמר להנקם מהם ולהביא עליהם שואה אשר לא יוכלו כפרה. מה עשה? גנב צלם דמות אחד הקדושים בבית תפלת הקתולים, ויתגנב חרש בבית־הכנסת של היהודים ויצפון את הצלם תחת ארון הקדש (הדבר הזה היה לפני הושענא רבה), וילך אל הכומר הקתולי ואל אצילי הפולנים ויגל את אזנם, כי מנהג הוא ליהודים לגנוב בכל שנה צלם קדוש לקתולים ויטמנוהו בבית־הכנסת תחת ארון הקודש ובאגודת ערבי נחל אשר ביד כל אחד ביום הושענא רבה יחבטו את הצלם ויבזו אותו. הדברים האלה העלו אף שרי הנוצרים, כי האמינו לדברי הבא בבריתם, וישמרו את הדבר עד בוא מועד. ויהי ביום הושענא רבה בבוקר, כאשר התאספו היהודים בבית־הכנסת וביד כל איש הערבה לקיים מנהג נביאים, התפרצו הכומר ונכבדי הנוצרים בבית־הכנסת ויחפשו וימצאו את הצלם תחת ארון הקדש. היהודים נבהלו ויעמדו משמים, כי נעתקו מהם מלים, ולא יכלו למצוא פתרון להשיב נכוחה לשואליהם, והם הוכיחו מזה כי שתיקתם להודאה דמיא. הדברים יצאו מפיהם והמון העם אשר שמע כזאת באו כחתף בבית הכנסת ויפרצו פרעות, הרסו את כל הנמצא בבית ד', ויכו את כל אשר פגשו, ומשם יצאו ויפלו בבתי ישראל ובאגרוף רצח הכו אנשים נשים וטף ויחמסו דים ואת הנותר טרפו באפם. רבים מנכבדי העדה אסרו באזיקים ויושיבום במערות חשכות, מעונות העכברים וכל שרץ נבזה. רבים מתו תחת ידי מעניהם כח, רבים יצאו מדעתם, ואלה אשר הצליחו להמלט לא מצאו מפלט להם ויבאו בנהרות ויהיו להם המים חומה מכף עריצים. את בית־הכנסת הבנוי לתלפיות הרסו עד היסוד בו ובעציו בנו גשר גדול, אשר זקני ווייזין יזכרוהו עוד. ויתר היהודים היו צפוים למשפט השרים אשר חפצו לבלעם בזעם אפם.

אך לא אלמן ישראל בכל דור ודור מאנשים צדיקים אשר יחרפו נפשם להציל את אחיהם החפים מפשע מכל רע ולקדש שם אמונתם ברבים. צדיק נשגב כזה נגלה בעיר ווייזין כגואל בעת צרה וצוקה ושמו ר' נ ט ע מ נ י ה ק ד ו ש (הכנוי הזה נתנו לו כנהוג בישראל לכל הנהרגים על קדושת השם). הוא היה איש פשוט מדלת העם, אשר בזעת אפם אכל לחם *, וברואותו כי אסון גדול נשקף לאחיו יושבי ווייזין ומי יודע אחרית דבר, כאשר יתהולל ההמון, ויבן כי לשוא יהיו התנצלות היהודים, כי ידיהם לא היו במעל, ונעלם מהם מאין בא הצלם בבית־הכנסת תחת ארון הקדש, כי שומע לא היה להם. ויחליט לתת הוא נפשו כופר בעד כל קהל עדת ישראל בווייזין ויחגור עוז וילך אל השרים ויתודה לפניהם, כי בו העון, הוא גנב את הצלם ויטמנהו וכל יהודי ווייזין נקיים; הוא עשה זאת מנפשו ולא גלה אזן איש, ועתה ינגפהו לבו, כי בחטאו ימותו ויסבלו חנם אנשים כנים וישרים ולא יוכל להתאפק להודות על פשעו ולקבל עליו את הדין, למען יפדה את בני עמו הנושאים עונו. דבריו אלה עשו רושם בלב השרים ויתנו להם אזן קשבת ויאמינו כי אמת בפיהו, ויחרצו משפט להעלותו על המוקד והוא הלך קוממיות אל התופת ולהבה אכלתהו לעיני כל, ביום שבעה עשר לחודש תמוז, ולכל האסורים קראו דרור ולכל היהודים היתה הרוחה וחמת ההמון שככה.

זקני ווייזין מספרים, כי אחרית המלשין היתה, כי הכה אותו ד' בשחין רע מכף רגלו ועד קדקדו ותולעים אכלו בשר בחייו ויהי לזועה לכל סביביו, אשר לא יכלו לגשת אליו, וגם אוכל הושיטו לו במרחק כמה פסיעות ממטתו. ובהתהפכו בכאביו הנוראים הודה על פשעו כי בצדיה עשה, לקחת נקמתו מאת היהודים, אשר התחרו בו.

בכל שנה ושנה ביום שבעה עשר בתמוז מזכירין בבית־הכנסת את שם הקדוש אשר הציל את עדתו בהשליכו חייו מנגד וכל המתפללים בשמעם בתפלת "אל מלא רחמים" את השם "את נשמת הצדיק הנהרג על קדוש השם ר' נטע מני הקדוש

* והרי זה בניגוד לדברי ר' יהודא איש הורוויץ שהבאנו למעלה, שהיה "תלמיד־חכם גדול".

זכרונו לברכה" יבכו בכי תמרורים, כי יזכירם את האסון אשר קרה לאבותיהם לפני כמה דורות. וכן נעשה לחוק מטעם הרבנים וראשי הקהל, לבלי יחבטו בוויזין את הערבה, מפחד עלילות ברשע. אך לא ארכו הימים וישובו להחזיר מנהג נביאים זה ליושנו".

והמספר מסיים, ש"את כל הדברים האלה" הרשה לו לפרסם הרב הגאון מאיר אליהו וואינער, רבה של וויזון (עיין עליו למעלה, עמ' 205). הוא מוסיף עוד, שלדברי הרב "שמע כי המאורע הזה נמצא כתוב בפנקס הקהל בווילנא". חבל, שאין כל תאריך למאורע.

וזה נוסח "אל מלא רחמים", שנתפרסם ב"המליץ", שנה לג (תרנ"ג), גליון 95, על־ידי דוד מגזע רוקח המכונה הערשאטער, מתוך "קובץ תפלות על קלף ישן נושן בבית המדרש הגדול, אשר ידי הרב י ס ו "ד יסדו" בווילנא *:

א אל מלא רחמים
א אזכרה מקדם פלאיך
ב הוציאך את העם ממצרים
ב עשותך נוראות לעמך
ג גם עתה תפרוס עלינו סוכת שלומים
ג גורל הצדיקים ינחלו אוהבי שמך
ד דברי שלום ורעה בלבבם תן להם כפעלם שנת שילומים
ד דברי שנאה סבבוני וילחמוני חנם בלי מצותיך
ה הנהגת נביאים וחכמים;
ה הן הן תקוני והן בהם נמוטו רגלי עדתיך
ו יהי איש אחד מן הרמים
ו שמו הקדוש מורינו הרב ר' מ נ ח ם בן מורינו הרב ר' ארי' יהודא אתה יודוך אחיך
ז זה משה האיש ביום שעלה למרומים
ז זדים קמו עליו על שומרי פקודך
ח חבלים בנעימים
ח חבלי רשעים קשרוהו לעמוד זמרות היו לו חקיך
י יד ימינו הציתו באש וכרכיהו בזפת ופשתים
י יד שמאל אחריו ועצק יבואוני רחמיך
כ כלות הידים ונעשו פחמים
כ רו בו זדים שיחות להוציא לבו בעודני חי אשר לא כתורתך
ל למשפטים עמד וקרא מלך רחמים
ל קבל מלכות שמים צעק שמע ישראל כמציותך
מ מרבץ רוחות שאו קינה על שפיים
מ מרבץ נתחים אשר נתחוהו אשר לא קראו בשמך
נ נתחו הנתחים על אש ועצים
נ ניתרת ממנה יכרסמנה חזיר כאמור מפי דוד עבדך
ס ספקו עלינו כפים
ס סורו טמאים קראו מלנגוע בדשן מנחתיך
ע עיני עוללה במעללים
ע על מיתתו הקשה שדנו עליו השוגים ממצותיך
פ פעל וזכור ברחמים
פ פינו פערנו ונשאף למצותיך
צ צדיק הוא הצור תמים
צ צוית צדק עדותיך
ק קראנוך הושיענו בימינך ממתקוממים
ק קדמו עינינו אשמורות לשיח באמרתך
ש שברנו לישועתך תשועת עולמים
ש שברם ישאו על המוריהם לנטות על משפטי צדקך
ת תאלתך נשא הקדוש מורינו הרב ר' מ נ ח ם כל הימים
ת תכף יחוד שמך סמר מפחדך

לכן בעל הרחמים יסתירהו בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתו ד' הוא נחלתו וינוח על משכבו בשלום ונאמר אמן.

והרב נתן ב"ר משה לעווין מניקאפאל מוסיף שם ב"המליץ", גליון 96, פרטים אלה:

בדבר אמתות המאורע אין לפקפק כלל; כל היהודים יושבי חבל ליטא, יודעים היטב מפי השמועה את המקרה הזה, וגם אמת הדבר כי העיר וויזין היתה בשכבר הימים עיר הגליל. בשנת תרי"ח ישבתי על כס הרבנות בהעיר הקטנה אנטילאפ, מהלך שבע־עשרה וויערסט מהעיר וויזין. ישוב היהודים בהעיר הזאת החל, לפי דברי זקניה, מהגרוש שבווייזין, כי הכהנים הקטולים במקום ההוא ונזירי הדאמיני־קאנים או הפראנציסקאנים או היעזואיטים (לא אזכרה לנכון, אך זאת אזכרה, כי נושאים הם תמיד אבנט לבן) הרשו להיהודים הנמלטים על נפשם מהעיר וויזין להתיישב בהעיר אנטילאפ להמרות בזה את כהני וויזין, שלא ישבו עמהם בשלוה. אך כי היתה העיר וויזין עיר הגליל וכי נמצא רשיון מהרב הגליל שבווייזין, הרב הגאון ר' אברהם בהרב הגאון מופת הדור ר' יחזקאל קאצענעלענבויגען, בעל ה"כנ־סת יחזקאל", רשיון לתקן את בית עלמין בהעיר אנטילאפ, אמת ויציב הדבר. כי אנכי בעצמי ראיתי את הפנקס של החברא קדישא בעיר ההיא, עת קבלוני אנשי החברה לחבר להם, וקראתי שם רשיון כזו הנקרא "מרגניתא" מהרב הגליל שבווייזין הנ"ל. וכפי שספר לי הרב הגאון האמתי ר' צבי הירש אייזענשטאדט ז"ל, בעל פתחי תשו־בה ** ישנה מרגניתא כזו, כלומר, רשיון מהרב הגליל שבווייזין לתקן בית עלמין גם בהעיר אוטייאן הקרובה גם כן לווייזין.

בעיר אנטילאפ מצאתי אז בשנת תרי"ח איש זקן ובא בימים, אשר ספר לי, כי אביו היה ממגורשי וויזין. ובבית העלמין שם ראיתי מצבה עתיקה, שעליה רשום:

פה ינוח הרב ר' משה בן הקדוש...

וסוף הכתבה מטושטש. ואולי היא מצבת בנו של הקדוש ר' נטע מני ז"ל.

* חסרות האותיות ט, ר.

** עיין עליו למעלה, עמ' 293.

רשימת המחוזות והערים

מחוז אוטיאן 1–14
אוטיאן, אינטוריק, וויזון, טאוראיגין

מחוז אליטע 15–22
אליטע, אראן, בוטרימנץ, סטאקלישאק, מצרעטש, טרהיי

מחוז בירז 23–28
בירז, וואשקי, סאלאט, פאסוואל

מחוז ווילקאמיר 29–36
ווילקאמיר, קאווארסק, שירווינט, מאליאט, ראגאוויץ, שעשוועל

מחוז ווילקובישק 37–43
ווילקובישק, פילבישקי, זוירבלן (וורז'בו־לובה), קיברט, וויטשטינץ

מחוז טלז 45–60
טלז, אלסיאד, וורנה, פלונגיאן, לוקניק, זידיק, ריטובה

מחוז טאווריג 61–65
טאוריג, ווינוטע, לויקעווע, ניישטאט, פאיודע, ערזווילניק, שילעל

מחוז טראק 67–72
זעזמער, זאסלע, קאשעדאר

מחוז מאזייק 73–78
מאזייק, אקמיאן, ליזובה, לאצקעווע, סיאד, פיקעלן

מחוז מריאמפול 79–83
מריאמפול, באלבירישאק, פרענן, קאלווארייע

מחוז עזשערעני/מחוז סיין 85–93
עזשערעני, דוסיאט, אנטליפט, סאלאק, לייפון, לאודיי

מחוז פוניבז' 95–102
פוניבז', וואבאלניק, קופישאק, קראקינובה, שאדובה

מחוז קובנה 103–122
קובנה, ווילאמפול, סלובודקה, גודלובה, ווילקי, יאנובה, צייקישאק

מחוז קיידאן 123–135
קיידאן, אייראגלע (ראגאלע), זיים, סור־ווילישאק, שאט

מחוז קרטינגה 137–144
קרטינגה, דראביאן, סאלאנט, קול, פלא־טל, פולנגה, שקוד

מחוז ראסיין 145–154
ראסיין, יורבורג, ניעמאקשט, קראז

מחוז ראקישאק 155–160
ראקישאק, סאווינישאק, קאמאי, אבעל

מחוז שאבלי 161–177
שאבלי, באויליאן, וועקשנא, גרוד, ווימל, זאגר, לינקובה, ליגום, קעלם, קורשאן, שוקיאן

מחוז שאקי 179–182
שאקי, גרישקובודה, ניישטאט

המקום על יושביו 183–192

רשימת התמונות

מחוז אוטיאן

1. מראה כללי של העיר אוטיאן 3
2. שטיבל של חסידים באוטיאן 4
3. בית הכנסת הישן, מצד מערב ומקרן צפון-מזרחית 4
4. הקלויז על שם פעסע יהודה'ס באוטיאן 4
5. ראש העיר היהודי באוטיאן 5
6. מצבת רבי בנימין אייזנשטאט 5
7. רבי אברהם צבי אייזנשטאט 5
8. חיילים יהודים מוזמנים לסדר ליל פסח 6
9. חיילים יהודים שלחמו לחירות ליטא 6
10. יהודי בדרכו האחרונה 7
11. משפחה עולה מאוטיאן לארץ-ישראל 7
12. הקצב הזקן מאוטיאן 7
13. הרב אליעזר צבי פינס 8
14. בית הספר "יבנה" 8
15. בית-מדרש של עץ בטאוראיגין 8
16. בית-הכנסת הישן בוויזון 9
17. אחד מבתי-המדרשות המרובים בוויזון 9
18. ארון הקודש בבית-הכנסת הישן בוויזון 9
19. בית הספר העברי בוויזון 10
20. וויזון, הרב וזקני העדה 10
21. המראה הכללי של העיירה וויזון 10
22. כנס של בית"רים 11
23. אוטיאן, חלוצים בהכשרה מתכוננים לעלות 11
24. אוטיאן, אידישע פאלקסשולע 12
25. מושבת קיץ לילדים מטעם "אוע" 12
26. פרוגימנסיון עברי באוטיאן 12
27. תיאטרון חובבים מציג "לב אם" 13
28. הצגת "האדם המחופש" 13
29. תיאטרון ילדים בהצגת "בית המקדש" 13
30. יום השוק באוטיאן 14

מחוז אליטע

31. הרחוב הראשי בעיר המחוז אליטע 17
32. התלמידים והמורים בבית הספר "יבנה" 17
33. בניין בית המדרש בעיר 18
34. בבית הספר העברי בסטאקלישאק 18
35. מחופשים בסטאקלישאק, פורים תרצ"ד 18
36. בית החיים של סטאקלישאק 19
37. פלוגת מכבי אש מתנדבים בסטאקלישאק 19
38. בית המרחץ העירוני 19
39. בית הכנסת מרכז החיים בעיר 19
40. חותם חברת גמ"ח בסטאקלישאק 19
41. מראה העיירה בוטרימנץ בשלג 20
42. הגאון ר' אברהם אלעזרסאן ז"ל 20
43. "ותלמוד תורה כנגד כולם" 21
44. הנהלת "גמילות חסדים" 21
45. משפחה מפליגה לאמריקה 21
46. בית הכנסת בקהילה העתיקה סרהיי 22
47. בית המדרש בסרהיי 22
48. חמש חותמות של מוסדות סרהיי 22

מחוז בירז'

49. רבה של בירז', בחברת נכבדי העיר 25
50. גן ילדים בבירז', בל"ג בעומר תרצ"ט 25
51. בית מושב זקנים בבירז' 25
52. בקלויז של הסנדלרים בבירז' 26
53. בית המדרש של השמשים בבירז' 26
54. עוסקים בתורה ובתפילה 27
55. בית התפילה של החסידים 27
56. בית הכנסת בבירז' 27
57. ממראות העיירה סאלאט 28
58. פאסוואל 28
59. בית הספר "יבנה" בוואשקי 28

מחוז ווילקאמיר

60. מראה על הנהר ברוגובה 31
61. בית המדרש 31
62. בית הכנסת עשוי עץ ברוגובה 31
63. תלמוד תורה בשירווינט 32
64. ועד העזרה בשירווינט 32
65. קאווארסק, בית המדרש 33
66. קאווארסק, הרב והגבאים 33
67. שמש בית המדרש בשירווינט 34
68. בית המדרש בשירווינט 34
69. מניין של חסידים בשירווינט 34
70. חותמת אחד ממוסדות הציבור בעיירה 34
71. רוכל עם עגלתו וסוסתו ברחובות שירווינט 35
72. ווילקאמיר, בית ספר למלאכת הסנדלרות 35
73. בית המרחץ בקאווארסק 36
74. רחוב בית הכנסת במאליאט 36

מחוז ווילקובישק

75. פילבישקי, נשף פורים בגן הילדים 39
76. בית המדרש 39
77. בית הכנסת בפילבישקי 39
78. פילבישקי, קבוצת נוער 39
79. "יומא דשוקא" בפילבישקי 40
80. מצבה עתיקה בבית הקברות בווילקובישק 40
81. הסתדרות "גורדוניה" בפילבישקי 40
82. בית הכנסת בווילקובישק 41

83. בית המדרש בווילקובישק 41
84. ממראות העיר ווילקובישק 42
85. רחוב טיפוסי בעיירה ליטאית 42
86. ווירבלן, ארון הקודש 43
87. פנים בית הכנסת בווישטינץ 43
88. ארון הקודש בווישטינץ 43
89. קיברט. בית הכנסת 43

מחוז טלז

90. מראה העיר טלז 47
91. הפדגוגיון העברי "יבנה" בטלז 48
92. חתן וכלה ומחותנים בחתונה באלסיאד 49
93. רבי אברהם אבא הכהן ז"ק 49
94. וורנה. סמטה בעיירה ביום חורף 50
95. בדרך לבית־הכנסת 50
96. בית־הכנסת הישן בוורנה 50
97. בית הספר העממי באלסיאד 51
98. בית הכנסת הגדול בפלונגיאן 52
99. משה'לי ריימס השמש 52
100. בבית המדרש שבפלונגיאן 52
101. פולנגיאן. צריפי עץ, שלג כבד 53
102. רחוב בית המרחץ בפלונגיאן 53
103. קבורת השמות לאחר השריפה הגדולה 54
104. אנשי ה"חברה קדישה" בפלונגיאן 54
105. פלוגת "מכבי אש" יהודיים בפלונגיאן 55
106. אחר השריפה הגדולה 55
107. וורנה. עיירה עתיקה במחוז טלז, יום השוק 56
108. ליד הקלויז. בין "עסק" ל"עסק" תפ' מנחה 56
109. נגמר יום השוק, הביתה 56
110. בין "מנחה" ל"מעריב" 57
111. וורנה. חנוונים ליד חנויותיהם. 57
112. וורנה. דוד הארום הצליח לקנות עגל לשבת 57
113. וועד ה"פאלקסבאנק" בפלונגיאן 58
114. ילדי פלונגיאן בנשף עם רקדניות תימניות 58
115. בית הכנסת החדש בלוקניק 59
116. בית מדרש מטיפוס ישן בזידיק 59
117. ממראות העיירה ריטובה 60
118. ממראות העיירה 60

מחוז טאורוג

119. פאיורע. מראה העיירה 63
120. בית המדרש בפאיורע 64
121. ארון הקודש המפואר שבפאיורע 64
122. רחבת השוק בעיירה ניישטאט 65
123. בית המדרש בשילעל 65

מחוז טראק

124. בית המדרש בזעזמער 69
125. "בעלי בתים" של זעזמער ליד ארון הקודש 69
126. שתי חותמות של מוסדות ציבור בזעזמער 69
127. חותמת בית המדרש דקאשעדאר 70
128. תלמידי־חכמים למדן בצוותא דף גמרא 70
129. בחברת תפארת בחורים 70
130. הרב וחשובי העיר מקדמים בברכה את נשיא המדינה בקאשעדאר 71
131. בית־הספר העברי בקאשעדאר 71
132. ילדי בית היתומים בזעזמער והנהלתו 72
133. קבוצת צופים בקאשעדאר 72

מחוז מאזייק

134. מראה העיירה מאוזיק 75
135. בית־המדרש בסיאד 76
136. בית יהודי באקמיאן 76
137. סיאד. הרחוב הישן 76
138. קבוצת כדורגל של "מכבי" במאוזיק 77
139. מאוזיק — ממראותיה של העיירה 77
140. ממראותיה של העיירה 77
141. בית המדרש בליזובה, מחוז מוזיק 78
142. האדר"ת, רבי אליהו דוד רבינוביץ־תאומים 78
143. פנים בית המדרש בליזובה 78

מחוז מריאמפול

144. מראה העיירה פרצן במחוז מריאמפול 81
145. באלבירישאק. בית־ספר עברי עממי 82
146. באלבירישאק. בית־הכנסת הישן 82
147. בית הכנסת החדש בהבנותו 82
148. הנהלת הבאנק בבאלבירישאק 83
149. תלמידי הגימנסיה בבאלבירישאק 83

מחוז עזשערעני, מחוז סיין

150. אנטליפט. מראה כללי של העיירה 87
151. מראה העיירה לאחדיי במחוז סיין 88
152. חותמת וועד קרן הקיימת לישראל, לייפון 88
153. גדוד מכבי אש בלייפון 88
154. שטיבל של חסידים בסאלאק 89
155. הקלויז בסאלאק 89
156. זוג זקנים בסאלאק 89
157. העיירה לאחדיי מכוסה בשלג 90
158. קבוצת מטיילים 90
159. אנטליפט. קבוצת מטיילים בשלג 91
160. חתונה באנטליפט 91
161. בית־ספר עברי באנטליפט. חורף תרצ"ז 92
162. אנטליפט. בית ספר בטיול 92
163. בית־ספר בדוסיאט 92
164. דוסיאט. בית־המדרש 93
165. ר' יצחק נאסעל, רבה האחרון של אנטליפט 93
166. אנטליפט. בית המדרש 93

מחוז פוניבז'

167. ישיבת פוניבז' 97
168. פורים בישיבה 98
169. רחוב הלקומיר בפוניבז' 98
170. בית הכנסת הגדול. על חזיתו שעון שמש 99
171. בית־הכנסת הגדול 99
172. בית־הכנסת הגדול של חברת תהילים 99
173. בית־הכנסת של הקראים מכוסה שלג 99
174. רבי אליהו מאיר פייבלזון 100
175. ספר התורה העתיק ביותר בליטא, שאדובה 100
176. חברת ש"ס באניקשט 101
177. ר' אליהו בר שור, רבה של אניקשט 101
178. מראה שאדובה 102
179. וואבאלניק 102
180. בית המדרש בקראקינובה 102

מחוז קובנה

181. קובנה העיר 105
182. מסיבת פרידה לד"ר ש' רוזנבוים 106
183. סמל מדינת ליטא ואותיות עבריות על חותמת "לשכת המיניסטר" 106
184. תעודת חבר של המוצעה הלאומית 106
185. קבוצת "מכבי" בקובנה 107
186. נשף הסטודנטים היהודיים 107
187. סטודנטים יהודים באוניברסיטה של קובנה 107
188. בניין בית־הספר "תחכמוני" 108
189. תלמידות בית־הספר "תחכמוני" 108
190. קלויז של חסידים בקובנה 109
191. בית־המדרש הישן 109
192. בית־המדרש החדש 109
193. בית כנסת מארקל 109
194. מראה ווילקי, אחת הקהילות העתיקות 110
195. רבי הלל דוד הכהן טריוויש 110
196. בית המדרש הגדול בווילקי 110
197. "בעלי בתים" ביאנובה. יאסע צימעס 111
198. שלם המשמש 111
199. הרב ר' חיים יצחק שילמן 111
200. בית הכנסת בסלובודקה 112
201. ישיבת "בית יצחק" בסלובודקה 112
202. בית־המדרש של סלובודקה 112
203. רחוב בסלובודקה היהודית 112
204. גיטו קובנה 113
205. מובילים חולה לבית החולים שבגיטו 113
206. אוסף בגדים משומשים לנצרכים בגיטו 113
207. סמלים וסרטים של יהודים בגיטו 114
208. הגשר בין "הגיטו הקטן" ו"הגיטו הגדול" 114
209. כתובת על כתלי הגיטו: אידן נקמה! 114
210. שיטרים יהודים בגיטו קובנה 114
211. ילדים בדרך לתלמוד־תורה בגיטו 115
212. בית הקברות בגיטו קובנה 115
213. גירוש מרחוב לרחוב בתוך הגיטו 115
214. גירוש הגיטו 115
215. תעודות מאושרות על־ידי משטרת הגיטו 116
216. מוצעת הזקנים בגיטו 116
217. הגיטו בלהבות 116
218. בית־הכנסת בגודלובה 117
219. חותמת הנהלת בית המדרש דגודלובה 117
220. חותמת חברה "גמילות־חסד" בסטוקלישוק 117
221. חותמת חיים אלי' מאושאוויץ 117
222. שמש בית הכנסת 117
223. קבוצת חלוצים מקובנה עולה ארצה 118
224. גר צדק 118
225. משומד 118
226. רבי אליהו צבי סאלאוויצ'יק 118
227. מזכירות ה"נאציונאל ראט" היהודי 119
228. פקידי "נאציונאל ראט" במיניסטריון היהודי 119
229. הנהלת הבאנק 120
230. בניין הבאנק 120
231. צעירים מטיילים ביערות הסמוכים לעיר 121
232. קובנה. "השדכן" מזווג זיווגים בדור הצעיר 121
233. מוסדות ועסקנים דואגים לקראת יום המחר 122
234. בית הספר המקצועי של "אורט" 122
235. ילדים מתרחצים בקיטנה של "אוז" 122

מחוז קיידאן

236. קבוצת צופות בקיידאן 125
237. קיידאן מלווה משפחה העולה לארץ־ישראל 125
238. ילדי הגן בשמחת חג 125
239. משפחה בסורווילישאק 126
240. צופים בקיידאן 126
241. קיידאן. קבוצת צעירים 126
242. הרחוב הראשי בראגולע, מחוז קיידאן 127
243. בית המדרש בסורווילישאק 127
244. בית־המדרש בראגולע 127
245. קיידאן. ביובל העשור של "אוע" 128
246. בית־הספר היידישאי בקיידאן 128
247. ילדי בית הספר העממי בהצגת חנוכה 128
248. הרחוב הראשי בשאט 129
249. שאט. יוצאים מבית המדרש 129
250. בית החיים של שאט 129
251. דמויות ידועות בעיר, נחום הסופר ואשתו 130
252. זוג זקנים ליד בקתתם. בידו של הזקן גמרא 130
253. חגיגות יובל נשיא ליטא ברחובות קיידאן 130
254. ר' אברהם שמעון טראוב, רבה של קיידאן 131
255. פנסק הקהילה בקיידאן 131
256. הפנסק פתוח ותיד אינה רושמת עוד 131
257. בית הכנסת בקיידאן 132
258. ארון הקודש. מעשה אמנות להתפאר 132
259. דע לפני מי אתה עומד. העמוד 132
260. "כל העיירה" ברחבת בית המדרש הגדול 133
261. קיידאן. בית המדרש הגדול 133
262. שעון שמש בכניסה בסמוך לבית המדרש 133
263. הקלויז ברחוב שמיל 134
264. בית הכנסת של עץ 134
265. בית הכנסת של ווילקומיר ברחובה הראשי 135
266. רחוב בית המרחץ בווילקומיר 135

מחוז קרטינגה

267. מראה כללי של עיר־המחוז קרטינגה 139
268. הרחוב הראשי בדוריאן 140
269. לומדי תורה בחגם 140
270. יהודים יוצאים מבית הכנסת 140
271. הגאון ר' גבריאל פיינברג, רבה של סאלאנט 141
272. פלאטל, מחוז קרטינגה 141
273. עיר המחוז קרטינגה. מראה כללי 142
274. חוילה של עשירים בקרטינגה 142
275. חיילים על מגלש־קרח 142
276. משפחה בפלאטל 143
277. בני פלאטל 143
278. דורביאן. מראה העיירה 143
279. על שפת הים בפלאנגע 144
280. סאלאנט. ארון הקודש 144

מחוז ראסיין

281. רחוב ווילנא בעיר־המחוז ראסיין 147
282. סמטת בית־הכנסת בראסיין 147
283. רבי משהלי מרקוביץ 147
284. בית־הכנסת ביורבורג, כסא של אליהו בבית־הכנסת 148
285. ארון הקודש 148

286. יורבורג. הבימה בבית־הכנסת 149
287. בית העולם ליהודי יורבורג 149
288. רחוב ביורבורג 150
289. בית־הכנסת העתיק ביורבורג 150
290. בית־הכנסת העתיק ביורבורג 150
291. יורבורג. ריווץ לאה נושאת כל "רכושה" 151
292. יורבורג. אשה צעירה וחמשת ילדיה 151
293. שטפון ביורבורג 151
294. לאחר השטפון, זה חלקי מכל עמלי 151
295. מוכר העתונים היהודיים ביורבורג 152
296. מחנה בית"רים ביורבורג 152
297. שמילקה הסבל, דמות ידועה ביורבורג 152
298. יורבורג. ילדים יהודים מתרחצים בנהר 153
299. רחוב בראסיין 153
300. הצגת "דער געלר שטן" ביורבורג 154
301. הצגת "די האנט פון נקמה" ביורבורג 154
302. ילדי יורבורג משתתפים בנישואי מורם 154

מחוז ראקישאק

303. עיר־מחוז ראקישאק, הככר המרכזית 157
304. קבוצת מטיילים באבעל 158
305. בית המדרש בסאווינישאק 158
306. סאווינישאק, ביום מכבי האש משתתפים יהודים ולא־יהודים יחד 159
307. ראקישאק. קיבוץ עירוני המתכונן לעלות 160

מחוז שאבלי

308. העיר שאבלי 163
309. שאבלי 164
310. רחבת השוק בואגר החדשה 165
311. בית־הכנסת בשוקיאן, אחד העתיקים בליטא 166
312. זקנה בסימטת בית הכנסת 166
313. הרחוב הראשי בגרוזד 167
314. בית העלמין בגרוזד 167
315. ליגום. בית יהודי בקצה העיירה 168
316. הרב רבי מרדכי יצחק אייזיק רבינוביץ 168
317. בית ספר עממי בקורשאן 169
318. מראה העיירה קורשאן 169
319. קהילת זימל מחכה לקבלת פני נשיא ליטא 170
320. משולחים של קופת רבי מאיר בעל הנס 170
321. "שבת לאחר החמין" 170
322. לוח־עץ מקושט בבית המדרש בלינקובה 171
323. בבית המדרש בלינקובה 171
324. אריה שאג מי לא ירא? 172
325. מציורי הקירות של בית הכנסת בפאקראי 172
326. "שטנדרים" ללימוד־תורה 172
327. הרכבת לארץ החלומות 172
328. "בני יישוב", יהודי כפר פמושה 173
329. רוכלת זקנה מהממת ידיה על סיר גהלים 173
330. המורים והתלמידים בבית־הספר בגרוזד 174
331. ליד ארון־הקודש בבית־המדרש בגרוזד 174
332. ארון־הקודש בואגר החדשה 175
333. בית־הכנסת בואגר החדשה 175
334. בית המדרש בבאזיליאן 176
335. קעלם. ארון הקודש בבית־הכנסת הישן 176
336. בני ואגר ישן 177
337. בני ואגר 177
338. ואגר. קבוצת "מכבי" 177

מחוז שאקי

339. ליד בית־הכנסת בניישטאט 181
340. בניישטאט ניכרת השפעת השכנות הגרמנית 181
341. רחוב בגרושקובודה, מחוז שאקי 182
342. גבאי צדקה בשאקי 182

המקום על יושביו — נוף וטיפוסים

343. מוכר ספרים 185
344. בעל עגלה 185
345. דייג 185
346. שואב מים 185
347. בצאת השבת 186
348. שמש בבית־המדרש 186
349. "היודד" בעיירה 186
350. מנקה ארובות 187
351. שייץ חרש הברזל מפרזל פרסה 187
352. מאחורי התנור בבית־המדרש 188
353. בעלי עגלות 188
354. "קאטרינטשיק" ומוכר "הגרלות" 188
355. הסנדלר 189
256. הפחה 189
357. חייל יהודי 189
358. משיטי רפסודות על פני הניימאן 190
359. נוודים 190
360. נוף בליטא 191
361. נוף בליטא 192

341. A Street at Griškabudys, Sakiai District 182
342. Charity Wardens at Sakiai 182

Typical Scenes

343. A Bookseller 185
344. A Coachman 185
345. A Fisherman 185
346. A Water Carrier 185
347. Scene on the Termination of the Sabbath 186
348. A Beadle at the Study House 186
349. He Has Come Down in Life 186
350. The Chimney Sweep 187
351. Shaye, the Blacksmith, Forging a Horse-Shoe 187
352. Behind the Stove in the Study House 188
354. The Organ Grinder and the Lottery Seller 188
355. The Shoemaker 189
356. The Tinker 189
357. A Jewish Soldier 189
358. Raftsmen on the River near Niemunas 190
359. Tramps 190
360. Lithuanian Scenery 191
361. Lithuanian Scenery 192

273. General View of the Regional Town of Kretinga 142
274. A Rich Man's Villa at Kretinga 142
275. Soldiers on a Sledge 142
276. A Family at Platelis 143
277. Residents of Platelis 143
278. General View of the Townlet of Darbenai 143
279. On the Seashore at Palanga 144
280. The Ark of the Law at Salantai 144

Raseiniai District

281. Vilna Street in the Regional Town of Rasciniai 147
282. The Synagogue Lane at Raseiniai 147
283. Rabbi Moshele Markowitz 147
284. Elijah's Chair in the Synagogue at Jurbarkas 148
285. The Ark of the Law 148
286. The Pulpit in the Synagogue at Jurbarkas 149
287. The Jewish Cemetry at Jurbarkas 149
288. A Street at Jurbarkas 150
289. The Ancient Synagogue at Jurbarkas 150
290. The Ancient Synagogue at Jurbarkas 150
291. Scene at Jurbarkas: Riva Lea, Carrying All Her "Possessions" 151
292. Scene at Jurbarkas. A Young Woman With Her Five Children 151
293. Flood at Jurbarkas 151
294. After the Flood. "That is All I Have Left!" 151
295. The Vendor of Jewish Newspapers at Jurbarkas 152
296. Betar Camp at Jurbarkas 152
297. Shmilke, the Porter: a Well Known Figure at Jurbarkas 152
298. Jewish Children Bathing in the River at Jurbarkas 153
299. A Street in Raseiniai 153
300. Performance of "The Yellow Devil" at Jurbarkas 154
301. Performance of "The Hand of Vengeance" at Jurbarkas 154
302. Children at Jurbarkas Celebrating the Marriage of Their Teacher 154

Rokiškis District

303. The Central Square in the Regional Town of Rokiškis 157
304. A Group of Hikers at Abelai 158
305. The Study House at Saviniškis 158
306. Fire Brigade Day at Saviniškis: Jews and Gentiles Participatnig 159
307. An Urban Kibbutz at Rokiškis Preparing to Emigrate to Eretz Yisrael 160

Šiauliai District

308. The Town of Šiauliai 163
309. Siauliai 164
310. The Market Square at New Zagare 165
311. The Synagogue at Saukenai, One of the Oldest in Lithuania 166
312. An Old Woman in the Synagogue Lane 166
313. The Main Street at Garždiai 167
314. The Cemetery at Garždiai 167
315. A Jewish House on the Outskirts of the Townlet of Ligumas 168
316. Rabbi Modechai Yitzhak Eizik Rabinowitz 168
317. The Elementary School at Kuršenai 169
318. General View of the Townlet of Kuršenai 169
319. The Jewish Community at Žeimelis Awaiting the Arrival of the Lithuanian President 170
320. Emissaries of the Rabbi Meir Bal Hanes Fund 170
321. After the Sabbath Meal 170
322. A Decorated Tablet at the Study House at Linkuva 171
323. In the Study House at Linkuva 171
324. Who Can Remain Unmoved at the Roaring of the Lion? 172
325. Decorations on the Walls at the Synagogue at Pokrojai 172
326. Lectrums for the Study of the Torah 172
327. The Train Setting out for the Land of Their Dreams 172
328. Jews from the Village of Pamuša 173
329. An Old Woman Peddlar Warming her Hands at a Coal Pan 173
330. The Teachers and Pupils at the School at Garždiai 174
332. The Ark of the Law at New Žagare 175
333. The Synagogue at New Žagare 175
334. The Study House at Bazilainiai 176
335. The Ark of the Law in the Old Synagogue at Kelme 176
336. People at Old Žagare 177
337. People at Žagare 177
338. The "Maccabi" Group at Žagare 177

Šakiai District

339. Outside the Synagogue at Kudirkos-Naumiestis 181
340. The Influence of the German Neighbourhood is Noticeable at Kudirkos-Naumiestis 181

201. The "Beth Yitzhak" Yeshivah at Slobodka 112
202. The Study House at Slobodka 112
203. A Street in the Jewish Section of Slobodka 112
204. The Ghetto of Kaunas 113
205. A Sick Person Being Taken to the Hospital in the Ghetto 113
206. Collecting Old Clothes for Needy Persons in the Ghetto 113
207. Badges and Bands for Jews in the Ghetto 114
208. The Bridge Between the "Small Ghetto" and the "Large Ghetto" 114
209. An Inscription on the Ghetto Walls: "Jews, Revenge!" 114
210. Jewish Policemen in the Kaunas Ghetto 114
211. Children on Their Way to the Talmud Torah in the Ghetto 115
212. The Cemetery in the Kaunas Ghetto 115
213. Expulsion from One Street to Another in the Ghetto 115
214. Expulsion from the Ghetto 115
215. Documents certified by the Ghetto Police 116
216. Elders' Council in the Ghetto 116
217. The Ghetto in Flames 116
218. The Synagogue at Gerliava 117
219. Seal of the Board of the Study House at Gerliava 117
220. Seal of the "Benevolent Society" at Stokliškiai 117
221. The Seal of Haim Eliyahu of Oshavitz 117
222. The Beadle at the Synagogue 117
223. A Group of Halutzim from Kaunas on Their Way to Eretz Yisrael 118
224. A Proselyte 118
225. A Renegade 118
226. Rabbi Eliyahu Zvi Soloveitchik 118
227. The Secretariat of the Jewish "National Council" 119
228. Officials of the "National Council" in the Ministry for Jewish Affairs 119
229. The Management of the Bank 120
230. The Bank Building 120
231. Young People Walking in the Forests in the Vicinity 121
232. The Matchmaker at Kaunas 121
233. Institutions and Communal Leaders Deliberating on Communal Affairs 122
234. The "Ort" Vocational Training School 122
235. Children Bathing at the "Ose" Summer Camp 122

Kedainiai District

236. A Group of Girls Scouts at Kedainiai 125
237. The People of Kedainiai Seeing Off a Family to Eretz Yisrael 125
238. A Celebration at the Kindergarten 125
239. A Jewish Family at Surviliškis 126
240. Scouts at Kedainiai 126
241. A Group of Young People at Kedainiai 126
242. The Main Street at Ragula, Kedainiai District 127
243. The Study House at Surviliškis 127
244. The Study House at Ragula 127
245. The Tenth Anniversary of "Ose" at Kedainiai 128
246. The Yiddish School at Kedainiai 128
247. A Hanukkah Performance at the Elementary School 128
248. The Main Street at Šetai 129
249. Leaving the Study House at Šetai 129
250. The Cemetery at Šetai 129
251. Nahum the Scribe and his Wife, Well Known Figures in the Townlet 130
252. An Aged Couple Outside their Hovel. The Old Man holds a Tractate of the Talmud in His Hand 130
253. Celebrations of the Lithuanian President's Jubilee in the Streets of Kedainiai 131
254. Rabbi Abraham Shimon Traub, Rabbi of Kedainiai 131
255. The Communal Register at Kedainiai 131
256. Nothing Will be Entered in the Register Any Longer 131
257. The Synagogue at Kedainiai 132
258. The Artistic Ark of the Law 132
259. The Lectrum at the Synagoge 133
260. The Whole Population in the Square Outside the Great Study House 133
261. The Great Study House at Keidainiai 133
262. The Sun Dial at the Entrance to the Great Study House 133
263. The Prayer House in Shemil Street 134
264. The Timber Synagogue 134
265. The Synagogue in the Main Street of Ukmerge 135
266. The Bath House Street at Ukmerge 135

Kretinga District

267. General View of the Regional Town of Kretinga 139
268. The Main Street at Darbeni 140
269. Celebrations of Students of the Torah 140
270. Jews Leaving the Synagogue 140
271. Rabbi Gabriel Feinberg, Rabbi of Salantai 141
272. Platelis, in the Kretinga District 141

130. The Rabbi and Communal Leaders Welcoming the State President at Kaišiadorys 71
131. The Hebrew School at Kaišiadorys 71
132. The Inmates and Administration of the Orphanage at Zežmariai 72
133. A Group of Scouts at Kaišiadorys 72

Mažeikiai District

134. View of the Townlet of Mažeikiai 75
135. The Study House at Sedai 76
136. A Jewish House at Akmenai 76
137. The Old Street at Sedai 76
138. The "Maccabi" Football Team at Mažeikiai 77
139. A Scene in the Townlet of Mažeikiai 77
140. A Scene in the Townlet 77
141. The Study House at Laižuva, Mažeikiai District 78
142. Rabbi Eliyahu David Rabinovitz-Teomim 78
143. Interior of the Study House at Laižuva 78

Marijampole District

144. Scene in the Townlet of Prenai, Marijampole District 81
145. Elementary Hebrew School at Balbiriškis 82
146. The Old Synagogue at Balbiriškis 82
147. The New Synagogue in Construction 82
148. The Bank Administration at Balbiriškis 83
149. Students at the Secondary School at Balbiriškis 83

Districts of Zarasai and Seiniai

150. General View of the Townlet of Antaleptis 87
151. View of the Townlet of Lazdijai, Seiniai District 88
152. Seal of the JNF Committee at Leipuniai 88
153. Fire Brigade at Leipuniai 88
154. Hassidic Prayer House at Salaki 89
155. The Prayer House at Salaki 89
156. An Aged Couple at Salaki 89
157. The Townlet of Lazdijai under Snow 90
158. A Group of Hikers 90
159. A Group of Hikers in the Snow at Antaleptis 91
160. A Wedding at Antaleptis 91
161. The Hebrew School at Antaleptis, Winter 5697 92
162. The School at Antaleptis Making a Tour 92
163. The School at Dusetas 92
164. The Study House at Dusetas 93
165. Rabbi Yitzhak Nossel, the Last Rabbi of Antaleptis 93
166. The Study House at Antaleptis 93

Panėvezys District

167. The Yeshivah at Panėvezys 97
168. Purim in the Yeshiva 98
169. Helkomir Street at Panėvežys 98
170. The Great Synagogue with the Sun Dial 99
171. In the Great Synagogue 99
172. The Great Synagogue of the Psalm Reciters Society 99
173. The Karaite Synagogue under Snow 99
174. Rabbi Eliyahu Meir Feivelson 100
175. The Oldest Scroll of Law in Lithuania at Seduva 100
176. The Talmudical Society at Anykščiai 100
177. Rabbi Eliyahu Ber Shor, Rabbi of Anykščiai 101
178. View of Seduva 102
179. Vabolnik 102
180. The Study House at Krakinuva 102

Kaunas District

181. The City of Kaunas 105
182. Farewell Reception to Dr. S. Rosenboim 106
183. State Insignia and Hebrew Lettering on the Seal of the "Minister's Office" 106
184. Membership Card of the National Council 106
185. "Maccabi" Group at Kaunas 107
186. Jewish Students' Celebration 107
187. Jewish Students in the University of Kaunas 107
188. Building of the "Tachkemoni" School 108
189. Girl Pupils in the Tachkemoni School 108
190. Hassidic Prayer House at Kaunas 109
191. The Old Study House 109
192. The New Study House 109
193. The Markel Synagogue 109
194. Scene at Vilkijai, One of the Oldest Communities 110
195. Rabbi Hillel David Hakohen Treivish 110
196. The Great Study House at Vilkijai 110
197. Members of the Community at Janova 111
198. Shalom, the Beadle 111
199. Rabbi Haim Yitzhak Shilman 111
200. The Synagogue at Slobodka 112

57. View of the Townlet of Salantai 28
58. View of Pasvolys 28
59. "Yavne" School at Vaškiai 28

Ukmerge District

60. View of the River at Raguva 31
61. The Study House at Raguva 31
62. The Timber Synagogue at Raguva 31
63. The Talmud Torah at Sirvintai 32
64. The Relief Committee at Sirvintai 32
65. The Study House at Kovarskiai 33
66. The Rabbi and the Communal Elders at Kovarskiai 33
67. The Beadle at the Study House at Sirvintai 34
68. The Study House at Sirvintai 34
69. A Hassidic Prayer House at Sirvintai 34
70. The Seal of One of the Public Institutions in the Townlet 34
71. A Peddlar with his Horse and Cart in the Streets of Sirvintai 35
72. A Shoemaking School at Ukmerge 35
73. The Bath House at Kovarskiai 36
74. The Synagogue Street at Maletai 36

Vilkaviškis District

75. Purim Celebrations in the Kindergarten at Pilviškis 39
76. The Study House at Pilviškis 39
77. The Synagogue at Pilviškis 39
78. A Youth Group at Pilviškis 39
79. Market Day at Pilviškis 40
80. An Ancient Tombstone in the Cemetery at Vilkaviškis 40
81. The "Gordonia" Organization at Pilviškis 40
82. The Synagogue at Vilkaviškis 41
83. The Study House at Vilkaviškis 41
84. Street Scene at Vilkaviškis 42
85. Typical Street in Lithuanian Townlet 42
86. Ark of the Law at Virbalys 43
87. Interior of Synagogue at Vištinetis 43
88. Ark of the Law at Vištinetis 43
89. Synagogue at Kybartai 43

Telšiai District

90. General View of the Town of Telšiai 47
91. The Hebrew Seminary "Yavne" at Telšiai 48
92. Bride and Bridegroom with their Parents at a Wedding at Alsedai 49
93. Rabbi Abraham Abba HaKohen Zak 49
94. A Lane in the Townlet of Varniai on a winter's Day 50
95. On the Way to the Synagogue 50
96. The Old Synagogue at Varniai 50
97. The Elementary School at Alsedai 51
98. The Great Synagogue at Plunge 52
99. The Beadle Moshe-le Reizes 52
100. Scene in the Study House at Plunge 52
101. Wooden Huts under Heavy Snow at Plunge 53
102. The Bath House Street at Plunge 53
103. Burial of Holy Books after the Great Fire 54
104. Members of the Burial Society at Plunge 54
105. Jewish Fire Brigade at Plunge 55
106. After the Great Fire 55
107. Market Day at Varniai, an Ancient Townlet in the Telšiai District 56
108. Scene near the Prayer House 56
109. Scene after Market Day 56
110. Between Afternoon and Evening Prayers 57
111. Jewish Store-keepers Outside Their Shops at Varniai 57
112. Red-Haired David has Purchased a Calf for Slaughter for the Sabbath at Varniai 57
113. The Board of the "Volksbank" at Plunge 58
114. The Children of Plunge Attending a Celebration with Yemenite Dancers 58
115. The New Synagogue at Luknikai 59
116. An Old-Type Study House at Zidikai 59
117. Typical Scene in the Townlet of Retuva 60
118. Scene at Retuva 60

Taurage District

119. Scene is the Townlet of Pajure 63
120. The Study House at Pajure 64
121. The Splendid Ark at Pajure 64
122. The Market Square in the Townlet of Naumiestis 65
123. The Study House at Šileliai 65

Trakai District

124. The Study House at Zežmariai 69
125. Members of the Zežmariai Community Near the Ark of the Law 69
126. Two Seals of Communal Institutions at Zežmariai 69
127. The Seal of the Study House at Kaišiadorys 70
128. Studying the Talmud in Groups 70
129. Members of the "Tiferet Bachurim" Organization 70

LIST OF PHOTOGRAPHS

Utena District

1. General View of the Town of Utena 3
2. Hassidic Prayer House at Utena 4
3. The Old Synagogue, Viewed from the West and from the North East 4
4. The Prayer House Named after Pesse Yehuda's at Utena 4
5. The Jewish Mayor of Utena 5
6. The Monument on the Grave of R. Benjamin Eisenstadt 5
7. R. Abraham Zvi Eisenstadt 5
8. Jewish Soldiers Invited to the Seder Service on Passover 6
9. Jewish Soldiers Who Fought for the Liberation of Lithuania 6
10. A Jew on His Last Journey 7
11. An Immigrant Family from Utena to Eretz Yisrael 7
12. The Old Butcher of Utena 7
13. Rabbi Eliezer Zvi Pines 8
14. The "Yavne" School 8
15. The Timber Study House at Tauragiai 8
16. The Old Synagogue at Vyžunas 9
17. One of the Numerous Study Houses at Vyžunas 9
18. The Ark of the Law in the Old Synagogue at Vyžunas 9
19. The Hebrew School at Vyžunas 10
20. The Rabbi and the Communal Elders at Vyžunas 10
21. General View of the Townlet of Vyžunas 10
22. Convention of Betar Youth 11
23. Utena. Halutzim at Hachsharah in Preparation for Immigration to Eretz Israel 11
24. Yiddish Elementary School at Utena 12
25. Children's Summer Camp Organized by "Ose" 12
26. Hebrew Pro-Gymnazia at Utena 12
27. An Amateur Theatre Performing the play "A Mother's Heart" 13
28. Performance of "The Masked Man" 13
29. Children's Theatre in Performance of "The Temple" 13
30. Market Day at Utena 14
31. The Main Street in the Regional Town of Alytus 17
32. The Pupils and Teachers of the "Yavne" School 17
33. The Erection of the Study House in the Town 18
34. In the Hebrew School at Stokliškiai 18
35. Masked Revellers at Stokliškiai, Purim 5694 18
36. The Cemetery at Stokliškiai 19
37. The Volunteer Fire Brigade at Stokliškiai 19
38. The Municipal Bath House 19
39. Synagogue, Forming the Centre of Life in the Town 19
40. Seal of the Benevelant Loan Society at Stokliškiai 19
41. View of the Townlet of Batrymonis under Snow 20
42. Rabbi Abraham Eliezerson 20
43. Study Precedes Everything 21
44. The Administration of the "Benevelant Loan Fund Society" 21
45. A Family Setting out for America 21
46. The Synagogue in the Ancient Community of Serijai 22
47. The Study House at Serijai 22
48. Five Seals of Institutions at Serijai 22

Biržiai District

49. The Rabbi of Biržiai in the Company of the Communal Leaders 25
50. Kindergarten at Biržiai on Lag B'Omer 5699 25
51. Old-Aged Home at Biržiai 25
52. The Shoemakers' Prayer House at Biržiai 26
53. The Study House of the Beadles at Biržiai 26
54. Jews Engage in Study and Prayer 27
55. Hassidic Prayer House 27
56. Synagogue at Biržiai 27

operation about 2,000 Jews were killed and about 8,000 Jews were transported to camps in Germany, where they met their death either in crematoria or as a result of famine and disease. The survivors of the Kovno ghetto were liberated from the death camps in Germany by the Soviet and American armies in April 1945.

When the Soviet army entered Kovno, they found about 500 Jews alive there, —survivors of the "malines" and some few who had succeeded in tracing their children whom they had smuggled out by devious ways through the ghetto fences during the German "actions" and they had smuggled out by devious ways through the ghetto fences and had handed them over to Lithuanian peassants for safe keeping after giving them their remaining money and jewels. There were some few among the Lithuanians who had saved Jewish children at great danger to their own lives without expecting any material reward.

During the last few years after the liberation, the Jewish survivors from all Lithuanian towns and villages as well as returnees from exile in Russia during the years of the war, began streaming to Kovno and Vilna. For the position of these survivors in the small towns in the shadow of the mass graves of their former Jewish inhabitants had become intolerable in face of the anti-Semitic threats and excesses of the Lithuanians who had occupied almost all the homes and shops of the exterminated Jews. And so, in recent time nearly 5,000 Jews have concentrated in Kovno. The majority are employed in local Soviet institutions and in the workshops of various artisans. Their religious and cultural life continues along the narrow channel of general Soviet tradition. According to information to hand, there are several rabbis and shochetim functioning in Vilna and Kovno and there is a limited possibility of obtaining kosher meat there. As throughout the U.S.S.R., the Jewish remnants in Lithuania evince considerable interest in everything that is taking place in Israel and are permeated by an urge to immigrate. Very few, however, have succeeded in recent years in finding ways and means of coming to Israel.

school under the supervision of the Director of "Ort", the agronomist Jacob Oliski, functioned openly. In the ghetto there also functioned a Minor Yeshivah and a Talmud Torah as well as the "Tiferet Bachurim" Organization. In the sphere of religious activities there were active in the ghetto at that time the Rabbis Grodzensky, Schmuckler, Sniag, Shlepoberski and ohers. The Seder services during the Passover festival were conducted according to Jewish law and custom. Youth circles as well as the "Zionist Underground Union" (headed by Abraham Melamed, at present at Nir Etzion in Israel) also functioned in the ghetto. Cultural activities were carried on in more limited circles and writers and poets used to hold readings of their works on ghetto topics. Several physicians, scientists and men of culture engaged in writing important works connected with their professions, and delivered lectures on various aspects of ghetto life. (Among them was Rabbi Ephraim Ashrei who lectured on the Natural Sciences in the the Talmud). A ghetto court, headed by Professor S. Bilatzkin, also functioned.

This "idyllic" period, however, did not last long. The Germans took every possible measure in order to extinguish these sparks of spiritual life that awoke among the ghetto dwellers and served to strengthen their spirit. To begin with, they forbade the reading of books, and the Jews were forced to hand over to the Germans all the books in their possession. Subsequently they forbade the holding of public prayer and study meetings and also issued an edict against natural increase in that all pregnant women were subject to death.

All this was merely an introduction for the renewed activities of the German destruction machine. In February 1942 about 500 Jews were transported to Riga to do forced labour there, and did not return. In the autumn of 1943, veritable concentration camp conditions were introduced in the ghetto so that the suffering and anguish of the Jews increased inordinately. In October 1943 about 3,000 Jews were transported from the Slobodka ghetto to do forced labour in Esthonia where the greater majority of them died of starvation and cold.

In March 1944 the German hangmen perpetrated the most horrible act of all: they carried through a "grand action" against the ghetto children who were plucked from the arms of their mothers, thrown into trucks and buses and taken in the direction of Auschwitz, where about 1,000 of the ghetto children met their death. In their hunt for the children the Gestapo made use of blood-hounds to find the places where the children had been hidden. The mothers who ran after their children in an endeavour to enter the transportation vehicles together with them, were cruelly beaten and mauled by dogs who were incited against them. At the same time, an action was carried out also against the Jewish ghetto police who, on pain of beating and torture, were required to seek out the hiding places ("malines") in which many Jews had hidden. In this action about 20 Jewish policemen met their death.

In April 1944 the members of the "Elders' Council" were arrested and were released after cruel torture. The Council was disbanded and its chairman, the well known physician and communal leader Dr. L. Chanan Elkes, was appointed "Elder of the Jews" without, however, being granted any authority.

Early in the summer of 1944, the first news trickled through to the ghetto of the opening of the great Soviet offensive and of the retreat of the Germans from Russian territory. The ghetto inhabitants were greatly excited by this joyful news about the beginning of the fall and final debacle of the Nazi demon who, one thought, could not be vanquished. At the same time, however, the fear grew within them that they might not live to see the dawn of liberation and that the Nazi extermination machine might precede the arrival of the Russians. Feverish activity was instituted in the ghetto for the erection of hiding places in which many tried to conceal themselves until the storm should subside. Many tried to escape through the barbed wire fences that surrounded the ghetto and paid for the attempt with their lives. And then, what they had feared all the time came about. In the very panic of retreat and under the heavy blows of the Soviet assault the German murderers had not forgotten their Jewish victims locked up in the ghetto.

At the beginning of July 1944 the Germans began evacuating the ghetto of its residents who by various ways were transported to concentration camps in Germany. At the same time the Germans began to hunt out the Jews who had hidden in the "malines". With the aid of blood-hounds and hand-grenades they forced the Jews to creep out from their hiding places and many of them were killed on the spot. Sick and feeble persons were concentrated in hospitals which were set fire to, with all their patients locked inside. On the day of their final retreat the Germans still managed to blow up the houses in the ghetto and to set fire to them. It is estimated that in this ghetto liquidation

towards their oppressed Jewish neighbours. The Lithuanian intelligentsia, including former "progressive" and leftist elements, even exceeded the simple populace in their acts of horror and satanic cruelty.

About 30,000 Jews of Kovno were concentrated in the Slobodka ghetto in inhuman housing conditions. The ghetto area was reduced from time to time so that the sufferings of the people imprisoned therein increased from day to day. On August 18, the German authorities collected 534 of the leading Jewish intellectuals—students of colleges and yeshivot—on the pretext of having to carry out technical work in connection with the arrangement of the Lithuanian archives. None of these returned. As was learned later, they were all killed in the fourth fortress of the old Kovno castle.

The action against the intelligentsia was a sign for a renewed campaign of murder and pillage against the ghetto residents. House to house searches, accompanied by beatings and degrading acts against women, were undertaken on the pretext that the Jews had hidden in the ghetto treasures of gold and jewels. In this campaign of pillage articles valued at a total of about 50 million marks were then robbed of the Jews of the ghetto.

In their desire gradually to liquidate the ghetto and to clear it of "redundant elements" the Germans devised their satanic method of distributing "life certificates" ("Jordan certificates" named after the local Nazi commander) to 5,000 Jewish artisans for the purpose of speeding up the destruction of all the remaining Jews. The implementation of this plan was postponed for a later date, but meanwhile the Germans staged an attack against the German commander of the ghetto with the result that about 1,000 Jews were executed on September 27, 1941. In October 1941, about 1,500 Jews from the small ghetto were killed. These included about 180 children from the Jewish Children's Home. The German assassins also set fire to the Jewish Hospital for infectious diseases, 60 patients, a physician and a nurse being burnt alive in this horrifying act.

On October 26, 1941 the Germans carried out the "Grand Action" among the Jews of the Ghetto, when over 26,000 men, women and children in the ghetto were concentrated in the Slobodka city square and, according to the movement of a Gestapo Officer's batton to the right or to the left, they were divided—for life or for death. In that awful moment the fate of thousands of families was decided, women being separated from their husbands, and children from their parents. 10,000 Jews were then transported to the smaller ghetto whence they were taken to the ninth fortress, where they were all shot in groups of 100 at a time.

The inhabitants of the ghetto who survived the "Grand Action" were left dazed by this slaughter, people not believing that they would be alive on the morrow. But then a so-called "quiet" period set in which lasted until the tutumn of 1943. 16,000 Jews were left in the ghetto, and these were employed on forced labour on the airfield at Alksot and in other places. In the infernal conditions reigning in the ghetto and in their inextinguishable lust for life, the Jews maintained an internal regime of mutual assistance as well as religious and cultural activities of their own. The "Elders' Council" was charged with chosing people for the forced labour schemes of the Germans. Likewise various workshops were set up within the ghetto under the illusion that engagement in vital occupations for the Germans would save the people from destruction. During that period of "lull" the Jews made endeavours to give their children schooling in religious schools, in kindergartens and in semi-underground "circles". There were manifestations of self-sacrifice and "Kidush Hashem" by Jews who organized groups for prayer and study; there were also individuals who in this vale of tears in the ghetto withstood trials and endangered their very life rather than eat non-kosher food, and at times succeeded in their efforts to escape working on the Sabbath. On the other hand, attempts were also made in the ghetto to organize cultural activities and entertainments, such as evenings for literary readings, theatrical performances, concerts, exhibitions etc. The educational and cultural activity in the ghetto was headed by the veteran Zionist leader, Dr. Haim Nachman Shapira, son of the Gaon, Rabbi Abraham Dov Ber Kahana-Shapira, the last Chief Rabbi of Kovno. Immediately after the Jews were transferred to the ghetto, two Jewish schools were established which were attended by about 700 children. These schools were closed down at the end of 1942, together with all the synagogues and private prayer houses on order from the Germans who forbade public study and prayer and spiritual activity of any kind. Educational work, however, continued underground under various guises. In the Spring of 1943 the ghetto leaders were still able to arrange final examinations for all the children, accompanied by performances, choir recitals, sports meetings etc. A vocational training

contractors. However, already in May 1940, with the German invasion of the Netherlands and France, the end dawned for independent Lithuania and for Lithuanian Jewry. In the middle of June 1940, the whole of Lithuania was occupied by the Soviet armies. President Smitona, and with him a group of Ministers of State and high army officers, escaped to Germany. A pro-Soviet transitional government was set up under the premiership of the leftist and popular journalist, Justas Palitzkis, which co-opted "pro forma" also two Jews, whereas in the pro-Soviet "Sejm" only five Jews remained. In August 1940, Lithuania was officially annexed to the U.S.S.R. as the 16th Soviet Republic. A Council of Commissars was appointed which was already "judenrein". Under the Soviet regime there was no longer any room for Jewish institutions or organizations. One after another, the Jewish economic and cultural institutions were disbanded and they were all "dovetailed" in the general Soviet framework. Then, too, there began the wave of Soviet arrests and expulsions. The veteran leaders of Lithuanian Jewry were sent to prison for their Zionist and public-national activity. Among these were: Reuben Rubinstein, editor of "Yidishe Stime", Leib Gurfinkel, Ephraim Gruenberg, one of the leaders of the Z-S, and David Itzkowicz, Secretary of the Rabbis' Union. Many of them were exiled to distant Asiatic Russia, together with about 25,000 Lithuanians who were active members of the former nationalist regime, and heads of the Lithuanian army and police. The mass expulsions of the Lithuanian nationalists by the Soviet regime, many of whose officials and loyal supporters were Jews, later served as a pretext for the poisonous incitements of the Lithuanians against the Jewish population generally, while the press of the Lithuanian emigrants (particularly in the United States) tried to justify by this horror propaganda the close collaboration of the Lithuanians with the German invaders and the massacres perpetrated by the Lithuanians, including their intelligentsia, against the Jews of Lithuania in the years of the Nazi occupation.

From an economic point of view the Soviet occupation of Lithuania brought complete ruin to Lithuanian Jewry. Since all their businesses had been nationalized the majority, apart from limited circles of artisans and officials, found themselves in the lowest ebb of penury, as petit bourgeois and non productive elements.

The Soviet regime in Lithuania crumbled when the German invasion of Russia commenced in June 1941. Already on the first day of the war (June 22), the Soviet authorities began evacuating Kovno, and the following day a nationalist-Lithuanian government was set up which welcomed the invading Nazi army to its territory. The Lithuanian partisans attacked the retreating Soviet army from the rear, but their main activities were directed to vengeful acts against the Jewish population which was seized by panic and fear of destruction. An order issued by the Lithuanian Commander of Kovno threatened to kill 100 Jews for every German soldier who would fall at the hands of "Jewish terrorists". A stream of Jewish refugees flowed towards the eastern frontier in the hope that they would be able to escape to Soviet Russian territory, but they found the Soviet frontiers closed to them. Many were killed by bombs dropped from German planes, but the majority met their death at the hands of Lithuanian partisans. Only a few succeeded in returning to Kovno where the pogrom against the Jews was at its height. The Lithuanians in an endeavour to ingratiate themselves with the German "liberators" who, by the way, did not acknowledge the nationalist "Lithuanian" government that had been set up, initiated a campaign of murder and destruction against the Jewish population. On the night of June 15th about 800 Jewish residents of Slobodka, including the Rabbi of Slobodka, Rabbi Ossowsky, were massacred by them in the most cruel manner, the murderers using knives and axes. On June 27th, another 50 Jews were murdered, after brutal torture in the garage of the cooperative "Litavkis". The mass arrests among the Jews of Kovno continued for ten days. About 10,000 Jews were transferred to prison in the former fortress of Kovno, and the majority were massacred (on July 8th) by the Gestapo hangmen. Only women and children then remained alive and were later liberated. On the same day an edict was issued requiring all the Jews to be transferred to the Slobodka ghetto by August 15th, and making it compulsory for all Jews in Lithuania to wear a yellow badge. The mass transfer of the Jews from their comfortable homes, together with their movables, to the cramped premises in the Slobodka-ghetto, was a horrifying and ghastly scene and was accompanied by acts of murder and indescribable torture.

After a month of comparative quiet in the ghetto about 1200 Jews were again arrested and 1,000 of these were put to death. The Lithuanian population among whom the Jews had dwelt for hundreds of years in friendly and good neighbourly relations, showed itself to be thirsting for revenge and blood-shed and was particularly marked for its cruelty

for the illegal use of the title of Minister. Soon after, the supreme elected institution of the Jewish autonomous regime—the National Jewish Council—was liquidated, and the emergency session of the Council was forcefully dispersed by the Police. Finally (in 1926), the turn came also for the Jewish communal councils to be disbanded. By a law passed by the Sejm they were deprived of their national character and they were left to function as private organizations within the framework of two ceiling organizations—"Ezra" for general affairs and "Adat Yisrael" for religious affairs.

Anti-Jewish laws began being promulgated in large numbers. It was forbidden to keep account books in Yiddish; a Sunday rest law was drawn up intended to force Jews to close their businesses also on Sundays and so undermine their capacity to compete with Lithuanian shops and cooperatives. The Lithuanian cooperatives were granted preference rights and numerous other privileges, in discrimination against Jewish trades and handicrafts. Even the Agrarian Reform hit the Jews severely.

On December 17, 1926 there broke out the Fascist Revolution of the Lithuanian nationalists which swept away the short-lived Government of the Progressive Popular Party (the "Liodinikai") under the leadership of the President Dr. Gerinius and of the Prime Minister Dr. Shlisiarbitius. The reins of Government were seized by a dictatorial clique of nationalists ("Taotinikai") headed by Smitona (President) and Dr. Vladimaras. The Democratic parties were disbanded, and most of them went into the underground. A strict censorship was imposed. With the support of the dictatorial regime there rose to power the anti-Semitic economic organization "Vrasliniko Sajonga" (Union of Lithuanian Merchants and Artisans) which undermined the economic position of Lithuanian Jewry. By a law promulagted on January 24, 1928 the remaining autonomic rights of the Jews were officially withdrawn. Only two anti-Semitic laws failed to be put into operation: the Sunday rest law—owing to the opposition of the Lithuanian villagers themselves, in that they were accustomed to make their purchases in Jewish shops on Sundays, and the law prohibiting the Jewish method of slaughter, for fear of the reaction of world Jewry in Western countries. On the other hand, laws were introduced and carried into effect, imposing compulsory examinations for Jewish artisans and severe restrictions on Jewish lawyers and members of other liberal professions. The Government transferred to the Lithuanian cooperatives numerous branches of the country's trade and industry, particularly that of grain, linen and other imports that had always been in Jewish hands. By 1929 about 80 per cent of the export trade and about 50 per cent of the import trade had passed over to the cooperatives.

Nonetheless, despite the discriminatory and oppressive measures Lithuanian Jewry succeeded in maintaining its position both nationally and culturally, during that period. The study of the Torah in the Yeshivot and in the various colleges and the Jewish national education in the Jewish schools continued to develop and to flourish even during the time when the Jewish autonomy rights were being liquidated. From a spiritual-religious point of view Lithuanian Jewry during the time before the outbreak of World War II was still a fortress of strength for deep rooted Judaism in all its manifestations, both in the religious-Torah sphere as in the general national field. Yiddish and, to a large extent, also Hebrew were the principal languages in the Jewish home and in Jewish public life in Lithuania. The Jewish press—headed by the Zionist "Yidishe Stime"—reached a considerable stage of development and a large circulation. During this twilight period—before the outbreak of the war and the holocaust—Lithuanian Jewry was still able to offer refuge to hundreds of refugees from anti-Semitic excesses in Poland and to refugees from the terror of the Nazis who had invaded Poland in September 1939. The Jewish refugees from Poland, who included well-known Zionist leaders, writers and journalists found a warm welcome and a helping hand among Lithuanian Jewry which was itself living under the dark shadow of the oncoming storm that was gathering over their heads with lightning speed: the Soviet conquest followed by the holocaust of the Nazi invasion.

After Vilna had been occupied by the Red Army under the Ribbentrop Agreement (September 1939) Lithuania entered into a pact with Moscow, under which Lithuania was returned her historical capital of Vilna, whereas Soviet Russia was "granted permission" by Lithuania to send a Soviet standing army to Lithuanian territory and to station her forces in various Lithuanian districts. This short transitional period under the protection of the Soviet Army, in which apparently the threat of a possible German invasion had been warded off, was for Lithuanian Jewry also a period of comparative economic prosperity in view of the flourishing business that was carried on with Russian Army

splendid tradition of the great Yeshivot in Lithuania—Slobodka, Telz and Poniwecz—was re-enthroned, while smaller yeshivot, Talmudei Torah, Gymnasia and religious seminaries were also established. Thirteen Hebrew Gymnasia, youth organizations and halutzic training farms of all trends brought up a young generation of nationalist-halutzic youth, worthy of emulation. The members of the "Aliyas" from Lithuania had made a name for themselves in the labour settlements as well as in the moshavot and towns as a national Zionist element of the first order. The Zionist parties in Lithuania launched a wide-scale activity in all spheres. The Mizrachi Movement was prominent among them, its representatives playing an active role and occupying an honoured position in public Zionist leadership in Lithuania. For several years the Mizrachi Movement in Lithuania also published an organ of its own: "Die Mizrachi Welt", under the editorship of the late Rabbi Israel Rosensohn. That was a flourishing period in Lithuania for Jewish culture generally and for the Jewish press and literature in particular. The Yiddish language, and to some extent also Hebrew, were the principal languages of conversation and reading in the Jewish home and in Jewish public life. Not as in Poland, there was no vestige of assimilation among Lithuanian Jewry as far as concerned the Lithuanian language and culture, the development of which at the time was still very slow and could not serve as an attractive force for the Lithuanian Jew who had always lived within the closed circles of his own surroundings and culture although, as we have said, during the years of exile in Russia he had absorbed a considerable degree of the Russian language and culture. The Jewish youth in Lithuania were brought up in a free Jewish atmosphere, both in their homes and outside, and experiencing no pressure or allurements from outside, were fed on, and imbibed their own sources. They received all their education in Jewish schools and in Zionist youth organizations of all kinds. They also read and meditated almost entirely on Hebrew and Yiddish literature.

However, "the golden period" of Lithuanian independence was not long-lived. Viewed retrospectively, it would appear as a special and one-time phenomenon in the modern history of the Jewish Dispersion, which cropped up as a result of special historical conditions of those years—the period of the disruption of Czarist Russia and the rise of the Baltic countries on the ruins of the reactionary regime in the time of Nikolai II, the last Czar.

The Lithuanian regime swiftly traversed the early stages of its democratic-liberal development, and already in the year 1922 the constitutional Lithuanian "Sejm" deleted from the Lithuanian Constitution the two paragraphs that safeguarded the language rights of the minorities and the existence of special Ministries for minority affairs. The Minister for Jewish Affairs, Dr. M. Soloweitchik, then resigned his post in protest, left Lithuania and settled in London as member of the Zionist General Council. The Jewish Ministers who succeeded him, Dr. I. Brutzkus and Dr. Samson Rosenbaum, were also forced to resign and in their place a Jewish Minister was appointed by the authorities—in the person of an assimilationist leader, Judge Bernhard Friedmann of Poniwecz. Under pressure of Jewish public opinion, however, he, too, quitted the no longer honourable post.

With the rise of the reactionary movement at the time of the majority rule of the "Christian Democrats" in the Lithuanian Sejm there was a rise also in the wave of oppression and discriminatory measures against the Jewish minority with the clear intention of abrogating Jewish autonomy. The anti-Semitic incitement in the Lithuanian press as well as in some Catholic churches gave rise to anti-Jewish excesses in several Lithuanian districts. Incited Lithuanians broke windows in Jewish houses. Specially notorious during that dark period was the organized Operation of tarring over Jewish signposts over Jewish offices and business houses. In one night in February 1923, thousands of Jewish signposts were tarred over in Kovno, the provisional capital of Lithuania. Nor were the small name-plates of Jewish physicians, lawyers or private residents shunned. This secret pogrom, carried out in the dead of night, had the participation of hundreds of Lithuanian "patriots" who made use of heavy equipment—fire fighting machines, gigantic brushes etc.—and who had the open encouragement of the night patrols of the Lithuanian Police Force. This operation of tarring over Jewish signposts was later repeated in Kovno and other towns.

With this open attack by the Lithuanian nationalist reaction against the main symbol of Jewish autonomy—the public appearance of Jewish characters, which officially enjoyed equality of rights—there commenced the general liquidation of Jewish autonomy in Lithuania. In the same year the Jewish Sejm deputies were forbidden to deliver their speeches in Yiddish. In 1924, the Ministry for Jewish Affairs was closed down and the Minister, Dr. Samson Rosenbaum, was placed on trial

the young Lithuanian intelligentsia there rose and crystallized an appreciable section who began successfully to compete with the Jews in the traditional Jewish occupations—in the retail and wholesale trade. The Lithuanian stores and especially the cooperatives, which were liberally supported by the Lithuanian Government, began ousting the Jewish shopkeepers in the cities and the small towns from their positions.

But this Lithuanian competition against the Jews was still in its initial stages. During those first years of the establishment of independent Lithuania the Jews, by dint of their experience and expert knowledge, still occupied a central positions in commerce. On the other hand, new horizons were opened up for them from the point of view of their political status as a national minority. The Lithuanian authorities were then in large measure dependent on the good will of the powers of the "Entente Cordiale" which had emerged from the war and which had formed and shaped the new map of Europe. Lithuania herself had based her right to sovereign existence on the slogan of self-determination of small peoples and national minorities—a slogan which was the crowning achievement of the victory over Kaiser Wilhelm's Germany. For that reason the Lithuanians were at the time forced to take cognisance of the national rights of the Jewish minority whose importance as an economic and cultural factor by far exceeded its numerical strength. The Lithuanian leaders even regarded themselves as beholding to the leaders of Jewish organizations who had extended considerable assistance in obtaining a "de jure" recognition of independent Lithuania on the part of the leaders of the "Entente Cordiale" which met at Versailles to decide on the fate and frontiers of Europe.

And so there arose at the time the idea and the institution of "personal national autonomy" for Lithuanian Jewry which was headed by the National Council and the special Ministry for Jewish Affairs in Lithuania. Already the first Lithuanian Legislative Council which was set up in Vilna had the participation of the well-known Jewish leaders, Dr. Samson Rosenbaum, Dr. Jacob Vigotzky and Dr. Nachman Rachmilevitz who were later appointed Ministers in the first Lithuanian Government, Dr. Vigotzky being allocated the portfolio for Jewish Affairs. When the Lithuanian Government was transferred from Vilna to Kovno (in December, 1918) Dr. Vigotzky remained in Vilna and the Ministry for Jewish Affairs was entrusted to Dr. Max Soloweitchik, a member of the famous Soloweitchik family and a well-known Zionist leader and biblical scholar, who later settled in Eretz Yisrael where he was Director of the Department of Education of the Va'ad Leumi (National Council of Palestine Jews) and towards the end of his life (under the name of Soliell), Director of the Israel Broadcasting Service.

The principles of autonomy for Lithuanian Jewry were delineated in the official letter of the Lithuanian delegation to the Peace Conference at Versailles (over the signatures of the Lithuanian statesmen Vladmaras and Kalimas) to the Committee of Jewish Delegations which then functioned at that historical Conference. These principles included: full civil and national equality; proportional representation in all legislative institutions; a special Ministry for Jewish Affairs; equal rights and privileges for Rabbis on an equal footing with the religious functionaries of other faiths; recognition of the community councils and the Union of Communal Councils as Government bodies. These basic principles were incorporated in the official Lithuanian Constitution and were publicly approved in the declaration of the Lithuanian Government before the League of Nations, on May 12, 1924.

Internally, the Jewish autonomy in Lithuania received official constitutional sanction at the opening session of the National Conference of Lithuanian Jewry on Tuesday, November 20, 1923, which came in place of the conferences of the regional communal councils. At this Constitutional Conference were crystallized the foundations of the Jewish educational network in Lithuania which later gave rise to the network of Hebrew schools and Gymnasia—the crowning enterprise of Lithuanian Jewry. In the heated debate over the question of educational trends and the language of tuition in Jewish schools—Hebrew or Yiddish—an active role was played by the representatives of an organized religious Jewish faction (Rabbis Karp, Friedmann, Caplan, Notlewicz and others) who spoke of the religious and cultural values of the Torah as an educational foundation generally and their place in Lithuanian Jewish tradition in particular.

The years 1919–1922 were a sort of golden period in the history of Lithuanian Jewry which had then risen to greatness in view of Jewish autonomy in independent Lithuania. By the end of 1921 there were upwards of 80 organized communal councils, constituted by free elections. A ramified network of Jewish schools had been established, for the greater part conducted in Hebrew and a minority in Yiddish. The

LITHUNIAN JEWRY IN ITS .IT ADAY AND DECLINE

By RAPHAEL HASMAN

The expulsion of Lithuanian Jewry in the early days of World War I was, no doubt, a point of departure of far-reaching significance in the history of the Jews of Lithuania—that distant region in the "North-Western Zone" of Czarist Russia.

The expulsion order was issued at the beginning of May, 1915, and affected all the Jewish residents in the greater part of the Kovno districts of Grodno and Suwalk. The "Koza Libel" (Koza was a village near Shavel) where a handful of local Jews had been accused of "signaling to the enemy," served as ground and justification for the Jew baiters to carry out the cruel order which uprooted about 200,000 Lithuanian Jews from places where they had been domiciled for generations.

The large number of Lithuanian Jews who were suddenly expelled from hundreds of townlets and villages and who were cruelly driven away from their homes by order of the Czarist commanders, the Arch Duke Nikolai Nikolaewitch and General Tanoshkewitch, were scattered in their thousands throughout Southern Russia where they were subject to the direst sufferings, both physical and spiritual. Many among them, particularly the young people who had for the first time transcended the narrow confines of the Lithuanian Pale of Residence and were scattered far and wide over Russian territory, were considerably influenced by the new vistas and surroundings that were opened up to them, and by the colourful and tumultuous life in the cities of Southern Russia. In their all-absorbing thirst they drank deep of the Russian language and became closely attached to the culture and to the mode of life of the large-hearted Russian people. Nor did many of the Yeshivah students who had been expelled to Russia escape this influence and the pressure of that strange and, for them, new culture that exerted itself all around them.

At the end of World War I when the Russian front broke down and a separate peace was concluded between Soviet Russia and the Germany of Kaiser Wilhelm, the independent State of Lithuania arose in the area of the Kovno District and part of the former Districts of Suwalk and Grodno which had been for hundreds of years annexed to Russia and enslaved to the Czarist regime. It was then that the returning wave of Jewish refugees and exiles began streaming to their old, impoverished and bleak homeland from the remotest districts in Russia. About 100,000 Jewish refugees then returned in organized transports from Soviet Russia to Lithuania. Together with those who had returned previously, either singly or in small groups, the Jewish community at the beginning of Lithuania's existence as an independent state numbered about 160,000.

But this returning wave of Jewish refugees to Lithuania was greeted in their independent and liberated country by a new world and by conditions entirely different from those that they had known. The "Kovno District" of Czarist days now left room for independent Lithuania, with all the trappings of a sovereign state, with the Lithuanian language—the language of the peasants and the former Lithuanian housemaids—now being the official language of the Government, despite the fact that it was a strange tongue to the Jews of Lithuania, as it was to many of the Lithuanians themselves who, throughout the generations of subjugation to Czarist Russia, had been cut off from their native language and culture and had become assimilated with the cultures of the neighbouring Poland and Russia.

The Jews returning from their Russian exile for the most part returned to their former homes and occupations in their cities and townlets. But conditions surrounding them were now entirely different. The Lithuanian regime was, of course, interested in distributing the "lucrative" businesses and the key positions in commerce and industry among the Lithuanians who also headed the Economic Ministries and the large cooperatives, and held sway over the country's economy. From among

PRINTED IN ISRAEL
AT THE JERUSALEM POST PRESS, JERUSALEM

LITHUANIAN JEWRY

ITS HISTORY IN PICTURES

MOSSAD HARAV KOOK • JERUSALEM, 1959